

APPELTJES
VAN HET
Greetjesland

Bandversiering van Luc Verstraete

APPELTJES
VAN HET
MEETJESLAND

JAARBOEK
VAN HET
HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP
VAN HET MEETJESLAND

Nr. 20 - 1969

MALDEGEM

1969

DIT TWINTIGSTE JAARBOEK «APPELTJES VAN
HET MEETJESLAND» WORDT OPGEDRAGEN,
BIJ ZIJN VIJFENZEVENTIGSTE VERJAARDAG,
AAN ONS GEVIERD MEDELID

Foto J. Duhamel, Aalter

HEER R. ARTHUR VERHOUSTRAETE
(° Aalter, 7-1-1895).

BIJ EEN HULDIGING...

Bijna niet te geloven : vriend Arthur wordt bij de aanvang van het jaar 1970, 75 jaar.

Hij is meteen de nestor van de lokale geschiedschrijving in het Meetjesland. Mensen van zijn generatie, die hun jeugdperiode kunnen situeren vóór de eerste wereldoorlog, hebben zelf een belangrijk stuk geschiedenis meebeleefd. In hun jeugd konden zij nog aanpakken bij een eeuwenoude gangbare levenswijze, om op volwassen en rijpere leeftijd mede getuige te zijn van de meest fantastische evolutie aller tijden.

Wij hebben Arthur Verhoustraete onmiddellijk na de stichting van het Genootschap in 1947 leren kennen. Uit zijn bibliografie zal voldoende blijken dat hij van het eerste nummer van ons Jaarboek af, reeds een vaste medewerker was.

In de verdere Jaarboeken kunnen wij kennis maken met een ganse gamma van zijn gedegen artikelen over de streek van Aalter.

Als mens bewonderen wij in hem zijn bescheidenheid en dienstvaardigheid. Ontelbaar zijn de anonieme bouwstoffen, die hij geleverd heeft aan menig auteur, die bij hem te rade kwam. Persoonlijk mochten wij bv. bij de voorbereiding van ons artikel over de Durme - Kale - Poeke ervaren, hoe een eenvoudige inlichting kon uitgroeien tot bladzijdenlange gegevens, waarvoor hij zich tijd noch moeite spaarde.

Vriend Arthur, in naam van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, wensen wij U niet alleen vanharte geluk met Uw verjaardag, maar hopen meteen dat wij allen samen nog lang mogen genieten van Uw onderhoudende pen. Wij weten dat er bij U thuis nog massa's nota's in de schuif geborgen liggen. Tot in lengte van dagen stellen wij onze kolommen hier graag voor open. En ik weet, dat U om al deze beloften en verwachtingen te kunnen inlossen, nog heel lang moet leven, wat wij U uiteraad vanharte toewensen.

Tevens leiden wij hier graag ons medebestuurslid inspecteur Ryserhove in, met een even pittige, als sappige levensschets, gewijd aan zijn goede vriend.

Achiel DE VOS,
voorzitter.

ARTHUR VERHOUSTRAETE 75 JAAR

Men huldigt beter de levenden dan de doden. En wellicht krijgen wij geen geschikter gelegenheid om hulde te brengen aan de Nestor van ons Heemkundig Genootschap, dan het samenvallen van zijn vijfenzeventigste verjaardag met het verschijnen van ons twintigste jaarboek «Appeltjes van het Meetjesland».

Mijnheer Verhoustraete verdient volkomen onze hulde en dank. Deze dienstvaardige en bescheiden mens — hoewel een echt geleerde — heeft al te lang in de schaduw geleefd. Het lag in de aard van zijn karakter en wellicht heeft hij weinigen een blik in zijn intiemer leven gegund. Nochtans is het ogenblik gekomen, nu hij reeds zoveel over anderen geschreven heeft, dat men eindelijk ook eens over hem zou schrijven. Mij werd die taak opgedragen, omdat ik welhaast dertig jaar met hem bevriend ben en hem — daar ga ik fier op! — misschien nog het best heb gekend en begrepen. Inderdaad, gedurende die vele jaren hebben wij mekaar regelmatig ontmoet en gesproken, heb ik met hem in alle omstandigheden van de dag en — neem niet kwalijk — ook wel eens van de nacht, over de effen wegeltjes van de heemkunde en van Gods schone wereld gewandeld.

Nu moet ik dus iets vertellen over zijn leven en werk, zijn bibliografie opmaken, spreken over zijn persoonlijkheid, op gevaar af dat hij ditmaal, misschien voor het eerst, niet volledig akkoord zal gaan. Maar toch doe ik het, ik voel er behoefte aan...

Geboren te Aalter, Lostraat, vlak nabij het rond punt, op 7 januari 1895, als oudste van achttien kinderen, werd hij René Arthur Verhoustraete gedoopt. Hij stamt uit een gezin van een degelijk en eerbaar ambachtsman. Onder de hoede van een vrome moeder opgevoed, liep hij drie jaar school bij de Zusters te Aalter en belandde er, vanaf zijn zesde jaar, in de katholieke lagere school. Hij was een geniaal begaafde jongen, steeds de eerste van de klas. Meester Alyn drong er voortdurend op aan dat hij verder zou studeren, maar de middelen ontbraken. Twaalf jaar oud, maakte hij in zijn laatste compositie in de klas moedwillig een paar fouten, om toch maar de medaille van het Gemeentebestuur niet te krijgen en geen primus uitgeroepen te worden. Immers, het was toen te Aalter

de gewoonte dat de plaatselijke fanfare de medaljedrager naar huis begeleidde en dat de ouders feestelijk trakteerden. De schrandere knaap wist wel, dat zijn goede vader en moeder met al hun kinderen dat niet konden doen .. Deze zelfvergeten levenshouding is werkelijk typisch voor gans het verder bestaan van onze Jubilaris en ook voor de toestanden waaronder arm Vlaanderen toen gebukt ging.

Na zijn plechtige communie verliet Arthur dus voorgoed de school en werd in de zomer van 1907 telegrambesteller bij het telegraafkantoor van Aalter-Station. Hij trok te voet met pakjes en spoedbestellingen naar Bellem, Lotenhulle, Poeke, enz., vaak in de duisternis van de avond en 's winters door de sneeuw. De dochter van de stationschef sprak Frans met hem, opdat hij die taal zou leren.

In april 1910 kwam zijn aanstelling tot helper bij het telegraafkantoor Aalter, zogezegd tot «telefonist», eerst voor twee uur per dag, kort daarna voor acht uur. Hij studeerde veel en volgde toen Franse kursussen per briefwisseling, later ook Engelse lessen (van een inrichting uit Roubaix, dus weeral in het Frans). De jongeling bereidde zich immers voor op het examen van ordeklrek bij de telegraafdiensten, waaraan hij zou deelnemen op het ogenblik dat hij de vereiste leeftijd van 17 jaar bezat. Dat gebeurde in 1912, hij slaagde natuurlijk en werd op 12 september benoemd als klerk in het telegraafkantoor van Brugge, waar hij reeds het jaar tevoren als helper overgeplaatst was.

Toen brak in 1914 de wereldoorlog uit. De titularis van het kantoor Aalter werd opgeroepen voor het leger en plaatselijk vervangen door Arthur Verhoustraete... tot de Duitsers zouden aankomen. Dat interim zou niet lang duren, want op 13 september trok de jonge klerk reeds te voet (vermits er geen treinen meer reden) naar zijn aanhechtingskantoor Brugge terug. De directeur uit Gent, die al naar Brugge gevlucht was, reikte daar aan al de personeelsleden een formulier uit, pompeus betiteld als «paspoort voor Engeland». Met de meeste jeugdige collega's uit Brugge vluchtte Arthur toen naar Blankenberge, alwaar zij reeds Duitsers aantroffen toen zij er aankwamen. Een plaatselijk agent bezorgde allen evenwel nog een «passage» op een vissershoot, die in de nacht uit de haven vluchtte en slechts na veel moeite te Kales hinnengelaten werd, gezien dat niet ging in Duinkerke.

De Belgische Konsul te Kales, die overrompeld was door vluchtelingen, loodste alle telefonisten naar de maaltboot voor Engeland, «vermits zij toch reeds een paspoort daartoe bezaten». De boot stak eivol met militairen en vluchtelingen. De overtocht verliep veilig en in Londen volgde een eerste triage, waarbij het groepje telegrafisten waartoe onze vriend behoorde, naar Bath (hij Bristol) werd gestuurd, op ongeveer honderd

mijn van Londen. Na korte tijd werden allen daar op het telegraafkantoor geroepen om een proef te ondergaan en daarop overgeplaatst in een of ander groot kantoor ergens in Engeland. Arthur Verhoustraete alleen mocht te Bath blijven.

Bath, een vrije grote en prachtige stad, was een mondain «Kurort»; vluchtelingen waren daar misschien minder gewent. In elk geval, na korte tijd bleven daar al niet veel «Belgians» meer over: twee onderwijzers-families uit het Mechelse, een paar andere en... vriend Arthur.

Rustig verrichtte de jonge vluchteling te Bath zijn dienst en leerde er vlot Engels, doch in juli 1915, twintig jaar oud zijnde, werd hij opgeroepen voor het leger. Bij een keuring te Londen vond men hem echter ongeschikt voor de militaire dienst, wegens «constitutionele zwakheid». Toen bood hij zich vrijwillig aan voor de hulpdiensten.

— «Het was de periode van de vaderlandsliefde,» heeft hij mij eens lachend gezegd. «En zo werd ik in feite nog oorlogsvrijwilliger ook. Ik had dan zoveel illuzies, dat de majoor van het wervingsbureau mij erom gelukwenste...»

Aldus geraakte Arthur in Frankrijk, in het kamp van Auvours, nabij Le Mans, samen met een honderdtal opgeroepen uit Engeland, meestal seminaristen, onderwijzers en kloosterbroeders. Ik laat hem nu zelf aan het woord, zoals hij mij zijn oorlogsbelevissen menigmaal vertelde:

— «De meeste collega's-telegrafisten die ook in Auvours waren en destijds goedgekeurd werden voor actieve dienst, had men de een na de andere naar Kales gezonden, naar het opleidingscentrum van de D.T. (TSF). Ik dreigde zonder vrienden en kennissen te geraken en vroeg aan om ook naar Kales te mogen gaan. Het lukte. Ik sprak ginder nooit over mijn zogezegde «onbekwaamheid voor de actieve dienst». En zo gebeurde het dat ik in maart 1916 naar het front gestuurd werd, aanvankelijk gekantonneerd in Avekapelle. De TSF had enkele zend- en ontvangposten in de loopgraven en enkele ontvangposten bij de artillerie. In totaal deed ik slechts 42 dagen vuurlijn. Wij zaten aldaar steeds getweeën met ons toestel in een «abri», die wij zelf zoveel mogelijk moesten trachten te versterken. Een dom ongevalletje: bij het vullen van zakjes met zand, de zogenaamde «vaderlandertjes», loop ik een erge nagelscheuring op en val in bezwijming; de collega, die van dienst was aan het toestel, vindt mij na enige tijd en brengt meteen de zaak van mijn dienstongeschiktheid aan het licht. Het gevolg daarvan is geweest: overplaatsing naar het hoofdkwartier van de divisie, «poste de presse», waar er voor mij niet veel te doen was. Ik moest er «communiqués» ontvangen, waarop de toenmalige generaal Bernheim, een rabiate Franskiljonse Jood, niet veel aandacht sloeg, vermits hij die toch al kreeg langs de gewone telegraaf en meestal

vroeger dan over de TSF. Ook de weerberichten moest ik opnemen, om de twee uur. Daar stelde Bernheim prijs op, want die waren van belang voor de regeling van het geschut en ik geloof dat die officier een voorliefde had voor de artillerie.»

— «Ik herinner mij nog een incident van toen ik bij het hoofdkwartier was van de 1ste divisie. Dat zal in de lente van 1918 geweest zijn. Wij lagen toen te Hoogstade. Op een avond, rond half acht, droeg ik een weerbericht naar het HK en ik merkte vlug op, dat er een ongewone beweging was van soldaten in het dorp, waarvan ik de oorzaak niet kon gissen. De secretaris van Bernheim zegde mij echter dat ik rap naar «huis» moest gaan, want «het zou vanavond kunnen stinken in het dorp». Inderdaad, de piotten waren een manifestatie aan het organiseren tegen generaal Bernheim. Deze had de manie steeds kleine overvallen te organiseren op Duitse voorposten op eilandjes in het overstroomde gebied. Deze eisten altijd toch verschillende doden en de soldaten zagen het nut niet in van deze overvallen. Zij waren die hartsgrondig beu. Bernheim is verstandig genoeg geweest toen geen geweld te gebruiken en de protestavond verliep zonder veel incidenten».

— «Op een zekere dag verveelde ik mij in het HK. Ik zat in mijn «poste de presse» met een Waal, een collega die mij meestal alleen liet zitten. Ik leed onder de eenzaamheid en vroeg mijn overplaatsing aan «naar voor», om weer bij vrienden te zijn. Ik verklaarde mij bereid mijn loopgravenbeurt te doen.

Gevolg : ik kreeg een overplaatsing, doch naar de 3de divisie en werd nu gedetacheerd bij een groep zware artillerie, tamelijk ver achteruit, ergens tussen Lo en de IJzer. Ik vroeg, als protest hiertegen, het rapport van de grote baas van de TSF, majoor Wibier. Natuurlijk baatte het niet. Op dat moment woedde er onder de legeroverheid een felle vlaamsvijandigheid ; alle intellectuelen onder de gewone soldaten, vooral de seminaristen, broeders en onderwijzers, werden toen van eenheid verplaatst. De Vlamingen lieten zich niet onbetuigd : het was de tijd van de geheime vlugschriften, frontblaadjes en zo meer... Maar misschien is het mijn geluk geweest, dat ik toen mijn zin niet kreeg om overgeplaatst te worden «naar voor». Op een goede dag immers werd het kantonnement van de TSF der 1ste divisie zwaar gebombardeerd (wat nog nooit gebeurd was) : zes doden, bijna alle collega's-telegrafisten uit Gent. Soms heeft men het gevoel dat het leven geleid wordt, langs een toeval om...

Hier, in dezelfde artilleriepost van de 3de divisie, heb ik het eens beleefd dat de TSF tenminste tot iets diende. De meeste officieren hadden er geen vertrouwen in, maar tijdens de bekende Duitse overval op Merkem, die door de Belgen kon afgeslagen worden, werd onze artillerie per TSF

opgeroepen van uit de loopgraven, om een spervuur te openen ; alle telefonische verbindingen waren immers verbroken.»

— «Toen kwam het eindoffensief. Onze groep artillerie werd gedetacheerd bij een groep Franse zware artillerie. Aldus heb ik de bevrijding van mijn eigen streek niet gezien, want wij trokken over Roeselare, Izegem en Meulebeke. Zekere dag ging de groep op rust naar Kortemark en ik kreeg enkele dagen verlof, om naar Aalter te gaan. Toen zag ik voor het eerst na vier jaar mijn thuis en mijn dorp terug. Als ik echter opnieuw in Kortemark aankwam, was mijn eenheid reeds vertrokken, in de richting van Brugge... Gelukkig had ik nog een fiets en ik ging op zoek. Eindelijk te Knesselare, niet ver van de Flabbaartsbrug, voorbij het Klooster, ontmoette ik een kanonnier, die ik herkende te behoren tot mijn legergroep. Inderdaad, de paarden «logeerden» op een hofstede van Ursel-Dries en 's anderdaags vond ik de groep zelf, op de wijk Berken.

Hier kreeg ik bericht dat ik opnieuw achteruit moest, naar het kantonnement van de TSF — 5de divisie te Ruddervoorde, van waar ik vervolgens gestuurd werd naar het hoofdkwartier van deze divisie, toen gevestigd in het Rijksopvoedingsgesticht te Ruiselede. Bij de wapenstilstand op 11 november 1918 bevonden wij ons op een kasteel te Deurle. Met dezelfde legereenheid trok ik verder mee tot in Luik».

— «Te Luik werden alle telegrafisten onder de wapens opgetrommeld, om dienst te gaan doen in de telegraafkantoren van de Belgische bezettingszone in Duitsland. Aanvankelijk was Mönchen-Gladbach aangeduid geweest als zetel voor het hoofdkwartier van het Belgisch Leger. Aken zou door de Fransen bezet worden. Doch aldus zou België afgesneden geweest zijn van zijn bezettingsleger. Generaal Michel echter, bevelhebber van het Belgisch Bezettingsleger, weigerde Aken te ontruimen voor de Fransen. Om een voorbeeld van tegenstand tegen de Fransen te noemen : Belgische soldaten bezetten de spoorweg te Monschau, om de doortocht van de Franse militaire treinen naar Aken te verhinderen. Generaal Michel hield voet bij stek : Aken bleef Belgische bezettingszone en de Fransen zijn nooit verder gekomen dan tot de voorstad Burscheid.

Met een tiental collega's werd ik toen gezonden naar het telegraafkantoor van Aken. Veel moeilijkheden met het Duits personeel hebben wij niet gehad. Trouwens, wij hadden werk genoeg met ons eigen telegrafisch verkeer en lieten de Duitsers gerust met hun diensten. Vlamingen zijn immers geen militaristische vitters ! Na een zekere tijd kreeg ik opdracht sommige Duitse telegrammen te censureren en ik mag wel verklappen dat de Belgische censoren het de Duitsers niet lastig gemaakt hebben. Intussen had ik toch de gelegenheid grondig Duits te leren.

Wij, telegrafisten, waren zagezegd «onmisbaar» in Duitsland en niemand van ons werd dan ook normaal gedemobiliseerd met zijn jaarklas. Allen zijn moeten blijven tot het leger terug op vredesvoet gebracht werd en aldus ben ook ik pas afgezwaaid op 30 september 1919...»

Tot hier het relaas over de militaire tribulaties van onze Jubilaris. Onmiddellijk daarop vinden wij hem terug in het burgerleven, bij het telegraafkantoor Brugge, tot einde 1924. In 1921 werd hij daar aangewezen om, samen met een veel oudere collega, in de Hoogstraat een gans nieuwe dienst op te richten; de comptabiliteit, alias rekendienst, van de telefoon werd volledig gescheiden van het telegraafkantoor van Brugge-Station. Zijn collega had voorafgaand onderricht gekregen, maar hij zelf wist niet het eerste woord van deze comptabiliteit af. Het gaf niet, na enkele weken reeds had hij alle knepen ervan onder de knie. Zijn bevoegdheid en kennis staken zodanig de ogen uit dat, wanneer einde 1924 de heer ingenieur Ros, die aangewezen was als leider van het nieuw op te richten Radio-elektrisch Centrum van Ruiselede, een bediende kwam vragen, de heer Verhoustraete hem dusdanig als een echte «aas» werd aangewezen. Maar onze vriend weigerde! De heer Ros drong aan, zodat Arthur Verhoustraete (weer typisch voor hem) tenslotte aanvaardde gedurende enkele dagen de proef te wagen... En natuurlijk zat hij, een week later, in Ruiselede-Radio vast!

Intussen was hij opsteller geworden en had het zelfs tot de eerste klas gebracht, doch nooit had hij meegedaan aan de gelijkstellingsproef, die vereist werd van hen die opsteller waren geworden bij eenvoudige bevordering. Zonder het slagen in deze formalistische proef, konden gezegde opstellers verder niet meer dingen naar een hogere plaats. Dat zou hem later zelfs fataal worden, doch wij weten hoe hij niemand «met de ellebogen» trachtte weg te werken en overigens dacht, dat het niet mogelijk was dat er te Ruiselede — waar hij wenste te blijven — ooit nog een bureauchef zou komen: daar waren immers twee ingenieurs als chefs, voor zo weinig personeel!

Toen hij te Ruiselede-Radio aankwam waren er slechts vijf mensen: een ingenieur, drie werklieden en de bediende Verhoustraete. Het station werkte nog niet, in de vensterramen had men nog niet overal glas gezet, alle kantoorgerief ontbrak... Wanneer hij Ruiselede verliet waren er 90 personeelsleden! Enorm is het werk dat hij daar heeft afgelegd, op gebied van personeelsdienst, bouw en uitrusting, industriële boekhouding, enz. Natuurlijk had hij hulp gekregen, eerst van één, later van twee bedienden.

In 1952 als ik mij niet vergis, dacht men aan een onderbureauchef voor Ruiselede. Politieke beschouwingen, zoals steeds in dit land, zijn niet vreemd geweest aan die zaak. Uit die toestand ontstonden natuurlijk

spanningen, zodat de heer Verhoustraete — zonder spijt — weldra zijn overplaatsing aanvaardde naar de Directie Radio bij de RTT te Brussel. Een vechter was hij nooit. Niettemin kan ik getuigen dat hij schandelijk verongelijkt geweest is en ook daaronder geleden heeft, want hoe goed ook, is hij overgevoelig voor recht en onrecht.

Te Brussel was hij niet meer dezelfde. Na een korte periode van ziekte nam hij, in 1939, de aangeboden vervroegde oppensioenstelling aan. Op 45-jarige leeftijd werd deze geniaal begaafde man officieel een «rustend beambte». Sommigen ontvangen van het leven veel méér dan zij werkelijk verdienen, anderen krijgen minder. Arthur Verhoustraete behoort tot diegenen die veel te weinig hebben gekregen...

Is zijn gedegen studie, zijn wetenschappelijk werk van de vele latere jaren, soms een stille en ongevaarlijke weerwraak geweest ?... Hoe is hij nu tot de heemkunde, speciaal tot de geschiedenis gekomen ? Ik was pas gehuwd, toen hij mij in 1945 verbaasde door zijn eruditie, zijn ontzaglijke algemene kennis en vertrouwdheid met het eigen heem, zijn grote belezenheid. Autodidact van het zuiverste water, bleek hij thuis in de kennis van het Latijn, het Middelnederlands, de cartografie, het oude schrift, de vroegere instellingen, de juridische terminologie, evenzeer als de meest universitair geschoolde geest. Het honderdtal brieven dat ik sindsdien van hem mocht ontvangen, nopens de meest diverse onderwerpen, heeft enkel deze eerste indrukken bevestigd en verstevigd. In het scherp vastleggen van een sprokkeling of korte notitie, het schetsen van een kaart of plannetje, is hij effenaf meesterlijk. Zijn mooi en karaktervol schrift herkent men uit de duizend.

— «Geschiedenis en vooral aardrijkskunde waren van kindsbeen af mijn geliefkoosde vakken», zegt hij mij. Altijd is hij een lezer en een verzamelaar geweest, een zoeker en een pluizer. Zelfstandig werken en regelmatig opzoeken verrichten in het archief kon hij natuurlijk maar weinig, zolang hij nog in dienstverband was. Doch eenmaal op rust kreeg hij vanzelfsprekend veel vrije tijd en ontdekte daarin een nieuwe jeugd en een nieuwe toekomst. Met een onvergelijkbare werkkraft heeft hij zich daarin verdiept, vaak dag en nacht.

Zijn eerste opzoeken gingen waarschijnlijk de richting uit van de plaatselijke familiekunde en van de stambomen, zoals het dikwijls gebeurt. Alleszins heeft hij de studie ondernomen van een vijftigtal Aalterse en aanverwante families, doch slechts voor een vijftiental daarvan werden deze opzoeken werkelijk ver doorgedreven. Zijn interesse is al spoedig gegaan naar zuivere geschiedenis en historische geografie. De oude, plaatselijke instellingen en de feodale toestanden hielden hem vast in hun greep, tot zij geen geheimen meer hadden voor hem. Van dan af — 1941 ? —

heeft hij zich voorgenomen het leenroerig kluwen van Aalter en Ruiselede te ontwarren. Dat ging niet zo gemakkelijk en het duurde tot in 1964-65 vooraleer hij zijn leenroerig overzicht van Aalter en Ruiselede kon schrijven.

Sommige heerlijkheden strekten zich vaak uit over meer dan één gemeente en zo kwam het, dat hij ook de feodaliteit ging bestuderen van de aanpalende gemeenten, hier wat meer, daar wat minder. Dit alles bracht hem tot de ontginning en de ontwikkelingsgeschiedenis van velden en hoeven. Tenslotte vatte hij gans het oostelijk deel van het Bulskampveld aan.

Overtuigd gelovig mens, verknocht aan kerk en parochie, pluisde hij het kerkarchief uit, de dekanale visitaties, het archief van het bisdom en van bepaalde abdijen. De neerslag daarvan vindt men in heel wat bijdragen en artikels, verder in de bibliografische lijst opgesomd.

Maar ook de moderne toestanden lieten hem niet onberoerd, daarvoor was hij te veel onder het volk. De industrialisatie van Aalter, de naamgeving, de urbanisatie, de moderne statistieken, tentoonstellingen en heemschut spreken hem onverminderd aan, want hij is alzijdig ontwikkeld.

Zo groeide hij uit tot de grote heemkenner, de onovertroffen heemschrijver van het gewest, trouw als een eik. Ik heb ontzaglijk veel van hem geleerd. Gans de geschiedenis van Zuid-West-Meetjesland zit in hem. Een gedeeltelijk resultaat van zijn talloze opzoeken vindt men in de verdere bibliografie. Maar lang niet alles wat hij geschreven heeft werd tot hertoe gepubliceerd, hij is ver van uitgeput, wel integendeel!

Wij herinneren ons zijn tentoonstellingen van 1943 en later, zijn optreden als gids bij ons bezoek aan Aalter in 1962, zijn medewerking aan de Landdag van het Verbond voor Heemkunde, op Nobelsstede, in 1965, zijn publikaties in «Toerisme», «Ons Heem», «Ons Doomkerke» en in het jaarboek van de jonge heemkring «Bos en Beverveld» te Oedelem.

Van bij de aanvang was hij natuurlijk een vooraanstaand lid van ons Heemkundig Genootschap. Hij schreef reeds in het eerste nummer van de «Appeltjes» en altijd was hij op post voor de werkvergaderingen en uitstappen.

Gedurig verschaft hij belangloos alle inlichtingen, zowel aan academici en adellijke families, als aan normalisten, beginnende vorsers, dorpsmensen en schoolkinderen. Kwistig deelt hij blaadjes en nota's om. Niemand heeft ooit vruchteloos beroep op hem gedaan, zijn dienstvaardigheid is spreekwoordelijk geworden. Wél werden zijn argeloosheid en onbaatzuchtigheid soms al eens misbruikt, een ontleende dokumentatie bracht men vaak niet meer terug en het is gebeurd dat een ander teksten van hem, onder eigen naam, publiceerde. Toch is hij niet verbitterd en daarom blijft zijn leven — trots alles — zo schoon.

Als vriend is hij een engel. Ook als huisvader zou hij een werkzaam, liefderijk en voorkomend man geweest zijn. Ik ken hem... Wanneer de mensen rondom hem, weer eens «lelijk gaan doen», dan hult hij zich zwijgend in een waas van wijsheid en weemoedige gelatenheid. Hij blijft mild in zijn oordeel en vol begrip. Ik weet hoe hij is...

De gemeente Aalter, het Meetjesland, het Heemkundig Genootschap en gans ons volk mogen fier zijn op de heer Verhoustraete; zelden hebben wij zoveel redenen om iemand te vieren. Met onvermengde bewondering huldigen wij deze wetenschappelijke vorser, deze self-made man, deze Vlaming, deze kristen, deze vriend, deze schone en sociale mens.

Wij verwachten ook nog veel van hem, want de grijsheid is de jeugd van de adelaren. Ad multos annos!

Alf. RYSERHOVE

Dioc. Inspekteur L. O.

GESLACHTSLIJST VAN RENÉ ARTHUR VERHOUSTRAETE

I. Jan van der Ougstraete, senior,

te Ruiselede, op het Kortrijkse, in 1577, volgens het tiende penningkohier : landbouwer ; zeer waarschijnlijk filius Gillis ;
in huwelijk met.....

II. Jan Verhoestraete, junior,

† vóór 1654 ; landbouwer ; minstens 7 kinderen ;
× vóór 1628 met *Mayken Verkinderen*, ° circa 1594 en † Ruiselede, 12 april 1654.

III. Jacques Verougstraete,

° Ruiselede, 12 febr. 1634 ; † Ruiselede, 7 juni 1720 ;
9 kinderen te Ruiselede, in huwelijk met *Elisabeth van der Gunt*, † Ruiselede, 8 juli 1722.

IV. Simon Verhoestraete,

° Ruiselede, 1697/98 ; † Ruiselede, 30 jan. 1769 ; 11 kinderen aldaar, waarvan 7 in huwelijk met *Maria-Joanna Frans* (× Ruiselede, 24 juli 1722), die ° Knesselare, 1697 en † Ruiselede, 28 maart 1737 ; en 4 kinderen in huwelijk met *Maria Sierens* (× Ruiselede, 15 sept. 1743), die ° circa 1719 en † Ruiselede, 14 dec. 1753 ; ex 1) :

V. Jan Frans Verhoestraete,

° Ruiselede, 16 juni 1724 ; † Ruiselede, 4 complém. VII (= 20 sept. 1799) ;
5 kinderen te Ruiselede ; × Ruiselede, 19 nov. 1782 met *Ferdinandina Huys*, ° 1753 (te Wingene ?) en † Aalter, 27 aug. 1789.

VI. Bernard Verhoustraete,

° Ruiselede, 6 april 1788 ; winkelier te Poesele, † 10 mei 1847 ; 8 kinderen, waarvan het oudste geboren te Ruiselede en de overige te Poesele ; × Poesele, 30 nov. 1808 met *Coleta d'Harte*, dochter van *Petrus*, ° Poesele en er † 22 mei 1832.

VII. Augustin Verhoestraete,

° Poesele, 8 april 1822 ; wagenmaker ; † Aalter, 2 okt. 1878 ; 7 kinderen te Aalter in huwelijk met *Serafina Christiaens*, ° Aalter 12 dec. 1826, er × 10 mei 1854 en er † 3 sept. 1913.

VIII. Désiré Verhoestraete,

° Aalter, 26 jan. 1861 ; timmerman ; † Aalter 11 nov. 1950 ;
× Aalter 30 mei 1894 met *Marie, Leonie Gelaude*, dochter van *Jan Baptist* en van *Virginie Claeys*, ° Aalter, 1 maart 1867 en er † 20 sept. 1955 ; waarbij 18 kinderen, alle te Aalter geboren tussen 1895 en 1910 (waaronder een drie-ling).

IX. René Arthur Verhoustraete,

° Aalter, 7 januari 1895 ; oudste kind van VIII ; rustend beambte, heemkundige.

BIBLIOGRAFIE A. VERHOUSTRAETE

Verschenen in «Appeltjes van het Meetjesland» :

- A. V. : Sprokkeling. Gelijke behandeling door vriend en door vijand ! Appeltjes I, Eekloo, 1949, blz. 26. Drukkerij Willems.
- A. V. : Sprokkeling. Er komen geen Zomers meer gelijk vroeger ? id. blz. 42.
- Iets over den Franssen meier van Aalter, over zijn Adjuncten en over de Plundering en Vernieling van hun woningen in 1814, idem, blz. 78-85.
- A. V. : Sprokkeling. Andere tijden, gelijke zeden, idem, blz. 85.
- Molens binnen het Maalgebied van het Land van de Woestijne. Appeltjes II, 1950, Maldegem, 1951, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 32-42.
- Molens van Aalter na 1795, idem, blz. 42-48.
- Molens van Bellem, idem, blz. 48.
- De verering van de H. Cornelius te Aalter, blz. 101-112, in Appeltjes III, 1951, Maldegem, 1952, Drukk. Standaert-Van Steene.
- Over de opvolging van Pieter Bladelin als heer van Middelburg in Vlaanderen, blz. 153-155. Appeltjes IV, 1952, - Eeklo 1953, Drukk. V. Pauwels.
- Over het Stalinsgoed en de Ganzeplas te Aalter, in Appeltj. V - 1953, Eeklo, 1954, Drukk. V. Pauwels, blz. 191-198.
- Mengelingen over de noordkant van Aalter, in App. VII - 1955-56, Eeklo 1956, Drukk. V. Pauwels, blz. 109-126.
- Over de scheepvaart op het kanaal van Gent naar Brugge en over de marktschepen in het bijzonder, idem, blz. 225-230.
- St. Maria-Aalter, In App. VIII-1957, Eeklo 1957, Drukk. V. Pauwels, blz. 207-246.
- Over de Heerlijkheden van Lotenhulle, in App. IX-1958, Maldegem 1958, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 151-158.
- Het oostelijk deel van het Bulskampveld en de ontginning ervan, in App. X-1959, Maldegem 1959, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 5-64, met uitslaande kaart. (1).

(1) Een nadruk van dit belangrijk artikel verscheen in de Voorlichtingsreeks van het Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, onder nr 27, te Gent, 1960 : 50 blz., met uitslaande kaart ; Drukk. Standaert-Van Steene, Maldegem.

- Het Wessegemse op Aalter, idem, blz. 128-133.
- Uit een oud renteboek. Hoe de heer goet anveerden zal in acht manieren, idem, blz. 134-135.
- Bijdrage tot de geschiedenis van Bellem, idem, blz. 152-159.
- De kerk en de kerkelijke instellingen te Aalter rond 1600, idem, blz. 191-208.
- Het Vijfringengoed te Aalter, in App. XI-1960, Maldegem 1960, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 272-279, met 1 plan en 1 foto.
- Het Bakensgoed te Aalter, idem, blz. 295-298.
- De rondreis van Walter de Marvis, bisschop van Doornik, in 1242, in App. XII-1961, Maldegem 1961, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 228-236, met een uitslaande kaart.
- De Pietendries op Knesselare en Aalter, in App. XIII-1962, Maldegem 1962, blz. 225-229, met een kaartje; Drukk. Standaert-Van Steene.
- Over de Pastorij van Aalter, idem (App. XIII), blz. 251-255.
- Leenroerig overzicht van Aalter, in App. XV-1964, Maldegem 1964, Drukk. Standaert-Van Steene 1964, blz. 169-260, met 2 uitslaande kaarten.
- Feodaal overzicht van Ruiselede, in App. XVI-1965, Maldegem 1965, Drukk. Standaert-Van Steene, blz. 82-131, met een plannetje en een uitslaande kaart.
- Leenroerig overzicht van Aalter II, in App. XVII-1966, Maldegem 1966, Drukk. Standaert-Van Steene (Opv. J. Standaert-Verbeke), blz. 69-99.
- (met A. Ryserhove en R. Tondat) : Oud Aalter, in App. XVIII- 1967, Maldegem 1967, Drukk. Standaert-Van Steene (Opv. J. Standaert-Verbeke), blz. 306-347, met 40 illustr.
- Boekbespreking : Bijdrage tot de historische geografie van de streek rondom Brugge (Rectificatie aan de bijdrage van R. Coornaert), in App. XIX-1968, Maldegem, blz. 357-359, met kaartje.
- Kroniek : Verdwenen heerlijke hofsteden te Aalter. — Hofstede Schoonherge, in App. XX-1969, Maldegem 1969, Drukk. Standaert-Van Steene (Opv. J. Standaert-Verbeke), blz.
- Van de bijdragen in «Appeltjes» van 1955 af, bestaan afzonderlijke nadrukken.
- Een speciale nadruk van «Oud Aalter» (App. XVIII), met voorwoord van de Burgemeester en opdracht aan de bevolking, werd begin 1968 op 2700 ex. gedrukt en o.m. verspreid in alle huizen van Aalter. Drukk. Standaert, Maldegem.

Verschenen in «Bos en Beverveld», Oedelem :

- Kort overzicht van het leenroerig Oedelem, in jaarboek I - 1966, Drukk. Van Hoestenberghes P.V.B.A., Maldegem, blz. 45-51, met een foto.
De baljuw en de griffiers Roelandts van Oedelem, idem, blz. 119-120.
De heren van Praat te Oedelem, in jaarboek II - 1967, Drukk. Van Hoestenberghes P.V.B.A., Maldegem, blz. 101-113.
— Van deze bijdragen bestaan enkele afzonderlijke nadrukken.

Andere publikaties :

- Kaart van Aalter, 1/10.000 — Fotokopie, 3 uitgaven tussen 1943 en 1954, telkens 100 ex. (in samenwerking met Jan Alyn).
Over de Krompoel te Aalter, in «Toerisme», jaarg. 1944, nr. 3.
In samenwerking met wijlen heer Burgemeester Van den Broecke heeft Arth. Verhoustraete een aktie ingezet tot bescherming en bewaring van de Kranepoel. Als gevolg daarvan werd die vijver gerangschikt in 1957, maar niettemin werd de werking voortgezet tot heden, om dit prachtig natuureservaat tegen verdere schending te beveiligen. In «De Toerist» van 1956 af kan men verschillende korte bijdragen dienaangaande vinden, van de hand van Arth. Verhoustraete.
Molens te Aalter, in «Toerisme», jaarg. 1944, nr. 7. Bijdrage volledig naar de tekst van A. Verhoustraete, doch ondertekend door Jozef van Overstraeten.
De kerk en de kerkelijke instellingen te Aalter rond 1600. Verschenen als feuilleton, nov. 1945, in verschillende nrs van het weekblad «De Ster», Drukk. M. De Prest-Martens, Beernem. Hiervan bestaat een nadruk op 100 ex. (1947), 19 blz.
Het Bakensgoed te Aalter, idem in «De Ster», Beernem, 22 juni 1946. Deze twee bijdragen in «De Ster» verschenen ook later, nog verbeterd en aangevuld, in «Appeltjes van het Meetjesland» (zie hoger).
Straatnamen te Aalter. Verschenen als feuilleton, van dec. 1954 af, in «De Aalternaar», lokale uitgave van het weekblad «Vrij Maldegem», Maldegem, J. Van Hoestenberghes. De publikatie werd stopgezet na elf afleveringen, omdat «De Aalternaar» ophield te verschijnen.
In «Ons Doomkerke», orgaan van de heemkring «Zuid-Bulskampveld», passim. Verschillende bijdragen betreffend Doomkerke en Kruiskerke (Ruisselede) en St.-Maria-Aalter, vanaf 1956.

- In «Ons Heem», passim. — Korte bijdragen over allerlei onderwerpen, doorheen gans de reeks.
- De straat- en wijknamen te Aalter. Stencil, 12 blz. 50 ex., 1957.
- Verslag (over de bespreking ter vastlegging) van de straat- en wijknamen te Aalter. Stencil, 10 blz. 50 ex., 1960.
- Kris en kras doorheen de geschiedenis van Aalter. Aalternummer van «De Toerist» en «De autotoerist», Antwerpen, V.T.B.-V.A.B., jaarg. 1961
- Uitstap naar Aalter van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland in 1962. Stencil, 20 blz., 100 ex.
- Refutatie van het boek «Rond Aalter in den Franschen Tijd» van H. van van de Genachte. Stencil, 20 blz. 75 ex., 1963.
- Kaart op 1/10.000 van de straten en wijken van Aalter. Gedrukt door het Militair Geografisch Instituut, 1964, 150 ex.
- Rond Nobelsstede te Aalter, in «Ons Heem», jaarg. XX, 1966, 8 blz. (Een gestencilde tekst van deze bijdrage werd ook overhandigd aan de deelnemers aan de Landdag van het Verbond voor Heemkunde, in 1965 te Aalter, op Nobelsstede, gehouden).
- Leenroerig overzicht van Aalter en Knesselare (in samenwerking met A. Ryserhove), Maldegem, 1965. Omvat alles wat verscheen in Appeltjes XV-1964 betreffend de feodale toestand van deze beide gemeenten, plus 11 kaarten en een toegevoegde bladwijzer.
- Leonard-Frans David, dichter-onderwijzer, Harelbeke 1818 - Aalter 1883. In Appeltjes XIX-1968 (bijdrage van M. Timperman, doch waarvan de tekst voor een groot gedeelte van Arth. Verhoustraete is).
- De Tieltse tak van het geslacht Roelandts, in «De Zondag», weekblad voor Tielt, jaarg. 1968, in verscheidene afleveringen.

AIf. RYSERHOVE

DE TOESTAND DER STAATSE KATHOLIEKEN
EN DE MIDDELBURGSE MISSIE
VAN 1737 TOT 1804

In het midden der 18de eeuw was in de toestand der katholieken in de generaliteitslanden in het algemeen en in die van Staats-Vlaanderen en de streek van Aardenburg in het bijzonder nog geen verandering gekomen. De beperkende bepalingen waren nog steeds van kracht en wie zou verwachten dat verzachting daarvan een voor de hand liggende zaak was, nu bij velen de geloofsijver sterk was verminderd, moet er mee rekening houden, dat politieke factoren in deze een belangrijke rol speelden.

De hervormde synoden lieten niet na hun grieven aan de Staten-Generaal bekend te maken over «den aanwas van 't Pausdom» en het was vooral tegen die aanwas dat de maatregelen zich richtten.

Naast de bestaande werden nieuwe plakكات uitgevaardigd. Dit geschiedde door de burgerlijke overheid, maar op aandrang van de hervormde kerk belichaamd door de predikanten, twee instanties die dikwijls slecht met elkander overweg konden, omdat ze twee verschillende geestesrichtingen vertegenwoordigden, namelijk een gematigde en meer verdraagzame en een strenge, onverdraagzame. De antikatholieke wetgeving was hiervan een sprekend voorbeeld. De Staten-Generaal waren in deze tweeslachtig, omdat ze naar beide zijden wilden geven en nemen. Ze kwamen de predikanten tegemoet door plakكات uit te vaardigen, maar kwamen de gematigden tegemoet door plakكات uit te vaardigen die minder vergingen dan de hervormde kerk eigenlijk graag had gezien.

Men moest de vertegenwoordigers der staatskerk wel ter wille zijn, want officieel kenden de Staten-Generaal slechts één kerkgenootschap : de gereformeerde of hervormde kerk. Dit kwam ieder jaar tot uitdrukking in de nieuwjaarsbrief die de magisiraten in den lande toegezonden kregen en waarin naast een heilwens en een overzicht van de algemene toestand een dank- en bededag werd voorgeschreven. Daarin kwam steeds de volgende of een soortgelijke zinsnede voor : «Eindelijk zijn wij ook verplicht de Goddelijke bescherming af te smeeken ten behoeve van de Protestant-

sche belangen door de gantsche waereld ; dat de hand des Allerhoogsten deselve ondersteune en bewaare tegens alle opentlijke of heimelijke onderneemingen : dat de Gereformeerde kerken in het Land gezeogend moogen worden met vermeerdering van kennis, ijver, eensgezindheid, godvrugt en deugd ; dat alle Kerkelijke en Burgerlijke partijschappen en verdeeldheeden moogen ophouden en den arbeid van derselver Leeraaren met gewenschte vrugten bekroond moogen werden. Alles tot grootmaking van des Heeren Allerheijligste naam, voortplanting en aanwas van de waare Christelijke Gereformeerde Religie, conservatie van Onse dieergekogte vrijheid en onser aller zielen zaaligheid.»

De Staten-Generaal erkenden dus geen katholieke kerk maar hadden wel rekening te houden met katholieke ingezetenen, een bevolkingsgroep die men moest accepteren, maar die men met achterdocht en wantrouwen beschouwde. (1).

DE PLAKKATEN EN HUN TOEPASSING

De algemene beperkende bepalingen ten aanzien van de katholieken, zoals de plakkaten van 19 juli 1730 en 18 november 1760 over de betaling van recognities voor de toestemming tot de uitoefening van de katholieke godsdienst, van 21 september 1730 betreffende de toelating van katholieke geestelijken en de resolutie van 20 december 1752 betreffende vernieuwingen of uitbreidingen van katholieke kerkhuizen of kerk-schuren, waren voor Aardenburg en omgeving niet van belang omdat men toch geen toestemming kreeg voor een eigen geestelijke en een eigen kerkgebouw. In dit grensgebied zag ook de overheid ongaarne het aantal katholieken toenemen en daarom moest op medewerking van die zijde niet worden gerekend. Pogingen in 1761 en volgende jaren aangewend om in Cadzand een katholieke kerk te krijgen liepen dan ook op niets uit.

Het bleef niet enkel bij het uitvaardigen van de plakkaten alleen. Steeds kwam men er op terug door middel van nieuwe resoluties en publikaties. Zo moesten het plakkaat van 19 juli 1730 en later dat van 18 november 1760 op straffe van boete iedere vijf jaar opnieuw worden gepubliceerd en werd het van de «uitterste noodsaakelijkheid» geacht dat de

(1) GA : Ing. stukken, 5 febr. 1759.

KNUTTEL, Toestand kath., deel II, blz. 40, 155.

bestaande kerken der roomsgezinden op het platteland niet verder de gedaante van schuren en in de steden die van huizen zouden verliezen, waartoe in 1744, 1752, 1761 en 1771 resoluties werden genomen. ⁽²⁾.

En nu kwamen er de maatregelen tegen de aanwas van het katholicisme bij.

Allereerst was daar het plakkaat van 3 juni 1750 voor de generaliteitslanden over de huwelijken tussen katholieken en hervormden. Deze huwelijken waren een meer en meer voorkomend verschijnsel. De katholieke partij moest daarbij beloven dat hij of zij de ander nimmer zou lastig vallen over de overgang tot zijn geloof en dat de kinderen hervormd zouden worden, iets wat een katholiek nu juist nooit mocht beloven. Desondanks trachtte de katholieke partij bij dergelijke huwelijken veelal zijn wederhelft tot zijn geloof te bekeren. Dikwijls gelukte dit en dan werden natuurlijk de kinderen katholiek. Maar ook wanneer de andere partij niet tot het katholiek geloof overging, werden de kinderen soms toch katholiek gedoopt, al dan niet tegen de zin van de niet bekeerde hervormde wederhelft. Dit gebeurde dan tegen de bij het huwelijk afgelegde belofte in.

Om nu de «beklaaglijke en verderfelijke gevolgen» van deze huwelijken tegen te gaan, wensten de hervormde synoden een algeheel verbod van gemengde huwelijken, doch zover wilden de Staten-Generaal niet gaan. Wel vaardigden ze in dit plakkaat een reeks belemmerende bepalingen uit die er op berekend waren een hervormde af te brengen van het voornemen om met een katholiek te trouwen, of zoals het er letterlijk staat «de tijd en geleegentheid willende geeven om te luijsteren na goede raadgeevingen en van het voltrekken van die voorneemens of engagementen af te sien.»

De voornaamste van die bepalingen waren de volgende.

- 1) Huwelijken met een katholiek waren verboden indien de man niet de ouderdom van 25 jaar en de vrouw niet die van 20 jaar had bereikt. Om dit te bewijzen moesten uittreksels uit de doopregisters worden overgelegd. Het deed er niet toe of een der partijen reeds tevoren gehuwd geweest was.

(2) GA : Plakkaten, 19 juli 1730, 25 aug. 1735, 20 dec. 1752, 27 nov. 1755, 18 nov. 1760 ; Ing. stukken, 27 nov. 1755, 18 juli 1770, 18 juli 1771 ; Resol., 25 jan. 1744, 8 jan. 1753, 15 dec. 1755, 24 nov. 1760 blz. 186-187, 18 nov. 1765 blz. 159, 18 juli 1770 blz. 500-501, 12 nov. 1770 blz. 524.

BB : nr. F 403, stukken stichring parochie Cadzand.
KNUTTEL, Toestand kath., deel II, blz. 140.

- 2) De drie huwelijksafkondigingen mochten niet zoals gebruikelijk van week tot week plaats vinden, doch moesten geschieden met een tussenruimte van zes weken.
- 3) Wanneer een hervormde tot het katholiek geloof overging met de bedoeling om het plakkaat te ontduiken, moest hij een jaar wachten voordat de huwelijksafkondigingen mochten plaats vinden en bleef de periode van zes weken tussen de afkondigingen gehandhaafd.
- 4) Eveneens was dit het geval wanneer een katholiek tot de gereformeerde religie overging om met iemand van die religie te kunnen trouwen, doch met intentie om na het huwelijk tot het katholiek geloof weer te keren.

Aan dit plakkaat werd streng de hand gehouden. De magistraten en kerkeraden werden op straffe van boete tot naleving verplicht.

Te Aardenburg werd het direct na ontvangst op 20 juni 1750 door de magistraat op de gebruikelijke wijze gepubliceerd, en kreeg de stadsbode Elias Gisquiers, die tevens ouderling was, opdracht om het aan de hervormde kerkeraad te overhandigen, in wier vergadering van 24 juni 1750 het werd voorgelezen. Later op 3 oktober 1750 werden ook nog een brief van de Staten-Generaal aan de classis Walcheren alsmede nadere richtlijnen over de wijze waarop het plakkaat ten uitvoer moest worden gebracht door de kerkeraad behandeld. De Staten-Generaal drongen er daarbij op aan met groter ijver dan voorheen de wetten en voorschriften na te komen in het belang van de goede opvoeding der jeugd en de instandhouding van de gereformeerde religie. In het bijzonder moesten de predikanten trachten alle behoorlijke middelen van huisbezoek, catechisatie en andere aan te wenden om de mensen voor de «ware» godsdienst te behouden.

De Aardenburgse kerkeraad gaf de beide predikanten opdracht om op de eerstvolgende kringvergadering deze zaak met de andere predikanten te bespreken, om dan gezamenlijk dit heilzame werk ten uitvoer te brengen. Hij paste dan ook nauwgezet het plakkaat toe en liet zich steeds uittreksels uit de doopregisters overleggen. ⁽³⁾.

Het kon niet uitblijven of er moesten zich meningsverschillen over de toepassing voordoen.

(3) GA : Plakkaten, 3 juni 1750 ; Resol., 20 juni 1750.
 KNUTTEL, Toestand kath., deel II, blz. 172, 182-185.
 KNAPPERT, De Geref. kerk, blz. 270-271.
 HG : Kerk. hand., 24 juni, 3 okt. 1750.

Middelburg in Vlaanderen, missiestatie voor de katholieken van westelijk Staats-Vlaanderen in de 17de en 18de eeuw.

(Foto : verzameling Alfons Ryserhove, Knesselare).

In 1767 had de Aardenburgse kerkeraad het plakkaat nog eens bestudeerd en was tot de conclusie gekomen, dat daarin alleen bedoeld werd, dat de hervormde man de ouderdom van 25 jaar of de hervormde vrouw die van 20 jaar moest hebben bereikt en dat de ouderdom van de katholieke partij er niet toe deed. Voordien had men een ander standpunt ingenomen en geëist, dat ook de katholieke partij de betreffende leeftijd bereikt moest hebben. Dit bleek onder meer op 10 mei 1758, toen een zeker katholiek persoon die graag met een hervormde wilde trouwen geen doopakte kon overleggen om te doen blijken dat hij de ouderdom van 25 jaar had bereikt. Aangezien in andere hervormde gemeenten het standpunt werd ingenomen dat de leeftijd van de katholieken er niet toe deed, wilde de kerkeraad van Aardenburg nu ook hietoe overgaan.

Men wendde zich hierop tot de magistraat, die op 11 mei 1767 op grond van artikel 93 van het «Echt-Reglement» de Raad van Vlaanderen te Middelburg in Zeeland om advies vroeg, doch deze wilde daaromtrent geen beslissing nemen. Hij meende daartoe niet bevoegd te zijn, omdat de interpretatie van plakkaten en dergelijke voorschriften aan de wetgever zelf toekwam.

Daarop schreef men op 1 juni 1767 aan de Staten-Generaal en verzocht deze te willen verklaren, dat de leeftijden van 25 respectievelijk

20 jaar alleen golden voor de hervormde partij. Deze beslisten op 16 juli 1767 dienovereenkomstig. Van het betreffende besluit werd een afschrift gezonden aan de Nederlands hervormde en Waalse kerkeraden ter plaatse om daarmee in het vervolg rekening te houden. (4).

Hiermede waren echter niet alle geschillen opgelost. In hetzelfde jaar waren de magistraat en de hervormde kerkeraad van Aardenburg het ook niet eens over de toepassing van een andere bepaling uit het plakkaat.

De kerkeraad was van mening dat een katholiek die zijn geloof had verlaten, hervormd was geworden en daarvan belijdenis had gedaan, met een hervormde in het huwelijk kon worden verbonden nadat de afkondigingen met tussenpozen van zes weken waren geschied. De magistraat dacht hier anders over en toen de predikant Petrus Moens en de ouderling David Makin op 11 mei 1767 namens de kerkeraad hierover in de vergadering van de magistraat kwamen praten, kregen zij tot antwoord, dat de opvatting van de kerkeraad strijdig was met het plakkaat, omdat daarin duidelijk genoeg stond aangegeven hoe men zich omtrent dergelijke personen had te gedragen en dat de kerkeraad zich hieraan had te houden.

Een en ander sloeg kennelijk op een praktijkgeval, dat zich toen juist voordeed bij de Waalse hervormde kerk.

Joseph le Jeune, een boereknecht van 36 jaar die in de Noordpolder onder het kerkelijk district van Aardenburg woonde, wilde trouwen met een jonge dochter, Lena Philips, 25 jaar oud, die van de gereformeerde religie was. De ouders van le Jeune waren katholiek en ook hij was katholiek opgevoed, maar had in geen drie jaar een katholieke kerkdienst bijgewoond. Ondertussen had hij zich vlijtig geoefend in de kennis der gereformeerde religie met het voornemen om daarvan belijdenis te doen. Ze hadden zich tot het aangaan van een wettig huwelijk gewend tot de Waalse predikant te Aardenburg, die hen toegezegd had, dat hij zodra de bruidegom belijdenis zou hebben gedaan, tot de voltrekking van het huwelijk zou overgaan. De vrijdag voor pasen 1767 deed hij belijdenis en werd hij tot lidmaat van de Waalse gemeente aangenomen. In het trouwen dat ze nu na de drie afkondigingen met tussenpozen van zes weken zouden kunnen trouwen, werden ze echter teleurgesteld nu daarenboven nog een wachttijd van een jaar werd gevorderd.

(4) GA : Resol., 27 april 1767 blz. 286-287, 25 mei 1767 blz. 293, 27 juli 1767 blz. 304-306 ; Ing. stukken, 16 juli 1767.

HG : Kerk. hand., 22 apr. 1767 blz. 23-24, 1 aug. 1767 blz. 34-37, 10 mei 1758 blz. 86.

Burgemeester en schepenen van het Vrije van Sluis, aan wie de zaak was voorgelegd, wendden zich daarop tot de Staten-Generaal. Ze vroegen om in gevallen als deze de beslissing aan hen over te laten om iemand als hervormde aan te merken en na de drie huwelijksaankondigingen van week tot week verlof te geven om te trouwen, wanneer een zeer exact onderzoek zou hebben plaats gevonden en metterdaad was bewezen dat betrokkene al geruime tijd en niet in schijn tot de hervormde godsdienst was overgegaan en aan het katholiek geloof had verzaakt. Of eerst kort te voren belijdenis was gedaan zou niet ter zake doen en zou niet beslissend zijn voor de wachttijd van een jaar. Ze vroegen tevens om hen de bevoegdheid te geven dispensatie van die wachttijd of van een gedeelte daarvan te verlenen.

De Staten-Generaal oordeelden, dat le Jeune al voordat hij met Lena Philips kennis had, zich met vlijt had toegelegd op de leer van de gereformeerde kerk, verleenden dispensatie van de betreffende bepalingen in het plakkaat van 3 juni 1750 en bepaalden dat het huwelijk op de gewone wijze voortgang kon hebben. De beslissing in zulke gevallen hielden ze echter aan zich en repten met geen woord over delegatie aan de magistraat. ⁽⁵⁾.

Kwam men in dit geval aan de verlangens tegemoet, van dispensatie wanneer het personen beneden de vastgestelde leeftijd betrof wilde men niets weten, ook al werd er met aandrang op de noodzakelijkheid van een huwelijk gewezen, omdat de vrouw in verwachting was en het kind dus onecht zou zijn. ⁽⁶⁾. Het volgende is hiervan een treffend voorbeeld.

Abraham Blomme, 21 jaar oud, geboren te Sint Kruis en wonende in Den Biezen, had zich tot de hervormde predikant van Eede gewend om in ondertrouw te worden opgenomen met Maria de Brabander. Dominee Levinus Mestach van Eede was daar niet op ingegaan en wilde eerst een onderzoek instellen. Daarop werd op 22 augustus 1761 de ondertrouw om gegronde redenen door de kerkeraad van Eede geweigerd, waarmee de ouderling François Eekhout het echter niet eens was. Dominee Mestach voerde als motieven aan, dat Abraham Blomme uit katholieke ouders was geboren en tot kort voordat hij trouwplannen had de katholieke kerkdiensten had bijgewoond, hoewel hij in de hervormde kerk van Sint Kruis gedoopt was. Er werd ook gezegd, dat het ganse huisgezin sedert kort

(5) GA : Resol., 11 mei 1767 blz. 288-289, 10 aug. 1767 blz. 308-313.

(6) KNAPPERT, De Geref. kerk, blz. 391.

KNUTTEL, Toestand kath., deel II, blz. 385.

na de invasie der Franse troepen in Staats-Vlaanderen de katholieke kerkdiensten had bezocht en dat nog steeds deed. Volgens Jacobus de Brabander, die in Sint Kruis woonde, had hij aan zijn dochter beloofd tot de hervormde godsdienst te zullen overgaan en de roomse godsdienst te verlaten en het kind of de kinderen die uit hun huwelijk geboren mochten worden in de hervormde godsdienst te laten opvoeden. Deze had daarop zijn toestemming gegeven.

Maria de Brabander was hervormd en te Sint Kruis gedoopt, doch had de ouderdom van 17 jaar nog niet bereikt.

Dominee Mestach was nu van mening, dat zij op grond van het plakkaat aangaande de gemengde huwelijken van 3 juni 1750 niet konden trouwen, omdat de bruidegom inderdaad katholiek en niet hervormd was en zij de vereiste leeftijd niet hadden bereikt. Dat de bruidegom tegenover zijn aanstaande schoonvader verklaard had verlangend te zijn als lidmaat van de hervormde kerk te worden aangenomen was juist een bewijs dat hij niet hervormd was, aldus de predikant. Trouwens de voogden van moederszijde hadden de predikant destijds verklaard, dat het nooit zijn bedoeling was geweest om hervormd te worden, ook al moest hij destijds, toen hij nog jong was, onder dwang van zijn vader naar de katholieke kerk gaan, immers, op latere leeftijd had hij daarin steeds vrijwillig volhard.

Ook de predikant van Sint Kruis, Egbertus Wilhelmus Kramer, weigerde enkele maanden later, op 28 januari en 5 februari 1762 het paar in ondertrouw op te nemen, eveneens omdat het in strijd was met het plakkaat over de gemengde huwelijken. Hij was van oordeel, dat Abraham Blomme een volslagen roomsgezinde was, uit roomsgezinde ouders geboren. Dat hij in de hervormde kerk van Sint Kruis was gedoopt bij gelegenheid van het huwelijk van zijn ouders, maakte hem nog niet tot lid van de hervormde kerk. Op een vraag van de predikant had hij ook erkend dat hij lid was van de katholieke kerk en dat geloof openhartig had beleden, hetgeen ook bevestigd werd door de pastoor die hem had onderwezen.

Hoewel de magistraat van het Vrije van Sluis tussenbeide trachtte te komen om het huwelijk toch nog tot stand te brengen, het mocht niet baten.

Inmiddels was er op 15 januari 1762 een kind geboren dat Petrus Jacobus werd genoemd. Het duurde nog tot 11 juli 1762 voordat het in de katholieke kerk van Middelburg als hun kind werd gedoopt. Bij die gelegenheid verklaarden ze dat ze van plan waren om voor de katholieke

kerk te zullen trouwen wanneer de vrouw de katholieke godsdienst zou hebben aangenomen. Getuigen bij deze doop waren twee katholieken : Petrus Blomme en Joanna Maria Buyck. (7).

Zelfs tot vlak voor de komst van de Fransen in 1794 werd het plakkat nog met dezelfde strengheid toegepast.

Op 16 september 1793 bracht burgemeester Johan Bybau in de vergadering van de Aardenburgse magistraat de geruchten ter sprake, dat een zekere Jacob Lampo, een katholiek, voorgaf in Amsterdam in het huwelijk te zijn getreden met Johanna Gernaay. Ze woonden in bij haar moeder Elizabeth Aartsen, die weduwe was, en ze schenen als man en vrouw te leven. De burgemeester had echter inlichtingen ingewonnen bij een der commissarissen van huwelijkszaken te Amsterdam en deze had hem bericht dat betrokkenen zich wel hadden aangemeld tot het sluiten van een huwelijk, doch dat ze weggezonden waren, omdat de vrouw, hervormd zijnde, nog beneden de jaren was om met een katholiek te mogen trouwen. De burgemeester gaf het college in overweging of er geen onderzoek behoorde te worden ingesteld en niet de nodige voorzieningen behoorden te worden getroffen, nu het paar ervan werd verdacht in concubinaat te leven. Er werd besloten om Jacob Lampo en Johanna Gernaay op het stadhuis te ontbieden, hen te vragen of zij getrouwd waren en, omdat men wel beter wist, te vragen wat hen bewogen had zulks voor te wenden. Aldus geschiedde.

Acht dagen later, op maandag 23 september 1793 verscheenen ze voor de magistraat. Nadat ze aanvankelijk getracht hadden te ontkennen, moesten ze eindelijk toch toegeven, dat ze zich bij de commissarissen van huwelijkszaken te Amsterdam hadden aangemeld om te trouwen, doch dat de ondertrouw aldaar geweigerd was.

De magistraat van Aardenburg beschuldigde hen er nu van getracht te hebben clandestien de plakkaten te overtreden en aangezien er gegronde vermoedens waren dat Johanna Gernaay zwanger was, tevens van in concubinaat te leven. Jacob Lampo kreeg staande de vergadering onder bedreiging van straffen de aanzegging, dat hij niet meer met haar onder een dak mocht wonen.

Er werden twee advocaten uit Sluis geconsulteerd om na te gaan welke straffen men kon opleggen, doch deze konden de magistraat geen afdoende advies geven. Wanneer men een procedure aanhangig zou maken om hen uit de stad te zetten, zou de uitslag onzeker zijn. Wel

(7) RZ : Vrije v. S., nr. 380, 31 juli, 6 aug., 4 sept. 1761 ; nr. 385, 8, 9, 25 febr. 1762.

RG : Par. reg. Mid., nr. 14, dopen 11 juli 1762.

zou hen een boete kunnen worden opgelegd van honderd gulden omdat zij in concubinaat leefden. De advocaten adviseerden tevens om Elizabeth Aartsen aan te zeggen, dat zij Jacob Lampo geen onderdak meer mocht verlenen, daar zij er anders van zou worden beschuldigd een «bordeel, mot- of ravotheuis» te houden en uit dien hoofde zou kunnen worden gestraft. Elizabeth Aartsen kreeg op 28 oktober 1793 die aanzegging toen ze op het stadhuis was ontboden en ofschoon ze een week later weer in de vergadering van de magistraat verscheen met het verzoek of Jacob Lampo dan alleen te haren huize het ambacht van kleermaker mocht uitoefenen, het mocht niet baten. De magistraat bleef bij zijn besluit en waarschuwde haar om niet in strijd te handelen met het «Echt-Reglement».

Ondertussen had Johanna Gernaay zaterdagavond 5 oktober 1793 een kind gekregen. De chirurgijn Johannes Quirinus Jansen had bij de bevalling geholpen en ook hierop maakte de magistraat aanmerkingen, want volgens artikel 88 van het «Echt-Reglement» had, omdat het hier een onecht kind betrof, de beëdigde stadsvroedvrouw de bevalling moeten verzorgen. Hoewel de chirurgijn van de verlossing aan de magistraat kennis had gegeven en had medegedeeld, dat de vrouw Jacob Lampo als de vader had opgegeven, werd hij toch ter verantwoording geroepen.

Ook deze maatregel was destijds genomen om de aanwas van het katholicisme tegen te gaan. De vroedvrouwen waren onder ede gehouden om binnen 24 uur aangifte te doen van de geboorte van een onecht kind onder opgave van naam en woonplaats van de moeder, dit opdat voorkomen zou kunnen worden dat, in het geval de vader katholiek was, wat nogal eens voorkwam, het kind een katholieke nooddoop ontving.

Jacob Lampo stoorde zich echter niet aan de beslissingen van de magistraat en bleef bij de weduwe Gernaay inwonen. Toen hij daarover door burgemeester Stroes werd ondervraagd, gaf hij dit volmondig toe onder voorwendsel, dat hij elders geen huisvesting kon krijgen. Ook de boete waartoe hij veroordeeld was, zei hij niet te kunnen betalen, omdat hij onvermogen was.

De magistraat wist niets anders te doen dan hem nogmaals op het stadhuis te ontbieden. Men verweet hem dat hij door zijn gedrag niet alleen getoond had de bevelen van de magistraat illusoir te maken, maar ook dat hij de plicht van onderdanigheid die hij als burger aan de magistraat had gezworen niet had nagekomen en dat hij in weerwil van de plakaten en het «Echt-Reglement» zich zo schandelijk had blijven gedragen.

Na deze terechtwijzing op maandag 30 december 1793 te hebben gehoord, antwoordde Lampo dat hij bij de weduwe Gernaay was blijven wonen omdat hij geen woning had, maar dat hij nu tegen 1 januari 1794

een kamer had gehuurd en die zou gaan betrekken, verzoekende de magistraat daarmee genoeg te willen nemen. Deze was kennelijk niet van zijn goede bedoelingen overtuigd en zag hierin een afleidingsmanoeuvre, want hij kreeg nogmaals de aanzegging om zich te houden aan het verbod om niet bij de weduwe Gernaay in te wonen. De komst van de Fransen bracht hier de oplossing! ⁽⁸⁾.

Na het voorgaande zal men zich wellicht afvragen : «Was er dan geen mogelijkheid om het plakkaat te ontduiken door over de grens te gaan trouwen?» Deze was er inderdaad, doch dat daarvan veel gebruik is gemaakt geloven wij niet, ook al omdat van katholieke zijde voor gemengde huwelijken eveneens speciale bepalingen golden en wel deze, dat de niet-katholieke partij katholiek moest worden en dat de kinderen katholiek moesten worden gedoopt en opgevoed.

Gemengde huwelijken werden ook van katholieke zijde ernstig afgekeurd en over de geldigheid van deze huwelijken, voor zover ze dus niet voor de katholieke kerk waren voltrokken, bestond onzekerheid. Eerst na herhaald aandringen van verschillende zijden nam paus Benedictus XIV op 4 november 1741 hieromtrent stelling in de bul «*Matrimonia quae*», die bekend is geworden onder de naam «*Declaratio Benedictina*». Deze hield onder meer in, dat de huwelijken tussen protestanten onderling gesloten in het gebied der Staten-Generaal, als er geen andere kerkelijke beletselen bestonden, geldig waren en dat de huwelijken tussen rooms-katholieken en protestanten die daar reeds gesloten waren en die daar nog gesloten zouden worden eveneens als geldig werden aangemerkt. ⁽⁹⁾.

Gemengde huwelijken kwamen in de streek van Aardenburg vrij veel voor. In de regel was de man een van de vele Vlaamse arbeiders die op Staats gebied kwamen werken en de vrouw een ter plaatse wonende protestantse. Dikwijls waren er moeilijkheden om tot zo'n huwelijk te geraken, zowel door de verzwaarde Staatse bepalingen als door de bepalingen der katholieke kerk. Gevallen waarin de hervormde godsdienst werd afgezworen, zoals de katholieke kerk het wilde, kwamen voor wat betreft de personen die op Staats gebied bleven wonen, weinig voor. Slechts enkele gevallen staan er in de doopregisters van Middelburg opgetekend, onder andere dat van Maria van der Meulen, weduwe van Pieter Brevinck, die op 23 maart 1757 de calvinistische ketterij afzwoer, zoals het er letterlijk in het latijn staat, en voorwaardelijk werd herdoopt. ⁽¹⁰⁾.

(8) GA : Resol., 16, 23 sept., 7, 21, 28 okt., 4 nov., 23, 30 dec. 1793.

(9) ZEGVELD, Aantek. Decl. Ben., blz. 128.

(10) RG : Par. reg. Mid., nr. 14, dopen 23 mrt. 1757.

Op 29 september 1755 maakte de hervormde kerkeraad van Aardenburg er melding van, dat Anna Maria de Maré «tot groote ergernis met een paapsch manspersoon buiten weten en genoegten harer ouden doorgegaan en nog niet weergekomen» was. Op 17 december van dat jaar werd geregistreerd, dat ze «paapsch geworden» was en op 17 maart 1756 werd ze, «alsnog paapsch blijvende volkomen onder censure gelaten», zodat ze als lid van de hervormde gemeente kon worden afgeschreven. ⁽¹¹⁾.

Door de moeilijkheden die er ten aanzien van het aangaan van een gemengd huwelijk bestonden, kwam het daarom veelvuldig voor, dat men eerst tot het sluiten van een dergelijk huwelijk overging, wanneer de noodzaak aanwezig was, d.w.z. wanneer er een kind verwacht werd. Ook gebeurde het niet weinige keren, dat de vrouw of het meisje dan in de steek werden gelaten, omdat de man, in de regel een Vlaamse arbeider, beducht was voor de moeilijkheden en onaangenaamheden die hem te wachten stonden, zo het al, gezien de leeftijd of de andere beperkende bepalingen, tot een huwelijk kon komen. Enkele voorbeelden daarvan mogen hier niet onvermeld blijven.

Op 25 november 1755 was Josina du Ron, dochter van wijlen Jan du Ron, van de hervormde godsdienst, die tijdelijk bij haar moeder had ingewoond onder het kerkelijk district van Sluis, weer binnen de stad Aardenburg komen wonen, samen «met den persoon die gesegt wort haer te hebben beswangert». Ze kregen aanzegging binnen 24 uur de stad te verlaten. Deden ze dit niet, dan zouden ze worden uitgeleid. De man die bij haar woonde, Pieter Johannes Timmerman, afkomstig uit Middelburg in Vlaanderen, «arbejder of boereknecht te lande, zijnde vande Roomsche religie», verzocht daarop officieel om in Aardenburg te mogen komen wonen, doch kreeg daarvoor geen toestemming, zolang hij niet kon aantonen dat hij overeenkomstig de plakaten getrouwd was, zulks «tot weeringe en voorkominge van schandaleuse en zondige conversatie en cocubinasie.»

Ondertussen hadden ze zich tot de hervormde kerkeraad gewend om in ondertrouw te worden opgenomen en te kunnen trouwen. De kerkeraad voldeed aan hun verzoek en nam ze op 13 december 1755 in ondertrouw op. Burgemeester Adriaan Kallewaart, die tevens ouderling was, maakte nu bezwaar tegen deze ondertrouw omdat ze de stad uitgewezen waren en dus daar niet konden trouwen. Hij vond dat ze het dan maar in Sluis moesten doen. De kerkeraad van Sluis berichtte echter dat hij daartoe geen vrijheid kon vinden.

(11) HG : Kerk. hand., 29 sept. 1755 blz. 16, 17 dec. 1755 blz. 20, 17 mei 1756 blz. 28.

Ofschoon de predikant Isaac Lingius ook kon aantonen, dat de bruidegom reeds geruime tijd onder Aardenburg en Fleille verbleven en gewerkt had en de bruid in Aardenburg had gewoond en slechts tijdelijk bij haar moeder te Sluis was ingetrokken, het hielp niet. De burgemeester nam het de predikant kwalijk, dat hij de besluiten van de magistraat negeerde, die ze genomen had «tot voorkominge van meerder ontugt, ergernisse en schandalen, alsoo het beswangert vrouwmensch nog minderjarig was». De kerkeraad nam een meer menselijk standpunt in en oordeelde, dat nu zij er op stonden om te trouwen en dit niet in strijd was met het plakkaat van 3 juni 1750, men dit niet moest tegenwerken, te meer omdat er dan voor beiden niets anders op zou zitten dan Vlaanderen in te trekken en het te vrezen was, dat Josina du Ron dan «zekerlijk paapsch» zou worden.

Het werd een lijdensweg. Het touwtrekken tussen predikant en burgemeester duurde bijna acht maanden. Het einde kwam eerst op 28 juni 1756 in zicht toen de magistraat geen bezwaar meer had tegen het doen van de tweede en derde afkondiging om de zes weken, zodat de huwelijks-voltrekking daarna kon volgen. ⁽¹²⁾.

Een soortgelijk geval, dat echter niet zo langdurig werd getraineerd, was dat van Gerrit Theunis en Maria de Ridder een tweetal jaren later.

In oktober 1758 was uit Maria de Ridder, een weduwe van de gereformeerde religie, een kind geboren. Gerrit Theunis, een katholieke arbeider woonachtig in de Noordpolder, kwam daarop bij dominee van Deinse en drong er sterk op aan het kind te laten dopen. Hij stond er op dat hij als de vader van dat kind werd aangemerkt. De kerkeraad besloot echter om met de doop van het kind nog wat te wachten en kon geen vrijheid vinden om «die persoon van de Roomsche godsdienst toe te laten over den doop van dat kind te staan.» Ook een tweede verzoek had geen resultaat.

Enige tijd later was de kerkeraad er over ontstemd, dat Maria de Ridder «in onbehoorlijke en ergerlijke concubinatie met dien Roomschen karel bij aanhoudentheit was levende, tot groote ergernissen van alle die daarbij en omtrent woonagtig waren». Toen beiden zich daarop tot de kerkeraad wendden om in ondertrouw te mogen worden opgenomen en deze de magistraat verzocht ermee akkoord te gaan dat door een wettig huwelijk aan «zulcken grouwelijken samenleving» een einde zou komen,

(12) GA : Resol., 27 nov., 15 dec. 1755, 26 jan. 14, 28 juni 1756.

HG : Kerk. hand., 17 dec. 1755 blz. 20, 7 jan. 1756 blz. 22-23, 25 jan. 1756 blz. 24-25, 28 jan. 1756 blz. 26, 23 juni, 1 juli 1756 blz. 33.

had de magistraat blijkens getuigschrift van 11 december 1758 daartegen geen bezwaar, omdat de man van goed gedrag en het beter gedaan dan gelaten was.

Op 8 februari 1769 deed zich het probleem voor hoe te handelen indien uit een gemengd paar dat in ondertrouw opgenomen was en op trouwen stond een kind geboren werd. Uit Jerina van Achten die in ondertrouw was «met een Roomsche persoon» Francies Kalje genaamd, was een kind geboren. Ze wilden liever eerst trouwen en dan het kind laten dopen. De Aardenburgse kerkeraad besliste evenwel, dat men hen zou trachten te bewegen eerst het kind als onecht te laten dopen en eerst daarna te trouwen. Aldus geschiedde.

Het kwam ook wel voor dat men de moeilijkheden trachtte te omzeilen door ondertrouw te doen bij die instantie waar men de minste bezwaren verwachtte. Zo had Ds. Maurel van de Waalse hervormde kerk in Aardenburg in december 1776 een man en een vrouw in ondertrouw opgenomen, die geen Waals of Frans verstonden. De man was een Vlaming van de roomse religie en de vrouw lidmaat der hervormde kerk van Aardenburg. De hervormde kerkeraad vond dit een inbreuk op de goede orde en een nadeel voor de diakonie en stelde de magistraat van het gebeurde in kennis.

Een voorname reden waarom men uiteindelijk de tegenwerking tegen een gemengd huwelijk wanneer er reeds een kind geboren was of wanneer dit stond te gebeuren liet varen was, dat men ervoor beducht was dat de vrouw en het kind ten laste zouden komen van de hervormde diakonie en men blij was dat in dergelijke gevallen deze armeninstelling, die steeds in geldzorgen zat, door een huwelijk kon worden ontlast.

In de gevallen waarin een ondertrouw werd geweigerd omdat de vereiste leeftijd niet was bereikt, bleef de vrouw of het meisje uiteraard met het kind zitten. Dit was ook de voornaamste reden van de hervormde kerkeraad van Aardenburg in april 1767 om een ander standpunt in te nemen ten aanzien van de leeftijd. Evenals in andere hervormde gemeenten nam men toen ook aan, dat de bepalingen van het plakkaat van 3 juni 1750 omtrent de leeftijd alleen golden voor hervormden en niet voor katholieken, want juist als gevolg van het vroeger ingenomen standpunt waren er verscheidene onechte kinderen geboren die ten laste waren gekomen van de diakonie. ⁽¹³⁾.

(13) HG : Kerk. hand., 10, 18 okt. 1758 blz. 92, 1, 8 nov., 13 dec. 1758 blz. 93-95, 8 febr. 1769 blz. 89, 22 apr. 1767 blz. 23-24, 11 dec. 1776 blz. 346.

GA : Resol., 6 nov. 1758.

Ook van vrouwen die in de steek gelaten werden willen we hier enkele voorbeelden geven.

Op 15 december 1755 werd Cornelia Oosterlinck, dochter van Sara Pussele, weduwe van Paulus Oosterlinck, die bij haar moeder inwoonde, aangezegd de stad Aardenburg binnen de tijd van vier dagen te verlaten omdat ze «sig wederom voor de tweede maal heeft laten beswangeren van een Roomschgesinde persoon en te dugten staat dat de selve wederom alhier van een bastaert kint staat te kramen» en op 4 maart 1778 moest de hervormde kerkeraad onderstand verlenen aan Cornelia van Wuyckhuizen «die te voren moest trouwen met een Roomschgezinden en wederom hoog zwanger is bij een anderen Roomschen, die haar had beloofd te trouwen maar verlaten heeft, zijnde haar eerste man en kind overleden.» ⁽¹⁴⁾.

In 1789 deed zich in Sint Kruis een soortgelijk geval van verlating voor, zelfs kort voor de trouw. Een roomse man en een gereformeerde vrouw hadden op 11 juli ondertrouw gedaan en de drie afkondigingen waren om de zes weken geschied, de laatste op 4 oktober. Nu weigerde de roomse bruidegom om te trouwen. De hervormde kerkeraad van Sint Kruis was daarover op 2 november 1789 zeer ontstemd, te meer omdat de bruid hoog zwanger was en er daarom alle mogelijke spoed vereist werd om een voorziening te treffen. ⁽¹⁵⁾.

Gemengde huwelijken waarbij de kinderen katholiek werden gedoopt kwamen in de streek van Aardenburg ook geregeld voor. Naast het reeds genoemde kind van Abraham Blomme en Maria de Brabander werd ook het kind van Cornelis Dyserinck fs. Pieter, een doopsgezinde jongeman uit Aardenburg die getrouwd was met zijn katholieke dienstmeid Joanna Dobbelaer, in 1758 in de katholieke kerk van Middelburg in Vlaanderen gedoopt. Diens neef Boudewijn Dyserinck was insgelijks met een katholieke vrouw getrouwd en ook diens zoon Joannes werd katholiek opgevoed en was later, onder meer in 1786, diaken van de «Roomsgezinde Armen» te Aardenburg.

Dat dergelijke gevallen de Aardenburgse magistraat niet welgevallig waren bewijst wel de langdurige procedure die hij voerde tegen Boudewijn Dyserinck aangaande de voogdij over het kind van Cornelis Dyserinck en Joanna Dobbelaer nadat de vader in 1758 was overleden. Boudewijn Dyserinck was volgens huwelijkscontract van 4 juli 1755 tot voogd over

(14) GA : Resol., 15 dec. 1755.

. HG : Kerk. hand., 1, 4 mrt. 1778 blz. 382-384.

(15) RZ : Vrije v. S., nr. 385, 2 nov. 1789.

de eventuele kinderen aangesteld met uitsluiting van de weeskamer der stad. De magistraat verzette zich daartegen omdat volgens hem de weeskamer hierover wettelijk toch zeggenschap had. (16).

Wat was nu het resultaat van het plakkaat tegen de gemengde huwelijken in de streek van Aardenburg ? Het doel, het voorkomen van deze huwelijken, werd er niet mee bereikt. Daarentegen waren de gevolgen die er uit voortvloeiden des te treuriger. Mensen die zich tot elkaar aangetrokken voelden werden belet om een huwelijk te sluiten of werden moeilijkheden in de weg gelegd, waaruit dan concubinaat, verlating, onechte kinderen en armlastigheid voortvloeiden met alle menselijk leed van dien. Het resultaat dat tenslotte werd bereikt was juist omgekeerd aan dat wat werd beoogd. In plaats van ongewenste toestanden te voorkomen werden juist mistoestanden geschapen.

Gedurende de periode 1757-1795 bleven dus de bepalingen aangaande het trouwen en begraven nog van kracht. De ondertrouw, ook voor wat de katholieken betreft, moest nog altijd gedaan worden voor de hervormde kerkeraad of voor de hervormde magistraat.

De Aardenburgse kerkeraad besloot op 6 augustus 1746 de ondertrouwen het gehele jaar door te doen plaats vinden op zaterdagmiddag om half twee door gedeputeerden van de kerkeraad, namelijk de praeses van de maand, de twee ouderlingen van de maand en de administrerende diaken. Deze laatste was uiteraard aanwezig voor het in ontvangst nemen van de penningen die voor de armen moesten worden betaald. Ten aanzien van het trouwen werd op 24 april 1748 bepaald, dat zowel de predikanten als de ouderlingen en diakens op straffe van 3 stuivers boete tijdens de trouw in hun stoelen moesten blijven zitten, uitgezonderd de beide diakens die met de bussen klaar moesten staan.

Bij begravingen moesten de katholieken die hun overledenen in Middelburg in Vlaanderen lieten begraven naast de kosten van de kerkdienst aldaar ook nog de rechten van Staats gebied blijven betalen.

Ten aanzien van de grafdelver van Eede werd op 30 augustus 1749 geconstateerd, dat hij voor een dergelijke begrafenis recht had op zijn loon en het kerkerecht moest innen, terwijl de magistraat van het Vrije van Sluis op 18 januari 1763 nogmaals uitdrukkelijk bepaalde, dat voor alle lijken zonder onderscheid, die van het kerkelijk district van Eede naar Oostenrijkse bodem of elders werden vervoerd, aan de grafdelver van Eede het volle recht daarvoor toekwam.

(16) RG : Par. reg. Mid., nr. 14, dopen 11 juli 1762.

GA : Uitg. stukken, 7 aug. 1759 ; Resol., 14 aug. 1758 blz. 46 e. v., 13 feb. 1786.

De magistraat van Aardenburg getuigde op 25 september 1752 dat het van ouds gebruikelijk was, dat voor diegenen die onder het kerkelijk district van Aardenburg kwamen te overlijden en elders begraven werden, evenals voor diegenen die ter plaatse begraven werden, een kerkerecht verschuldigd was van £ 1.—.— Vlaams en wanneer het een kind betrof 10 schellingen.

Dat steeds opnieuw door de overheid benadrukt moest worden dat als overledenen elders werden begraven toch het volledige kerkerecht moest worden betaald, bewijst dat dit dubbel betalen bij de katholieken weerstanden bleef oproepen.

Dat men niet altijd genegen was de kerkerechten te betalen blijkt ook uit een voorval dat de stadsbode van Aardenburg overkwam. In september 1742 was op de Elderschans behorend tot het schependom van Aardenburg, de schoonzoon van Jannes Troncquoy overleden en in Middelburg begraven. De stadsbode Elias Gisquiers ging er in zijn kwaliteit van lijkhidder en ontvanger der kerkerechten op 17 september 1742 heen om deze rechten te innen, doch men weigerde ze te voldoen. De magistraat besliste daarop dat de rechten van de erfgenamen in der minne zouden worden ingevorderd en wanneer dit niet ging andere middelen zouden worden toegepast. Een week later verscheen de stadsbode opnieuw en nu was het Jannes Troncquoy persoonlijk die weigerde. Enige tijd later overleed ook diens vrouw en toen de stadsbode op 7 januari 1743 nogmaals verscheen, nu om voor beiden het recht te innen, werd gedreigd hem van het hof af te slaan en moest hij nog andere kwade bejegeningen aanhoren.

Moesten vroeger de katholieke kinderen eerst door de hervormde predikant worden gedoopt, waarna dit later in Middelburg «sub conditione» nog eens werd herhaald, sinds geruime tijd werd daaraan niet meer de hand gehouden. Na 1740 komen in de doopregisters van Middelburg weinig dopen «sub conditione» meer voor, terwijl ook uit de doopregisters van de hervormde gemeenten van Aardenburg, Eede en Sint Kruis blijkt, dat in die tijd praktisch geen katholieke kinderen meer werden gedoopt.

Toch kwam dit nog wel eens voor, voornamelijk bij gemengde huwelijken, want op 6 augustus 1749 werd de Aardenburgse hervormde kerkeraad geconfronteerd met het probleem, wat te doen indien een katholieke of doopsgezinde vader zijn kind in de hervormde kerk ten doop zou aanbieden. De kerkeraad kwam toen tot het besluit, dat in zulke gevallen getuigen die de hervormde leer toegedaan waren, de vader zouden ver-

vangen, ofwel dat anders de moeders zelf hun kinderen ten doop zouden aanbieden. ⁽¹⁷⁾.

Een ander voorschrift waaraan strenger de hand moest worden gehouden, omdat ontduiking meer en meer voorkwam, was dat betreffende de politieke functionarissen. Volgens het «Reglement op de Politicque Reformatie» van 1 april 1660 mochten de katholieken niet in openbare ambten worden benoemd. Bij resolutie van 11 mei 1739 werd nu nader bepaald, dat ook diegenen van de hervormde ambtenaren of magistraatspersonen die katholiek werden of die welke met katholieke vrouwen trouwden van hun ambt vervallen verklaard werden en bij brieven van 25 april 1746 en 19 september 1768 werd hierop nog eens de nadruk gelegd en publicatie gelast.

In Aardenburg werd dit besluit in de vergadering van de magistraat voorgelezen en later met klokslag van de pui van het stadhuis afgekondigd. In navolging van de stad Sluis werden alle ambtenaren en officiële personen voor de magistraat ontboden en werd hen het besluit van de Staten-Generaal voorgelezen.

Zoals bekend mochten in de generaliteitslanden «bij defect van stoffe der luiden van de gereformeerde religie» de onpartijdigste en geschiktste katholieken worden gekozen, doch in de praktijk bleek namelijk, dat dikwijls de «onkundigste en eenvoudigste menschen onder de Pausgezinde» tot schepenen werden aangesteld. Ook hiertegen moesten de Staten-Generaal optreden en op 28 maart 1771 kwam het voorschrift, dat de katholieken ook bekwaam moesten zijn in lezen en schrijven.

Nog in 1789 werd aan de magistraten in de generaliteitslanden een resolutie van de Staten-Generaal toegezonden waarin nog eens duidelijk werd gesteld, dat hervormden die katholiek geworden waren voor altoos waren uitgesloten van een functie in overheidsdienst en dat zij absoluut niet gerekend mochten worden tot de «onpartijdigste en geschiktste Pausgezinden» die bij gebrek aan hervormden mochten worden benoemd. ⁽¹⁸⁾.

(17) HG : Kerk. hand., 6 aug. 1746, 24 apr. 1748.

RZ : Vrije v. S., nr. 306, 30 aug. 1749 ; nr. 143, 18 jan. 1763.

Retroacta burg. stand, Aard. nr. 4, Eede nr. 1 passim.

GA : Resol., 17, 24 sept. 1742 blz. 206, 7 jan. 1743, blz. 221 ; Uitg. stukken, 25 sept. 1752.

RG : Par. reg. Mid., nr. 14 passim.

(18) GA : Resol., 25 apr. 1740, 3 okt., 1-1 nov. 1768 blz. 399 en 406 ; Ing. stukken 19 sept. 1768, 28 mrt 1771, 2 dec. 1789.

RZ : Vrije v. S., nr. 394, 19 sept. 1768.

HG : Kerk. hand., 19 sept. 1768 blz. 85.

Overgang van het ene geloof naar het andere, anders dan in verband met een huwelijk kwam weinig voor. Toch was men van hervormde zijde attent op mogelijke afval en werd zowel van de zijde van de magistraat als van de hervormde kerkeraad ingegrepen, wanneer er maar enige aanleiding daartoe kon bestaan.

In maart 1749 was de magistraat van Aardenburg ter ore gekomen dat Johannes Bybau en Cornelis Dyserinck fs. Bartel, burgers van Aardenburg, hun zoons op school hadden gedaan in Zomergem, op Oostenrijks gebied, bij een katholieke schoolmeester. Eerstgenoemde was zowel als zijn vrouw van de gereformeerde religie en was zelfs ouderling geweest, de tweede was evenals zijn vrouw doopsgezind. De vraag werd nu aan de orde gesteld, of «borgers binnen dese stad professie doende vande gereformeerde religie bevoegd zijn haere kinderen in paepse landen en bij paepse schoolmeesters ter schoole te mogen senden.»

Men was het er niet over eens of dat strijdig was met de wetten van den lande, doch vond dat het wel gevaarlijke gevolgen kon hebben.

Ook de hervormde kerkeraad ging zich met deze zaak bezig houden.

Johannes Bybau had verklaard dat hij zijn oudste zoon in Zomergem bij een katholieke schoolmeester liet school gaan met geen ander oogmerk, dan hem het landmeten en de Franse taal te laten leren, waarvoor ter plaatse of in de nabijheid geen gelegenheid bestond. De kerkeraad was algemeen van oordeel, dat dit toch gevaarlijk was en «in 't vervolg van tijd zoude kunnen zijn tot nadeel van onze Christelijke Gereformeerde Religie en tot meer of minder inboezeming der Roomsche Religie». Daarom werd de heer Bybau bij het eerstvolgende huisbezoek hierover ernstig onderhouden en werden hem de volgende vragen voorgelegd, die hij «voor den Heere en voor ons rondborstig» diende te beantwoorden.

1. Of deze zaak niet gericht was tegen de hervormde godsdienst en of hij en de zijnen deze met hart en ziel waren toegedaan en ze altijd wilden voorstaan ?
2. Of hij wel zorgvuldig zijn zoon had gewaarschuwd om zich niet met godsdienstige zaken in te laten en hij de schoolmeester had aangezegd daarover niet te praten ?
3. Of hij zelf wel de nodige waakzaamheid aan de dag legde door persoonlijk zijn zoon in de gaten te houden, zich liet inlichten door «getrouwe lieden» en zijn zoon van tijd tot tijd naar Aardenburg liet komen om daar de hervormde kerkdiensten bij te wonen «ter inscherping van onze religie-gronden» ?
4. Of hij kon beloven op zich te nemen, dat zodra hij iets zou ontdekken in de behandeling van zijn zoon, dat tot nadeel van de hervormde godsdienst zou strekken, hij hem aanstonds naar huis zou laten komen?

5. Of hij het verblijf van zijn zoon bij een roomse schoolmeester zo kort zou doen zijn als maar mogelijk was ?

Op 2 april 1749 konden de gedeputeerden van de kerkeraad die het huisbezoek hadden verricht in de vergadering hierover rapport uitbrengen. De heer Bybau had op hun vragen een bevredigend antwoord gegeven en oprecht en ongeveinsd zijn aanhankelijkheid aan de hervormde godsdienst betuigd, zodat de vergadering hiermede genoegen nam. ⁽¹⁹⁾.

Op 1 oktober 1766 werd Johanna Vervate door de huisbezoekers der hervormde gemeente van Aardenburg, in de regel een predikant en een ouderling, aangesproken over het gedurig naar Vlaanderen gaan op de dag des heren, waardoor zij de «openbare godsdienst» schandelijk verwaarloosde en daarin zelden of nooit gezien werd en op 1 april 1771 werd B. Jansen aangesproken omdat er geruchten de ronde deden, dat «zij met een Rooms manspersoon soude gaan trouwen». De afgevaardigden brachten haar het gevaar en het zondige van een dergelijke handelwijze onder ogen. ⁽²⁰⁾.

In Sint Kruis deed men in 1786 pogingen om een jongen, Cornelis Kaljé, die door de hervormde diakonie van Sint Kruis was onderhouden en uitbesteed, in het hervormde milieu terug te krijgen. Deze 20-jarige jongeling was er half januari 1786 vandoor gegaan zonder dat, voor zover de kerkeraad bekend was, iemand daartoe aanleiding had gegeven. Aanvankelijk had men daaraan niet veel aandacht geschonken, omdat het weglopen en voor enige tijd wegblijven hem niet vreemd was. Dit was al meerdere malen gebeurd en men veronderstelde dus dat hij wel weer zou komen opdagen. Nu had men echter gehoord, dat hij zich ophield bij een boer in Vlaanderen, een zekere Karel van Damme, tussen Sint Laureins en Kaprijke, niet ver van de zogenaamde Wisjesmolen en niet van plan was om terug te keren. Bovendien had men vernomen, dat hij tegelijk met de verandering van woonplaats ook van godsdienst zou veranderen en daartoe reeds enige malen «de leringen in den Roomschen Godsdienst» had bijgewoond.

De predikant van Sint Kruis legde deze zaak voor aan de magistraat van het Vrije van Sluis, omdat de kerkeraad «tot de rechthbrenging van dien hosen gemelden jongeling» niets kon doen zonder zich aan gevaar bloot te stellen.

(19) GA : Resol., blz. 349 10 mrt. 1749.

HG : Kerk. hand., 19, 26 mrt., 2 apr. 1749.

(20) HG : Kerk. hand., blz. 3-4 1 okt. 1766, blz. 116 1 apr. 1771.

Cornelis Kaljé had een roomse vader gehad, maar was in de gereformeerde kerk gedoopt en in die religie opgevoed, omdat zijn moeder gereformeerd was en haar vrienden, die nog te Aardenburg en elders woonden, daarvoor hadden gezorgd.

Op 21 maart 1786 werd er voor het laatst melding van gemaakt. Toen bleek dat de deur van de consistoriekamer van Sint Kruis met geweld was opengebroken alsmede een kist die in die kamer ter bewaring stond en waarin de kleren die door Cornelis Kaljé waren gebruikt opgeborgen lagen. Uit die kist waren toen tenminste vier manshemden gemerkt C.K. door dievenhanden ontvreemd.

De pogingen om de jongeman terug te krijgen hadden geen resultaat. ⁽²¹⁾.

Een belangrijk middel om de aanwas van de katholieken tegen te gaan, vooral in de streek van Aardenburg die grensde aan de katholieke Zuidelijke Nederlanden, zou geweest kunnen zijn : het weigeren van vestiging.

Op het platteland, dat onder het Vrije van Sluis hoorde, was vestiging gemakkelijker dan in de steden omdat het toezicht er niet zo streng was. Men streek er neer in een of ander leegkomend huisje of hutje, ging hij een ander inwonen of kreeg onderdak op een hofstede waar men ging werken. In de stad Aardenburg echter moest men steeds toestemming hebben van de magistraat. Deze nu kon een streng beleid voeren en trachten onder wat voor voorwendsel dan ook de katholieken te weren, ofwel een soepele houding aannemen.

Wij hebben niet de indruk gekregen, dat de magistraat van Aardenburg bewust getracht heeft de katholieken te weren. Vele malen werd aan katholieken vergund om in Aardenburg te komen wonen. Wel zag men er streng op toe, dat zij van goed gedrag en niet armlastig waren. Steeds moest een «attestatie van goed comportedement» van het bestuur der laatste woonplaats en een akte van borgtocht, meestal voor een jaar en zes weken, ten behoeve van de diaconie worden overgelegd.

Op 22 december 1766 werd daartoe de «administrerende diacon der Roomsgesinde Armen», Pieter de Koster, een bijzondere instructie ter hand gesteld. De magistraat had geconstateerd, dat verschillende arme katholieken «zig alhier binnen dese stad als ter sluijp met 'er woon komen neder te zetten», waardoor ze «met veele noodlijdende ingezetenen word opgevult... ten merklijken schade en nadeele van den Roomschen diaconie».

(21) RZ : Vrije v. S., nr. 385, 30 jan., 2 febr., 21 mrt. 1786.

Na rijp beraad was besloten, dat de administrerende en toeziende diakens van de katholieke armen, zodra een katholiek zich metterwoon in de stad zou vestigen, de magistraat of de eerst-presiderende burgemeester daarvan kennis zou geven, opdat dan gezorgd zou kunnen worden, dat de vereiste stukken werden overgelegd en armlastige katholieken konden worden geweerd. Pieter de Koster kreeg opdracht dit aan zijn medebestuurders over te brengen en er tevens de nadruk op te leggen, dat bij nalatigheid van de zijde van de katholieke diakens, strafmaatregelen tegen hen zouden worden genomen.

Nog op 6 oktober 1792 deed dominee Daniël Johannes Dreselaar namens de hervormde kerkeraad van Eede een hartgrondig beroep op de magistraat van het Vrije van Sluis, om er in het vervolg beier zorg voor te dragen, dat vreemdelingen die geen akte van borgtocht noch een behoorlijke attestatie hadden, van de hoofdman geen toestemming zouden krijgen om zich metterwoon in Eede te vestigen, opdat de armenkas door de ondragelijke last van vreemden niet uitgeput zou raken.

Wanneer dan ook katholieke mannen die met hervormde vrouwen samenleefden geen toestemming kregen om zich in de stad te vestigen of aanzegging kregen om te vertrekken, moet dit niet gezien worden als een uiting om katholieken te weren, doch omdat men deze samenlevingen zedenkwetsend en aanstootgevend vond en daarnaast omdat men vreesde, dat wanneer er een kind verwacht werd en de man er vandoor zou gaan, de hervormde diakonie met de last zou blijven zitten. De hoofdreden van het weren van katholieken was dus niet dat zij katholiek waren, maar dat ze veelal armlastig waren. Hierbij dient te worden opgemerkt dat ook de hervormden die zich van elders vestigden in de regel een attestatie en borgtocht moesten overleggen. (22).

DE ALGEMENE TOESTAND

De niet aflatende overheidszorg tot naleving van de maatregelen tegen de katholieken werd ingegeven door vrees, als gevolg van slapheid en mindere geloofsijver in eigen gelederen. Deze crisis in het geloofsleven kwam niet alleen in de hogere regionen voor, doch strekte zich ook uit tot de hervormde gemeenten zelf.

(22) GA : Resol., 17 okt. 1785, 20 mrt. 1786 en passim, 22 dec. 1765 blz. 261-262, 4 jan. 1790.

RZ : Vrije v. S., nr. 380, 6 okt. 1792.

In de vergadering van 30 juni 1751 van de Aardenburgse kerkeraad vond men het nodig de trage kerkgangers tot ijveriger bijwonen van de kerkdiensten op te wekken en in die van 25 december 1751 werd melding gemaakt van enige leden die al geruime tijd niet meer naar de kerk kwamen niettegenstaande zij bij het huisbezoek daarover waren onderhoudend.

De Staten-Generaal hadden de classes in den lande in overweging gegeven om een kerk- en schoolvisitatie in te voeren. De classis Walcheren had dit ter harte genomen en had op 6 september 1752 besloten daartoe over te gaan. De kring Sluis vond het dringend nodig, zulks voornamelijk vanwege «de nabijheid des pausdoms». De Aardenburgse predikanten Anthonie van Deinse en Isaac Lingius brachten hierover op 16 mei 1753 verslag uit aan de kerkeraad, doch deze meende dat, nu de hoge soeverein dit voorstel had gedaan, hij ook maar de kosten moest betalen.

Overigens waren deze beide predikanten nu niet direct een voorbeeld voor hun gemeente. Ds. van Deinse die met zijn dienstmeid had moeten trouwen, had met haar veel te stellen. Op 6 september 1756 wordt er melding van gemaakt, dat zij «haer selven al wederom eenigen tijd heeft te bujten gegaen soo binnen als bujten shuijs, selfs op de publieque straate, met onbetamelijke en schandaleuse naam en faam roovende scheltwoorden, soo bujten spoorig en verregaande, dat niemant daarin ontsien werd.» Terzelfdertijd bleek ook, dat Ds. Lingius lange tijd in overspel had geleefd met zijn dienstmeid Susanna Suije en dat deze van hem in verwachting was. Dit leidde ertoe dat hij op 1 december 1756 uit de dienst ontslagen en uitgewezen werd.

Van 1748 tot 1774 was te Eede Ds. Levinus Mestach predikant, wiens ruzie met de successieve schoolmeesters het verval van de hervormde gemeente aldaar eveneens in de hand werkte. ⁽²³⁾.

In Sint Kruis was het al niet veel beter. Daar was in de nacht van 24 op 25 maart 1774 de predikant Egbertus Wilhelmus Kramer spoorloos verdwenen. Hij was daar al vanaf 1746 predikant, was van den beginne af zeer traag in het waarnemen van zijn bediening geweest en had meermalen de gemeente zonder kerkdienst gelaten. Het kwaad werd van tijd tot tijd erger en was in 1774 «tot soo een top geklommen, dat de gemeente aen den oever van haer ondergang» was, aldus de kerkeraad. Niemand wist waar de predikant naar toe was getrokken en of de kerkdiensten in de toekomst geregeld waren.

(23) HG : Kerk. hand., 30 juni, 25 dec. 1751, 6 sept. 1752, 16 mei 1753, 8 sept. 1756 blz. 36 e. v.

GA : Resol., 6, 9, 10, 13 sept., 1, 6 dec. 1756.

De kerkeraad wjtte de beklagelijke toestand der gemeente aan de gemakzucht van de predikant, met als gevolg het niet ordelijk waarnemen van zijn dienst, het verwaarlozen van het bestuur der kerk en het niet regelen van de armenzaken. Men was er vooral over ontstemd, dat de predikant het zelfs niet nodig vond om van de preekstoel mee te delen, wanneer er zondagsmiddags geen kerkdienst zou zijn. De mensen kwamen dan van heinde en ver naar de kerk en stonden dan voor een gesloten deur, terwijl de tijd verstreken was om nog elders ter kerke te kunnen gaan. Het gebeurde niet zelden dat de leden van de hervormde gemeente die temidden der katholieken woonden, spottende opmerkingen daarover moesten aanhoren en men het gedrag van de predikant aangreep om de hervormde godsdienst in een kwaad daglicht te zetten. (24).

Ook in latere jaren zijn er herhaaldelijk klachten. Op 12 juni 1776 wordt geklaagd dat de Aardenburgse predikanten Petrus Moens en Isaac Marant in hun verplichtingen ernstig te kort schieten, aangezien het meer-malen voorkomt, dat de wekelijkse avonddienst niet plaats vindt ofschoon de predikanten toch volgens artikel 29 van het «Reglement op de Politique Reformatie» gehouden zijn om eenmaal in de week te preken. Later op 5 mei 1777 wordt Ds. Marant er van beschuldigd al verscheidene maanden na elkaar «tot oneer van God, ontluijsteringe van zijnen dienst en algemene ergernisse deser gemeijnte» zich te onttrekken aan de kerkdiensten wanneer deze door zijn ambtgenoot Petrus Moens worden geleid. Door dit gedrag gaf hij volgens de magistraat te kennen, dat hij de godsdienst niet boven persoonlijke zaken stelde, hetgeen niet anders dan ongodsdienstigheid en losbandigheid in de gemeente kon bevorderen. Eind 1778 was dit nog zo en onttrok hij zich daarenboven aan het bijwonen van de vergaderingen in de consistoriekamer wanneer er kerkelijke zaken werden behandeld en weigerde hij aalmoezen te geven voor de armen.

In 1778 werd er naast het niet houden van de kerkdienst in de week ook over geklaagd, dat reeds enige tijd het catechiseren van de aankomende jeugd op zondagmiddag na het eindigen van de kerkdienst in onbruik was geraakt.

In 1784 was het Ds. C. A. Bourdon van de Waalse hervormde kerk te Aardenburg die kritiek te verduren had. Op zondag 1 februari van dat jaar was er in die kerk geen dienst gehouden zonder dat de magistraat daar iets van af wist. Dominee Bourdon scheen de mening te zijn toegedaan, dat hij naar eigen goedvinden een kerkdienst kon houden of niet,

(24) RZ : Vrije v. S., nr. 385, 25 mrt., 4 apr., 1 aug. 1774 e. v.

want de wekelijkse avonddienst had hij ook al verscheidene keren overgeslagen. ⁽²⁵⁾.

Al deze feiten tonen duidelijk aan dat de hervormde gemeenten in de streck van Aardenburg in die tijd in een crisisperiode verkeerden.

Zoals reeds gezegd was dit geen op zich zelf staand verschijnsel. In de nieuwjaarsbrief van 24 december 1770 lieten de Staten-Generaal de klacht horen, dat bij de droevige omstandigheden van overstromingen en besmettelijke ziekte onder het rundvee, zich nu de niet minder droevige «vermeerderende zonden en ongerechtigheden van de inwoonderen des lands» voegden. Een algemene geest van ijdelheid en lichtvaardigheid, aldus de Staten-Generaal, had zich van de mensen meester gemaakt en de schadelijke voortgang van de ongodsdienstigheid en de ondermijning van alle grondbeginselen van geloof en zeden vervulden hen met zorg.

In de nieuwjaarsbrief van 27 januari 1780 werd geklaagd over de verwaarlozing en openbare schending van Gods wetten en over de verachting door sommigen en lauwheid en onverschilligheid van anderen voor de hervormde godsdienst.

Op politiek gebied was het hier in het derde kwart van de 18de eeuw vrij rustig. Dit wordt het beste getypeerd door een passage uit het verslag dat de solliciteur van de stad Aardenburg in Den Haag J. Visser op 24 februari 1775 aan de magistraat zond en die luidde «Vlaamsche nouvelles zijn er hier niet; dat quartier is stil en verschaft weinig bezigheden aan de Generaliteits Collegien, 't geen altoos een goed voor-teken is.» ⁽²⁶⁾.

Over het algemeen kan men zeggen dat de verstandhouding tussen de beide bevolkingsgroepen in deze periode en ook die met de bevolking aan de andere zijde van de grens goed was.

Slechts een enkele keer kwamen er incidenten voor waarvan het verschil in godsdienst de oorzaak was. Zo hadden op zondag 10 juli 1763 vier onbekende Vlamingen de dienst in de Waalse kerk te Aardenburg verstoord, door van buiten tegen de ramen op te klauteren en verder in de kerk te zitten lachen en praten. Dit was al verscheidene malen gebeurd en daarom verzocht de predikant Jan Isaac Sporon aan de magistraat om maatregelen, ten einde in het vervolg deze «bespotting van onzen godsdienst» te verhinderen. De magistraat gaf «'s heeren dienaer» Ary

(25) GA : Resol., 12 juni 1776, 5 mei 1777, 21 dec. 1778, 2 febr. 1784.

HG : Kerk. hand., 29 mei 1778 blz. 393-396, 8 juli 1778 blz. 401-403, 30 dec. 1778 blz. 416-417, 2 jan. 1779 blz. 418-422, 20 jan. 1779 blz. 423.

(26) GA : Ing. stukken, 24 dec. 1770, 27 jan. 1780, 24 febr. 1775.

Pau opdracht om scherp toe te zien en er voor zorg te dragen dat dergelijke brutaliteiten zich niet meer zouden voordoen.

Een typisch geval deed zich voor op 5 maart 1765. De ouderling van de hervormde gemeente Karel van den Berge kwam 's morgens om elf uur met een geladen voer hout aanrijden voorbij de hofstede van de stadsgriffier J. A. Stroes, die bewoond werd door Lowy Alleman, toen vanuit de tuin een zekere Isaac van Wayenberg de jonge, de weg op gelopen kwam en na een woordenwisseling een stok uit het geladen voer hout trok en deze naar van den Berge smeed, die in zijn zijde getroffen werd, zeggende : «Gij paapsen hier en daar», en verder een opmerking maakte in de geest van : «Moeten ze nu zo iemand in de kerkeraad benoemen!» Tegen de vrouw van van de Berge had van Wayenberg gezegd : «Ik moet u man eens spreken want hij heeft al wat veel van mij gezegt ; ik zal hem eens een porre geven».

Of men hieruit zou mogen concluderen, dat een goede verstandhouding ten opzichte van de katholieken niet bij iedereen in de smaak viel ofwel, dat we hier enkel te maken hebben met een simpele scheldpartij naar aanleiding van een persoonlijke vete is niet duidelijk. In het laatste geval is dan de uitdrukking in ieder geval typisch. (27).

Tijdens de twee laatste decennia van de 18de eeuw deden zich ingrijpende politieke veranderingen voor, welke ook in de streek van Aardenburg hun weerslag vonden.

Nadat de Staten-Generaal op 12 november 1784 de lagere besturen hadden ingelicht over een invasie die dreigde van de kant der Oostenrijkse Nederlanden, voelden zij zich op 1 april 1785 verplicht, zich droevig te beklagen over de gevaarlijke beginselen van een schadelijk ongeloof en een ongelukkig bijgeloof die meer en meer de overhand namen, gepaard met een ongebondenheid in gedrag en levenswandel, waarvan zij met schrik het ergste voor de toekomst vreesden.

Op 27 november 1787 achtten zij het noodzakelijk een publicatie uit te vaardigen ter geruststelling van de ingezetenen van de generaliteit «professie doende van de Roomsche religie, tegens de boosaardige uitstrooysels van hunne onrustige en muitsugtige verleiders». Op verscheidene plaatsen, aldus de Staten-Generaal, probeerden zij het vuur der tweedracht aan te stoken ter bereiking van hun geheime en landverdervende oogmerken en zij ontzagen zich niet om onder de katholieke ingezetenen en minder ontwikkelden, het geloof ingang te doen vinden, dat de meer of mindere vrijheid van godsdienst die zij tot nu toe hadden genoten, aanmerkelijk ingekrompen en zelfs benomen zou worden. De

(27) GA : Resol., 11 juli 1763 blz. 338, 5, 6, mrt. 1765 blz. 92-94.

katholieken werden gewaarschuwd aan deze «boosaardige uitstrooysels» niet het minste geloof te hechten en de Staten-Generaal verzekerden, dat zij, net zo min als de prins van Oranje, enig voornemen hadden om de vrijheid van godsdienstuitoefening der katholieken verder te beperken, zo lang deze zich als vreedzame en getrouwe burgers zouden gedragen. Nu werden zelfs, en dit voor de eerste keer, waaruit de belangrijkheid wel blijkt, de pastoors in de generaliteitslanden gelast om zowel in hun preken als in hun particuliere gesprekken hun parochianen hiervan kennis te geven.

Wat was er dan wel aan de hand ? Naarmate de democratische stroming onder de patriotten in kracht won, begonnen de katholieken zich bewust te worden, dat uit de triomf dezer partij voor hen grote voordelen te behalen waren. De patriotten streden voor een groter aandeel van het volk in de regering en voor de gelijkstelling van alle staatsburgers in het vervullen van betrekkingen, althans van die van lagere orde. Het bleef voor de katholieken niet verborgen, dat de patriotten hun pleitbezorgers waren en dat zij herhaaldelijk opkwamen voor hun rechten. Vandaar dat zij bij de katholieken veel sympathie oogstten en de regering dit met lede ogen aanzag. ⁽²⁸⁾.

Was het als gevolg van deze veranderende omstandigheden dat de verstandhouding in deze periode tussen de plaatselijke overheden aan beide zijden van de grens bijzonder goed blijkt te zijn of was het een geleidelijk voortschrijdend proces geweest ?

In justitiële zaken verleende men elkaar wederzijds reeds sedert lang de volle medewerking en tussen de overheden was er ook op verschillende andere terreinen een goede vorm van samenwerking. In 1766 bijvoorbeeld was tussen de bisschop van Brugge en de magistraat van het Vrije van Sluis overeengekomen, dat in de parochies van het bisdom een collecte zou worden gehouden voor de katholieke armen van Cadzand, Groede en IJzendijke-ambacht en dat de opbrengst daarvan door bemiddeling van het Vrije zou worden verdeeld, hetgeen ook in 1780 geschiedde.

Wanneer in oktober 1783 de dreef van Aardenburg naar de Elderschans moet worden beplant, worden de jonge bomen gekocht bij de ontvanger van de kerk van Middelburg Pieter Clé en wanneer in februari 1784 de pastoor van Maldegem Franciscus Xaverius de Fonteijne zich over een huwelijkskwestie tot de magistraat van Aardenburg wendt,

(28) GA : Ing. stukken, 12 nov. 1784, 1 apr. 1785, 27 nov. 1787 ; Plakkaten, 28 nov. 1787.

KNUITEL, Toestand kath., deel II, blz. 238, 240, 242.

schakelt deze de hervormde kerkeraad in om de zaak juist te kunnen beoordelen en wordt aan de pastoor de uitslag van dit onderzoek meegedeeld.

Op 13 januari 1785 was in de kreek nabij de Elderschans, die de scheiding vormde tussen het schependom van Aardenburg en de heerlijkheid Middelburg, een jongeling door het ijs gezakt en verdrongen. Om nu alle moeilijkheden aangaande de jurisdictie te voorkomen werd overeengekomen, dat de lijkschouwing gezamenlijk zou plaats vinden, hetgeen nog op diezelfde dag geschiedde.

Toen op 22 oktober 1787 Francies Willems de magistraat van Aardenburg verzocht om voor hem in Middelburg in Vlaanderen te willen getuigen, werden daartoe burgemeester Johan Bybau en griffier Jacobus Vermere afgevaardigd. Een dergelijk iets was een grote zeldzaamheid. (29).

In Aardenburg wordt voor het eerst melding gemaakt van verdeeldheid onder de inwoners in juli 1787. Toen was de magistraat verontrust over de vele inwoners die partij kozen of voor de prinsgezinden of voor de patriotten. Men vreesde voor een oproerige beweging. Toch bleef het er rustig en kon de magistraat op 12 november 1787 een felicitatie zenden aan de prins van Oranje-Nassau, waarin kon worden getuigd: «In alle de verdeeldheden die ons lieve vaderland zo verschrikkelijk geschud hebben, hadden wij het genoeg de rust en eensgezindheid in onze stad altoos te zien aanhouden.»

Het zou echter niet lang duren of ook Aardenburg zou zijn deel krijgen, zij het dat het veel meeviel. Aan de vooravond van de viering van de 40ste verjaardag van de prins van Oranje-Nassau vonden in het stadje oproerige gesprekken plaats. Er waren toen een aantal vreemdelingen uit Oostenrijks Vlaanderen in de stad en vooral een zekere Pieter van den Berge sprak opruiende taal. Zo er al sprake was van een oproer, wat betwijfeld moet worden, mislukte dit, doch tien dagen later werden de ruiten ingegooid bij schepen Johan Bybau.

In deze tijd vestigden zich ook verscheidene patriotten uit Vlaanderen in Aardenburg, in de regel nogal personen van aanzien en van de katholieke godsdienst. Op 11 juni 1787 kreeg Petrus Bernard Huijghe, «medacine doctor», die zijn hul gehaald had te Leuven en overgekomen was uit Middelburg, toestemming om zich te vestigen en op 27 oktober 1788 Anthonius Franciscus Vincent Geirnaert, dokter van de academie te

(29) GA . Resol., 20 okt. 1783, 23 febr., 8 mrt. 1784, 13 jan. 1785, 22 okt. 1787.

Vrij v. S., nr. 394, 16 febr., 22 juli, 3, 7, 9 aug., 16 okt. 1766, 13 nov. 1780.

Leuven, die aldaar op 27 juli 1784 zijn hul had behaald. Eerstgenoemde zou later nog een rol spelen bij de overgang van het Nederlandse naar het Franse bestuur.

Op 14 december 1789 wordt gerapporteerd, dat hier sedert enige tijd een zekere La Compte zijn residentie gehouden heeft, die verzocht om van de wachttol van de Aardenburgse burgerwacht te worden afgevoerd omdat hij dienst had genomen onder de aangeworven militie van de Vlaamse en Brabantse patriotten.

Ook onder de magistraat van Aardenburg begon zich de scheidingslijn tussen prinsgezinden en patriotten af te tekenen. De telgen van de oude gevestigde regentenfamilies, die veelal met elkaar verwant waren, zoals Bybau, van den Broecke, Vermere en Kousemaker behoorden vanzelfsprekend tot de prinsgezinden, de beide zich in de zestiger jaren aldaar gevestigde leden Pieter Hochart en Johan Abraham Stroes tot de patriotten. ⁽³⁰⁾.

Van ernstige tegenstellingen in het bestuur is niets gebleken, afgezien dan van enkele strubbelingen, wat Pieter Hochart betreft bij zijn pogingen om in mei en juni 1787 lid van de magistraat te worden en wat Johan Stroes betreft om zich in 1767 te handhaven als griffier-honoraire. Wel kwam men lijnrecht tegenover elkaar te staan, toen in 1792 de magistraat zich moest uitspreken over een door de katholieken ingediend verzoek om in Aardenburg een eigen kerk en parochie te stichten. De vier prinsgezinden wilden hiervan niets weten. De patriotten, ook hervormden, gingen er wel mee akkoord.

Van toen af volgden de gebeurtenissen elkaar regelmatig op.

Door de wet van 2 november 1789 waren in Frankrijk de bezittingen der geestelijkheid genationaliseerd en door een volgende wet van 12 juli 1790 werden de seculiere geestelijken rijksfunctionarissen en werden zij verplicht de burgerlijke eed van trouw aan het nieuwe regime af te leggen. Een groot deel der Franse geestelijkheid weigerde en van hen vluchtte een aantal naar het buitenland. Toen in het najaar van 1792 de Fransen onder Dumouriez West-Vlaanderen bezetten, vluchtte een deel van de daar uitgeweken geestelijken voor het oprukkende leger verder, onder meer naar westelijk Staats-Vlaanderen. In november 1792 verschenen de eerste 2 uit Frankrijk gevluchte priesters in Aardenburg, een uit het bisdom Amiens en een uit het bisdom Le Mans. De tijd was er niet meer naar om de oude plakaten toe te passen en ze kregen toestemming om daar te verblijven, doch trokken weer spoedig verder.

(30) GA : Resol., 19 juli, 12 nov., 1787, 7, 17 mrt. 1788, 11 juni 1787, 27 okt. 1788.

Nadat in Brugge en het Brugse Vrije op 9 februari 1793 het decreet werd aangeplakt, dat alle Franse priesters de stad en het Vrije binnen vier dagen moesten verlaten, volgde de grote uittocht. In Aardenburg kwamen er toen 22, waarvan 11 uit het bisdom Amiens, 5 uit het bisdom Beauvais, 1 uit het bisdom Boulogne en 1 uit het bisdom Blois. Ze vonden voor het grootste deel onderdak in de herberg «De Engel», waarvan de herbergier Max Dhalle een der vooraanstaande katholieken van Aardenburg was. Voor een aantal van hen stelde jonker Pieter de Melgar, schepen van het Vrije van Brugge, zich borg.

Ondertussen waren de magistraat van Aardenburg clandestien pamfletten in handen gespeeld, een op 9 januari 1793, een «Aanspraak en waarschouwing aan het volk van Nederland, in naam der Verbonden Bataven tot herstel der Vrijheid in hun Vaderland», een «Waarschouwing aan het volk van Nederland» van het Comité Revolutionair der Bataven binnen Antwerpen van 18 januari 1793 en een «Proclamatie van generaal Dumouriez aan de Bataven» die op 18 februari 1793 werd ontvangen. Dat alles droeg ertoe bij om de ongerustheid te vergroten. ⁽³¹⁾.

Begin juli 1794 groeiden de geruchten van naderende Franse troepen aan. Verscheidene gezeten burgers en landbouwers namen de wijk naar Zeeland en toen maakte het protestantse Aardenburg het mee, dat het de bisschop van Brugge, Felix Guillielmus Brenart, die het Staatse deel van zijn diocees nog nimmer had kunnen bezoeken, in volle vlucht met zijn beste koets zag doortrekken. Vrijdag 25 juli 1794 trokken de Fransen definitief Aardenburg binnen. De tijd van vrijheid, gelijkheid en broederschap was aangebroken.

Onder dit motto kwam op 30 april 1795 de publicatie van de Staten-Generaal, die melding maakte van het intrekken der plakaten tegen de katholieken, «aangezien het onderscheid tusschen burger en burger uit hoofde van godsdienstige begrippen in eenen vrijen staat behoort te worden weggenomen».

Inmiddels was te Aardenburg een nieuw gemeentebestuur geïnstalleerd. Naast de zittende schepenen werden drie nieuwe benoemd, w.o. twee katholieken : dokter Petrus Bernard Huijghe en de handelaar Adriaan Hanssens. Pieter Hochart werd maire en zijn zoon Isaac Dufflo Hochart griffier.

(31) GA : Uitg. stukken, 12, 17 mei, 7 juni 1787, 18 juni 1767 ; Resol., 18 juni 1767 blz. 296-297, 3 juli, 22, 26 nov., 3 dec. 1792, 10, 31 jan., 4, 11, 14, 18 febr. 1793 ; Ing. stukken, 7, 8, 9, 10 febr. 1793, 18 jan. 1793. ARICKX, Gevluchte Franse priesters, blz. 59, 64-65.

Burgemeester Johan Bybau en de griffier Jacobus Vermere die gevlucht waren, werden vervallen verklaard van hun ambt. ⁽³²⁾.

Het Vrije van Sluis werd opgeheven en Eede en Sint Kruis werden afzonderlijke gemeenten, in wier bestuur ook de katholieken vertegenwoordigd waren. In 1800 waren te Eede, waar het grootste deel der bevolking katholiek was, 9 van de 10 raadsleden katholiek en in Sint Kruis 3 van de 10. ⁽³²⁾.

Twee Nederlandse historici hebben hun mening gegeven over de toestand van de katholieken in Nederland in deze periode. De katholieke historicus pater Polman karakteriseerde het derde kwart van de 18de eeuw voor de katholieken als moeilijk en hard en het laatste als gaandeweg milder wordend. De protestantse historicus Knuttel daarentegen vond, dat over het algemeen in de tweede helft der achttiende eeuw de toestand der katholieken zeer dragelijk was geworden. Hij moest toegeven dat zij niet met de hervormden gelijk werden gesteld en een aantal voor hen lastige bepalingen omtrent kerkbouw, armenzorg en bediening van ambten van kracht bleven, doch hun vrijheid van beweging was aanmerkelijk groter geworden. Geen eensgezinde opvatting dus; het ligt er maar aan van welke kant men de zaak bekijkt.

De veelal ongeletterde en onbemiddelde katholieke minderheid in de streek van Aardenburg gedroeg zich rustig en gedwee en wachtte zich er wel voor om iets te ondernemen dat in strijd was met de plakkaten om niet uitgezet te worden en zijn bestaansmogelijkheid te zien verdwijnen. ⁽³³⁾

GODSDIENSTIGHEID EN KERKELIJK LEVEN

Aangaande de godsdienstigheid van de katholieke bevolking in de streek van Aardenburg kan bij gebrek aan gegevens slechts een tip van de sluier worden opgelicht. Uiteraard is het al moeilijk om een oordeel uit te spreken over de godsdienstigheid van een bevolkingsgroep in het algemeen, omdat men, afgaande op beperkte gegevens, niet mag generaliseren. Bijzonder moeilijk wordt het wanneer er zoveel remmende factoren een rol spelen als hier het geval is. Men mocht zijn godsdienstigheid niet

(32) GA : Resol., 3 juli 1794 ; Plakkaten, 30 apr. 1795 ; ROOS, Wereldl. en kerk. gesch., deel 1, blz. 125, 144, 150-152.

(33) POLMAN, Kath. Ned., deel III, blz. 36.

KNUTTEL, Toestand Kath., deel II, blz. 204.

uiten. Men leefde temidden van een dominerende protestantse bevolking die er aanstoot aan nam.

Voor deze katholieken lag de zaak dan ook anders dan voor hun geloofsgenoten in de Vlaamse parochies. Daar leefde men in een katholiek milieu, waar menselijk opzicht de minder principieel gelovigen er meer toe bracht de kerkdiensten bij te wonen en de sacramenten te ontvangen. Over de grens, op Staats gebied, bestond deze factor niet, doch werd het tegendeel juist in de hand gewerkt en dit werkte bevorderend voor de geloofsafval.

Enkel en alleen de kerkgang moet voor deze in de diaspora levende katholieken reeds tot een bijzondere vorm van godsdienstigheid gerekend worden, in aanmerking nemend de verre afstanden, over dikwijls onbegeenbare wegen in het najaar en het winterseizoen, die door velen te voet moesten worden afgelegd. De opvatting van een aantal welgestelde protestantse burgers van Aardenburg, uit die tijd, dat het overgrote deel der katholieken «luiden zijn die dagelijks moeten werken om brood te hebben, die wel is waar ook eene ziel hebben, maar aan de injurien van de lugt meer gewoon minder objectie vinden om een halve uur gaans zig ter godsdienst oeffening te begeeven» doet daar niets aan af. ⁽³⁴⁾.

Een half uur gaans was de afstand voor Aardenburg, maar voor de mensen van de Izabellapolder (ook wel Noordpolder genoemd) en van Sint Kruis was de afstand eens zo ver en voor die van Onze Lieve Vrouw Bezuiden en Beoostereede niet veel minder. De wegen naar Middelburg waren zo slecht, dat men in de winter veelal niet met een rijtuig kon gaan. Daarentegen was de toeloop van gelovigen, met name op zon- en feestdagen in de gunstige jaargetijden bijzonder groot. Toen zag men meestal de openbare plaatsen, zoals de grote en kleine markt, vol staan met wagens en rijtuigen van allerlei vorm, gekomen van over de grens.

Voor Middelburg had deze kerkgang ook nog een bijzondere economische betekenis. Het was een tijdperk van herleving. Handel en nering waren hier in de tweede helft der 18de eeuw groot, doordat de ter kerke komende katholieken van over de grens de nodige voorraden insloegen voor hun huishouden of hun hofstede. Vooral brood, vlees en spek werden gekocht. Op het platteland was het namelijk het gebruik om daar waar men de kerk bezocht voor of na de dienst zijn inkopen te gaan doen en terwijl de vrouwen hun inkopen deden, bezochten de mannen dikwijls de herberg of de ambachtsman. Dit bracht Middelburg welvaart.

(34) GA : Stukken kath., 1 sept. 1790, 25 juli 1792.

BB : nr. F 2, apr. 1792.

Tot aan de Franse omwenteling bestonden er te Middelburg verscheidene grote en fraaie winkels in kruidenierswaren, laken- en stoffe-goederen, die goed van voorraden en keuzemogelijkheden voorzien waren, terwijl ook de schoen- en kleermakers, schrijnwerkers, metselaars en smeden van de gunstige omstandigheden profiteerden.

Naast de kerkgang als een uiting van godsdienstigheid, was er dus deze economische en sociaal-recreatieve bijkomstige reden die ze bevorderde. ⁽³⁵⁾.

Verreweg de meeste katholieken in de streek van Aardenburg bezochten op zondag de kerk van Middelburg. De bewoners van Heille gingen er natuurlijk naar toe, omdat ze daar vrij dicht bij woonden. Ze weigerden zelfs de kerkerechten te Aardenburg te betalen, daar volgens hen Heille onder Middelburg hoorde. De weinige hervormden die in Heille woonden hoorden kerkelijk onder Aardenburg, maar omdat de katholieke kerk door de overheid niet werd erkend hoorden de katholieken daar dus ook tot het kerkelijk gebied van Aardenburg en waren dus tot betaling verplicht.

Slechts weinigen van de bewoners van de polder Bewestereede Benoorden St. Pietersdijk maakten gebruik van de kerk van Sluis, niet alleen vanwege de moeilijkheid om de stad binnen te komen of te verlaten omdat de poort onder de kerkdienst van de hervormden en 's middags van 12 tot 1 uur gesloten was, maar meer nog vanwege de stuiver die iedere persoon die op zondag de stad binnenkwam aan de poort moest betalen voor de armen. Men ging daarom liever naar Middelburg.

Enkelen, maar dan ook weinig ingezetenen van Sint Kruis maakten gebruik van de kerk van Sint Margriete, terwijl die van de Izabellapolder, Aardenburg, Den Biezen en Sint-Baafs, het grootste deel van de bewoners van Beoostereede en van Sint Kruis en een deel van die van Onze Lieve Vrouw Bezuiden naar Middelburg gingen. Het overige deel van deze laatste plaatsen ging naar Sint Laureins, met name de mensen uit de Oosthoek, voor wie het ook dichterbij lag.

In 1792, toen er een dam over de Linie was gelegd, was zelfs voor de bewoners van Oostburg en Bakkerspolder de kerk van Middelburg de dichtstbijzijnde katholieke kerk en ging ook de commies van Bakkerspolder naar Middelburg ter kerke. Van Aardenburg liep er een speciaal kerkepad langs de Elderschans en Ydewalle naar Middelburg. ⁽³⁶⁾.

(35) DE POTTER EN BROECKAERT, Middelb., blz. 24-26.

BB : nr. F 2, apr. 1792, 17 juli 1792.

(36) GA : Uitg. stukken, 6 sept. 1790.

BB : nr. F 2, Objectien apr. 1792 en Beantw. objectien apr. 1792.

De oude hoeve Ydewalle die de katholieken uit Aardenburg, Sint Kruis en omliggende polders moesten passeren wanneer zij naar Middelburg ter kerke gingen en waarlangs ook een kerkepad naar Middelburg liep.

Gelukte het aan pastoor Gerardus De Rijck van Sint Laureins in 1742 niet om toestemming te krijgen de zielzorg uit te oefenen op een deel van het gebied van Middelburg en werd dit hem zelfs bij decreet van 18 augustus 1748 uitdrukkelijk door de bisschop van Brugge verboden, in 1764 was de toestand veranderd. Toen besloot mgr. Caïmo om de wijk Oosthoek voorlopig onder te brengen bij de parochie Sint Laureins, zodat de katholieke bewoners van die wijk hun toevlucht konden nemen tot de pastoor aldaar voor de bediening van de sacramenten als tot hun eigen pastoor. De bisschop had daarbij in acht genomen de grote last die de missionaris van Middelburg te dragen had in het bedienen van zo'n uitgestrekt gebied en de grote afstand die de Oosthoek van Middelburg verwijderd was. Door die grote afstand hadden de bewoners daar de sacramenten dikwijls moeten ontberen, omdat ze niet tijdig bediend konden worden.

Op 29 juni 1764 vroeg de pastoor van Sint Laureins, Antonius Glorie, aan het kapittel van Sint Baafs te Gent om een toelage voor de zielzorg onder de katholieken aldaar, omdat zo schreef hij, iemand die werkt zijn loon waardig is en door een zekere subsidie de last en het werk op de juiste wijze beloond worden.

De Oosthoek was een halve mijl van Sint Laureins verwijderd en op Staats gebied gelegen. Het telde minstens 50 kommunikanten die voor het merendeel erg arm waren. De wegen waren er moeilijk begaanbaar en van tijd tot tijd werd de pastoor er blootgesteld aan beledigingen van niet-katholieken.

Terzelfder tijd deed ook de pastoor van Sluis, Dingeman Sagers, een verzoek aan het kapittel. Daarin zette hij uiteen hoe hij grote uitgaven moest doen voor het bezoeken van de katholieken die in het land van Cadzand woonden, welke uitgaven steeds herhaald moesten worden. Om aan hen de sacramenten te kunnen toedienen moesten soms drie of meer mijlen worden afgelegd, waarbij de pastoor zich bloot stelde aan het gevaar dat hij ontdekt zou worden en dan 100 dukaten zou moeten betalen, nog daargelaten de beledigingen die hij daar soms moest ondergaan. De pastoor voelde het als een niet minder zware last dat hij dikwijls drie kwartier ver naar de Bewestereedepolder moest gaan om de sacramenten toe te dienen aan de katholieken aldaar, die niet weinig in getal waren, doch die hem niet als hun pastoor erkenden. Ook hij vroeg een toelage als enige troost voor dit zware werk.

Het kapittel van Sint Baafs te Gent, als heffer van de tienden in deze streek, besliste gunstig op deze verzoeken en besloot op 31 augustus 1764 £ 10.—.— beschikbaar te stellen voor de heren geestelijken die hier dienst deden op Staats gebied, te verdelen naar goeddunken van de bisschop van Brugge.

Een en ander deed zich voor tijdens het pastoraat van Cornelis Massot toen Joannes Glorie missionaris was en deze, doordat de pastoor zijn geestelijke taak wat gemakkelijk opnam, overladen werd met werk. ⁽³⁷⁾.

Een voorbeeld waarin de kerkgang als een vorm van godsdienstigheid tot uiting komt is het geval Anna Montens. Dit weeskind, dat vanwege de «Roomsgesinde diaconie» van Aardenburg aldaar was uithbesteed bij meester Arens, was in mei 1771 vandaar weggelopen naar haar zuster Jacoba, die in dienst was bij Lodewick Moerloose te Brugge. Ze verklaarde daar, dat ze liever al bedelend door het land zou trekken, dan terug te keren naar Aardenburg om steeds maar te moeten werken en wel slagen maar geen eten te krijgen. Haar zuster wilde haar echter met geweld doen terugkeren naar Aardenburg om daar een regeling te treffen,

(37) RG : Bisdome Gent, nr. K 9020, 29 juni, 12 juli 1764.

VERSTRAETE, De kerk van Ede, in Bieckorf 1963, nr. 1, blz. 10.

BB : nr. F 2, 17 juli 1792.

maar dat wilde ze niet, en toen ze hoorde, dat Moerloose een brief geschreven had naar diaken Pollet om haar te doen terugkeren, was ze zonder nog een woord te spreken weggegaan.

Nog in 1775 was ze niet teruggekeerd en ze weigerde nog steeds, omdat ze vreesde dat men haar daar zou houden. Ze zei dat ze liever zou sterven dan terug te keren naar meester Arens, omdat ze daar op zondagen en heiligendagen tin en koper moest poetsen en de mis niet mocht bijwonen. Lodewick Moerloose verzocht toen om haar van de zorg der diakonie te willen ontslaan en haar kleren terug te geven. ⁽³⁸⁾.

De vastenwet zoals die toen gold lijkt bijzonder streng. Men moet echter wel bedenken dat ze voor de veelal arme katholieken van toen niet zo zwaar woog, omdat de meesten toch niet geregeld vlees of vis op tafel kregen. Als algemene regel gold, dat men zich moest beperken in het eten en geen vlees en eieren mocht nuttigen.

In zijn vastenbrief van 30 januari 1749 gaf bisschop De Castillion van Brugge als zijn mening, dat een strenge vasten zeer noodzakelijk was. Nochtans diende er van de andere kant aandacht te worden geschonken aan de grote armoede van het merendeel der gelovigen, de duurte van de boter en andere levensmiddelen en het groot aantal zieken, voornamelijk onder de armere bevolking van het platteland.

Bisschop Brenart geeft in zijn vastenbrief van 14 februari 1778 een markante schildering van de vasten zoals zijn beminde diocesanen die zagen. Is er iets, zo roept hij uit, dat heden ten dage meer gevreesd en minder onderhouden wordt dan de veertigdaagse vasten ? Men ziet hem als een droeve en lastige tijd ; men schroomt hem als de vijand der gezondheid. Zo haast die tijd begint te naderen telt men de dagen en de uren, niet uit een vurige begeerte gelijk eerstijds de eerste christenen deden, maar uit schrik en vrees. Men is nog niet aan het begin toe of men wenst reeds het einde. Gij hebt ondervonden, zegt gij, dat het vasten u ongemak doet ; gij wordt flauw en week ; gij kunt niet slapen ; gij hebt hoofden maagpijn ; gij zegt, dat het vasten u hard valt en dat het pijnlijk is, aldus de bisschop, vandaar dan deze brief tot opheuring opdat gij de vasten zoudt onderhouden.

Jaarlijks werd door de bisschop een algemene dispensatie verleend, die in de vastenbrief werd bekend gemaakt. Deze was niet ieder jaar gelijk, doch verschilde al naar gelang de tijdsomstandigheden.

Onder bisschop De Castillion mochten in 1747 en 1749 heel de vasten door zuivel en eieren gebruikt worden behalve op aswoensdag en

(38) GA : Ing. stukken, 23 mei 1771, 9 juni 1775.

goede vrijdag. Op paasavond mochten wel zuivelproducten maar geen eieren worden gebruikt. Gesmolten vet mocht niet gebruikt worden op woensdag, vrijdag en zaterdag en gedurende de goede week. Bouillon was in 1747 niet, in 1749 wel toegestaan. In 1748 mocht men, te beginnen met de eerste zondag van de vasten tot palmzondag, op zondag bij middag- en avondmaal en op maandag, dinsdag en donderdag bij het middagmaal vlees eten. Op die dagen mocht men dan echter geen vis gebruiken.

Onder bisschop Brenart was in 1778 de dispensatie-regeling nagenoeg gelijk aan die van 1747, alleen was het eten van eieren nu ook verboden op de eerste vier dagen van de vasten en op de quatertemperdagen. In 1789 was het weer geoorloofd om op zondag meermalen en op maandag, dinsdag en donderdag alleen 's middags vlees te eten. Vis en vlees eten op één dag was toen een zware zonde en bouillon werd gelijk gesteld met vlees. Voor het overige waren in 1789 de dispensaties gelijk aan die van 1778.

Wanneer men in 1789 van enige dispensatie wilde genieten, moest men iedere dag driemaal het «onze vader» en het «wees gegroet» bidden ter nagedachtenis aan het bitter lijden van de zaligmaker of bij gebreke daarvan aan het einde van de vasten een «permissie-schelling» geven voor de armen. Men kon die in de armenblok doen. ⁽³⁹⁾.

Hoewel niet is na te gaan of deze vastenwet in het algemeen door de Staatse katholieken werd nageleefd, zou men aan de hand van het volgende geval toch kunnen opmaken, dat dit zeker in christelijke milieus wel het geval was.

De predikant van de Waalse kerk van Aardenburg, Nicolas Chalaire, had een rooms-katholieke dienstbode die sterk gehecht was aan de voorschriften van haar kerk en aan de wetten van haar geestelijke overheden. Zij zou de vastenwet willen nakomen, doch bevond zich lichamelijk en zedelijk in de onmogelijkheid om deze plicht te vervullen. Het meisje was sedert drie jaar getroffen door een heupjicht, waardoor ze bijna niet kon lopen. Alle dokters van het ziekenhuis van Gent hadden zonder succes geprobeerd haar te helpen. Sedert zes maanden had zij nu de vierdaagse koorts, waaraan alle gebruikte geneesmiddelen nog niets hadden kunnen veranderen. Haar benen waren tot aan de knie gezwollen en schenen haar met waterzucht te bedreigen.

(39) BB : Acta, nr. B 59, vastenbrief van 28 jan. 1747 bij fo. 12vo, van 8 febr. 1748 bij fo. 91vo, van 30 jan. 1749 bij fo. 193vo ; nr. B 70, vastenbrief van 14 febr. 1778 bij blz. 229 ; nr. B 78, vastenbrief van 16 febr. 1789 bij fo. 19vo.

In deze droevige omstandigheden wendde de predikant zich op 4 februari 1738 tot de bisschop van Brugge om dispensatie te vragen van de vastenwet wegens dit samenstel van zieken, waarvan volgens hem de minste reeds voldoende zou zijn om dispensatie te verkrijgen.

Bisschop van Susteren antwoordde reeds de volgende dag, dat de katholieke kerk een moeder was vol van tederheid en zij gaarne haar schoot van genade opende voor haar zwakke kinderen, hen ontheffend van de vastenwet wanneer dit noodzakelijk was. Dit voorbeeld volgend stond hij toe dat de zieke de raadgevingen van de dokter met betrekking tot het vasten gedurende de komende vastentijd kon volgen.

Tekenend voor de verhoudingen en het mildere klimaat in die tijd is de correspondentie tussen deze hervormde predikant en de bisschop van Brugge. De predikant spreekt van de diepste eerbied die hij voor de bisschop heeft, die met zoveel eer de roem van het bisschopsambt in stand houdt en over de christelijke liefde die al onze daden bezielt, terwijl de bisschop op de zeer voorkomende brief antwoordt, dat hij uit de grond van zijn hart verzekert de predikant te zullen helpen wanneer hij hem met iets van dienst kan zijn. ⁽⁴⁰⁾.

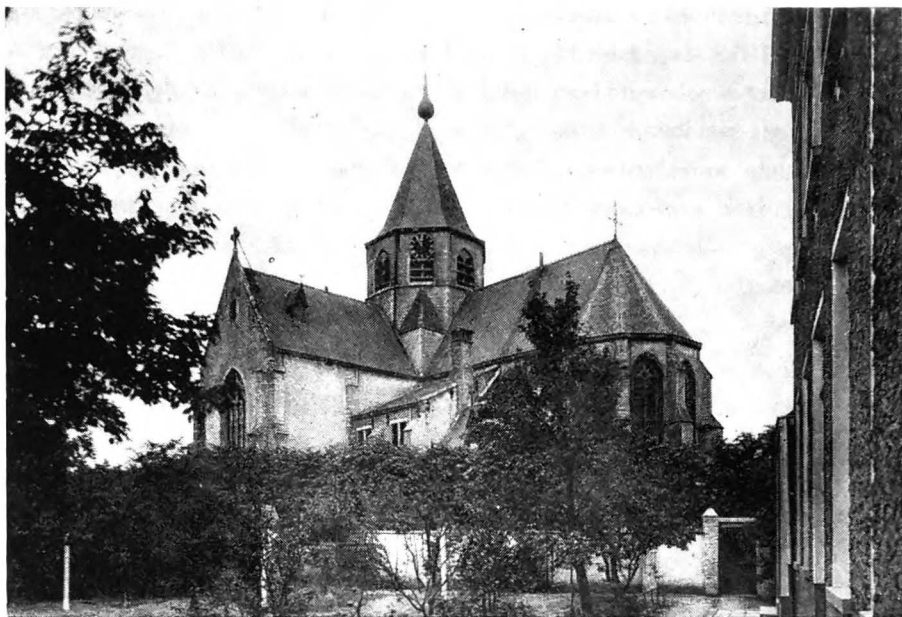
Een typisch geval van godsdienstigheid, dat echter voor de betrokkenen ernstige gevolgen had, mag hier niet onvermeld blijven.

Op de feestdag van Maria Hemelvaart, 15 augustus 1765, hadden twee katholieke inwoners van Aardenburg, Pieter Frederiks en Maria Kerkhove, die bij Jan Pistoor inwoonden, voor iedereen zichtbaar, vastgemaakt aan een kruisbalk voor het venster, een krans van groen en bloemen met een lintje versierd en daarin een Mariabeeldje opgehangen. Verscheidene personen, ook protestanten, hadden dit gezien, doch klaarblijkelijk had niemand daar aanstoot aan genomen.

Ruim twee maanden nadien echter was dit burgemeester Jacobus Christiaansen ter ore gekomen en deze was er over verontwaardigd, dat zij dit hadden durven doen «tot blaam en genoegsame laster van onsen godsdienst en storinge onser goede gereformeerde borgers en ingezetenen.» Hij was van mening, dat dit met opzet gedaan was tot «hoon en laster van onsen godsdienst». Er werd een bijzondere zitting van het schepencollege belegd om enkele omwonende burgers over de toedracht van het geval te horen.

In de namiddag van 21 oktober 1765 verschenen een viertal hervormde burgers voor de magistraat, die elk afzonderlijk werden binnengelaten om gehoord te worden. Alle vier : Pieter Hochart fs. Thomas,

(40) BB : nr. F 2, 4 en 5 febr. 1738.

De kerk van Middelburg gezien vanuit het zuidoosten.

Petrus de Graaf de jonge, de huisvrouw van Jan Smallegank en Abraham du Bois verklaarden dat ze toen op verschillende tijden voor het venster van de bovenkamer van Jan Pistor's huis die krans hadden zien hangen, waarin ze wel de gedaante van een poppetje gemeend hadden te zien, zonder evenwel daartuit te kunnen opmaken dat dit een Mariabeeldje was geweest.

Daarop werden ook Pieter Frederiks en Maria Kerkhove alsmede Jan Pistor en zijn vrouw op het matje geroepen. Maria Kerkhove verklaarde dat er inderdaad een krans gehangen had, gemaakt van bloemen met een lintje zonder meer en dat die gemaakt was door de metselaars die gewerkt hadden aan de herberg van Francis van de Steene. Die krans was haar opgedragen op Maria Hemelvaartsdag omdat het toen haar naamdag was. Dit was in Frankrijk algemeen gebruikelijk. Daar gaven de mannen hun vrouwen en de vrouwen hun mannen op de naamdag een krans.

Ook Jan Pistor en zijn vrouw verklaarden, dat ze wel een krans hadden gezien doch allerminst daarin de gedaante van een Mariabeeldje hadden kunnen ontdekken. Pieter Frederiks verscheen niet.

Ondertussen had de magistraat ontdekt, dat Pieter Frederiks en Maria Kerkhove geen vergunning hadden om in Aardenburg te mogen

wonen. Toen deze laatste na het verhoor dan ook geen verklaring van goed gedrag en een trouwbrief kon overleggen, kreeg de griffier opdracht om een brief te schrijven, waarin hen werd aangezegd dat ze vóór de volgende dag 's middags om twaalf uur metterwoon uit de stad en het schependom hadden te vertrekken. Die brief werd aan Maria Kerkhove ter hand gesteld met de ernstige vermaning daaraan gevolg te geven, want anders zou straf volgen. Ook Jan Pistor kreeg een ernstige berisping omdat hij vreemdelingen geruime tijd onderdak had verleend zonder vergunning tot inwoning aan de magistraat te hebben verzocht. Hij kreeg tevens de aanzegging, dat wanneer zulks in het vervolg nog zou plaats vinden, het hem op dezelfde wijze zou vergaan. ⁽⁴¹⁾.

Wat het missiewerk betreft : hierover zijn wij ingelicht door bisschop De Castillion van Brugge. In zijn verslag van 28 mei 1753 aan paus Benedictus XIV zegt hij onder meer, dat het gebied van zijn bisdom dat over de grens was gelegen voor hem nog steeds niet toegankelijk was.

De beide seculiere priesters die er waren in Sluis en IJzendijke en die op het gebied van de Verenigde Provinciën geboren moesten zijn, voltrokken de heilige handelingen in hun kerkchuren met open deuren en konden daar de overige zielzorgelijke functies vrij uitoefenen. Daarbuiten echter moesten ze de sacramenten meer in het verborgene toedienen, niet alleen aan de inwoners van die steden, maar ook aan de talrijke katholieken die in alle richtingen verspreid woonden. Sinds 1745 mochten ze nu echter aan hen die met de protestanten samenwoonden of ziek in de hospitalen lagen de sacramenten toedienen en dit krachtens een nieuw en zeldzaam privilege van de Staten-Generaal, met dien verstande echter, dat alle toegang tot veroordeelde misdadigers uitgesloten was.

De Middelburgse missionaris, die in de aangrenzende plaatsen de sacramenten toediende, zou niet gevrijwaard zijn gebleven van de boeten die uitgevaardigd waren tegen hen die bij het uitoefenen van een of andere herderlijke bediening op Staats gebied zouden worden gegrepen, als hij niet op listige wijze de welwillendheid had weten te verkrijgen van de ijverig wakende beambten en hen er niet toe had kunnen overhalen om te doen alsof hun neus bloedde.

Ten tijde van de bezetting door de Franse troepen was er veel waakzaamheid nodig om te zorgen dat er geen al te vrijmoedige aanslag werd gepleegd op de uitoefening van de godsdienst, waarnaar inderdaad enige

(41) GA : Resol., 21 okt. 1765, blz. 144-145.

onbeschaamde ijveraars hun handen schenen uit te strekken. Zij toonden immers hun gevoelens al te openlijk, aldus de bisschop. ⁽⁴²⁾.

Inderdaad was de bezetting in 1747 door de Franse troepen tijdens de Oostenrijkse Successie-oorlog van 1744-1748 een moeilijke periode, niet alleen door de zware lasten van leveranties voor de troepen, maar ook omdat de Fransen dwang uitoefenden op de katholieken, die hun sympathie hadden tegenover de protestanten, om hun gezag te erkennen. Dit hield het gevaar in dat zij na het vertrek der Fransen door het Staats bestuur als collaborateurs zouden worden aangezien en dat als gevolg daarvan weer maatregelen tegen hen zouden worden genomen. Gelukkig viel dit nogal mee. ⁽⁴³⁾.

De missionarissen gingen dus geregeld naar Staats gebied om de daar wonende katholieken te bezoeken en de sacramenten der stervenden toe te dienen. Zij gingen gewoonlijk gekleed in burgerkleren. Zelfs pastoor Massot was dikwijls in lekenkostuum gekleed, omdat hij, zoals hij tegen de deken, Jacobus Blomme, pastoor van Adegem en later van Eeklo, bij de kerkvisitatie op 9 juli 1754 verklaarde, geregeld naar Staats gebied ging om de sacramenten toe te dienen aan de katholieken die daar woonden, maar ook om andere diensten te verrichten die tot zijn ambt behoorden. In de eerste maanden van 1741 ging hij bijvoorbeeld voor vier dagen naar Brugge, Sluis en Aardenburg voor zakelijke aangelegenheden. De kerk van Middelburg had namelijk ook op Staats gebied gronden liggen.

Bij dezelfde kerkvisitatie constateerde de deken vol lof, de ijver waarmede de missionaris, kanunnik Jacob de Bouck, zijn taak waarnam en de katholieken over de grens bezocht, waar hij ze door zijn persoonlijke opwekkingen en zijn voorbeeldige manier van leven ten zeerste stichtte, zo zelfs dat hij een voorbeeld was voor de protestanten.

Hielden de inwoners van Middelburg en Heille allen hun pasen, dit kon niet altijd gezegd worden van degenen die in de meer afgelegen plaatsen op Staats gebied temidden der protestanten woonden. Wanneer kanunnik de Bouck echter hoorde dat er enkelen niet aan hun verplichtingen van in de paastijd te biechte en te kommunie te gaan hadden voldaan, bracht hij ze een bezoek, liet niet na hen hierop te wijzen en daar ze niet gedwongen konden worden, spoorde hij ze aan na een broederlijke vermaning om alsnog daaraan te voldoen.

(42) CORNELISSEN, Gentsche en Brugsche bissch., in A.Z.G. 1930, blz. 137-138.

(43) VERSCHELDE, Gesch. Mid., blz. 137.

GA : Resol., 17 apr. 1747 e. v.

Ook zijn opvolger Joannes Glorie was zeer ijverig. Hij moest daarenboven naast zijn taak als missionaris in een moeilijk en uitgestrekt missiegebied, doordat de pastoor zijn geestelijke taak vrij gemakkelijk opnam, ook dikwijls de preken in Middelburg verzorgen en was daartoe door zijn drukke werk niet altijd in staat. Nadat de pastoor in de zeventiger jaren door ziekte werd getroffen, moest hij nagenoeg de gehele last van de parochie en het missiegebied dragen.

Sinds in 1757 de functie van missionaris voor het Staatse gebied en die van kanunnik van Middelburg verenigd waren, was de financiële toestand van de Middelburgse missionaris er veel op verbeterd. Nu had hij een vast inkomen dat vrij behoorlijk was en wellicht heeft dat er ook wel toe bijgedragen, dat zulke goede krachten voor het missionaris-ambt konden worden aangetrokken.

Jacobus de Bouck ontving 200 gulden als kanunnik en had vrij wonen in een huis dat aan de kerk van Middelburg toebehoorde. Daarnaast ontving hij nog de 50 gulden die het kapittel van Sint Baafs te Gent beschikbaar stelde voor de bediening der katholieken van Staats gebied. Verder hield hij nog een soort collecte onder deze katholieken, waarvan hij de opbrengst zelf mocht houden en kreeg hij een derde van de begrafenisdiensten van hen die begraven werden uit de stad Middelburg en uit Heille voor zijn assistentie bij de uitvaartdiensten.

Tijdens het pastoraat van Michael Ghesquiere werd de financiële kant van het missionarisambt nog gunstiger. ⁽⁴⁴⁾.

Wat de kerkdiensten en godsdienstplechtigheden betreft : op zondag was er een vroegmis en een hoogmis. Normaal moest daarin worden gepreekt of de grote catechismus uitgelegd, maar tijdens het pastoraat van Cornelis Massot werd dit nogal eens overgeslagen. Wanneer de pastoor het niet deed werd het meestal gedaan door kanunnik de Bouck, die zeer ijverig was in het preken en in het geven van catechismusonderricht en na diens dood door kanunnik Glorie.

Bij de kerkvisitatie van 23 mei 1765 was deken Blomme van mening, dat de pastoor niet genoeg ijver aan de dag legde ten aanzien van het preken. Hij had gehoord dat er veel zondagen voorbij gingen zonder dat er werd gepreekt. In 1767 en 1771 vermeldt deken Blomme dat de pastoor maar een of tweemaal per maand scheen te preken, maar op iedere zondag dat hij het niet deed werd het door kanunnik Glorie gedaan, die in beide diensten ofwel preekte ofwel de grote catechismus uitlegde. Zowel de

(44) RG : Kerkarch. Ecklo, nrs. 5, 6, 8, 11, visitatie Mid. ; Kerkarch. Mid., nr. 51bis, blz. 163.

pastoor als de kanunnik hielden in beide missen dezelfde preek, omdat het toch andere gelovigen waren die elk van beide diensten bezochten. ⁽⁴⁵⁾.

In de maand juni 1768 bracht mgr. Caïmo, bisschop van Brugge, een visitatiebezoek aan Middelburg. Bij die gelegenheid werd er ook gesproken over het preken en het catechismusonderricht. De bisschop droeg toen aan onderpastoor Glorie op om iedere zondag aan het volk de catechismus uit te leggen. Aangezien dit voor hem zeer moeilijk was, nam de pastoor op zich dit voor een jaar te doen.

In die tijd werd, om beurten door de pastoor of door de missionaris, om de veertien dagen en soms iedere week gedurende een uur in de eerste mis en in de hoogmis catechismusonderricht gegeven of gepreikt. Daarnaast werd iedere zondag en iedere feestdag na het middageten gedurende een uur de kleine catechismus uitgelegd voor de kinderen en vanaf de eerste zondag van de vasten tot pinksteren was er in de week op maandag, woensdag en donderdag, iedere morgen catechismusles van zeven uur tot half negen. De pastoor was ervan overtuigd, dat voor hem en zijn onderpastoor de klacht van het concilie van Trente : «De kinderen vroegen brood en er was niemand die het voor hen brak», niet van toepassing was.

De pastoor was er zich ook van bewust, dat de missionaris er voor moest zorgen, zijn werk prijzenswaardig en met onvermoeide ijver, verstandig en met ernst te doen, om zich niet bloot te stellen aan gelach en bespottling zowel van zijn parochianen als van de protestanten, die dikwijls uit nieuwsgierigheid kwamen rondneuzen en wanneer er mistoestanden waren, dit ook van de katholieken hoorden. ⁽⁴⁶⁾.

Reeds van ouds kende men in Middelburg bij de begrafenissen, afgezien van begravingen van kinderen, 5 verschillende uitvaartdiensten. Deze golden zowel voor de parochianen van Middelburg als voor de katholieken van het missiegebied. Alleen was er dit verschil, dat bij die voor de katholieken van het missiegebied het deel voor de onderpastoor verviel.

Sinds 1737 kreeg de kanunnik-missionaris de helft van de vergoeding. Daarnaast had hij ook nog, na aftrek van het deel voor de koster, de helft van de jaarlijkse recommandatie, d.w.z. van het afroepen van de overledene tijdens de kerkdiensten voor wie het gebed werd verzocht.

(45) RG : Kerkarch. Eeklo, nrs. 5, 6, 8, 9, 10, visitatie Mid.

(46) RG : Kerkarch. Mid., nr. 79, 4 mei 1769

DE SMET, De kerk van Assebroek, blz. 57 ; het bisschoppelijk visitatieverslag van 1768 kon niet worden opgespoord en is dus niet geraadpleegd.

De tarieven voor de drie bijzondere diensten waren voor de Staatse katholieken als volgt.

	hoge dienst	middeldienst	lage dienst
begravenis	£ 2.10.0	£ 1.10.0	£ 0.13.4
waslicht	- 1. 9.4	- 0.18.4	- 0.18.4
twee koorzangers	- 0. 2.4	- 0. 1.2	- 0. 0.7
roedrager	- 0. 2.4	- 0. 1.2	- 0. 0.7
jaarlijkse recommandatie	- 0. 6.8	- 0. 6.8	- 0. 6.8
totaal	£ 4.10.8	£ 2.17.4	£ 1.19.6

Hiervan kreeg de missionaris wegens :

de helft van de dienst	£ 1. 5.0	£ 0.15.0	£ 0. 6.8
de jaarlijkse recommandatie	- 0. 2.6	- 0. 2.6	- 0. 2.6
	£ 1. 7.6	£ 0.17.6	£ 0. 9.2

Wanneer iemand met een hoge of middeldienst begraven werd, bestond ook nog de mogelijkheid om, als men dit verzocht, het lijk aan huis te laten afhalen. Bij de katholieken van Staats gebied kon dat natuurlijk niet van huis af gebeuren, omdat men daar in de kerkelijke gewaden niet mocht komen. Toch werden ook zij afgehaald en wellicht is men dan tot bij de grens gegaan, die niet ver van de kerk van Middelburg verwijderd is.

Voor het inhalen moest extra worden betaald en ieder die daarbij assisteerde kreeg zijn deel. Aan het inhalen namen aanvankelijk deel : de pastoor, de missionaris, de koster die de klok moest luiden, de roedrager, de twee koorzangers (coralen genoemd) en de twee vaandragers. De vergoedingen hiervoor waren als volgt.

Voor de pastoor	£ 0.5.0
voor de missionaris	- 0.5.0
voor de koster	- 0.3.4
voor de roedrager	- 0.1.4
voor de twee vaandragers	- 0.2.4
voor de twee koorzangers	- 0.1.2
	£ 1.8.2

Wat het waslicht betreft : voor een hoge dienst werd er 9 pond gebruikt, waarvan 6 kaarsen van een half pond rond de baar en 6 op het altaar en verder 3 pond offerwas. Voor een middeldienst en een lage dienst was dit 5 pond waarvan 4 kaarsen van een half pond aan de baar en 4 op het altaar en 1 pond offerwas. Aanvankelijk werd het waslicht gerekend aan 22 stuivers het pond, doch later werd geen vast bedrag bepaald, maar werd, kennelijk vanwege de schommelingen in de prijs, het waslicht berekend naar de prijs die er in de winkel voor moest worden betaald.

Door de uitbreiding die gaandeweg aan de opluistering van de diensten werd gegeven werden ook de kosten ervan hoger.

In de zeventiger jaren werd het aantal koorzangers uitgebreid van 2 tot 3, kwam een nieuw orgel in gebruik en werd het aantal kanunniken uitgebreid. Voor de koorzanger kwam er dus 7 groten bij. De organist kreeg voor het spelen van een hoge dienst en het zingen van de vigiliën 10 schellingen, voor een middeldienst 2 en voor een lage dienst 1 gulden, en voor de opluistering van de inhaling 10 stuivers. Wanneer de inhaling geschiedde door het gehele koor kreeg iedere kanunnik 5 schellingen en wanneer buiten de missionaris een der andere kanunniken assisteerde als diaken of subdiaken en bij het zingen der vigiliën ontving hij daarvoor 10 schellingen wanneer het een hoge dienst betrof en 5 wanneer het een middeldienst was.

Naast deze drie uitvaartdiensten waren er nog begravingen met een gezongen en een gelezen mis.

Een gezongen mis waarbij 4 kaarsen werden gebruikt, elk 2 aan de baar en aan het altaar met wat offerwas, kostte £ 0.16.8. Daarbij kwamen nog de kosten van 1 stuiver voor ieder van de koorzangers en 2 stuivers voor de roedrager en later £ 0.2.4 voor de organist. Daarnaast kon men de jaarlijkse recommandatie laten doen tegen £ 0.6.8.

Een begrafenis met een gelezen mis waarbij «twee keirskens op den outaer en twee aen de baere» en wat offerwas werden gebruikt, kostte £ 0.10.0. ⁽⁴⁷⁾.

Tijdens de kerkdiensten gingen de kerkmeesters rond met de schaal. De giften die hierin werden gedeponereerd waren bestemd voor het onderhoud van de kerk, evenals hetgeen in de offerblokken werd gedaan, die ook door de kerkmeesters werden gelicht.

(47) RG : Kerkarch. Mid., nr. 51bis, blz. 224, 240, 241.

Rond 1765 waren kerkmeester Jan Claeys en Joannes de Zuttere, rond 1775 Jan Claeys en Joseph de Keveré, omstreeks 1780 Joseph de Keveré en Joannes Lefeveré en omstreeks 1785 Joannes Lefeveré en Joannes Timmerman. In 1795 waren er 4 kerkmeesters : G. C. Galle, J. Goudsmit, P. N. van den Berghe en C. E. Vereecke. (48).

Palmzondag was ieder jaar een bijzondere dag in het kerkelijk leven van Middelburg en voor de katholieken van Staats gebied. Toen kwam men toegestroomd om naar de passiepreek te lusteren die door een pater recollect uit Brugge werd gehouden. Van 1763 tot en met 1781 kwamen de Brugse recollecten ieder jaar in Middelburg de passie preken. Ook assisteerden de recollecten af en toe te Middelburg zoals bijvoorbeeld pater Longinus van Schelle in oktober 1779.

Met kerstdag werden in de nachtmis veel extra kaarsen gebrand, getuige onder meer de aankoop van «eenen steen roete keirsén op Kerstnacht» in de jaren 1766, 1767 en 1768. (49).

Sinds oktober 1775 werden de gezongen diensten weer opgeluisterd door orgelspel. Vroeger moet dit ook wel het geval geweest zijn, want in 1754 wordt Egidius Dhaenens genoemd als organist. Twee jaar tevoren was hij op verzoek van de parochianen geëxamineerd en had hij de kerkelijke eed afgelegd. Over hem waren er toen geen klachten. Na 1758 moet ofwel het orgel niet goed bruikbaar meer of moet er geen geschikte organist zijn geweest, want over orgel of organist werd toen het stilzwijgen bewaard tot op 4 november 1775 weer een organist werd aangesteld : Bernardus de Meulenaere uit Tielst, die ruim een jaar deze functie vervulde. Nadat Frans de Meij een zestal weken het orgel had bespeeld, werd dit daarna vanaf 1 mei 1777 gedurende lange tijd gedaan door Jacobus Goudsmit, die nog organist was in april 1792. (50).

De «coralen» of koorzangers waren meestal jongens in de opgroeiende leeftijd. Ze bleven het slechts gedurende enkele jaren, al gebeurde het wel enkele malen dat er waren die een langere periode koorzanger bleven, zoals de zoon van Cornelis van den Driessche van 1 mei 1767 tot 1 mei

(48) RG : Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 1vo, 29ro ; nr. 43, fo. 1vo, 63vo ; nr. 44 fo. 1vo, 70 ; nr. 45, fo. 1vo, 59vo ; nr. 47 fo. 1, 65ro ; nr. 49, fo. 1, 81vo ; nr. 50, fo. 26vo ; nr. 60bis, passim.

(49) RG : Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 44ro ; nr. 43, fo. 81vo ; nr. 44, fo. 100vo ; nr. 46, fo. 85 ; nr. 47, fo. 96 ; nr. 51bis blz. 171-172.
Par. reg. Mid., nr. 17, 4 okt. 1779.

(50) RG : Kerkarch. Mid., nr. 44, fo. 99, 108 ; nr. 46, fo. 83ro ; nr. 47, fo. 94vo-95vo, 98 ; nr. 49, fo. 118 ; nr. 50 fo. 35ro-36vo.

1774 en de zoon van Bernard de Vos van 1 mei 1775 tot 1 mei 1786. Tot 1 mei 1773 waren er 2, nadien telkens 3 tegelijk. Tijdens de diensten droegen ze een lange rok. ⁽⁵¹⁾.

Nadat koster Joseph Hespespaen in 1750 was overleden werd enige tijd daarna door pastoor Massot zijn neefje en naamgenoot Cornelis Franciscus Massot, toen 14 jaar oud, tot koster aangesteld. De pastoor was van mening dat hem dit recht toekwam als cantor van het kapittel. Omdat de jonge koster nog niet geheel voor zijn taak berekend was, werd hij geholpen door Joannes Baptista van Speybroeck die zich volgens zeggen van de pastoor lofwaardig van zijn taak kweet, ook toen de jonge koster rond 1758 in militaire dienst was. Vanaf 1 februari 1767 treffen we evenwel Jacobus Massot als koster aan, toen nog een jonge man en eveneens een neef van de pastoor. Hij bleef gedurende lange tijd koster van Middelburg en was het in 1792 nog. Over hem waren er geen klachten.

Het was van ouds gebruikelijk dat degenen die kwamen trouwen en geen getuigen bij zich hadden, de koster vroegen om getuige te zijn. Vanaf mei 1753 was Joannes Baptista van Speybroeck een vaste getuige vooral voor de mensen van Staats gebied. In 1753 was hij het niet minder dan 13 maal op een totaal van 22 huwelijken, in 1761 12 keer op een totaal van 21 huwelijken. Ook Bernardus en Joanna van Speybroeck waren nogal eens getuige. Vanaf mei 1767 werd deze taak van de van Speybroeck's overgenomen door de nieuwe koster Jacobus Massot.

In 1758 treffen we als beëdigde vroedvrouw aan Cornelia de Witte. Ook over haar waren er geen klachten. ⁽⁵²⁾.

Naast de reeds genoemden telde de kerk van Middelburg ook nog een drietal andere functionarissen, namelijk de kerkbaljuw of hondeslager, de roedrager en de orgelblazer. De kerkbaljuw had tot taak om de orde in de kerk te handhaven en daarnaast om bij de aanvang der kerkdiensten aan de kerkdeur de wacht te houden en er op te letten, dat geen honden of andere dieren binnen kwamen. Zowel de kerkbaljuw als de roedrager gingen gekleed in een rok, wanneer ze dienst deden.

(51) RG : Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 44vo ; nr. 43, fo. 83vo-85vo ; nr. 44, fo. 98vo-100vo, 104ro ; nr. 46, fo. 84 ; nr. 47, fo. 95ro-98ro ; nr. 49, fo. 119 ; nr. 50, fo. 36 ;
Kerkarch. Eeklo, nr. 5, visitatie Mid.

(52) RG : Par. reg. Mid., nrs. 14, 15, 18, huw. passim ; nr. 17, ov. 29 okt. 1750.
Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 43ro ; nr. 43, fo. 82ro-83vo ; nr. 44, fo. 97ro ;
nr. 46, fo. 82ro ; nr. 47, fo. 93 ; nr. 49, fo. 116vo ; nr. 50, fo. 35ro.
Kerkarch. Eeklo, nrs. 5, 6, 9, 12, 15, visitatie Mid.

Nadat in het begin der zestiger jaren Anthone Duvet deze taak had vervuld, werd vanaf 1 mei 1767 Cornelis van den Driessche kerkbaljuw en deze bleef het tot zijn overlijden in 1780. Daarna werd die taak waargenomen door de orgelblazer of door de roedrager.

Roedrager was in het begin der zestiger jaren Francoys Biebuyck, die vrije woning had in een huis van de kerk, doch daar tegenover zijn ambt gratis vervulde. Later werd dit ambt betaald en genoot men geen vrije woning meer. Geruime tijd werd het toen waargenomen door Philipus van Hoogeweghe tot 1 mei 1779. Van 15 maart 1781 tot einde februari 1786 was Pieter van den Driessche roedrager en daarna Cornelis de Grootte. Deze bleef het tot in de negentiger jaren en was ook enkele jaren kerkbaljuw.

De functie van orgelblazer ontstond nadat in oktober 1775 een nieuw orgel in gebruik was genomen. Thomas Regelbrughe was de eerste en bleef het tot 1 oktober 1781. Hij werd opgevolgd door Pieter Freulon, deze in 1782 door Joseph Stevens en deze weer in 1783 door Joannes Verkest, die het geruime tijd bleef tot in de negentiger jaren. Zij waren tegelijk ook hondeslager. ⁽⁵³⁾.

Enkele bijzondere aspecten van het kerkelijk leven uit die tijd mogen hier niet onvermeld blijven.

De luister waarmee de kerkelijke plechtigheden te Middelburg werden verricht, trokken uiteraard veel belangstelling van de katholieken van Staats gebied. In 1746 bracht bisschop Caïmo van Brugge een bezoek aan Middelburg. Er werden kosten noch moeite gespaard voor de plechtige inhuldiging die veel mensen op de been bracht. Een andere plechtigheid was de processie die op 12 augustus 1759 werd gehouden, toen de nieuwgebouwde kapel van het H. Kruis werd ingewijd en waarin pastoor Massot het H. Sacrament de kapel binnendroeg.

De kerk bezat ook relikwieën van het H. Kruis, maar die werden slechts een of tweemaal per jaar tentoongesteld voor de verering der gelovigen. Deken Blomme vond in 1765 dat dit veel te weinig was en schreef daarom voor, dat ze iedere vrijdag vereerd zouden worden zoals ook in andere kerken het geval was. Hij twijfelde er echter aan of de pastoor dit wel zou doen. Dat deze twijfel niet ongegrond was bleek bij de kerkvisitatie van 1767 toen het nog niet plaats vond en ook in 1771

(53) RG : Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 44 ; nr. 43, fo. 84vo ; nr. 44, fo. 98vo-99ro ; 104ro, 105vo, 108vo, 112ro ; nr. 46, fo. 83vo-84vo ; nr. 47, fo. 95ro-98ro ; nr. 49, fo. 120vo-122vo ; nr. 50, fo. 36vo.
Kerkarch. Eeklo, nrs. 8, 9, 10, visitatie Mid.

klaagde de deken nog dat de gelovigen niet de gelegenheid kregen om de relikwieën te vereren tenzij op de kruisdagen wanneer er een processie werd gehouden. ⁽⁵⁴⁾.

Hoe nauw de kerk verbonden was met het dagelijkse leven in die tijd tonen ons het herderlijk schrijven van bisschop De Castillion van 8 april 1748 en dat van bisschop Brenart van 24 juni 1778, twee voorbeelden uit meerdere van dergelijke uit die tijd.

Door de langdurige vorst in de winter van 1747-1748 en de dorre winden die daarop waren gevolgd was de groei van de vruchten op het land aanmerkelijk achterop geraakt. Omdat men een ongelukkige en schaarse oogst vreesde wanneer niet zonder uitstel het landwerk dag in dag uit zou kunnen voortgaan, verleende bisschop De Castillion op verzoek van burgemeesters en schepenen van het Vrije van Brugge toestemming om, vanaf tweede paasdag 1748 tot zo lang de noodzakelijkheid dat zou vereisen, op het platteland op zon- en feestdagen de gehele dag te mogen werken, uitgezonderd tijdens de hoogmis.

In de zomer van 1778 had men te kampen met een aanhoudende droogte die veel schade toebracht aan de landbouw. Bisschop Brenart beval nu dat in alle kerken van het bisdom, vanaf 24 juni totdat het de goddelijke barmhartigheid behaagd zou hebben de gebeden te verhoren, op zon- en feestdagen onder de heilige missen speciale gebeden dienden te worden verricht en het allerheiligste moest worden uitgesteld. En opdat de hoogmissen des te vuriger zouden bezocht worden, werd een aflaat van 40 dagen verleend voor eenieder die daarbij in staat van genade tegenwoordig zou zijn en devoot zou bidden tot intentie van de heilige kerk.

In dat zelfde jaar 1778, op 21 augustus, bracht bisschop Brenart tijdens zijn vormingsreis een bezoek aan Middelburg. Daarnaast bezocht hij die dag nog Watervliet, waar ook de katholieke vormelingen uit Uzendijke naar toe kwamen, Waterland-Oudeman, Sint Jan in Eremo en Sint Margriete. In Middelburg werd het vormsel ook toegediend aan hen die afkomstig waren van Staats gebied uit de streek van Aardenburg.

Ter gelegenheid van deze vormingsreis werd het van vroeger bestaande voorschrift hernieuwd, waarbij het werd verboden om wanneer de bisschop de plaats binnenkwam voetzoekers af te steken, donderbussen te laten knallen of lawaai te maken met slaginstrumenten, een en ander wellicht opdat de paarden voor de bisschoppelijke koets niet aan het schrikken zouden gaan en daardoor op hol zouden slaan. ⁽⁵⁵⁾.

(54) VERSCHELDE, *Gesch. Mid.*, blz. 137, 153.

(55) BB : *Acta*, nr. B 59, herderlijk schrijven van 8 apr. 1748 bij fo. 109vo : nr. B 70, herd. schr. van 24 juni 1778 bij blz. 450, blz. 480-481.

Biechtstoel in de kerk van Middelburg daterend uit 1676.

Op 24 juli 1791 werd met grote plechtigheid tijdens het pastoraat van Michael Ghesquiere de broederschap van de H. Rozenkrans opgericht. Geheel Middelburg prijkte toen met erebogen, vlaggen en bloemen. Het godsdienstig feest werd opgeluisterd door een twaalfstal van de beste muzikanten van Maldegem en een gelijk aantal zangers, die zich ook buiten de kerk lieten horen. Daarnaast vierde ook de dichtkunst hoogtij. ⁽⁵⁶⁾.

Tenslotte nog iets over de kerk van Middelburg. Op 1 mei 1759 begon men aan het herstelwerk van de toren die weer in verval was ge-

(56) DE POTTER EN BROECKAERT, Middelb., blz. 125.

raakt en werd de kapel van het H. Kruis tot stevigheid van de toren weer opgebouwd. In de jaren 1760 en 1761 werd de oude vloer uitgebroken en een nieuwe vloer gelegd, de plafonds in de voorbeuk en de kruisbeuk hersteld en een nieuwe biechtstoel geplaatst in de kapel van het H. Kruis. In de jaren 1765-1768 werden een nieuwe doksaal met een trap er naartoe en een nieuwe kerkdeur gemaakt, alsmede een arduinen kerkpoort, terwijl de preekstoel werd verfraaid.

In de kerk waren twee altaren geconsacreerd en was er nog een draagbaar altaar. Er waren ook twee biechtstoelen aan de zijkanen. In 1784 vond de deken dat het goed zou zijn wanneer er een nieuw en mooi tabernakel op het hoofdaltaar werd geplaatst. De godslamp brandde niet voor het tabernakel, maar opzij in een of andere kapel, waar ze door het volk niet kon worden gezien. Hij droeg pastoor Ghesquiere daarom op de godslamp op te hangen in het midden voor het tabernakel. (⁵⁷).

DE GEESTELIJKHEID VAN MIDDELBURG

Zoals reeds vermeld, was de streek van Aardenburg wat de katholieken betreft, gedurende de 18de eeuw kerkelijk nog aangewezen op Middelburg in Vlaanderen, waar er ook een speciale missionaris voor die katholieken aanwezig was. Deze functie welke aanvankelijk, toen ordegeestelijken ze waamamen, volledig onderhorig was aan de pastoor van Middelburg, evolueerde vanaf 1737, toen ze aan een der kanunniken van Middelburg werd toegewezen en dit gedurende het verdere verloop der 18de eeuw steeds zo bleef, gaandeweg tot een meer zelfstandige. Uiteindelijk werd ze volledig onafhankelijk van de pastoor van Middelburg, zodat het er tenslotte in de praktijk op neer kwam, dat de pastoor van Middelburg alleen pastoor was over zijn Middelburgse parochianen en de kanunnik-missionaris zieleherder over de Staatse katholieken in de streek van Aardenburg en beiden als zodanig gebruik maakten van de kerk en begraafplaats van Middelburg.

Kwam dit in het begin, toen kanunnik Antonius Hennequin (1737-1747) missionaris was, nog niet tot uitdrukking, wel was dit het geval toen hij als missionaris was opgevolgd door Jacobus de Bouck (1747-1761). Deze was van oordeel, dat hij zijn taak als missionaris voor Staats gebied

(57) VERSCHELDE, *Gesch. Mid.*, blz. 153-154.

RG : *Kerkarch. Mid.*, nr. 42, fo. 45ro-46ro ; nr. 43, fo. 92ro-93ro, 97.

Kerkarch. Eeklo, nrs. 5 en 17, *visitatie Mid.*

onafhankelijk kon uitoefenen zonder onderhorig te zijn aan de pastoor van Middelburg en nam de titel aan van pastoor van Aardenburg, Eede en omliggende polders. Op een klacht van pastoor Massot werd daarna door de bisschop van Brugge beslist, dat de missionaris onderhorig zou zijn aan de pastoor van Middelburg en de jurisdictie had die gewoonlijk aan onderpastoors werd toegekend. Hij mocht zich wel kapelaan van Aardenburg, Eede en omliggende polders noemen.

Deze toestand bleef bestendig onder de volgende missionarissen : Joannes Glorie (1761-1779), Albertus van Baren (1779-1784) en Felix Perneel (1784-1788), waarbij echter de mate van onafhankelijkheid van de missionaris steeds groter werd.

Nadat in 1788 Petrus Vermeulen tot kanunnik-missionaris werd aangesteld, beschouwde hij zich als onafhankelijke en enige zieleherder voor de Staatse katholieken. Pastoor Michael Ghesquiere moest toegeven, dat hij inderdaad geen enkele jurisdictie over de katholieken van het missiegebied had, zodat de bisschop van Brugge in datzelfde jaar nog besliste, dat de missionaris onafhankelijk zijn functies, die nagenoeg die van een pastoor waren, kon uitoefenen, doch dat hij eenmaal de toestemming moest vragen aan de pastoor van Middelburg om dit in diens kerk te mogen doen. Deze toestemming zou dan voor altijd gelden. ⁽⁵⁸⁾.

De Staatse katholieken hadden in zoverre met de pastoors van Middelburg te maken, dat tot in 1788 hun hoge, middelbare en lage uitvaartdiensten steeds door de pastoor werden gedaan met assistentie van de missionaris. Wanneer katholieken uit het missiegebied gezongen missen lieten doen, dan werden die ook door de pastoor opgedragen. Alleen in geval deze verhinderd was deed de missionaris het.

De periode 1737-1804 kenmerkte zich door een grote mate van stabiliteit bij de pastoors van Middelburg. In totaal zijn er maar 2 geweest, elk met een lange ambtsperiode.

De eerste, Cornelis Franciscus Massot, werd op voordracht van de graaf van Middelburg op 14 december 1736 tot pastoor benoemd, nadat hij tevoren door de bisschop van Brugge en een commissie van onderzoek geschikt was bevonden. Hij was priester van het bisdom Gent en geboren te Maastricht in augustus 1712, dus nauwelijks 24 jaar oud toen hij al pastoor werd. Men zei van hem dat hij goed kon preken, maar hij had veel tijd nodig om zijn preek van buiten te leren. Omdat hij ook nog geregeld de zieken moest bezoeken en de stervenden de laatste sacramenten

(58) RG : Kerkarch. Mid., nr. 19.

moest toedienen, liet hij de preek nogal gewillig achterwege. De voornaamste reden was echter dat pastoor Massot meer oog had voor de materiële goederen van de kerk. Zijn ijver in het geestelijke was niet erg groot.

Hij beheerde de goederen van de kerk goed, liet onverzorgde landerijen vruchtbaar maken en schorren indijken, exploiteerde het bosbezit en liet de kerkelijke gebouwen opknappen. Hij was een liefhebber van de jacht en had de gewoonte om soms met een flobert te gaan jagen. Deken Blomme gaf hem daarover bij de kerkvisitatie van 9 juli 1754 een vermaning en de pastoor beloofde om het niet meer te doen. Nadien hoorde de deken, dat hij het niet zo dikwijls meer deed en bij de kerkvisitatie van 28 mei 1758 scheen het de deken toe, dat hij zich niet meer overgaf aan de jacht zoals hij gewoon was.

Hij deed ook veel voor zijn familie. Een kind van zijn broer dat hij uit Maastricht had laten overkomen, werd door hem voorgedragen tot koster en het werd ook op 14-jarige leeftijd benoemd. Later werd een andere neef van hem koster. Twee meisjes, eveneens familieleden, verzorgden bij hem de huishouding. De deken vond in 1758 dat ze wat te werelds gekleed gingen.

Op latere leeftijd werd pastoor Massot getroffen door de vallende ziekte. Deken Blomme raadde hem bij de kerkvisitatie van 1 juni 1773 aan om een coadjutor te nemen nu hij maar weinig pastoraal werk meer kon doen, doch daar kwam niets van. Hij overleed op 18 mei 1778 op 66-jarige leeftijd na meer dan 41 jaar pastoor te zijn geweest. Ernstige klachten waren er over hem niet, alleen liet pastoor Massot zich weinig gelegen aan de opmerkingen van de deken bij de diverse kerkvisitaties, met name wat het preken en de verering van de relikwie van het H. Kruis betrof. ⁽⁵⁹⁾.

Nadat onderpastoor Joannes Glorie tijdelijk met de waarneming was belast geweest, werd tot pastoor benoemd Michael Ludovicus Ghesquiere, geboren te Roeselare in 1741, zoon van Petrus Ghesquiere en Joanna Maria Schaeck. Deze was op 28 juni 1778 door de gravin van Middelburg voorgedragen en nadat hij tevoren na een voorafgaand examen in het bisschoppelijk paleis geschikt bevonden was, door bisschop Brenart van Brugge op 5 juli 1778 benoemd. Hij werd op de gebruikelijke wijze door de deken van het district Aardenburg geïnstalleerd. Bij deze inhuldiging waren de wereldlijke ambtsdragers aanwezig om met de nieuwe pastoor kennis te maken en hem de eer te bewijzen die hem toekwam.

(59) BB : Acta, nr. B 54, fo. 106ro.

RG : Kerkarch. Ecklo, nrs. 5, 6, 9 en 11, visitatie Mid.

vgl. VERSCHILDE, Gesch. Mid., blz. 180.

Kanunnik van Baren had in 1785 klachten over de pastoor in verband met de uitoefening van zijn ambt.

Tijdens zijn pastoraat deden zich de conflicten voor met de missionarissen over de volledige onafhankelijkheid van het missieambt, eerst met kanunnik Perneel en later met kanunnik Vermeulen. Ook werd onder zijn pastoraat weer het kapittel in ere hersteld en werd het aantal residerende kanunniken op 3 gebracht. Eveneens tijdens zijn pastoraat vond de Franse omwenteling plaats en volgden de daarmee gepaard gaande moeilijkheden in kerkelijke zaken.

Pastoor Ghesquiere bleef in Middelburg. In 1797 had hij nog kritiek te verduren van de Onze-Lieve-Vrouw-meester P. F. van Hollebeke, bakker, beoefenaar der dichtkunst en lid van de Brugse rederijderskamer, die de pastoor verweet, dat hij weigerde de laatste sacramenten toe te dienen aan een ernstige zieke.

Een in Middelburg aanwezige pater die bij van Hollebeke inwoonde, was toen naar de pastorie gegaan om toestemming te krijgen de bediening te verrichten, doch was door de pastoor de deur gewezen. Op aandrang had hij het toen toch gedaan. Daarom werd door van Hollebeke verzocht aan de vicarissen van het bisdom Brugge om ook aan deze pater de nodige bevoegdheden te geven. In het minste geval, aldus van Hollebeke, kon de pastoor dan toch een ander laten gaan wanneer hij zelf niet wenste te komen.

Of deze klacht terecht was ofwel dat het rancuneuze gevoelens waren die een rol speelden, als gevolg van onenigheid over de rekening van de kapel van Onze Lieve Vrouw en naijver over het uitoefenen van de functie van kapelmeester door twee andere personen, die volgens van Hollebeke niet bevoegd waren, is moeilijk uit te maken.

Overigens werden over pastoor Ghesquiere geen klachten vernomen. Hij overleed te Middelburg op 17 maart 1806 in de ouderdom van 64 jaar na bijna 28 jaar aldaar pastoor te zijn geweest. ⁽⁶⁰⁾.

De kanunniken-missionarissen die in Middelburg sinds 1757 werden benoemd met de speciale taak om de zorg voor de katholieken van Staats gebied op zich te nemen waren goede krachten. Men krijgt de indruk dat

(60) BB : Acta, nr. B 70, blz. 398, 463 + 2 bijlagen, blz. 464, Necrol., nr. N 86.
RG : Bisdom Gent, nr. B 2075, 10 apr., 2 mei 1797, rekening 5 juni 1792-5 mrt. 1797.

Kerkarch. Ecklo, nrs. 15 en 17, visitatie Mid. : nr. 21, 1783.

RB : Nieuw kerkarch. nr. 377

DE POTTER EN BROECKAERT, Middelb., blz. 169-172.

er met zorg was uitgezien naar jonge geestelijken die zich bewust waren van het nuttige en verantwoordelijke werk dat zij daar konden verrichten en zich daarvoor wilden inzetten.

De eerste van hen was Antonius Hennequin, geboren te Wingene in 1711, die we voor het eerst aantreffen op 13 augustus 1737 als getuige bij de doop van een tweeling van de koster Joseph Hespespaen. Hij had op 2 oktober 1736 van de bisschop nog een studiebeurs gekregen voor het seminarie te Brugge van £ 20.—.—, die gold voor dat studiejaar tot de vakantie in 1737. Zijn zuster Maria Magdalena Hennequin verzorgde bij hem de huishouding. Op 29 mei 1745 werd hij voor een nieuwe periode als onderpastoor bevestigd.

Over zijn werk als missionaris is weinig bekend. Toch moet hij een bekwaam man zijn geweest, want ter gelegenheid van het officieel bezoek van bisschop De Castillion had hij de leerlingen van zijn school een door hem zelf opgestelde samenspraak in Franse verzen geleerd, die zij voor de bisschop voordroegen. Later schreef hij nog verscheidene dichtwerken en gaf drie boeken uit over sermoenen. Op 24 juli 1747 werd hij door de bisschop van Brugge benoemd tot pastoor te Hooglede, waar hij op 85-jarige leeftijd op 6 januari 1797 overleed. ⁽⁶¹⁾.

Hij werd als kanunnik-missionaris te Middelburg opgevolgd door Jacobus Joannes de Bouck, die toen 28 jaar oud was. Na zijn benoeming op 7 augustus 1747 kwam deze reeds spoedig in aanraking met het volle gewicht van zijn ambt toen hij op 4 september 1747 's nachts om half twee bij een geboorte werd geroepen die niet voorspoedig verliep en hij het kind nog net voordat het overleed een nooddoop kon toedienen. Op 2 juli 1748 werd hij door de bisschop na het onderzoek voor het district Aardenburg voor een volgende periode toegelaten als onderpastoor. Hij was een Bruggeling, die zich nog in 1760 als buitenpoorter van Brugge liet inschrijven.

Deken Blomme noemt hem in zijn verslag van de kerkvisitatie te Middelburg in 1754 zeer ijverig zowel in het preken als in het geven van catechismusles en onvermoeid in het toedienen van de sacramenten en het bezoeken van de katholieken op Staats gebied. Bij de visitatie van 1758 is de deken nog vol lof over hem en zegt, dat hij blijk geeft van een onvermoeide ijver en zijn ambt uitoefent op een voorbeeldige wijze. Ook zijn levenswijze strekte tot voorbeeld.

(61) BB : Acta, nr. B 54, fo. 82vo-83ro ; nr. B 56, fo. 139ro-140vo ; nr. B 59, fo. 48, fo. 51vo-52vo.

RG : Par. reg. Mid., nr. 14, dopen 13 aug. 1737.

VERSCHELDE, Gesch. Mid., blz. 173.

De kerk van Middelburg gezien vanuit het noorden.
(Foto : verzameling Alfons Ryserhove, Knesselare).

Wanneer men dan verneemt dat hij reeds op 11 oktober 1761 's avonds om 10 uur te Middelburg op 42-jarige leeftijd overleed, dan komt onwillekeurig de vraag naar voren of dit werk wellicht niet te zwaar voor hem is geweest. Hij werd na 14 jaar het missieambt waargenomen te hebben met de hoogste dienst op het kerkhof van Middelburg begraven onder het kruis dat daar door hemzelf was opgericht. ⁽⁶²⁾.

Ook zijn opvolger Joannes Josephus Bertholdus Glorie, die op 25 november 1761 door de bisschop als onderpastoor en missionaris werd aangesteld was ijverig. Hij was geboren in Roeselare in 1736 en werd dus op 25-jarige leeftijd missionaris. De deken zegt van hem bij de kerk-visitatie van 1765, dat hij ijver genoeg heeft, maar dat hij niet altijd vermag volgens deze ijver te werken. Hij werd door de mensen gewoonlijk «de kanunnik» genoemd en als «mijnheer de kanunnik» aangesproken. Toen

(62) BB : Acta, nr. B 59, fo. 52vo, 128ro.

RG : Par. reg. Mid., nr. 14, 4 sept. 1747, 11 okt. 1761.

Kerkarch. Eeklo, nrs. 5 en 6, visitatie Mid.

SCHOUTEET, Indices buitenp., blz. 19.

VERSCHELDE, Gesch. Mid., blz. 173.

in het begin der zeventiger jaren de pastoor ziekelijk werd, moest hij de hele last van de parochie Middelburg en het missiegebied dragen. Hierdoor nam hij wel wat te veel hooi op zijn vork en werd hij verhinderd in zijn studies. Hoewel hij zelden uit de parochie afwezig was, moest de deken in 1773 toch melden dat de pastoor van Sint Laureins een of twee keer geroepen was om de laatste sacramenten toe te dienen. Deze was er zonder dralen heengegaan, doch door de afstand wel wat laat aangekomen.

Deze zware taak vervulde kanunnik Glorie met grote ijver gedurende meer dan 17 jaar. Na de dood van pastoor Massot werd hem op 18 mei 1778 door de bisschop van Brugge tijdelijk de waarneming van het pastoraat toevertrouwd onder de gewone condities en met dezelfde voorrechten. Hij kreeg het recht om ook voor de Middelburgse parochianen de absolutie te verlenen van de gereserveerde zonden, de generale absolutie te geven in gevaar van sterven en alle verdere functies die aan het ambt verbonden waren. Dezelfde faciliteiten kreeg ook pater Nicolaas van het klooster der recollecten van Brugge, die ter assistentie in Middelburg werkzaam was, voor het geval de waarnemende pastoor afwezig zou zijn.

Niet lang na de benoeming van de nieuwe pastoor Michael Ghesquiere werd hij op 15 januari 1779 benoemd tot pastoor en deken van Roeselare. Hij bleef gedurende 24 jaar pastoor en deken van zijn geboorteplaats tot in 1803. Tijdens die periode werd hij op last van de Franse bezetters gevangen genomen en in november 1798 gedeporteerd. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door als pastoor van Ledegem, waar hij nog 9 jaar pastoor was en in de ouderdom van 76 jaar overleed op 21 november 1812. ⁽⁶³⁾.

Als missionaris werd hij opgevolgd door Albertus Franciscus Josephus van Baren die op 12 juni 1779 werd benoemd en vanaf 15 juli 1779 zijn vergoeding als kanunnik ontving. Deze was afkomstig van Zondereigen in het bisdom Antwerpen en zoon van Jacobus Nicolaas van Baren en Carolina Theresia De Vos. Vóór zijn benoeming te Middelburg was hij deservitor in Varsenare. Hij is nog geen 5 jaar missionaris geweest, want hij overleed reeds te Middelburg op 15 april 1784 om twee uur 's nachts

(63) BB : Acta, n. B 65, fo. 180vo ; nr. B 70, blz. 398 ; nr. B 71, blz. 729-730 ; Necrol. nrs. N 66 en N 86.

RG : Par. reg. Mid., nrs. 17 en 18, passim t/m mei 1779.

Kerkarch. Mid., nr. 43, fo. 43 ; nr. 44, fo. 82, 95ro-96vo ; nr. 46, fo. 80vo.

Kerkarch. Ecklo, ns. 8, 9, 10, 11, 12, 14, visitatie Mid.

in de ouderdom van 41 jaar en werd twee dagen later met de hoogste dienst begraven op het kerkhof van Middelburg vóór het kruisbeeld. (64).

Na de dood van kanunnik-missionaris van Baren werd op 15 april 1784 tijdelijk met de waarneming belast en daarna op 22 mei 1784 definitief benoemd Felix Perneel, geboren te Koolskamp rond 1748, onderpastoor van Sint Laureins, die voordien onderpastoor was geweest te lchtegem.

Opvallend is dat in tegenstelling tot die van zijn voorgangers, bij zijn benoeming vermeld staat dat hij ten aanzien van de hem toevertrouwde katholieken van Staats gebied ook bevoegdheden kreeg die een pastoor ten opzichte van zijn parochianen had, ofschoon hij geen pastoor was. Met name genoemd werden het geven van absolutie voor bepaalde zonden, waarvan de vergeving alleen aan een pastoor en niet aan een lagere geestelijke was voorbehouden, zoals bijvoorbeeld echtbreuk en het verlenen van de generale absolutie aan de stervenden.

Hij was reeds 36 jaar oud toen hij benoemd werd en bleef slechts vier jaar in Middelburg als missionaris. Dit zal wel een gevolg geweest zijn van het verschil van mening dat er bestond tussen de pastoor en de kanunnik aangaande de leiding over de katholieken van Staats gebied. De kanunnik beweerde dat deze onafhankelijk waren van de pastoor en hij als missionaris de volledige pastorale zorg over hen had. Hij vond het ook onbillijk dat de pastoor nog 1/3de deel kreeg van de tarieven bij een uitvaart voor de overledenen van Staats gebied zogenaamd omdat hij voor dat gebied onderpastoor was. Dit verschil van mening zou voor zijn opvolger aanleiding zijn om de zaak aanhangig te maken bij de bisschop.

Felix Perneel werd, nadat hij op 6 mei 1788 op de gebruikelijke wijze door de commissie van onderzoek bekwaam en geschikt bevonden was voor het pastoraat, op 6 juni 1788 benoemd tot pastoor van Assebroek. Daar bleef hij 4 jaar waarna hij op 26 november 1792 tot pastoor van Pittem werd benoemd. In 1799 werd hij als onbeëdigde priester gevangen genomen en door de Franse bezetters in ballingschap gestuurd naar het

(64) BB : Acta, nr. B 71, blz. 917.

RG : Kerkarch. Mid., nr. 46, fo. 82vo ; nr. 47, fo. 89ro-91ro, 98vo ; nr. 49, fo. 111vo-112vo.

Kerkarch. Eeklo, nrs. 15 en 17, visitatie Mid. ; nr. 21, 1783.

Par. reg. Mid., nrs. 17 en 18, 2 aug. 1779, 1apr. 1784, passim ; nr. 19, 15 apr. 1784.

eiland Oléron aan de Atlantische kust, vanwaar hij in 1802 terugkeerde. Nadat hij 28 jaar pastoor van Pittem was geweest, stierf hij op 6 juni 1820 in de ouderdom van 73 jaar. ⁽⁶⁵⁾.

Nadat de onderpastoor van Moerkerke H. L. Pruvost in augustus en september 1788 tijdelijk het missieambt had waargenomen werd Petrus Carolus Jacobus Vermeulen missionaris. Hij was in juni 1788 door de gravin van Middelburg tot kanunnik benoemd en werd op 7 oktober 1788 bij het gewone onderzoek der onderpastoors in het district Aardenburg weer voor een volgende periode toegelaten. Hij was afkomstig uit Brugge en geboren in 1754. Tevoren was hij gedurende 6 jaar, eerst te Moerkerke en daarna als missionaris van Sluis werkzaam geweest. Hij was alleen kanunnik-missionaris. De functie van onderpastoor werd toegekend aan een andere kanunnik van Middelburg : Petrus de Backer. Hij bleef missionaris, ook nadat in 1796 het kapittel van Middelburg was opgeheven, tot de oprichting van een parochie te Aardenburg in 1804 en werd toen pastoor van Sint Joris ten Distel waar hij op 22 februari 1832, ruim 77 jaar oud, overleed. ⁽⁶⁶⁾.

Hij was de laatste in de rij van missionarissen voor het Staatse gebied die vanuit Middelburg hebben geopereerd en die door hun opofferend werk vele in de diaspora wonende katholieken geestelijke hulp en steun hebben gebracht. De algemene indruk over hen is gunstig. Wat de kanunniken-missionarissen betreft : over hen werd geen enkele wanklank vernomen. Waar in de dekenale visitatieverslagen toch geregeld alles wat niet in orde was voor de dag kwam, vinden we naast lofprijzende opmerkingen alleen dat er geen klachten over hen waren.

Door de goede zorgen voor de materiële toestand van de kerk en haar eigendommen en vooral door het indijken van nieuwe schorren, het verbeteren der landerijen en uitbating der bossen door pastoor Massot, was de financiële toestand van de kerk zodanig verbeterd, dat het kapittel van Middelburg opnieuw in functie kon treden.

(65) BB : Acta, nr. B 75, fo. 77ro, 93vo ; nr. B 77, fo. 139 : Necrol., nr. N 86.

RB : Nieuw kerkarch., nr. 377.

RG : Kerkarch. Mid., nr. 49, fo. 114vo.

Kerkarch. Eeklo, nr. 17, visitatie Mid.

Par. reg. Mid., nrs. 17 en 18, 8 juni 1784-25 juni 1788, passim.

DE SMET, De kerk van Assebroek, blz. 48.

(66) BB : Acta, nr. B 77, fo. 169ro-170vo + aangehechte brief van 25 juni 1788 bij fo. 152vo ; Necrol., nr. N 66 en nr. N 86.

RG : Kerkarch. Mid., nr. 50, fo. 33ro-34ro.

Par. reg. Mid., nrs. 17 en 18, aug.-sept. 1788, 1 nov. 1788.

Deken Blomme merkte daarover bij de kerkvisitatie van 22 mei 1776 op, dat er naast de pastoor en de onderpastoor in Middelburg nog twee priesters waren die kanunniken genoemd werden en een deel ontvingen uit de opbrengst der goederen van het kapittel, doch daar tegenover geen enkele dienst bewezen hetgeen hem erg verwonderlijk voorkwam. Bij de kerkvisitatie van 25 april 1779 merkte hij op dat de 2 andere kanunniken uit de kerkegoederen £ 40.—.— groten ontvingen, doch ter plaatse geen enkel ambt uitoefenden, alleen lazen ze driemaal in de week de mis.

Ofschoon er meer kanunniken benoemd waren, resideerden er slechts naast de kanunnik-missionaris : Franciscus Bernardus Geernaert, priester van het bisdom Brugge, geboren te Maldegem rond 1739, die op 26 mei 1770 door de gravin van Middelburg werd benoemd en van 1 mei 1771 tot aan zijn overlijden op 13 april 1790 de vergoeding als kanunnik ontving en Guilielmus de Pauw, die deze vergoeding ontving van 19 oktober 1774 tot 15 april 1783. In juni 1781 werd Petrus de Meulenacre, geboren te Blankenberge rond 1738 tot kanunnik benoemd. Hij bleef te Middelburg tot zijn overlijden in juni 1788 en werd opgevolgd door Petrus de Backer, voordien onderpastoor te Zarren, die tevens onderpastoor werd. Kanunnik Geernaert werd na zijn overlijden opgevolgd door Joannes Baptista van den Berghe, geboortig van Stekene, die vanaf 24 juni 1790 zijn vergoeding als kanunnik ontving.

Op 30 december 1788 werd door de bisschop van Brugge een nieuw reglement van 40 artikelen vastgesteld dat de diensten en andere zaken van de kanunniken regelde.

Toen kanunnik Petrus de Backer begin 1796 tot coadjutor van de pastoor van Sluis werd benoemd, werd hij vervangen door Franciscus Stroo van Oostwinkel.

Korte tijd nadien werd het kapittel van Middelburg door de maatregelen der Franse bezetters opgeheven en de kanunniken van hun functies vervallen verklaard. Op 11 oktober 1795 werden de laatste aantekeningen in het resolutieboek van het kapittel opgeschreven.

Tragisch was het levenseinde van kanunnik de Backer. Hij stierf in een schuurtje dat hij aan de kant van de sacristie tegen de kerk had gebouwd. Sedert hij door de Franse revolutie zijn bestaansmiddelen had verloren leefde hij daar in armoede. Hij was verlamd en werd gedurende 19 jaar verzorgd door zijn oude zuster. Hij stierf in 1820.

De katholieken van Staats gebied hadden met de kanunniken te maken voor zover deze assistentie verleenden aan het koor en bij het

biechthoren ter gelegenheid van de grote feestdagen of bij andere gelegenheden wanneer er een grote toeloop van volk was. ⁽⁶⁷⁾.

Ten tijde der Franse omwenteling blijken er verscheidene paters in Middelburg te verblijven. Zij trachtten er onder meer in hun onderhoud te voorzien door levering van paternosters aan de Onze-Lieve-Vrouw-kapel. Omstreeks 1793 treffen we aan pater Bombeke en een zekere «père de St. Hubert» en in 1797 pater Dhooge, doctor in de godgeleerdheid uit Gent. Deze paters hadden klaarblijkelijk als gevolg van de opheffing der kloosters, in Middelburg een goed heenkomen gezocht. In mei 1797 woonde er een pater bij de Onze-Lieve-Vrouw-meester P. F. van Hollebeke en deze pater diende een zieke de sacramenten der stervenden toe, toen de pastoor dit weigerde. ⁽⁶⁸⁾.

De kerk van Middelburg had verschillende huizen in eigendom en deze werden van ouds gratis bewoond door de geestelijken en andere kerkdienaren. De kerk zorgde ook voor het onderhoud van deze huizen. Ze stonden kort bij elkaar.

Allereerst was er het huis waarin de pastoor woonde, verder het huis waarin de kanunnik-missionaris woonde en het huis waarin de koster woonde. Daarnaast was nog eigendom van de kerk het huis staande op de hoek van het kerkhof. Hierin woonde aanvankelijk de kerkbaljuw die tevens roedrager was. Hij bewoonde het huis gratis, doch moest daartegenover ook gratis het roedragersambt bedienen.

Toen er zich naast de kanunnik-missionaris nog twee kanunniken in Middelburg vestigden, nam kanunnik Geernaert zijn intrek in het huis op de hoek van het kerkhof en verhuisde de kerkbaljuw naar het huis naast dat van de kanunnik-missionaris, dat ook eigendom van de kerk was. Daarvoor moest echter pacht betaald worden. In 1781 werd door de kerk voor de nieuwe kanunnik een nieuw huis gebouwd op cijnsland van Caræl

(67) BB : Acta, nr. B 77, aangehechte brieven van 11 juni, 3 juli 1781 en 25 juni 1788 bij fo. 152vo.

RB : Nieuw kerkarch., nr. 377.

RG : Kerkarch. Ecklo, nrs. 12, 14, 15, visitatie Mid.

Kerkarch. Mid., nrs. 5, 10 en 18, 5 sept. 1789 ; nr. 12 ; nr. 10, 18 jan. 1789, 8 okt. 1790, 12 aug. 1792, 5 febr. 1796 ; nr. 44, fo. 95ro-97vo ; nr. 46, fo. 80vo-82vo ; nr. 47, fo. 87ro-92ro, 98vo ; nr. 49, fo. 109vo-114vo ; nr. 50, fo. 33ro-35vo ; nr. 51bis, fo. 173 ; nr. 60bis, 11 okt. 1795 en fo. 35-36.

VERSCHEIDE. Gesch. Mid., blz. 174-175.

(68) RG : Bisdom Gent, nr. B 2075, rekening O. L. Vr. kapel van 5 juni 1792-5 mrl. 1797, brief van 2 mei 1797.

Roelandts. Kanunnik Geernaert verhuisde toen hier naar toe en na zijn overlijden in 1790 werd dit betrokken door kanunnik van den Berghe. Het huis dat kanunnik Geernaert verlaten had, werd betrokken door kanunnik de Meulenaere en na diens overlijden in 1788 door kanunnik de Backer, tot het op 20 oktober 1798 tijdens het Frans bewind werd verkocht. Ook het huis waarin de koster woonde werd toen verkocht.

Kanunnik de Pauw voor wie er vanaf oktober 1774 geen geschikt huis van de kerk beschikbaar was kreeg daarom £ 5.—.— per jaar om zijn huispacht te betalen.

Over het missiewerk ten tijde van het Frans bewind zijn weinig bijzonderheden tot ons gekomen. Kanunnik Vermeulen heeft zijn functie waargenomen tot in 1804. Toen werd, nadat in 1801 een concordaat was gesloten tussen Napoleon en de paus en het missiegebied van Middelburg onder het bisdom Gent in plaats van onder het bisdom Brugge was komen te ressorteren, Aardenburg een zelfstandige parochie, waartoe ook Eede, St. Kruis en omliggende polders kwamen te behoren. Met de aanstelling van een eigen pastoor te Aardenburg kwam een einde aan het missiewerk vanuit Middelburg, dat 121 jaar had geduurd.

Alleen Heille bleef nog bij Middelburg horen tot 1851. Toen werd het ook aan de parochie Aardenburg toegevoegd. ⁽⁶⁹⁾.

G. A. C. van VOOREN.

(69) RG : Kerkarch. Mid., nr. 42, fo. 20vo-21vo ; nr. 43, fo. 47vo-48vo ; nr. 44, fo. 52vo-53vo ; nr. 46, fo. 43ro-45vo, 82vo ; nr. 47, fo. 49vo-50vo ; nr. 49, fo. 60vo-63vo ; nr. 50, fo. 20ro-21vo.

VERSCHIELDE, Gesch. Mid., blz. 4.

GERAADPLEEGDE WERKEN EN ARCHIEFSTUKKEN

- V. ARICKX, Gevluchte Franse priesters in West-Vlaanderen en vooral in de kasselrij Kortrijk 1792-1794, in : De Leiegouw, jaargang IX, afl. 1, 1967.
- Dr. J. D. M. CORNELISSEN, De Gentsche en Brugsche bisschoppen over het Katholicisme in Zeeuwsch-Vlaanderen gedurende de 17^e en 18^e eeuwen, in : Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1930.
- Dr L. KNAPPERT, De Gereformeerde Kerk in haren strijd om het wettig huwelijk, in : Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, nieuwe serie, 2^e deel., 's Gravenhage, 1903.
- Dr. W. P. C. KNUTTEL, De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tiide van de Republiek, 2 delen. 's-Gravenhage, 1892-1894.
- Mag. Dr. P. POLMAN O.F.M., Katholiek Nederland in de achttiende eeuw, 3 delen. Hilversum-Maaseik, 1968.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, Geschiedenis der Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, Tweede reeks, deel 3 ; Middelburg, Gent 1870-1872.
- A. SCHOUTEET, Indices op de Buitenpoortersboeken van Brugge (1548-1796), Handzame, 1966.
- Dr. J. DE SMET, De kerk van het «verre Assebroek» in vroeger eeuwen, in : Het Brugs Ommeland, 6de jaargang, nr. 2 en 3, 1966.
- K. VERSCHELDE, Geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen, Brugge, 1867.
- D. VERSTRAETE, De kerk van Ede vervangt de Mariakerk van Aardenburg, in : Biekerf, Westvlaams archief voor Geschiedenis, Oudheidkunde en Folklore, nr. 1, 1963.
- J. D. J. ZEGVELD, Aantekeningen bij de Declaratio Benedictina van 4 november 1741, in : Het Personeel Statuut, maandblad gewijd aan het personen- en nationaliteitsrecht, Alphen aan den Rijn, nr. 12, 1962.

ARCHIEF DER GEMEENTE AARDENBURG (afgekort GA)

- G. P. ROOS, Wereld- en kerkelijke geschiedenis van Aardenburg, 1870.
Ingekomen stukken 1737-1794.
- Registers van afschriften van verzonden stukken 1732-1748, 1748-1788, 1788-1795.
Piakkaten 1737-1795.
- Resolutie- of notulenboeken der Stad en Schependomme van Aardenburg van 1733-1743, 1743-1757, 1757-1763, 1763-1771, 1772-1782, 1782-1794.
- Stukken betreffende de Rooms-Katholieken 1790-1840.

ARCHIEF DER NEDERLANDS HERVORMDE GEMEENTE TE AARDENBURG
(afgekort HG)

Kerkeraads Handelingen der Hervormde Gemeente in Aardenburg van 1721-1754, 1755-1766, 1766-1779.

BISSCHOPPELIJK ARCHIEF TE BRUGGE
(afgekort BB)

Reeks B : Acta Episcoporum Brugensium.
nr. B 54 Henricus Josephus van Susteren.
nr. B 56 Vicarissen-generaal.
nr. B 59 Ioannes Baptista Ludovicus De Castillion.
nr. B 65 Joannes Robertus Caïmo.
nrs. B 70, B 71, B 75, B 77, B 78 Felix Guilielmus Brenart

Reeks F : De parochies van het bisdom.
nr. F 2 Aardenburg.
nr. F 400 Oostvlaamse parochies.
nr. F 403 Zeeuws-Vlaanderen.

Reeks N : Nota's, inventarissen, necrologie.
nr. N 66 Steekkaarten en losse stukken over priesters van het bisdom Brugge,
in alfabetische volgorde.
nr. N 86 L. SLOSSE, Necrologium Brugense 1800-1900.

RIJKSARCHIEF TE BRUGGE
(afgekort RB)

NIEUW KERKARCHIEF

nr. 377 Lijsten met de namen van de pastoors en onderpastoors in al de
dekenaten (18de eeuw)

RIJKSARCHIEF TE GENT
(afgekort RG)

ARCHIEF VAN HET BISDOM GENT

nr. B 2075 Stukken betreffende Middelburg in Vlaanderen 1623-1797.
nr. K 9020 Bescheiden betreffende de pastoors van Sint Margriete 1663-1766.

KERKARCHIEF VAN EEKLO

nrs. 5-17 Dekenale visitaties van deken Blomme 1754-1784.
nr. 21 Getuigenissen over onderpastoors, kandidaten voor de concursus 1781-1784.

KERKARCHIEF VAN MIDDELBURG

- nr. 5 Bisschoppelijke visitaties van 1685 en 1789.
- nr. 10 Acta capituli 1789-1796.
- nr. 12 Benoeming tot kanunnik van François Geernaert door Elisabeth Pauline, gravin van Middelburg, 26 mei 1770.
- nr. 18 Statuten voor de kerk door bisschop Brenart van Brugge, 1789.
- nr. 19 Stukken betreffende de uitoefening van het pastoraal ambt in Middelburg en de missie in Staats Vlaanderen 1741-1779.
- nrs. 42-50 Kerkrekeningen van Middelburg 1760-1790.
- nr. 51bis Kladnotaboek van ontvangsten en uitgaven van de kerk en van de armendis 1740-1794 en «Pastoreelen handtboek» 1759-1794.
- nr. 60bis Resolutieboek betreffende de administratie van de goederen van de kerk en van de armendis 1771-1852.
- nr. 79 Diverse processtukken betreffende de kerk 1643-1784.

PAROCHIEREGISTERS

- Middelburg nrs 14, 15 en 16 Doop-, trouw- en begraafboeken, 1732-1767, 1768-1778, 1760-1769.
- nr. 17 Doopboek 1779-1796.
- nr. 18 Trouwboek 1779-1796.
- nr. 19 Begraafboek 1779-1796.

RIKSARCHIEF IN ZEELAND TE MIDDELBURG

(afgekort RZ)

VRJIE VAN SLUIS

- nr. 143 Register van ingekomen rekenen met de daarop door de magistraat genomen beschikkingen 1761-1765.
- nr. 306 Stukken betreffende grafdelvers en lijkbidders 1679-1749.
- nr. 380 Stukken betreffende kerkelijke zaken van Eede 1648-1793.
- nr. 385 Stukken betreffende kerkelijke zaken van Sint Kruis 1666-1794.
- nr. 394 Stukken betreffende de Rooms-Katholieken 1686-1794.

RETROACTA BURGERLIJKE STAND

- Aardenburg nr. 4 Doopboek 1638-1796.
- Eede nr. 1 Doopboek 1743-1795.

EEN ROOFOVERAL TE EEKLO

IN 1795

De misdaad is van alle tijden, doch het is ook zeker dat in politiek woelige tijden, gedurende economische crisissen en in de troebele periode na elke oorlog, een stijging van de criminaliteit is waar te nemen. Anarchie, weinig of geen gezag van een overheid en sociale onrust staan direkt in verband met de criminaliteit, die bandieten, rovers, voetbranders, beulen en brandstichters doen opstaan.

Dat ellende, honger en armoede tot misdaad kunnen aansporen en leiden is ook licht begrijpelijk.

Op het einde van de achttiende eeuw hebben dan ook al die ongunstige factoren hun rol gespeeld in onze gewesten.

Er waren de veelvuldige machtswisselingen die begonnen op het einde van 1789 met het verjagen van de Oostenrijkers door de Patriotten, die op hun beurt al op het einde van 1790 moesten afdruipeu. Na de korte periode van herstel van het Oostenrijks Gezag, werd onze landstreek terug al door oorlogen geteisterd en achtereenvolgens bezet door de Fransen (Jemappes 6.11.1792), door de terugkerende Oostenrijkers (Neerwinden 18.3.1795) en door de dan langer blijvende Franse revolutionaire legers (Fleurus 26.6.1794).

Het einde van dezelfde 18^e eeuw is tevens vol jammerklachten over het gruwelijk euvel van bedelarij en landloperij, dat nergens zo groot was als in de Zuidelijke Nederlanden, tenzij wellicht in Ierland. (1).

Een zekere inflatie, werkloosheid en armoede waren de oorzaak van die plaag, waaruit dan bandieten en rovers konden opkomen.

(1) Zie hierover LEO PICARD, *Evolutie van de Vlaamse beweging van 1795 tot 1950* — I. *De oorsprong van de verfransing*, Antwerpen 1963 p. 18.

Het is in die benarde tijd, nl. op 14 december 1795, in het begin van de Franse bezetting, dat te Eeklo, in de «Busch» — in de nu nog als weleer landelijke «hoerestraat» gelegen tussen het «Groot Goed» ⁽²⁾ en het «Aalstgoed» ⁽³⁾ — de hofstede van Andries Lippens overvallen werd door een roversbende.

De INFORMATIE PREPARATOIRE 's anderendaags gehouden door de Schepenen ende Commissarissen Philippus Gerardus Van Hoorebeke en August Dhollander op verzoek van Baljuw Francies Van Zele en in bijzijn van griffiersklerk Dominique Van Goethem, verhaalt ons zelfs kleurrijk die overal. ⁽⁴⁾.

A. — DE OVERVAL.

Het was in 't hartje van de winter in de nacht van 23 frimaire van het jaar IV, tussen elf en twaalf uur, dat de huisgenoten van boer Andries Lippens uit hun eerste slaap gewekt werden. Het zal zeker met angst geweest zijn dat zij hoorden *dat een Bende geattroupeert volck alreeds besig waeren met te forceren ende open te stampen hunne keukendeure.* Hun hoeve werd overvallen.

(2) Voor meer details hierover verwijzen wij naar E. DHANENS, *Het Groot-Goed te Eeklo*, in Appeltjes van het Meetjesland, nr. 4, p. 69-82.

(3) Zie hierover L. STOCKMAN, *Het Aalstgoed te Eeklo*, in Appeltjes van het Meetjesland, nr. 17, p. 5-27.

(4) S.A.E.-1397 Enkwesten en informatiën

Het betreft hier toevallig de laatste Informatie preparatoire verleden voor de plaatselijke vierschaar van Eeklo. Ongeveer een maand later — op 3 februari 1796 — biedt burger Carel Beelaert vergezeld van een troep militairen zich aan voor de Eeklose vierschaar en griffier Servaes Bouckaert schrijft als laatste regels in het Resolutieboek : *«... is voorders door den geseijden Beelaert aen ons onder meer discourssen aengeseijt dat wij ons hadden vermeten van voorts te gaen met het exerceren van onse gemelde fonctie niet jegenstaende hunne voorgaende daervan gedaene interdictie ende dat hij ons alsnu andermael was ordonnerende onse gemelde fonctie te cessereren ende soo seffens onse vierschaere op te schorten faultte van welcken dat hij Beelaert ons door de militaire die daartoe apparentelick expres alhier waeren gekomen daedelick soude hebben doen executeren omme alle welcke dreijgementen ende effect van diere te voorkomen hebben wij geraedich gevonden aen de voorschreven orders te volkommen dit nogtans onder de protestatie van sonder daermede te prepodiciëren alsulck recht als wij daer jegen souden kunnen hebben (S.A.E.-35 f° 38 v°).*

Het oude gezag en meteen het Nederlands taalgebruik in de administratie werden hierdoor opgedoekt en de jarenlange verfransingspolitiek van het publieke leven te Eeklo, zoals in de ganse Zuidelijke Nederlanden, zou gaan beginnen.

De ongetrouwde dochters, Isabella Theresia (28 j.) Joanna Catharina (24 j.) en Francisca (20 j.) — die niet van de bangsten waren — zijn seffens uijt hun Bedde gesprongen ende geloopen in hunne keuken, alwaer zij voor hunne defensée hebben genomen, Isabella den Brandel ende Francisca, de Blaespijpe en daermede gaende naer deselve keukendeure hebben zij gesien dat het zelve volck met een stuk haut het middelbert hebben afgestampt.

Zoon Judocus Lippens (31 j.), de knecht Carel Beelaert (24 j.) en vader Andries Lippens (64 j.), waren intussen ook uijt hun Bedde opgestaen en geloopen in de voorseijde keuken om was het mogelijk het zelve volck daer buijten te hauden. Carel Beelaert had zig gewaepend met een ongelaeden fusique om eenen schrik te geven aen het gemelde geattroupeert volck. Te voren hadden de bandieten reeds dachterdeure openge-loopen en de Lippens' ziende dat het zelve volck door het gat van de keukendeure wilde in de keuken komen ende dat haere resistentie niet en konde baeten spoorden Carel Beelaert aan — in schijn — te schieten op de geweldplegers, terwijl een van de Lippens riep : «Schiet ! Schiet !» om de dieven vrees aan te jagen. Toen Beelaert daerop mimme maekende van schieten en aenlegde vielen onmiddellijk drij à vier fusicq ofte Pistoolscheuten, maar dan uit de andere richting. De wapens van de aanvallers bleken integendeel doeltreffend geladen, want Judocus Lippens werd op dat ogenblik al *dangereuselijk gekwetst op de Borst in zijn uensicht ende hand* zodanig zelfs dat hij daarna *genoodtzaekt is zijn Bedde toccuperen ende misschien op perijckel van te sterven.*

Daarmede was de weerstand van de familie Lippens nu wel totaal gebroken en zij zijn zoodanig gealtereert geweest dat zij geene defensie meer en hebben connen doen.

De weg was meteen vrij en de plundering kon beginnen.

Ieder huisgenoot zou het hardhandig optreden van de bendeleden ondergaan en het aan den lijve gaan ondervinden.

Vijf van de bandieten stormden de keuken binnen en vader Lippens werd vastgegrepen, in de grond geslagen en aan handen en voeten gebonden. Daar liggende op de vloer van zijn keuken zag boer Lippens in de schijn van het licht dat de misdadigers gebruikten terwijl zij bezig waren ook zijn kamerdeur open te lopen dat *de koorde waermede zijne handen waeren toegebonden maer en was gestrekt in plaetse van geknoopt. Ende terwijlent dat de zelve vijf personen bezig waeren met in zijne caemer zijn kassen ende lessenaer te openen ende breeken, heeft hij met zijnen mond den streck van de koorde waermede zijne handen gebonden waeren losgemaect ende alsdan uijt zijnen zack met zijn hand nemende zijn mes heeft hij de koorden waermede gebonden waren zijne beenen losgesneden.*

Vader Lippens die wel terecht voor zijn leven vreesde, wilde nu zijn zinkende schip verlaten en hij is al achter uijt zijnen huijse gevlucht ende komende op zijnen hof teijnden den gevel van zijn huis boste hij hier ook op eenige personen die zijn huijs omzet hadden ende complicien van de voorseijde vijfve die binnen zijnen huijze besig waeren met steelen, die «Schiet! Schiet!» riepen, waarop Lippens wellicht met het koude angstzweet op zijn voorhoofd bleef staan. Hij werd nu gegrepen door twee andere schelmen en wederomgesleept in de keuken van den voorseijden zijnen huijze alwaer zij hem forcelijk hebben gestampt, gestoot, geschuopt ende geslaegen zoodaenig dat hij daer van tot twee differente reizen is buiten zijn zelven geweest ende daerdoor heeft bekomen differente contusien zoo op zijn lichaem hoofd als aenzigt.

De boeven waren nu ook wijs geworden en wisten nu wel hoe ze Lippens moesten knevelen, want nog eenige andere personen van buiten ofte binnen zijn bij de twee voornoemde gekomen, die hem hebben helpen teraerde smijten ende binden aen handen ende voeten met zoo een vreeselijk geweld dat de koorden het vel van zijn arms hebben doorsneden tot den bloede.

Boer Lippens die inzag dat hij geen haat had met tegenstand te bieden, verklaarde later dat hij dan tot de dieven anders niet en heeft gebeden als om zijn leven te mogen behouden ende aen de geseijde bende geseijd dat zij geen Braeke meer en zauden gedaen hebben aen zijn kassen ofte deuren dat hij hun zaude geseijd hebben waer de sleutels waeren, zoo hij ook heeft gedaen. Gebonden aan handen en voeten kon boer Lippens dan verder slechts toezien hoe zijn woning geplunderd werd.

De vuurschoten waren nog maar juist gevallen en de keukendeur was nog maar amper open gelopen of Isabella Lippens werd ook al gewaar waar de dieven het op gemunt hadden, want deselve Bende hebben seffens afgetrocken ende medegedraegen haere mutze diamante kruisse en haer gaude ijzerken met een gaude slot. Zij kon nochtans uit de handen van de hooswichten geraken en zij vluchtte in haar slaapkamer, alwaer zij haer zijn gevolgt ende haer vast nemende haere handen hebben gebonden op haeren rugge ende haere beenen zoodaenig dat zij niet en konde opstaen ende met zoo groot geweld dat de koorde waarmede haere handen gebonden hebben geweest, zoodaenig haer vleesch heeft doorsneden dat er het Bloed doorgrenst.

Een van de bendeleden trok zijn mes en zette het op de keel van Isabella haer dreijgende daarmede te steeken bij aldien zij aen hem niet en declareerde waar hij ligt moest haelen. Om haer leven te behouden verklapte Isabella dan maar dat de keirzen in den kelder waeren.

De ligt ofte keirzen omstoken zijnde bleef de dief in haar slaapkamer waar hij begon zijn buit te verzamelen. Uit een kast nam hij een zilvere horlogie, een paer zilvere gespen een paer gaude klokken beneffens ses Kroonstukken in specie waeronder was een geheel ende een halve fransche. Ook zag Isabella dat hij medesleepte een floer de caeterne Broek met groene en zwaerte streepen met een paer zilvere riemgespen daer in ende een zilvere Horlogie benevens een paer vrouwzakken waeruijt hij heeft genomen het geld helgonne daer in stack monterende tot ontrent de vier kroonen in differente specie benevens een roode casimiere veste.

Dit was nog niet alles, want Isabella moest toezien hoe hij uit een koffer ook nog nam een zilvere horlogie ende een gaude ijerke benevens eenig geld, neusdoeken ende andere Effecten als andersints.

Intussen kreeg Isabella in haar kamer nog het gezelschap van vier andere medeplichtigen, die haar vroegen of ergens nog geld was, waarop Isabella natuurlijk ontkennend antwoordde en er schranders bijvoegde dat het er docht dat er buijten iemand riep, waarop de bandieten zelfzeker replikeerden : «Daer en roept niemand niet daer zijn wel vijftig mannen die de wacht houden.

Ook Joanna Catharina Lippens had door de vuurschoten eenige zaeden bekomen in ofte omtrent haere ooge ende borst. Zij kon nog op de zolder vluchten waar vier rovers haar volgden, degonne met geweld van haeren hals hebben getrokken haer diamante cruijsse ende gaude slot. Zij werd eveneens handen en voeten op de rug gebonden met nieuwe commandel koorden dat er het bloed doorgrenst en werd verder aan haar lot overgelaten.

Carel Beelaert die nà zijn pantomime met zijn «ongelaeden fusique» van geluk mocht spreken, dacht ook niet meer aan verder verweer, toen twee bandieten hem bij het haar vastgegrepen en naer hem toegebracht hebben differente slaegen ende stampen hem sleepten in een camerken alwaer zij hem geworpen hebben op het Bedde ende zijn handen ende voeten tsuemen gebonden zoodaenig dat hij hem niet verroeren konde.

Hij was ooggetuige dat deselve persoonen uijt de twee kassen en de koffer in deselve caemer staende hebben genomen different Effecten als eerst eenen vrouwenzack waer in was eenige geldspecien ende uijt de koetse alwaer hij gebonden lag ook eenen vrouwenzack met eenige geldspecien alsmede van den Mantelstock een Broek met zilvere Riemgespen daer in ende een veste gelijk ook uijt de gemelde kassen ende koffer eenige geldspecien ende neusdouken.

Francisca Lippens had redding gezocht in haar slaapkamer, doch dadelijk hadden de rabauwen haar daar ook te grijpen, alwaer zij haer op een Bedde handen en voeten hebben thoopengebonden. Uijt een kasse

staende in haer slaepcaemer zag zij stelen twee à drij neusdoeken benevens eenige voordere Effecten en geldspecien die zij niet en can noemen.

Dat de bandieten zich nà hun slag zo rap mogelijk uit de voeten zullen gemaakt hebben, behoeft wel geen betoog. In hun haastige spoed hadden zij zelf ook *eenen hoed, eenen reijszack ende een luijkermes* laten liggen, die ze toebehoorde.

Geslaagd was hun «operatie» wel, want boer Lippens verklaarde 's anderdaags aan de Wet, *dat deselve bende volckx tzijnen huijze heeft gestoelen eene considerable somme geldts bestaande in zilver ende andere specien zonder te connen zeggen het just import midts hij het te vooren niet en hadde overtelt, gelijk zij ook hebben gestoelen de juweelen van zijne dogters ende zoonen.* Hij schat zijn verlies op *minstens Duijzend ponden.*

Isabella van haar kant *dunckt bij aldien geen geld ofte andere Effecten meer uijt en komen ofte in huijs gevonden en worden zij ten minsten bestoelen zijn tot zes honderd ponden grooten.*

Vroegen het de «onderzoekers» niet of wisten de slachtoffers het niet, doch inlichtingen over de bendeleden werden alleen summier door Isabella gegeven, die de dief in haar slaapkamer beschrijft als *gekleed met een blauw kleedt ende pantelon van binnen met leer gevoegdt.* Verder werd niet het minste signalement van de dieven opgenomen, die toch zeker met een 7-tal aan de overval hadden deelgenomen, wat al een «serieuze» bende kan genoemd worden.

Ook is het opvallend dat de «Informatie preparatoire», die veel gemeen heeft met het huidige proces-verbaal, geen inlichtingen geeft over de vaststellingen van de onderzoekers, over de sporen die voorzeker toch wel waren achtergelaten of over de daden van onderzoek die verricht werden. Zoals alle andere uit die tijd, blijft de «Informatie preparatoire» bij eenvoudig verhoren.

Een nauwkeurige beschrijving van de gestolen voorwerpen is al evenmin vermeld, wat ook de goede gang bij het verdere onderzoek niet in de hand zal gewerkt hebben.

Toch mag wel aangenomen worden dat nà zo een stoutmoedige overval, niet alleen de politiemacht van Eeklo ⁽⁵⁾ maar ook de gerechtsdienaren van gans het gewest in aktie kwamen ten einde de daders te ontmaskeren.

(5) Op 15 april 1795 was te Eeklo baljuw-substituut geworden, Frans Van Zele (53 j.), voorheen reeds baljuw te Kaprijke en procureur bij de vierschaar te Eeklo. Zijn 86-jarige vader, baljuw Jan Frans Van Zele, had toen «om zijn hooge jaeren ende slechte gesteltenisse van lichaem» hem in het baljuwschap gesubstitueerd.

Het is ons niet bekend of de bandieten ooit gegrepen werden, doch het staat vast dat hier gevaarlijke en veel wagende dieven aan het werk waren geweest, die in de echte betekenis van het woord hun hoofden op het spel zetten. Bij ontdekking en veroordeling riskeerden zij een «halsrechting», die in de betrokken periode nog regelmatig en zonder veel omhaal uitgevoerd werd. ⁽⁶⁾.

Klaarblijkelijk was hier ook een goed geïnformeerde bende actief geweest, die voorzeker niet lukraak bij Lippens, een van de rijkste boeren van Eeklo, was binnen gevallen.

B. — EEN PAAR AANVULLENDE GEGEVENS OVER DE SLACHTOFFERS

Andries Lippens (°1750), afkomstig van Lovendegem, was zich in 1768 te Eeklo komen vestigen. Hij was in 1756 met de van Eeklo afkomstige Maria Catharina Willems getrouwd ⁽⁷⁾, die reeds overleden was toen de overval plaats had.

De oudste dochter, Joanna Maria Lippens was in april 1782 getrouwd met buurman, Martinus Huysman, schepen van Eeklo en pachter van het «Groot Goed», eveneens in de Bus te Eeklo. ⁽⁸⁾.

Andries Lippens was een voor zijn tijd gegoede burger, die de naam zal gehad hebben «er warm in te zitten.»

Schout was in 1795 de 83-jarige Pieter Jacobus Bosman. De twee officieren van de baljuw waren, Pieter Boterdaele (76 j.) en Jacob Bourgonjon (37 j.).

Op 24 Germinal IV (15 april 1796) werden door de nieuwe «Administratie van het kanton Eeklo» als veldwachters aangesteld : Pieter Bosman, Pieter Boterdaele en Livinus Verstraete.

Bosman en Boterdaele zullen wel jarenlange beroepservaring gehad hebben, doch wij twijfelen eraan of zij op hun ouderdom nog de fysiek hadden om hun toch soms gevaarlijk ambt uit te oefenen.

Van onze schout dient evenwel toch gezegd te worden, dat hij in 1781 op 62-jarige leeftijd nog hertrouwd was met Maria Theresia Aercke, die 46 jaar jonger was dan haar brutdegom. Pieter Bosman stierf op 24 september 1799.

(6) Zie D. JONCKHEERE, *De waarheid over de roversbende van Bakelandt*, Torhout z. d., waaruit o.a. blijkt dat de onthoofding of halsrechting op het schavot van de 23 ter dood veroordeelden van de beruchte bende van Bakelandt op Allerzielen 1803 plaats had.

(7) S.A.E.-171 Huw. 1740-1770.

(8) S.A.E.-174 Huw. 1770-1788.

Om het net als Lippens te zeggen, ook wij hebben zijn vermogen niet juist kunnen bepalen, maar toch weten wij uit eigentijdse bronnen, dat hij een zeer welgesteld man moet geweest zijn. Dit blijkt o.a. uit de «OMME-
STELLINGE van den jaere ende Ougst 1795», waar Andries Lippens op 95 gemet 108 r. belast werd. Aldus beliep zijn aanslag 71 £ 10 sch. 5 gr. 1 d. voor de «binnekosten» en 23 £ 16 sch. 9 gr. 9 d. voor de «uijtsenden». ⁽⁹⁾. Dit was op één na de hoogste aanslag voor gans Eeklo. Alleen zijn schoonzoon, Schepen Martinus Huysman, ging hem hierin vooraf.

Ook uit de tellingen van die tijd blijkt dat Driesken Lippens een van de vijf grootste boerderijen van Eeklo uitbaatte.

Door zijn graanvoorraad herkennen wij hem als een der belangrijkste landbouwers van Eeklo. In oktober 1794 had hij nl. op zijn zolder in voorraad 60 zakken rogge en 5 zakken tarwe, waarmede hij tot de vijf grootste producenten van de stad kon gerekend worden. ⁽¹⁰⁾.

Zijn veestapel was ook zeer aanzienlijk voor die tijd. Volgens de telling van januari 1795 bezat Lippens : 3 paarden, 1 veulen, 7 koeien, 1 vaars 4 kalveren en 1 varken. ⁽¹¹⁾.

Van het Rijke Gasthuis van Gent hield hij 21 gemet bos in pacht, *waeronder 12 gemet heijde ende twee gemet besaeijt met sperren en twee hondert roeden beplant met plantsoen*. Zelf was Andries Lippens eigenaar van 1 gemet bos. ⁽¹²⁾.

Bij zo'n burger was zeker geld.

Boer Lippens is op 16.1.1817 op 86-jarige leeftijd te Eeklo overleden. ⁽¹³⁾.

En wat de «levensgevaarlijk gewonde» Judocus Lppens nu betreft, kunnen wij de lezer ook gerust stellen. Zoals altijd zal hier ook waarschijnlijk overdreven geweest zijn. Judocus — in de huwelijksakte Josse geworden — is in 1808 op 43-jarige leeftijd getrouwd met Theresia Caroline Iterbeke. ⁽¹⁴⁾.

(9) S.A.E.-475 Ommestellingen 1795.

(10) S.A.E.-247 Graantelling oktober 1794.

(11) S.A.E.-247 Telling veestapel januari 1795.

(12) S.A.E.-247 Telling der bossen 1795.

(13) Burg. Stand Eeklo — Overlijdens 1817, nr. 18.

(14) Burg. Stand Eeklo — Huwelijken 1808, nr. 31.

Onze Judocus was toen graanhandelaar geworden. Hij woonde verder te Eeklo waar hij in de gezegende leeftijd van 83 jaar op 31.3.1848 in zijn huis op de Markt overleed zonder afstammelingen na te laten. ⁽¹⁵⁾.

Hij was zijn in 1795 opgelopen verwondingen dus zeer goed te boven gekomen.

Willy HAMERLYNCK.

(15) Burg. Stand Eeklo — Overlijdens 1848, nr. 103.

DE BRIEVEN VAN AALTER

In het graafschap Vlaanderen was een groot deel van de bodem persoonlijk bezit van de graaf. Om dit groot domein te beheren beschikte de graaf over een net van ontvangsbureaus verspreid over heel het grondgebied van het graafschap. In elke kasselrij was een centraal ontvangsbureau ingericht voor het innen van de grafelijke renten. Die bureaus dragen de kenmerkende namen van spicarium, lardarium en vaccarium. De spijkers of spicaria waren bestemd voor het verzamelen van de graanrenten. De lardaria en de vaccaria waren meer gespecialiseerd in de ontvangst van dierlijke producten. Naast die drie voorgaande soorten ontvangsbureaus bestond er nog een vierde type : de brevia, die vooral de renten in geld in ontvangst namen. ⁽¹⁾.

Voor het gebied van de Oudburg van Gent, de vier ambachten en het ambacht van Zomergem beschikte de graaf over de spijker van Gent en de twee brevia van Aalter. ⁽²⁾. De belangrijkste van die twee «brieven van Aalter» waren de brevia de Busere of ook wel «Busers spikere van Aeltre» genoemd. Het zijn die brieven van Aalter, die in 1187 reeds onafhankelijk waren van de spijker van Gent, die we zullen behandelen in onze bijdrage.

I. WERKING VAN HET ONTVANGSTBUREAU

Wanneer de brieven van Aalter in 1187 voor het eerst in de bronnen verschijnen, hebben ze reeds een hele evolutie doorgemaakt. In de grote brief van dat jaar staan ze reeds als een onafhankelijk ontvangsbureau opgetekend. Ze hebben echter oorspronkelijk een integrerend deel uit-

(1) A. VERHULST en M. GIJSSELING, *le compte général de 1187 connu sous le nom de «Gros Brief» et les institutions financières du comté de Flandre au xiie siècle*. Brussel (1962) p. 84-85.

(2) A. VERHULST en M. GIJSSELING, *Gros Brief* p. 91.

gemaakt van de spijker van Gent, waaruit ze vermoedelijk in de loop van de twaalfde eeuw afgescheiden zijn. Dit blijkt uit de aard van de geïnde renten en uit het ambtsgebied. Te Aalter wordt de ontvangst van al de mout, van al de gerst, van een gedeelte van de evene (= haver) uit de ambachten Boekhoute en Assenede en van de wijn gecentraliseerd. In de ontvangst van de spijker van Gent komt geen mout, gerst of wijn voor, zodat die spijker niet meer de volledige waaier van de graangewassen bezat. Het is duidelijk dat de graaf op zeker ogenblik de brevia de Haltra heeft opgericht door een deel van de Gentse spijkerrenten door een onafhankelijk bureau te laten innen. Het ambtsgebied van dat nieuw bureau valt volledig binnen het gebied van Gentse spijker. Verder blijkt uit de studie van de ligging van de renten afhankelijk van de spijker van Gent en van de brieven van Aalter dat ze naast mekaar liggen en soms zelfs op hetzelfde perceel. Ongetwijfeld heeft de graaf voor een van zijn ridders nl voor zijn Busere of hoornblazer een onafhankelijk ontvangtbureau opgericht. De keuze van Aalter als centrum kan gemakkelijk verklaard worden door het feit dat Aalter oorspronkelijk een grafelijke villa was. (3).

De brevia de Busere waren belast met het innen van de moutrente te Aalter, te Zomergem en te Hijfte, van de gerstrente te Aalter en te Zomergem en van de evenrente te Assenede en te Boekhoute. (4). De renten onder Zomergem liggen eigenlijk verspreid over de parochies Zomergem, Merendree en Landegem. Die van Hijfte liggen te Lochristi en te Oostakker, die van Assenede liggen te Assenede en te Ertvelde en die van Boekhoute liggen te Boekhoute en vooral te Bassevelde.

In 1187 bedroeg de totale moutopbrengst 25 m° 7 r. 1 sp. (5). Daarvan werd 5 m° afgedragen als tiende, 3 m° werd uitbetaald aan Boudewijn van Praet. (6). De «vigiles (7) en prebendarii» kregen 2 m° 10 1/2 r.

(3) L. STOCKMAN, *Historisch geografische ontwikkeling van de villa Halestra tot de parochie Aalter*, Appeltjes van het Meetjesland, XIX (1968) p. 9-12.

(4) De ontvangst van 1187 vindt U bij A. VERHULST en M. GUSSELING, *Gros Brief*, p. 148 en de ontvangst van 1255 vindt U in bijlage 1.

(5) In de brieven van Aalter is een muddle (= modius) gelijk aan 12 vat of halsters (= rascia) en een vat is gelijk aan 8 spint.

(6) Het betreft hier Boudewijn II, heer van Praet en van een gedeelte van Watervliet, die gehuwd was met Maroye, een verwante van de gravin Johanna : Zie E. WARLOP, *De vlaamse adel voor 1300*, Deel II, Band II (1968) p. 463-464.

(7) Die vigiles waren de bewakers van het bureau en van de opslagplaatsen van de brieven van Aalter. Het is goed mogelijk dat die gevestigd waren in de centrale hoeve van de voormalige villa Halestra.

en 14 1/2 r. ging «foris super wast». Het is niet duidelijk welke betekenis we aan die laatste post moeten hechten. We vermoeden dat het een uitgave betreft in verband met de ontginning van de omgeving van het latere Woestijne-goed te Aalter. ⁽⁸⁾. Ook van de 11 mudden gerst werd anderhalve mudde en een half vat «super wast» verbruikt. De totale opbrengst aan haver nl. 49 m^o 10 r. 6 sp. werd volledig verkocht ten voordele van de grafelijke schatkist. De boter brengt 56 s. op, terwijl de honing verbruikt is en de wijn elders besteed is.

De netto-opbrengst van de brevia de Busere bedroeg 33 p. 11 d. Op 2 juni 1187 had Walter Busere daarvan reeds 26 p. vereffend «in domo comitis» te Ieper. ⁽⁹⁾.

De volgende bewaarde grote brief dateert slechts van 1255 ⁽¹⁰⁾ zodat we ongeveer 70 jaar zonder gegevens over de werking van de brieven van Aalter zijn. In die tijdspanne had de grote brief reeds een hele evolutie doorgemaakt. In 1187 was hij nog de getrouwe weergave van een werkelijk bestaande toestand. De grote brief van 1255 en volgende zijn echter versteende documenten geworden. De hoeveelheden van de renten in natura blijven onveranderd, enkel de prijzen van de producten zullen nog schommelen.

Nochtans heeft de grote brief van 1255 nog een zeker belang omdat in die 70 jaar nog enkele veranderingen zijn opgetreden zodat het toch de moeite loont om de rekening van de brevia de Busere van 1255 te bekijken. De hoeveelheid mout, gerst en evene zijn niet veranderd. Vijf mudden mout worden opnieuw afgedragen als tiende, twee mudden en 10 1/2 vat mout worden eveneens uithetaald aan de «vigiles» en de «prebendarii» en drie mudden aan Boudewijn van Praet. ⁽¹¹⁾. Er zijn geen uitgaven meer «super wast»; dat is normaal, want het Woestijnegoed werd rond 1200 in leen uitgegeven. ⁽¹²⁾. Als nieuwe rentehouders treffen we de zusters van de Bijloke aan die een jaarrente van 7 1/2 vat mout hebben. Van de 24 pond die de wijn elk jaar opbrengt, gaat 10 pond naar Godfridus Scandelanis die zijn rente in leen houdt van de graaf. Verder stellen we vast dat de opbrengst van de boter reeds een vaststaand bedrag van 56 s. geworden is, terwijl de honingrente nog veranderlijk is, maar schommelt rond de 20 s.

(8) L. STOCKMAN, *Villa Halestra*, AM XIX (1968) p. 34.

(9) A. VERHUIJST en M. GJSSELING, *Gros Brief*, p. 149.

(10) Rijksarchief Gent Fonds Gaillard 72 bis. Zie bijlage I.

(11) In 1255 was Jan heer van Praet, zodat hier goed de versterking van de grote brieven tot uiting komt. E. WARIOP, *De vlaamse adel vóór 1300*, Deel I p. 411

(12) L. STOCKMAN, *Villa Halestra*, AM XIX (1968) p. 30.

De totale netto-opbrengst bedraagt 85 p. 5 s. Dat is meer dan het dubbele dan 70 jaar geleden. Zo begrijpen we dan ook dat gravin Margareta, in uitvoering van het testament van haar zuster Johanna, een jaarlijkse rente van 50 p. kan bezetten op de brieven van Aalter. ⁽¹³⁾.

De rekeningen van Jan de Buseire

Boven merkten we reeds op dat de grote brieven van de veertiende eeuw stereotype zijn en bijna geen inlichtingen meer verschaffen over de manier waarop de renten geïnd en vereffend werden, aan de graaf en de rentehouders. Gelukkig bleven er uit het begin van de veertiende eeuw drie rekeningen van Jan de Buseire, heer van Bassevelde en erfachtig ontvanger van de brieven van Aalter bewaard : uit 1306, 1307 en 1309. ⁽¹⁴⁾. De rekeningen bevatten een lijst van personen die ten achter stonden bij het betalen van de verschuldigde renten.

Al onmiddellijk valt het op dat de renten niet meer in natura worden betaald maar in klinkende munt. Daartoe bepaalde de grafelijke redeninge elk jaar de slag of de prijs van de verschillende landbouwproducten. Uit 1278 bleef een oorkonde bewaard van Filips van Broekburg, ontvanger-generaal van Vlaanderen, waarin hij de prijs vaststelt van de tarwe en van de ruwe en zachte haver. Voor de Oudburg van Gent en het land van Waas bedroeg de slag van de tarwe 7 s. 10 d. per hoed, de slag van de ruwe haver 3 s. 8 d. per hoed en de slag van de zachte haver 2 s. 2 d. per hoed. ⁽¹⁵⁾.

In de rekening van 1306 zijn de personen die ten achter staan met het betalen van hun rente, woonachtig te Ertvelde, Assenede en Bassevelde. Bovendien treffen we een rubriek aan : «dit es van moute vor den sten» ⁽¹⁶⁾. In die laatste rubriek wordt elke reeks namen ingeleid door «per» gevolgd door een persoonsnaam : per Ingelbrecht Osebrecht, per Rikilt c.d.m. We vinden diezelfde reeks, vaak archaische namen terug in het spijkerboek

(13) TH. LUYKX. *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen*. Verhandel. Kon. Vl. Acad. van België, nr. 5, Antwerpen-Utrecht (1964) p. 611.

(14) RAG Fonds Gaillard nrs 110 (1306), 123 (1307) en 156 (1309). Bij nr. 156 is het laatste stuk van de rekening weggescheurd.

(15) RAG Fonds Gaillard nr 758 : «receptores territorii gandensis et Wasie recipiantis pro hodo tritici septem sol. et decem den., pro hodo avene dure tres sol. et octo den. et pro hodo avene mollis duoz sol. et duoz den.» 1 mudde (modius) = 9 hoed (hodus) = 12 vat (raseria).

(16) RAG Fonds Gaillard nr. 110. Zie bijlage 2.

van Gent uit 1334. ⁽¹⁷⁾. Die namen staan onder de rubriek «vatghelt en hoenreggelt in Loe ende Yfte». Het is dus duidelijk dat de personen vermeld onder de rubriek «dit es van moute vor den sten» te Hijfte en te Lochristi woonden. Zij stonden in 1306 voor 46 s. 5 d. in het krijt bij de Jan de Busere. De totale moutrente in de brieven van Aalter te Hijfte bedroeg 6 ½ mudde, 5 vat en 1 spint. ⁽¹⁸⁾. Te Ertvelde stonden de renteplichtigen 16 s. ten achter, te Assenede 39 s. 10 d. en te Bassevelde 4 ½ p. 7 d. Bassevelde, het dorp van de familie Busere, heeft dus het grootst aantal renteplichtigen. De inwoners van Ertvelde, Assenede en Bassevelde betaalden voor de evenrente die 35 mudde, 3 vat en 6 spint bedroeg voor het ambacht Boekhoute en 14 mudde en 7 vat voor het ambacht Assenede. ⁽¹⁹⁾.

Over Zomergem, waar men 9 mudde 3 vat 1 spint mout en ongeveer 9 mudde gerst betaalde en over Aalter, waar men 9 mudde 5 vat mout en ongeveer 2 mudde gerst verschuldigd was, rept de rekening geen woord. ⁽²⁰⁾. Op het einde van de rekening blijkt echter dat de vrouw van Gavere, de heer van Praet en Stassin van Schoonberghe voor 14 mudde 1 vat 2 spint mout en voor 11 mudde min 1 sexter gerst en voor 14 p. in het krijt staan bij Jan de Busere. We denken dat dit trio subalterne ontvangers waren van de brevia de Busere te Aalter en te Zomergem. Dat de heer van Praet en de heer van Schoonberghe als subalterne ontvangers optreden kunnen we gemakkelijk begrijpen : de heer van Praet woonde te Odelem en bezat bovendien een rente van 3 mudde mout op de brieven van Aalter, terwijl de heer van Schoonberghe verschillende renten voor de spijker van Gent te Aalter inde. ⁽²¹⁾. Minder duidelijk is het feit dat de vrouw van Gavere als subalterne ontvangster optreedt. Een verklaring is misschien te vinden in de omstandigheid dat de heren van Gavere op het einde van de twaalfde eeuw en in de dertiende eeuw in het bezit waren van grote gedeelten van Landegem, Merendree en Vinderhoute ⁽²²⁾. Zomergem ligt daar vlakbij en een gedeelte van die renten lag trouwens in de parochies van Landegem en Merendree.

(17) RAG Wetachtige Kamer nr. 88 f° 22 r° en volgende.

(18) A. VERHULST en M. GUSSELING, *Gros Brief*, p. 148 : Ex Iveta mouth 6 ½ m° 5 r. 1 sp.

(19) A. VERHULST en M. GUSSELING, *Gros Brief*, p. 148 : Ex Bochouta avene 35 m° 3 r. 6 sp. Ex Hasneda avene 14 m° 7 r.

(20) A. VERHULST en M. GUSSELING, *Gros Brief*, p. 148 : Ex Haltra 9 m° 5 r. ordeï 2 m° preter ½ sextarium ; Ex Somergem mouth 9 m° 3 r. 1 sp. ; ordeï 9 m° preter 1 sextarium.

(21) L. STOCKMAN, *Villa Halestra*, AM XIX (1968) p. 31-32.

(22) A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (Vlle-XIve eeuw)* Verhand. Kon. VI. Acad. van België, nr. 30, Brussel (1958) p. 244.

Eigenaardig is ook dat de hoeveelheid mout die dit trio aan Jan de Busere verschuldigd is precies gelijk is aan de netto-hoeveelheid mout die hij aan de graaf moet betalen nl. 14 m° 1 r. 2 sp. ⁽²³⁾. Ook de 14 pond is de netto-opbrengst van de wijn. ⁽²⁴⁾.

De balans van de mout-opbrengst moet er als volgt uitgezien hebben, indien men subalterne ontvangers te Aalter en Zomergem aanneemt :

Gavere, Praet en Schoonberghe			Jan de Busere		
ontvangst			ontvangst		
Aalter	9 m°	5 r.			
Zomergem	9 m°	3 r. 1 sp.	Iijfte	6 m°	11 r. 1 sp.
totaal	18 m°	8 r. 1 sp.	totaal	6 m°	11 r. 1 sp.
uitgave			uitgave		
graaf	14 m°	1 r. 2 sp.			
Praet	3 m°	(²⁵).	tiende	5 m°	(²⁶).
totaal	17 m°	1 r. 2 sp.	totaal	5 m°	
blijft	1 m°	6 r. 7 sp.	blijft	1 m°	11 r. 1 sp.

De som van de beide saldo's is gelijk aan 3 ½ m° of 42 raseria of vaten. Die hoeveelheid ging naar verschillende rentehouders, waarvan 7 ½ vat naar de Bijloke en de rest naar de «vigiles et prebendarii». Aan de hand van latere bronnen kunnen we die bestemmelingen bijna allemaal terugvinden. De koster van de Sint Veerlekerk te Gent kreeg jaarlijks

(23) RAG Fonds Gaillard nr. 72 bis : Remanet sub eo mouth 14 m° 1 r. 2 sp. Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr. 268 : Remanet sub eo moud 14m° 1 r. 2 sp. (anno 1302).

(24) RAG Fonds Gaillard nr. 72 bis : Remanet sub eo vinum 14 p. ; en ARA RR nr. 268 : Remanet sub eo vini quod est 14 p.

(25) Dit zijn de 3 mudde waarop de heer van Praet normaal recht op had. RAG Fonds Gaillard nr. 72 bis : Balduino de Praet 3 m° ; en ARA RR nr. 268 : Balduino de Praet 3 m°.

(26) RAG Fonds Gaillard nr. 72 bis : datum decime mouth ; en ARA RR nr. 268 : datum decime mouth 5 m°.

3 vat mout. ⁽²⁷⁾). Rond 1450 koopt Laurens de Maech 21 vat mout af die «François Bruusch prenait sur cest espier». ⁽²⁸⁾. In 1518 koopt Lieven van Pottelsberghe voor rekening van Karel V «sept vaissaulx vel rasière moud» van de «chastellain et garde des prisons du chasteau de Gandt.» Die 7 vat mout was «un fief héritier». ⁽²⁹⁾. We hebben dus 58 ½ vat van de 42 vat mout die als erfelijke renten uitbetaald werden, kunnen terugvinden. ⁽³⁰⁾.

De bewaker van de grafelijke gevangenis te Gent bezat dus een erfelijk leen van 7 vat mout, bezet op de brieven van Aalter. In 1507 blijkt dat de wijnrente van 14 p. betaald wordt «pour le prison de Gand». ⁽³¹⁾.

Voor de opbrengst van de gerst bestaat er geen probleem daar de totale rente van 11 m^o min 1 sext. integraal naar de graaf gaat. De gerst-rente lag enkel te Aalter en te Zomergem, zodat we mogen aannemen dat het bovengenoemde trio belast was met het innen van die rente. Die 11 m^o min 1 sext. was trouwens gelijk aan de hoeveelheid die ze aan Jan de Busere verschuldigd waren. ⁽³²⁾.

De vrouw van Gavere en de heren van Praet en Schoonberghe lieten het innen van die renten over aan gewone ontvangers. ⁽³³⁾. Ook Jan de Busere had reeds ontvangers aangesteld voor het beheer van de brieven van Aalter. In de grafelijke rekening van 1506 wordt «Huon Saluin valet de Jehan le Busere» genoemd. ⁽³⁴⁾.

Voor het opmaken van zijn rekening beschikte die ontvanger ongetwijfeld over renteboeken die aangaven hoeveel elke rentehouder diende bij te dragen in de brieven van Aalter. ⁽³⁵⁾. De drie rekeningen geven

(27) ARA Acquits de Lille nr. 230, los stuk : «lc heere Pieter vander Male priester costere van Sente Veerilt kenne ... content ende wel betaelt zijnde van Pieter Bone ontfanghere vanden brieven van Aeltert diemen heet Busers spikere van 3 rasieren mouts ende dat vanden jaer 1472 waerof ic heere Pieter voors. seelde quite der voors. Pieter Bone».

(28) ARA RK nr. 7809 f° 10 v°.

(29) ARA RK nr. 7812 f° 18 r°.

(30) Die beide leenrenten komen reeds in 1351 voor op de leenrol van Oudburg van Gent. ARA RR nr. 1897 : «Jehans Braem ...Item en les pier que li Busers de Bassevelde tient 21 vaissiaus de mout» en «Antones de le Pierre ...Item sur les pier que li Busers de Bassevelde tient ali Thonis 6 vaissiaus de mout par an».

(31) RAG Fonds Gaillard nr. 125.

(32) RAG Fonds Gaillard nr. 110 : «Item dorge 11 m^o pr. 1 sext.».

(33) RAG Fonds Gaillard nr. 123 : «De che rechuit ... per le main Jehan dou Grut-huis dou signeur dou Praet en deus parties 15 p. 6 s. 2 d. Item rechuit per Pieron dou Bouchout de medame de Gavre 22 p. 6 s.»

(34) ARA RR nr. 270.

(35) Van de spijker van Gent is een dergelijk renteboek bewaard gebleven. RAG Wetachtige Kamer nr. 88.

min of meer een beeld van de manier waarop die renteboeken opgesteld zijn. De renteplichtigen zijn ingedeeld per parochie en binnen elke parochie gegroepeerd onder koppen die gevormd zijn door het woordje «per» gevolgd door een persoonsnaam. Een voorbeeld ter verduidelijking : uit 1306 : in Bassevelde : *per Derman den priester* : Jan de alta via 16 d. en Ecclesia de Bouchoute 11 d. Uit de rekening van 1309 : in Hassenede : *per Jacob Js Ghiselin* : Ferrant 4 s. ; Relicta Willem; Prisebiers 4 s. en Johan van Zelsate 3 s. 2 d. In die twee voorbeelden vinden we reeds het principe van de «draeghbrief» terug. In een «draeghbrief» worden alle «draeghers» gegroepeerd die samen een aantal vaten dienden op te brengen. Onthouden we voorlopig dat een bepaalde hoeveelheid mout, gerst of haver door een groep personen diende geleverd te worden onder toezicht of verantwoordelijkheid van een bepaald persoon. In hoever die verantwoordelijke personen nog actief optreden blijft echter nog een probleem. In Assenede, Ertvelde, Boekhoute en Bassevelde zijn de persoonsnamen die ingeleid worden door «per» van dezelfde vorm als die van de renteplichtigen, zodat we mogen aannemen dat dit nog levende personen zijn in 1306. Voor Hifste is dit echter niet het geval : persoonsnamen zoals Rikilt, Volprecht, Obrecht e.d.g. zijn namen die uit de twaalfde eeuw stammen. Dit zijn waarschijnlijk de eerste of toch van de oudste renteplichtigen. Hetzelfde stellen we vast in het mout- en gerstrenteboek van Aalter voor de reeks namen waarmee elk beloop begint die ook in de loop van de twaalfde eeuw blijken ontstaan te zijn. ⁽³⁶⁾.

We menen dan ook dat te Aalter en te Hifste het gebruik van een persoonsnaam ingeleid door «per» enkel een bepaalde manier van indeling van de renten is. Voor de ambachten Boekhoute en Assenede menen we echter dat die persoon nog een levende en verantwoordelijke persoon is. ⁽³⁷⁾.

(36) L. STOCKMAN, *Villa Haleftua*, AM XIX (1968) p. 22-24.

(37) Dit blijkt uit het systeem van de «hondmannen» dat de graaf gebruikte voor het vereijnsen van de polders in de vier ambachten. ARA RK nr. 45278 f° 1 r° : «In Riedje ende inde Wulfsdije zijn 29 honde ende elc hond heeft eenen draghere ende elc draghere ghelt jaerlicx van elc hondert ghemeten 4 d. par.» Het zeer lage bedrag wijst op de hoge ouderdom van die renten. Die honderd gemet waren in handen van verschillende gebruikers. Wanneer een bepaalde gebruiker zijn perceel liet liggen, kwam dit terug in handen van de graaf door bemiddeling van de «hondman». Een voorbeeld uit 1360-1380 : «Dit es tlandt dat overcommen es biden hondlieden inden handen mijnsheeren van Vlaenderen». «In mijns her Jan Vyleyns ambacht bi Jan Hene ondman gaf up : Pietre vanden Vliete 1 ½ g. ; Item de weduwe Jan Callaerts ½ g.» Bij de terugname betaalde de graaf 6 s. 6 d. gr. per gemet. ARA RR nr. 586.

In 1306 brachten de brieven van Aalter 268 p. 7 s. 2 ½ d. voor de grafelijke schatkist op. ⁽³⁸⁾. Daar er nog een achterstel van 99 p. 16 s. was betaalde Jan de Busere slechts 128 p. 11 s. 2 ½ d. aan Thomas de grafelijke ontvanger. Tien jaar vroeger in 1296 bedroeg de totale opbrengst slechts 101 p. 10 ½ d. Dat is minder dan de helft van de som van 1306. Dit was dus een zeer goed jaar want in 1309 ontvangt Jan de Busere slechts 119 p. 12 s. 8 d. ⁽³⁹⁾.

De Draeghbrieven

Na de rekeningen van Jan de Busere beschikken we, buiten de grote brieven, bijna over geen boekhoudkundige documenten uit de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw. Toch bleef er een interessant fragment van «den registre ende ontfaucbouc van Adriaen van Hukem, ontfanghere vanden brieven van Aeltre» bewaard. ⁽⁴⁰⁾. Het stuk geeft het aantal gemet waarvoor het klooster van Nazaret bij Assenede evenrente diende te betalen. Eerst vermeldt het stuk 26 g. 150 r. en vervolgens :

Item inden draechbrief van Jan de Bic drie ghemete lants

»	»	»	»	Jan van de Somple een ghemet 150 r
»	»	»	»	Jan de Zweemere 200 r.
»	»	»	»	Jan Goele 150 r.
»	»	»	»	Adriaen Hughen een ghemet lants

Dit fragment toont aan dat het systeem van de draagbrieven in 1495 nog niet helemaal verdwenen is in de ambachten Boekhoute en Assenede, alhoewel het nog slechts een klein deel van de inkomsten betreft : nog geen 6 gemet op een totaal van 33 gemet. Tijdens de volgende eeuw zullen die tussenpersonen volledig uitgeschakeld worden. In de renteboeken van uit het begin van de 18de eeuw staat een rubriek over «de draechbriefven van Assenede die wijlent commen waeren in handen van onsen gheduchten heere». ⁽⁴¹⁾. Daar treffen we onder meer «de laetbrief van wijlent Jan de Sweemere» aan.

Die achttiende eeuwse renteboeken stellen ons in staat, alhoewel ze een niet meer bestaande toestand weergeven, een beter inzicht te krijgen in de structuur van de draagbrieven. Vooral het renteboek van Bassevelde

(38) ARA RR nr. 270.

(39) ARA RR nr. 271.

(40) ARA Acquits de Lille nr. 229. Los stuk.

(41) ARA RK nr. 45213 f° 23 r°.

en Boekhoute is revelerend op dat stuk. Het eerste deel bevat 6 draagbrieven zonder aanduiding van een tussenpersoon, maar met vermelding van een bepaalde hoeveelheid evene : «draeghbrieven van 16 vaten» of «draeghbrieven van 19 vaten 2 spints». ⁽⁴¹⁾. In het tweede gedeelte vinden we rubrieken zoals : «dit was Pieter Staes draeghbrieven» of «draeghbrieven van wijlent Michiel van Mendonck» en «andren partijen die eertijts ghegouden hebben in diversche draeghbrieven, die commen waren in handen vanden heere bij oorsake van oorloghe».

Ertvelde valt onder twee draagbrieven : «de draeghbrieven van Ertvelde» en een «draeghbrieven van 17 vaten».

Uit het voorgaande kunnen we afleiden dat de totale evenrente verdeeld was over verschillende draagbrieven. Elke draagbrieven bevat een aantal vat evene die al dan niet door een tussenpersoon geïnd werden. Door oorlogsomstandigheden en door het aanstellen van bezoldigd ontvanger werden die tussenpersonen meer en meer uitgeschakeld en werd het innen van de rente toevertrouwd aan de klerk-ontvanger van de erfachtige ontvanger. In het begin van de 14de eeuw was de draagbrieven de algemene regel in de ambachten Boekhoute en Assenede, in de vijftiende eeuw werd het een uitzondering om helemaal te verdwijnen in de loop van de 16de en de 17de eeuw. Een voorbeeld uit het renteboek van Assenede illustreert die evolutie zeer goed. Onder de rubriek «hiernaer volghen de draeghbrieven die commen waren in handen vanden ontfangheer tsedert den jaere 1532» treffen we een draagbrieven aan van «wijlent Jacob Heyman commende van Goele». ⁽⁴³⁾. Nu komt een draagbrieven van Jan Goele voor in 1495. ⁽⁴⁴⁾. De draagbrieven van Jan Goele is dus in handen van Jacob Heyman geraakt en na diens overlijden overgegaan naar de erfachtige ontvanger.

Onder Assenede komt ook een draagbrieven van «wijlent Mattheus van Sprille» voor. Zijn draagbrieven was vermoedelijk reeds in 1589 in handen van de graaf, want hijzelf betaalde 24 s. 6 d. par. «pour le dicage de Assenede» voor gronden afkomstig van Mattheus van Sprille. ⁽⁴⁵⁾.

(42) ARA RK nr. 45213 ienten nrs 1 en 11.

(43) ARA RK nr. 45213 f° 37 v°.

(44) ARA Acquits de Lille nr. 229.

(45) ARA RK nr. 45277 f° 46 v° : Item mons. le conte de Flandres pour Matthys de Sprille pour se terre lequell fu miz ale table de mondit seigneur pour le dicage de Assenede 24 s. 6 d. par.»

Buiten de vier ambachten vinden we slechts te Landegem «de draegh-brief van Renterghemstraete» die 20 vat mout bevat. De dragers van die moutrenten hebben zelf een tussenpersoon aangesteld «die sij daervoor en eertijts toegheleyt hebben een alf gemet meersch gheleghen op Landeghem in Muysendaele». (46).

Het systeem van de draagbrieven is dus het langst toegepast in de ambachten Boekhoute en Assenede, maar er is toch ook nog een voorbeeld van late toepassing te Landegem.

In de andere gemeenten waren de draagbrieven reeds in het begin van de veertiende eeuw vervangen door de subalterne ontvangers. Te Aalter is «de prochie van Aeltre als draegherigghe in sijne Majesteys sBuusers spyckerboek vanden vateghelde gheseyt de brieven van Aeltre dependende vanden leenhove van Bassevelde» verantwoordelijk voor het innen van de mout- en gerstrente. (47).

Te Zomergem is «den heere van Zomerghem als hoofman ofte ontfanghere subalterne jaerlicx gheldende inden ontfanck van de briefven van Aaltert» een rente verschuldigd «totten nombre van 55 halsters een avot gheerste ende twintich vaeten ofte halsters ende een spinte maults». (48).

Die beide parochies beschikten over hun eigen mout- en gerstrenteboek, terwijl de renteplichtigen van de andere parochies ingeschreven zijn in renteboeken die op last van de erfachtige ontvanger jonkheer Hubert Nieulant werden opgesteld. (49). De heer van Zomergem en de parochie Aalter mogen als opvolgers beschouwd worden van de vrouw van Gavere en de heren van Praet en Schoonberghe, subalterne ontvangers in 1506, 1507 en 1509. De renten in de andere parochies werden rechtstreeks of eventueel via de draagbrieven door de ontvangers van de brieven van Aalter geïnd.

(46) ARA RK nr. 45214 f° 1 r°.

(47) Dit blijkt herhaaldelijk uit de parochierekeningen van Aalter uit de 18de eeuw.

(48) ARA RK nr. 7902. Los stuk betreffende de kwijschelding van de renteschuld voor de jaren 1584 tot 1588.

(49) Het mout- en gerstrenteboek van Aalter, RAG Land van de Woestijne nr. 267. «Registre van de mout- en de gherstrenten ...binnen der prochie ende herlicheide van Somerghem» RAG Zomergem nr. 422. Voor de overige gemeenten ARA RK nrs. 45213 en 45214. Die beide renteboeken werden «gemaect, vernieuwt ende voltrocken door Guillaume Boghaert, greffier der prochie ende grafschepe van Ursele» in 1706.

Het beheer van de familie Busere

De rechtstreekse afstammelingen van Jan de Busere blijven tot ongeveer 1480 erfachtige ontvangers van de brieven van Aalter. Na de rekeningen van Jan de Busere zijn er geen aparte rekeningen meer bewaard. We beschikken enkel over de grote brieven om iets meer te vernemen over het beheer van de brevia de Busere.

De ontvangsten stijgen geleidelijk aan : in 1296 : 101 p. 10 ½ d. ⁽⁵⁰⁾, in 1348 : 198 p. 12 d. ⁽⁵¹⁾, en in 1376 : 391 p. 13 s. 11 d. ⁽⁵²⁾. In een kleine honderd jaar is de ontvangst bijna verviervoudigd. Die bedragen werden in werkelijkheid niet altijd ontvangen, want in 1384 bedraagt de theoretische opbrengst 364 p. 3 s., terwijl in feite niets ontvangen kon worden tengevolge van de Gentse oorlog. ⁽⁵³⁾.

Ook door de overstromingen werden de inkomsten verkleind : in de rekeningen van 1420-1421 en 1442 zien we dat 71 gemet of 27 vat evene te Boekhoute in mindering gebracht wordt omwille van de overstromingen. ⁽⁵⁴⁾. De netto-opbrengst blijft nagenoeg onveranderd gedurende twee eeuwen ; sedert 1255 hebben we : mout 14 m° 1r 2 sp. ; gerst : 11 m° preter 1 sext. ; evene : 49 m° 10 r. 6 sp. ; 14 p. (vinum) ; en ongeveer 20 s. (mel). ⁽⁵⁵⁾. In de rekening van 1458-1461 komt daarin verandering want Laurens De Maech, de algemene ontvanger, had een rente van 21 vat mout, bezet op de brieven van Aalter, teruggekocht. ⁽⁵⁶⁾. Die 21 vat worden dan ook bij de netto-opbrengst gevoegd.

De inningskosten vallen integraal ten laste van de erfelijke ontvanger. Een enkele keer worden 4 p. 16 s. uitbetaald aan «Lievin le Smet frère dudit Adriaen ⁽⁵⁷⁾ pour un voyage par lui fait en la ville de Bruges devers ma dame la ducesse pour faire lestat de sa recepte au mois de janvier lan mil iij^e et xl au il vaqua per quatre jours». ⁽⁵⁸⁾.

Gedurende de veertiende en vijftiende eeuw is het beheer van de brieven van Aalter een routine-zaak geworden zonder veel problemen.

(50) ARA RR nr. 266.

(51) ARA RR nr. 281.

(52) ARA RR nr. 284.

(53) ARA RR nr. 286 en ARA RK nr. 7805. Van 1380 tot 1385 noteert men onder de brieven van Aalter : «nient l».

(54) ARA RK nr. 7807 f° 8 v° en ARA RK nr. 7808 f° 7 v°

(55) In 1434 en in latere rekeningen wordt de waarde van de «mel» forfaitair op 3 vat haver geschat : «mel pour 3 vaisseaux 23 s. 6 d. (7 s. 10 d. le vaisseau) ARA RK nr. 7827.

(56) ARA RK nr. 7809 f° 10 v°.

(57) Adriaen De Smet was de echtgenoot van Maria Busere.

(58) ARA RK nr. 7808 f° 7 v°.

Tijdens de opstand tegen aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk werd een deel van het ambacht Assenede onder water gezet. Voor de brieven van Aalter had dit een verlies van 12 vat evene tot gevolg in de parochie Assenede die bij beslissing van de «Redeninghe» van het jaar 1494 mochten afgetrokken worden van de netto-opbrengst. ⁽⁵⁹⁾. Daarentegen neemt de netto-opbrengst van de mout toe door het afkopen van een erfelijk leen van 7 vat mout dat in het bezit was van «le chastellain et garde des prisons du chasteau de Gandt». ⁽⁶⁰⁾.

Later komen daar nog de inkomsten bij van gronden in de nieuwe polders Sint Andries te Assenede en Sint Jan te Boekhoute die bedijkt waren in 1504 in het tijdens de oorlog tegen Maximiliaan overstromde gebied. In de Sint Janspolder bedroeg de oppervlakte 282 gemet 111 roede en in de Sint Andriespolder 192 gemet 215 roede. De verschuldigde cijns beliep 10 d. par. per gemet, wat een jaarlijkse opbrengst gaf van 19 p. 15 s. 10 d. par. ⁽⁶¹⁾. Tenslotte innen de brieven van Aalter jaarlijks nog 60 p. par. voor 1134 gemet land in de Rode polder. Pieter van Hecke en Jacob van Merendree hadden op 8 mei 1555 het bedijkingsrecht verkregen van een schorre «gisans es mestiers dAssenede et Bouchoute. Comenchant du lieu et place nommé en thiois Steenzitse au bault de la Chapellepoldre et comenchant du coste de zuudoost au schorre nommé le Phelippus courant vers le zuudoost et par devant le dict poldre de la Chapelle ensemble pardevant les poldres de St Jehan, Saint Nicaise et Saint Andrieu jusques landtdyck gisant entre Assenede et raz de la nouvelle vaert de la ville de Gand, environ la place ou naguerrres a este erigié ung nouveau mollin par Jacques De Beer et Lievin Roels». ⁽⁶²⁾. De Rode polder werd uiteindelijk pas in 1570 bedijkt. ⁽⁶³⁾.

(59) ARA RK nr. 7811 f° 15 v°.

(60) ARA RK nr. 7812 f° 18 v°.

(61) ARA RK nr. 7813 f° 15 v°.

(62) ARA RK nr. 7815 f° 28 v°.

(63) ARA RK nr. 7816 f° 31 r°.

In 1578 ziet de rekening van de brieven van Aalter er als volgt uit. (64).

1) 14 m° 1 r. 2 sp. moudt à 34 s./r.	287 p.	12 s.	6 d.	par.	
2) 11 m° preter 1 sex. orge à 36 s./r.	234 p.			par.	
3) 49 m° 10 r. 6 sp. avoine molle à 26 s. 5 d./r.	791 p.	1 s.	1 d.	par.	
4) en vin	14 p.			, par.	
5) 3 r. avoine molle (vroeger mel)		79 s.	3 d.	par.	
6) 21 r. mout à 34 s./r.	35 p.	14 s.		par.	
7) 7 r. mout à 34 s./r.	11 p.	18 s.		par.	
8) 282 m. 111 v. St Jehanpoldre	}	19 p.	15 s.	10 d.	par.
9) 192m. 215 v. poldre St Andrieu					
10) 1134 m. (Rode polder)	60 p.				par.
Som	1458 p.		8 d.	par.	
11) 12 r. avoine molle	— 15 p.	16 s.	1 d.	par.	
blijft	1442 p.	4 s.	7 d.	par.	

De totale opbrengst bedroeg dus 1442 p. 4 s. 7 d. par. in het jaar 1578. Die vijf eerste posten gaan terug tot de grote brief van 1255, de nummers 6 en 7 zijn teruggekochte erfelijke renten, terwijl de nummers 8, 9 en 10 voortkomen van bedijkingsrechten. Nummer 11 is de 12 vat verloren gegane evene te Assenede tijdens de burgeroorlog tegen Maximiliaan.

De afrekening van Abraham van Gheemer en Jo J. van Tuyll van Serooskercke.

Na 1578 breekt er een troebele tijd aan zodat er van regelmatige inkomsten voor de brieven van Aalter geen sprake meer is. Door de godsdienstoorlog en de opstand tegen Spanje wordt het innen van renten volledig verstoord. Wel beschikken we over rekeningen uit 1586, 1612 en 1633, maar die geven enkel de theoretische inkomsten weer; in werkelijkheid was het bedrag aan reële inkomsten veel geringer. Rond 1645 poogt

(64) ARA RK nr. 7901

men opnieuw orde te brengen in de rekeningen van de brieven van Aalter, en stelt men een bundel samen waarin verantwoording wordt gegeven over de periode gaande van 1584 tot en met 1645. Bovendien gaat men de werkelijke hoeveelheden van de geïnde renten opzoeken en vergelijken met de verschuldigde renten aan de schatkist. Daartoe zal men zelfs een uittreksel van de grote brief van 1598 maken.

Die opzoekingen gaven de volgende balans voor de verschillende renten in 1608 ⁽⁶⁵⁾ :

Penninrente

Totale opbrengst	=	99 p.	1 d. par.	
Belast tot	=	93 p. 15 s. 10 d. par.	(60 p. + 19 p. 15 s. 10 d. + 14 p.)	⁽⁶⁶⁾
Blijft		5 p. 4 s. 3 d. par.		

Evenrente

Totale opbrengst	=	713 r.		
Belast tot	=	571 r. 6 sp.	(49 m° 10 r. 6 sp. + 3 r. - 30 r.)	⁽⁶⁷⁾
Blijft		141 r. 2 sp.		

Moutrente

Totale opbrengst	=	294 r. 5 sp.		
Belast tot	=	257 r. 2 sp.	(14 m 1 r. 2 sp. + 7 r. + 21 r. + 5 m°)	⁽⁶⁸⁾
Blijft		37 r. 3 sp.		

Gerstrente

Totale opbrengst	=	136 r. 6 acht.		
Belast tot	=	130 r.	(11 m° præter 1 sex.)	
Blijft		6 r. 6 acht.		

(65) ARA RK nr. 7902. Onder de rubriek «ontfanck 1609».

(66) Vergelijk met de posten 4, 8, 9 en 10 van de rekening 1578.

(67) Die 30 vat evene bevat de 12 vat evene uit Assenede (post nr. 11 uit 1578) en 18 vat (= 12 hoed) die de spijker van Gent jaarlijks aan de brieven van Aalter diende te betalen. M. GLISSELING en A. VERHULST, *Gros Brief*, p. 144 : «super Haltra 12 h. (odus avene)».

(68) Die vijf mudde mout werd vroeger rechtstreeks «à l'ausmosne de Flandres» betaald. Dit was de vroegere mouttiende. De 7 r. en 21 r. zijn de inkomsten nrs 6 en 7 van 1578.

De totale opbrengst van de verschillende renten lag echter niet nauwkeurig vast want in een ander stuk bedraagt de moutrente 269 vat en de gerstrente 130 vat. ⁽⁶⁹⁾. Alleen de verschuldigde renten aan de schatkist blijken een vaste hoeveelheid te zijn. Hetgeen overschoot werd als «gros de fief» van de erfachtige ontvanger beschouwd. ⁽⁷⁰⁾.

De periode tussen 1584 en 1608 was katastrofaal op gebied van de ontvangsten. Bij een onderzoek «up de infructuositeyt van de landen aldaer subiect de brieven van Haeltert» stelt men vast dat «verre den meestendeel vande selve landen vague en onghecultiveert ghelegghen hebben soo sij tsedert ende mette hooffdredeninghe 1584 tot de hooffdredeninghe 1608». ⁽⁷¹⁾.

Voor Aalter is er een kwijscheldingsbrief bewaard waarbij ze «negenthien volle jaeren remissie ende quytshelt van de moulte ende gerstrente» krijgen nl. voor de jaren 1584-1603. De vijf volgende jaren betalen ze slechts een zestiende van de verschuldigde rente. ⁽⁷²⁾. Voor Zomergem hebben we slechts een kwijscheldingsbrief teruggevonden voor de periode 1584-1588. ⁽⁷³⁾.

Na 1608 verbetert de toestand lichtjes, maar toch moet men voor de periode 1608-1633 «den rendant valideren in remijse twee hondert 25 vaeten een ghemet 21 roede evenrente metghaders thien stuivers 3 ½ d. penninckrente tsiaers die onder den spijcker vanden briefven van Aelttert binnen Assenede ende Bouchauten ambacht verdonckert ende niet recrouveerende ende nochte vindelick en zijn». ⁽⁷⁴⁾. Te Lochristi en te Hlijfte zijn 10 vat 4 spint moutrente verdonkerd en te Merendree ongeveer 8 ½ acht. gerstrente. ⁽⁷⁵⁾.

(69) ARA Acquits de Lille nr. 230.

— die prochie van Haeltert	113 v.	maults	24 v.	gerste
— den heere van Zomergem	20 v. 1 sp.	»	35 v. 2 acht.	»
— die van Renterghemstraete	20 v.	«		
— prochien Meer., Hansbeke, Land. ;	16 v. 4 sp.	»	71 v. 4 acht.	»
— prochien Loochr., Oostackere	99 v. 3 sp.	»		
	269 v.	maults	130 v. 6 acht.	gerste

(70) ARA RK nr. 7902. Los stuk.

(71) ARA Acquits de Lille nr. 230. Rekening van Abraham van Ghemert.

(72) ARA RK nr. 7902 Los stuk.

(73) ARA RK nr. 7902 Los stuk.

(74) ARA RK nr. 7902 f° 36 r°.

(75) ARA RK nr. 7902 f° 26 r°.

Voor de periode 1634-1645 blijft de toestand te Assenede en te Boekhoutte ongewijzigd wegens de «inundatie ende oorloghe». ⁽⁷⁶⁾. Aalter krijgt vrijstelling van betaling voor de jaren 1642, 1643, 1644 en 1645 «deurdien zijlieden deur de leghertochten bedorven zijn gheweest». ⁽⁷⁷⁾.

Ook de financiële toestand van de erfachtige ontvanger verslechterde in die periode, vermits hij in 1631 zijn leen «ghenaempt Buusermaets» moet verkopen om zijn schulden aan de schatkist te kunnen afkorten. ⁽⁷⁸⁾. In 1659 werd, ingevolge het slecht beheer van de brieven van Aalter, de erfachtige ontvanger jonkheer Jeroom Tuyll van Serooskercke gevangen gezet. ⁽⁷⁹⁾. In 1657 had de rekenkamer te Rijsel Charles Bonne reeds tot ontvanger aangesteld. ⁽⁸⁰⁾.

Charles Bonne, aangesteld ontvanger van 1657 tot 1687

Charles Bonne was geen erfachtig ontvanger en kreeg daarom als jaarlijkse vergoeding voor zijn moeite een vierde van de ontvangst. Dit lijkt een rijkelijke vergoeding, maar daar was een goede reden voor, want «par lavant dite commission non seulement que la recepte était lors si obscure qu'on ne scavait ce quel bout commencer, mais aussy qu'à cette cause, depuis l'année 1638 jusques au 28 may 1657, date de la commission, personne n'avait osé eut reprendre ladite recepte». ⁽⁸¹⁾. Het was dus wel een delicate opdracht die Charles Bonne op zich nam : de reorganisatie van de brieven van Aalter, die bijna sedert 70 jaar in het honderd waren gelopen door de overstromingen, de oorlog en het wanbeheer van de erfachtige ontvanger.

(76) ARA RK nr. 7902 f° 36 r°.

(77) ARA RK nr. 7902 f° 36 r°.

(78) ARA RK nr. 7902 f° 23 v°.

(79) ARA Acquits de Lille nr. 230. Los stuk.

(80) Charles Bonne was reeds ontvanger van de grafelijke domeinen te Ursel, Wessegem en Knesselare.

(81) ARA RK nr. 7906. Uittreksel uit «l'état purgatif des deux derniers comptes rendus par feu Charles Bonne».

De eerste bewaarde rekening van Charles Bonne geeft volgende ontvangsten ⁽⁸²⁾ :

1) 14 m° 1 r. 2 sp. mout à 46 s. 8 d./r.	394 p.	5 s.	8 d.	par.
2) 11 m° preter un sextiers orge à 3 p. 6 s./r.	429 p.			par.
3) 49 m° 10 r. 6 sp. avoine à 3 p. 3 s./r.	1886 p.	1 s.	3 d.	par.
4) en vin	14 p.			par.
5) 5 r. avoine à 3 p. 3 s./r.	9 p.	9 s.		par.
6) 21 r. moult à 46 s. 8 d./r	49 p.			par.
7) 7 r. moult à 46 s. 8 d./r.	16 p.	6 s.	8 d.	par.
8) 60 r. braye à 46 s. 8 d./r. (= mout)	140 p.			par.
9) 282 m. 111 v. St. Jehanpoldre	19 p.	15 s.	10 d.	par.
10) 192 m. 215 v. poldre St Andrieu				
11) 1134 m. (Rode polder)	60 p.			par.
Som	3017 p.	18 s.	5 d.	par.
12) 12 r. avoine molle	— 37 p.	16 s.		par.
13) 12 h. avoine molle à 14 s. 6 d. li hoeud ⁽⁸³⁾	— 56 p.	14 s.		par.
14) 27 1/3 r. avoine molle	— 86 p.	2 s.		par.
Blijft	2837 p.	6 s.	5 d.	par.

Ten opzichte van 1609 valt er slechts één wijziging te noteren nl. de 27 1/3 vat evene die door het Sint Elisabethsbegijnhof in 1647 werden afgekocht. ⁽⁸⁴⁾.

In 1674 betaalt Charles Bonne 284 p. 2 s. 9 d. aan de koster van Sint Veerlekerk te Gent voor een rente «de trois vaisseaux dorge par an deue par cet espier audit benefice de coustre et ce pour les arrerages d'icelle depuis et compris lan 1641 jusques et aussi compris lan 1674. ⁽⁸⁵⁾. Dit betekent dus een achterstel voor 34 jaar! Dit feitje illustreert zeer duidelijk hoe slecht het stond met het beheer van de brieven van Aalter en hoe moeilijk alles opnieuw in zijn normale plooi kwam.

(82) ARA RK nr. 7818 f° 32 r° en volg.

(83) Voor de herkomst van die rente, zie noot 67.

(84) J. DE BETHUNE, *Cartulaire du béguinage de Sainte Elisabeth à Gand*, p. 249, oorkonde nr. 349.

(85) ARA RK nr. 7903 f° 6 v°.

De rekening van 1677 vermeldt enkele renten die niet meer te recupereren zijn : ongeveer 18 ½ evene in de ambachten Boekhoute en Assenede, bijna 15 sp. mout te Merendree, bijna 12 sp. mout in de Renterghemstraat te Landegem, ongeveer 44 sp. mout te Lochristi, Hijfte en Oostakker, te Merendree meer dan 12 acht. gerst en te Landegem 12 acht. gerst. ⁽⁸⁶⁾. De reden hiervoor is dat de belaste percelen met hun renteplichtigen verdonkerd zijn. Erger is nog dat de meeste renteplichtigen «ont refusé de payer leurs redevances soutenant n'y estre obligez a raison des grandes troubles, pertes et ruines survenues par les campements et passages des armées tant des hollandais que françois arrivées cette année. ⁽⁸⁷⁾».

Charles Bonne beschikte ook niet over de nodige bijgewerkte renteboeken want in 1680 dringt hij bij burgemeester en schepenen van de parochie Aalter aan «tot het maken of doen maken van eenen mautboek met canten en abouten van alle de landen ghelegghen binnen dese prochie de welcke sijn geldende maut- en gherstrente». ⁽⁸⁸⁾.

Charles Bonne blijft in dienst tot 1687. Vandan af zal de erfachtige ontvanger zich opnieuw actief bezig houden met het innen van de renten.

Het beheer van de familie Nieulant

Onder impuls van jonkheer Hubert Nieulant, erfachtig ontvanger sedert 1693, wordt verder aan de reorganisatie van de brieven van Aalter gewerkt. Heel belangrijk was het dat men de beschikking had over nauwkeurige en bijgewerkte renteboeken. Voor Assenede, Ertvelde, Boekhoute en Bassevelde ⁽⁸⁹⁾, en voor Merendree, Landegem en Lochristi-Hijfte kwamen die renteboeken in 1706 klaar, maar met Aalter had Jonkheer Nieulant meer last. Aalter weigerde de mout- en gerstrente te innen en een «terrier» van de renten op te maken. Het werd zo erg dat er twee schepenen van Aalter in de gevangenis terecht kwamen : Jan van Renterghem overleed zelfs «binnen de ciperaige vanden gravencastelee» en Pieter De Schepper vertoefde 600 dagen in de gevangenis. ⁽⁹⁰⁾. Het kwam tot een proces dat echter door Aalter werd verloren want in parochierekeningen van Aalter van de eerste helft van de achttiende eeuw

(86) ARA RK nr. 7904 f° 4 r° tot 5 r°.

(87) ARA RK nr. 7904 f° 5 r°.

(88) RAG Land van de Woestijne nr. 263 -- Resolutie van 24 maart 1680.

(89) ARA RK nrs. 45213 en 45214.

(90) RAG Land van de Woestijne nr. 263 f° 122.

komt regelmatig de rubriek voor «ontfanck van de mout ende geerste spycker». Ook met het mout- en gerstrenteboek kwam het in orde : in 1725 werd het «terrier» volledig aangepast. ⁽⁹¹⁾. Vermoedelijk werd voor Zomergem ook een nieuw renteboek opgemaakt, maar daarvan is er geen spoor bewaard gebleven. ⁽⁹²⁾.

Ook ten opzichte van de schatkist tracht de erfachtige ontvanger zoveel mogelijk het laken naar zich toe te trekken. In zijn afrekening over de periode 1688-1701 trekt hij een vierde van de inkomsten af voor de inningskosten zoals de aangestelde ontvanger Charles Bonne dat mocht. De kommissarissen te Rijsel waken echter en schrappen die post «attendu que le rendant jouy du gros de son fief à cause duquel il est receveur héréditaire comptable à ses fraix». ⁽⁹³⁾.

Aan de hand van de nieuwe renteboeken heeft men een telling gedaan van de nog werkelijk inbare renten ⁽⁹⁴⁾ :

Penninckrente

Totale opbrengst	=	97 p.	18 s.	10 d.	par.
Belast tot	=	79 p.	15 s.	10 d.	par.

Blijft		18 p.	3 s.		par.
--------	--	-------	------	--	------

Evenrente

Ertvelde - Assenede	=	190 v.
Bassevelde - Boekhoute	=	400 v.

Totale opbrengst	590 v.
Belast tot	472 v. = 39 mudde 4 vat ⁽⁹⁵⁾

Blijft	118 v.
--------	--------

(91) RAG Land van de Woestijne nr. 267.

(92) Voor Zomergem beschikken we over het mout- en gerstrenteboek van 1611. RAG Zomergem nr. 422.

(93) ARA RK nr. 7907 f° 41 r°.

(94) ARA RK nr. 7910 f° 1 r° en f° 1 v° : «... bij de naervolgende artikelen elke specificatie ende cappittel van de nieuwe registers ende terriers int particulier naer calculatie ende opcijfferinghe ghebracht worden breeder indén manier naervolghende...».

(95) ARA RK nr. 7910 f° 3 r° : «... waerop nietmin moet gededuceert worden tot eenhondert achten vaeten d'overghevers competeerende soo blijkt bij sekeren staet purgatif ofte liquidatie ghemaectt bij de raetsheeren Roose ende d'Uertoghe den 19/9/1608».

Moutrente

Merendree ⁽⁹⁶⁾	13 mudde	1 vat	4 ½ spint	
Renterghemstraat	1 mudde	8 vat	½ spint	
Hijfte en Lochristi	9 mudde	6 vat	½ spint	
Totale opbrengst	24 mudde	3 vat	5 ½ spint	= 280 v. 5 ½ sp.
Belast tot	23 mudde	4 vat	5 ½ spint	= 269 v. 5 ½ sp.
Blijft		11 vat		

Gersirente

Merendree ⁽⁹⁶⁾	8 mudde	6 vat	1 spint	
Landegem	2 mudde	8 vat		
Totale opbrengst	11 mudde	2 vat	1 spint	(gaat volledig naar de schatkist) = 134 v. 1 sp.

De 79 p. 15 s. 10 d. par. penninckrente is het bedijkingsrecht in de Sint Janspolder, de Sint Andriespolder en de Rode polder. De 14 p. wijnrente komt nu ten goede aan de erfachtige ontvanger, terwijl dit in 1609 nog niet het geval was. De resterende 4 p. 3 s. blijft natuurlijk zijn aandeel.

Ten opzichte van 1187, 1255 en 1302 zijn de bruto-hoeveelheden van de renten in natura nagenoeg ongewijzigd : de evenrente is slechts met 8 v. 6 sp. afgenomen, de moutrente vermindert met 1 mudde 3 vat 7 ½ sp. en de gerstrente zou zelf zijn toegenomen met 2 vat ! Er is ook een onderlinge verschuiving van de moutrente gebeurd : voor Aalter blijft het 113 vat, maar voor Zomergem hadden we in 1187 111 vat 1 sp., terwijl dit nu voor Zomergem, Landegem, en Merendree te samen slechts 64 vat 5 sp. geeft. ⁽⁹⁷⁾. Voor Hijfte daarentegen stijgt de hoeveelheid van 78 vat tot 114 vat ½ sp. ⁽⁹⁸⁾. Een vermindering van ontvangst lijkt normaal, omdat in de loop der tijd bepaalde renten kunnen verloren gaan, maar een stijging kan moeilijker verklaard worden, omdat het leggen van

(96) Onder Merendree werden klaarblijkelijk ook de renten van Aalter, Zomergem en Landegem ondergebracht.

(97) $13 \text{ m}^{\circ} 1 \text{ v. } 4 \frac{1}{2} \text{ sp. (Merendree)} + 1 \text{ m}^{\circ} 8 \text{ v. } \frac{1}{2} \text{ sp. (Renterghem)} = 14 \text{ m}^{\circ} 9 \text{ v. } 5 \text{ sp.} - 9 \text{ m}^{\circ} 5 \text{ v. (Aalter)} = 5 \text{ m}^{\circ} 4 \text{ v. } 5 \text{ sp.} = 64 \text{ v. } 5 \text{ sp.}$

(98) In de rekening van Abraham de Gheemer komt slechts een bedrag van 99 ½ vat voor. Zie noot nr. 69.

dit soort renten na 1250 niet meer gebruikelijk is in het grafelijk be-
heer. ⁽⁹⁹⁾). Waarschijnlijk was de hoeveelheid mout onder Zomergem lager
en te Hifte hoger dan de in 1187 aangegeven hoeveelheden. De totale
hoeveelheid zal echter wel juist geweest zijn.

De gerstrente te Aalter blijft 2 mudden en globale rente te Zomergem,
Landegem en Merendree stijgt lichtjes van ongeveer 9 mudde tot 9 mudde
2 vat. Te Assenede-Ertvelde stellen we een stijging vast van 175 vat naar
naar 190 vat. Te Boekhoutte-Bassevelde daalt de evenrente van 432 vat
6 sp. tot 400 vat. De hoeveelheid evenrente bedroeg in 1187 ongeveer
600 vat, in 1609 was dit bedrag gestegen tot 715 om dan te dalen tot 590
in het begin van de 18de eeuw na het opstellen van de nieuwe rente-
boeken. ⁽¹⁰⁰⁾.

De cijfers van 1187 geven de basisrente weer, waarop de jaarlijkse
rente berekend wordt die de erfachtige ontvanger aan de graaf diende te
betalen. In werkelijkheid zal de geïnde rente iets groter dan de verschul-
digde rente geweest zijn. Dit verschil viel de erfachtige ontvanger te beurt
als zijn «gros de fief». In de loop der eeuwen neemt de werkelijk geïnde
hoeveelheid rente af door overstromingen en door het verdonkeren van
sommige berente percelen. In het begin van de 18de eeuw heeft men dan
een nieuwe telling gehouden van de renten. Daarbij bleek dan dat de
globale moutrente gedaald was, de gerstrente nagenoeg ongewijzigd was
gebleven en de evenrente lichtjes gedaald was ten opzichte van 1187.
Daardoor bleef er in feite niets meer over voor de erfachtige ontvanger,
maar het «gros de fief» bleef toch behouden zodat de vermindering van
de werkelijke evenrente door de schatkist werd gedragen, die zijn aandeel
van 49 m° 10 r. 6 sp. ziet dalen tot 39 m° 4 r. Hier moeten we wel op-
merken dat het Sint Elisabethbegijnhof van Gent in 1647 haar evenrente
van 27 1/3 vat te Bassevelde had afgekocht. ⁽¹⁰¹⁾.

(99) TH. LUYKX, *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patri-
monium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel*
(1244-1278), Verhand. Kon. Vl. Acad. van België, nr. 39, Brussel (1961) p.
52-53.

(100) Volgens de inhoudstafel van die renteboeken bedroeg de totale hoeveelheid
750 vat : 302 v. (Ass.) + 42 v. (Ert.) + 406 v. (Bass.), terwijl we na telling
slechts 575 vat vinden.

(101) ARA RK nr. 7903 f° 2 v° : «Et fait encore a rabattre 27 vasseaux et un tiers
d'avoine molle que doibvent divers fonds et heritages appartenans au grand be-
ginage de St. Elisabeth a Gand et 8 s. 3 d. en argent par an. Lesquelles rede-
vances ont esté rachaptées et amorties par lettres patentes de sa Majesté du
13 d'Avril 1647 enregistrées au registre des chartres commençant en Juillet 1651
folio 10 v° par mij payant le denier xxx pour le rachapt et xme denier dou capi-
tal pour droict d'amortissement».

Ook de wethouders van Aalter beslissen op 1 Juli 1756 de aflossing van de mout- en gerstrente aan te vragen ⁽¹⁰²⁾. Op 3 april 1758 krijgt de parochie Aalter de toelating om hun renten af te kopen. ⁽¹⁰³⁾. Daardoor vermindert de ontvangst opnieuw en daalt tot 13 mudde 11 vat 5 ½ sp. mout en 9 mudde 2 vat gerst. De evenrente blijft ongewijzigd op 39 mudde 4 vat en de penninckrente blijft op 79 p. 15 s. 10 d. par.

Van dan af zullen de hoeveelheden niet meer toenemen of afnemen. De laatste rekeningen lopen gewoonlijk over verschillende jaren en geven de globale inkomsten aan. De laatste rekening bestrijkt de periode van 1785 tot 1786 en geeft een totale ontvangst van 12720 p. 11 s. 1 d. par. ⁽¹⁰⁴⁾.

Door de Fransen zullen de brieven van Aalter afgeschaft worden. Maar reeds voor hun komst was er een evolutie aan de gang die tot het verdwijnen van de brieven van Aalter zou geleid hebben. Het begijnhof van Gent en de parochie Aalter hadden reeds hun renten afgekocht. We mogen aannemen dat die grondrenten die sedert lang alle zin en betekenis hadden verloren, geleidelijk aan door de renteplichtigen zouden zijn afgekocht geworden. De Franse overheersing heeft aan die evolutie echter een abrupt einde gesteld.

II. DE GEOGRAFISCHE VERSPREIDING VAN DE RENTEN

Volgens de grote Brief van 1187 zijn er mout- en gerstrenten te Aalter en Zomergem, moutrenten te Hlifte en evenrenten te Assenede en Boekhoute. In feite blijken de renten van Zomergem verspreid te liggen over Merendree, Landegem en Zomergem, terwijl de renten van Boekhoute vooral te Bassevelde geconcentreerd zijn en een deel van de renten van Assenede in Ertvelde dienen gelocaliseerd te worden. De renten van Hlifte liggen verdeeld over de parochies Lochristi en Oostakker. Alleen de renten van Aalter zijn werkelijk allen te Aalter gelegen.

(102) RAG Land van de Woestijne n. 264. Resolutie van 1 Juli 1756.

(103) ARA RK nr. 7913. In de marge van de rekening 1758-1768 leest men « 5 Avril 1758 — En faveur des bourguemestres, échevins et grands adhérités de la paroisse d'Altart pour la redemption des prestations annuelles de 113 mesures d'orge germé et de 24 mesures d'orge ordinaire dont ils étaient redevables en la recette dudit capiers ».

(104) ARA PK nr. 7915.

Aan de hand van de beschikbare renteboeken zullen we trachten de geografische verspreiding van die renten op te sporen. Uit historisch geografisch oogpunt is het belangrijk te weten in hoeverre de berente percelen nog de originele zijn. Daar die percelen reeds vóór 1187 belast waren met een rente moeten ze behoren tot de oudste kultuurgronden van de betrokken parochies. Op de vraag of de berente percelen nog de originele zijn kan slechts na onderzoek van de ligging een antwoord gegeven worden. Merken we nu echter al op dat de renteboeken zeer zelden melding maken van renten die op een ander perceel bezet zouden zijn.

De evenrente te Bassevelde en te Boekhoute

Voor de evenrente te Bassevelde-Boekhoute en te Assenede-Ertvelde beschikken we over het renteboek van 1706, opgemaakt door Guillaume Boogaert, griffier van Ursel, in opdracht van Jonkheer Hubert Nieulant, erfachtig ontvanger van de brieven van Aalter. ⁽¹⁰⁵⁾.

Te Bassevelde

Zeer veel renten te Bassevelde treffen we aan binnen een blok die begrensd is door de Dorpstraat, de Oude Boekhoutstraat, de weg naar het Haantje en de Nieuwe Boekhoutstraat. Een draagbrief van 15 vat, twee draagbrieven van 19 vat liggen volledig binnen die blok, die de grote tiendewijk wordt genoemd. Binnen die grote tiendewijk lag ongetwijfeld de oudste kultuurgrond van Bassevelde. Merkwaardig is bovendien dat de Oude Boekhoutstraat in oudere bronnen de Gravenstraat genoemd wordt. ⁽¹⁰⁶⁾. Aan de noordzijde van de Gravenstraat ten oosten van het leenhof van Bassevelde lag een draagbrief van 19 vat 2 sp. ⁽¹⁰⁷⁾. In de aangrenzende Oosthoek vinden we nog twee draagbrieven van 16 vat en

(105) ARA RK nr. 45213.

(106) In het fundatieboek van de Abdij van Oost-Eeklo (RAG Abdij Oost-Eeklo nr. 1 f° 111 v°) vinden we in 1456 : «eene hoofstede groot zijnde in eerven eene ghemet lands preter 28 r. lands lettcl min of meer ...gheleghen int dorpe te Bassevelde ... ende ten westhende leeght tgravenstrate».

(107) Een berent perceel van 5 g. 150 r. lag : «suyt daude Bouchoutstraete, west ende noort het Veltstraetgen loopende van daude Bouchoutstraete naer den Doodthouck». ARA RK nr. 45213 f° 31 r°.

7 vat evene. We stellen dus vast dat aan weerszijden van de Gravenstraat ⁽¹⁰⁸⁾ vijf draagbrieven met een totaal van bijna 70 vat evenrente geconcentreerd zijn.

Op het hof te Kraaigem is een rente van 8 vat bezet. Het is mogelijk dat de plaatsnaam Kraaigem een heemtoponijm is, zodat de omgeving van dit hof uit oude kultuurgrond zou bestaan. ⁽¹⁰⁹⁾. De oudste vermelding dateert echter slechts van 1334, zodat niets met zekerheid kan gezegd worden over die reeds vroeg bewoonde plek van Bassevelde.

Verder liggen er nog verspreide renten in de Venthoeck, in de Hasseltstraat en in de Doodhoek. Het begijnhof van Gent betaalt voor 27 vat evene bezet op hun goed en omliggende gronden die palen aan de Hasseltstraat en het Heistraatje.

Op het grondgebied van Bassevelde, gelegen ten westen van de Dorpstraat, vinden we slechts een rente van 18 ½ vat in de Hoge Vurstrat, die in het verlengde van de Gravenstraat ligt. In dit westelijke gedeelte zijn er bovendien geen verspreide renten te vinden.

De meeste renten liggen dus geconcentreerd rond de Gravenstraat, de oude verbindingsweg met Boekhoute. We denken dan ook dat die Gravenstraat de ontginningsas is, waarrond Bassevelde zich ontwikkeld heeft. Die ontginning dateert zeker van vóór 1187, maar het is moeilijk een aanvangsdatum voorop te stellen. De plaatsnaam Bassevelde duikt slechts in 1171 voor het eerst op in de bronnen. ⁽¹¹⁰⁾. In 1182 wordt het samen met Ertvelde vermeld in een oorkonde van de abdij van Ename. ⁽¹¹¹⁾. De naam Bassevelde wijst er op dat dit gebied oorspronkelijk uit woeste grond bestond. Dit alles wekt de indruk dat Bassevelde in de loop van de twaalfde eeuw ontstaan is. Die ontginning is waarschijnlijk vanuit Boekhoute ondernomen langsheen de Gravenweg. Bovendien is het opvallend dat er ten westen van de Dorpstraat bijna geen evenrenten aan te wijzen zijn terwijl in de oostelijke helft die aan Boekhoute grenst,

(108) Die Gravenstraat liep naar Boekhoute, zoals blijkt uit volgende tekst : «...daer ic Roegaer woenachtig ben, ligghende te Bouchoute an noordzijde ende an westzijde leecht tsgravenstraten». RAG Abdij Oost-Eeklo nr. 1 f° 85 r° (oorkonde van 1350). Ook het leenhof van Bassevelde paalde aan de Gravenstraat : «Item ande oostzijde van mijnen hove licht tVeltstraete... zuudt tGravenstraete». Zie bijlage 3.

(109) M. BOVIJN, *Krijgem en Greffelink te Dendermonde*, in *Oudheidkundige kring van het land van Dendermonde*, Derde reeks, nr. 4 (1952) p. 80-82.

(110) A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye Saint Pierre au mont Blandin*, Deel I, p. 180 nr. 320.

(111) Rijsel, Archives Nationales, 27 II 16/227.

wel talrijke renten voorkomen. ⁽¹¹²⁾. Merken we hier op dat de westelijke helft van Bassevelde paalt aan het grafelijk domein Aalschoot, dat slechts op het einde van de regering van Johanna van Constantinopel zal ontgonnen worden. Heel het gebied van Bassevelde, Ertvelde en de oostkant van Oost-Eeklo sluiten zeer goed aan bij de woestinen van het domein Aalschoot. In de driehoek begrepen tussen Raverschoot - Balgerhoeke te Eeklo, Assenede - Boekhoute en Evergem zijn er rond 1100 bijna geen bewoonde kernen aan te wijzen. ⁽¹¹³⁾. In die driehoek vinden we o.m. het moergebied van Sleidinge - Waarschoot en Sint Laureins, het grafelijk domein Aalschoot en het veld van Bassevelde en Ertvelde. We beschouwen de stichting van Bassevelde als een eerste poging tot ontginning van dit verlaten en woest gebied.

Het leenhof van Bassevelde, waarvan het foncier 99 gemet groot was, lag aan het noordeinde van de Dorpstraat en de kerk lag aan het zuideinde van diezelfde Dorpstraat. We vinden dus de twee belangrijkste elementen van een dorp, de kerk en de stede van de heer, aan de beide uiteinden van de hoofdstraat van Bassevelde. Wat werd daar het eerst gebouwd - de kerk of de woning van de dorpsheer? In 1171 treedt een Dirkin van Bassevelde als getuige op in een oorkonde van de Sint Pietersabdij van Gent. ⁽¹¹⁴⁾. Het is goed mogelijk dat deze Dirkin het hof van Bassevelde reeds in leen had gekregen van de graaf, want dit gebied was in volle ontginning en begon reeds interessant te worden. Dit leenhof lag ten noorden van de Gravenstraat in meersachtig gebied. De kerk is meer zuidwaarts gebouwd op hoger gelegen grond, vlakbij de Isabellebeek. Deze schaarse gegevens zijn echter niet voldoende om uit te maken of de kerk van Bassevelde een grafelijke instelling was of tot stand kwam door toedoen van de heer van Bassevelde.

We mogen met grote zekerheid aannemen dat Dirkin in 1171 heer van Bassevelde was, ontvanger van de brieven van Aalter was hij echter niet, want Walter Busere, die in 1187 ontvanger was, komt herhaaldelijk met Dirkin van Bassevelde als getuige voor in grafelijke oorkonden uit

(112) Tot eenzelfde besluit komt men voor de verspreiding van het vategeld te Bassevelde dat aan de Gentse spijker verschuldigd was.

(113) Misschien moeten we een uitzondering maken voor Kaprijke en de hofstede Kraaigem te Bassevelde.

(114) A. VAN LOKEREN, o.c.p. 180 nr. 320.

1182, 1183 en 1185. ⁽¹¹⁵⁾. Twee van die oorkonden hebben betrekking op de streek van Ertvelde - Bassevelde zodat dit onze mening versterkt dat Dirkin te Bassevelde woonde.

Te Boekhoute

In de parochie Boekhoute komen er heel wat minder renten voor dan te Bassevelde : slechts een vierde van de totale evenrente in het ambacht Boekhoute lag te Boekhoute zelf. Een grote rente van 27 vat vinden we in de Sint Jorispolder. ⁽¹¹⁶⁾. Alhoewel die polder slechts in 1466 bedijkt werd ⁽¹¹⁷⁾ lag die rente toch op oudland, want uit de rekening van de brieven van Aalter van 1420-1421 vernemen we dat «71 mesures et demie de terre gisant en le proisthe de Bouchout entre Benthille et Bouchout, lesqueles sont noyées de la mer et sont hors le dyc». ⁽¹¹⁸⁾. Die rente moet zonder twijfel in de Sint Jorispolder gesitueerd worden, want de Cocquytpolder, de Foscierenspolder en de Hellepolder, die ook tussen Benthille en Boekhoute gelegen zijn, waren in 1420 reeds bedijkt. ⁽¹¹⁹⁾. De Laurijnenpolder komt ook niet in aanmerking want die werd pas in 1509 bedijkt ⁽¹²⁰⁾, terwijl in de rekening van 1482 die 27 vat niet meer in mindering worden gebracht. ⁽¹²¹⁾.

(115) In 1182 bij een schenking van 40 bunder woeste grond aan de abdij van Loos te Ertvelde. Rijsel : Archives nationales, 27 II 16 / 227.

In 1183 bij een schenking van werpland gelegen tussen Ossensisse en Galernesse aan de Sint Pietersabdij. A. VAN LOKEREN, o.c.p. 189 nr. 342.

In 1185 bij een verwisseling van gronden te Boekhoute met een eigendom van Sint Pieters te Blosvile bij Montreuil. A. VAN LOKEREN, o. c. p. 192 nr. 349.

(116) Vijftien vat staan vermeld onder de rubriek : «In St. Joorispolder de groote ghelande 3 ghemeten te vate». Twaalf vat staan onder de rubriek : «In St. Joorispolder de cleene ghelande 3 ghemeten te vate». Het klooster van Oost-Eeklo diende bijna de helft van die rente nl. 13 vat 1 g. op te brengen. ARA RK nr. 45213.

(117) M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische Geografie van Westelijk Zeeuwsch Vlaanderen*, deel II, p. 84.

(118) ARA RK nr. 7807 f° 8 v°. Die 71 ½ g. waren reeds in 1395 verdrongen, want in de «reninghe» van dat jaar worden ze officieel als overstroomd geacteerd. Die overstroming gaat terug op de stormvloedjaren 1375-1376.

(119) M.K.E. GOTTSCHALK, o.c.p. 16.

(120) M.K.E. GOTTSCHALK, o.c.p. 166.

(121) ARA RK nr. 7810 f° 16 v°.

Die evenrente lag dus ten noorden van de Heerst in de nabijheid van de Dirkins- of Cleilantsweg. ⁽¹²²⁾. Die weg moet in verbinding gestaan hebben met de Cravenstraat en paalde misschien wel aan de westzijde van het hof van Bassevelde. Die Cleilantsweg is nu gedeeltelijk verdwenen door de overstromingen maar te Bassevelde is hij nu nog gekend als de Dijkstraat.

Op de wijk Hendeken te Boekhoute nabij de Gentweg vinden we ongeveer 18 vat evenrente verspreid over een zestal percelen. Ook in de Riethoek of Wilde liggen er enkele verspreide evenrenten. Ten slotte vinden we nog een evenrente van acht vat in de Capelle polder en een rente van vier vat in de Laurijnenpolder. Het is niet zeker of de berente percelen in beide polders nog de originele zijn, maar ze zullen toch niet ver uit de buurt zijn, want de Capellepolder en de Laurijnenpolder liggen vlakbij het dorpscentrum van Boekhoute. ⁽¹²³⁾.

Te Boekhoute vinden we maar twee wijken met een belangrijke evenrente : de wijk ten noorden van de Heerst en het Hendeken. De wijk Hendeken sluit dan nog eerder aan bij de Hasseltstraat van Bassevelde en het gebied ten noorden van de Heerst hoort eigenlijk bij de wijken Oosthoek en Doodhoek te Bassevelde. Dit alles wekt de indruk dat vooral de oostelijke helft van Bassevelde in de twaalfde eeuw in ontginning werd genomen, terwijl de onmiddellijke omgeving van het dorpscentrum van Boekhoute eerst later aan de beurt is gekomen. Die indruk wordt nog versterkt als men het denombrement van de drie lenen van de heer van Bassevelde onder de loep gaat nemen.

De cappoen- en de evenrente van de heer van Bassevelde

Jonkheer Abraham van Gheemer bezat een cappoenrente «geleghen inde prochie van Bassevelde inden leeghen, hooghen ende middelen mersch ende up heye under den dijcke, noortwaert vander kercke van Bassevelde groot 388 g. 20 r. elck bunder belast wesende met eenen cappoen

(122) Het gebied tussen het klooster der Wilhelmiëten en de Heerst kan dus niet als homogeen moergebied aangezien worden, daar er in 1187 reeds een evenrente in dit gebied aan te wijzen is. Zie in dat verband : E. DE REU, *Historisch geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw*, in jaarboek de Vier Ambachten, 1960-1961, p. 37.

(123) Een stuk van 8 g. paalt «suyt met een stick aende Gravejansdijck» en een tweede stuk van 8 g. heeft «noort tCapellepolderstraetken» als grens. Die beide percelen liggen dus niet ver van Boekhoute-dorp. ARA RK nr. 45, 213 f° 53 v°.

tsjaers». (¹²⁴). Dit meersgebied behoort tot het westelijk deel van Bassevelde met de Dijkstraat als oostelijke grens en de Hoge Vurstaat als zuidelijke grens. Merken we hier bij op dat in dit gebied geen grafelijke evenrenten voorkomen.

De evenrente bestond uit witte evene, gemoute evene en ruwe evene. (¹²⁵). De witte evenrente was bezet op 85 g. 52 r. «ghelegghen besuuden der kercke van Bochoute bachten Claerhoudshof in de Weelde». De gemoute evenrente was bezet op 32 g. 42 r. «ligghende benoorden der voors. kercke inde mersch van Bochoute». De ruwe evenrente tenslotte was bezet op 27 g. 67 r. «ligghende benoorden der voors. kercke up de Heerst». Ook hier valt het op dat de evenrente van de heer van Bassevelde in een gebied voorkomen waar de graaf geen renten inde. Bovendien zijn de witte en de gemoute evenrenten in een meersgebied gelegen. De ruwe evenrenten komen echter voor op het hoger gelegen gebied van de Heerst. De omgeving van het leenhof van Bassevelde zelf was ook meersachtig van bodem.

Door de studie van de ligging van de grafelijke evenrenten en de heerlijke cappoen- en evenrenten kunnen we ons de evolutie van de ontginning te Bassevelde voorstellen. Een eerste ontginningsbeweging die zich in de loop van de twaalfde eeuw aftekende was aan het grafelijk initiatief te danken. Langsheen de Gravenstraat is die ontginning begonnen en heeft zich uitgebreid over het oostelijk deel van Bassevelde en het aangrenzend gebied van Boekhoute. Onder impuls van de heer van Bassevelde is een tweede ontginningsfase ontstaan op het einde van de twaalfde eeuw en in het begin van de dertiende eeuw die dan het noordwestelijk meersgebied van Bassevelde omvatte en te Boekhoute, de wijk Wilde, de meersen beneden de Heerst en het zandig gebied van de Heerst zelf omvatte. (¹²⁶). Het zuidwestelijk deel van Bassevelde tenslotte zal in de tweede helft van de dertiende eeuw samen met het aangrenzende Aalschoot vercijsd worden door de graaf.

Merken we hierbij op dat er geen grafelijke of heerlijke renten te vinden zijn op de moergronden van Bassevelde en Boekhoute. Bij de ontginning heeft men zich beperkt tot de zandgronden en meersen, maar het veen bleef onaangeroerd tot in de tweede helft van de dertiende eeuw.

(124) ARA Wetachtige Kamer nr. 2384.

(125) ARA Wetachtige Kamer nr. 2363.

(126) Een gelijkaardige ontwikkeling hebben we kunnen vaststellen te Aalter waar de heer van de Woestijne heel het noordelijk gedeelte van Aalter door het uitgeven van cijsgrond tot ontwikkeling hebben gebracht.

L. STOCKMAN, *Villa Halestra*, AM XIX (1968) p. 35-37.

De evenrente te Assenede en te Ertvelde

De evenrente verschuldigd aan de brieven van Aalter in het ambacht Assenede was merkelijk kleiner dan in het ambacht Boekhoute. In 1187 bedroeg dit 175 vat evene ⁽¹²⁷⁾, waarvan het grootste deel in de parochie Assenede gesitueerd was en een klein deel in de parochie Ertvelde.

Te Assenede

Te Dankaertseke langsheen de Gentweg op de grens met Ertvelde vinden we een belangrijke concentratie van evenrenten. ⁽¹²⁸⁾. Meer oostwaarts in de oude wijk Triest komen renten voor op de «Selsaetackere» en de «Craeyenackere». ⁽¹²⁹⁾. De renten van de draagbrief van Mattheus van Sprille liggen bijna allemaal «ande Nieuwburghstraete ofte Gendtwegh». ⁽¹³⁰⁾. In de wijk de Maet rond de Weverstraat komen talrijke evenrenten voor. De draagbrief van Jan de Sweemere van 19 vat ligt in de wijk de Gavers vlakbij Nieuwburg, en aan de oostzijde van de Leke. De naam Gavers wijst reeds op meersachtige grond. De Leke vormt daar de natuurlijke grens tussen de ambachten Boekhoute en Assenede.

De totale evenrente te Assenede bedraagt ongeveer 140 vat. We vinden geen enkele evenrente in de polders. Er wordt ook geen melding gemaakt van verlies aan rente ten gevolge van de Sint Elisabethsvloeden van 1375-1376 en 1404. De evenrenten liggen meer geconcentreerd rond de weg Gent-Boekhoute en in de wijk Triest dan in het dorp zelf en ontbreken helemaal in het poldergebied. ⁽¹³¹⁾.

(127) A. VERHULST en M. GJSSEIJNG, *Gros Brief*, p. 148.

(128) Dankaertseke is een oude wijk van Assenede. De oudste vermelding dateert van 1415 : «Pieter Saelmans van Dankaertsecke doit par an pour son rapport aus dis briefz d'Assenede au livre de Capericque pour une mesure de terre gisans illec 8 d. ARA RK nr. 45311 f° 3 r°.

(129) Tien val evene is bezet op 30 g. 150 r. «ghenaemt Selsaetackere binnen de prochie van Assenede inden Triest, oost de Trieststraete loopende naer Assenede, noort den Gavergracht». ARA RK nr. 45213 rente nr. 9. De Craeyenacker wordt vermeld in de spijkerboek van Gent van 1334. RAG Wetachtige Kamer nr. 88 f° 12 r°.

(130) ARA RK nr. 45213 rente nr. 43.

(131) Dat betekent daarom niet dat in het huidige poldergebied van Assenede geen ontginningsactiviteiten waar te nemen zijn in de twaalfde eeuw. Uit de verspreiding van de spijkerrenten van Gent blijkt duidelijk dat over gans het grondgebied van Assenede in de twaalfde eeuw reeds kultuurgronden aanwezig waren. We hopen volgend jaar een bijdrage te kunnen wijden aan de verspreiding van de renten van de Gentse spijker in de Ambachten Assenede en Boekhoute.

Te Ertvelde

Op het grondgebied van Ertvelde liggen de evenrenten hoofdzakelijk langsheen de Antwerpse heerweg en de Gentweg. ⁽¹³²⁾. Het dorpscentrum van Ertvelde is ontstaan op de kruising van die beide heerwegen, zodat het heel aannemelijk is dat de eerste bewoners van Ertvelde begonnen zijn met de gronden te ontginnen langsheen die beide wegen. Verder treffen we nog enkele verspreide renten aan op de wijk Reyschoot nabij Stoepe-kapel. De totale hoeveelheid bedraagt slechts 42 vat zodat de ontginningsactiviteit er nog niet zeer groot kan geweest zijn in de twaalfde eeuw. ⁽¹³³⁾. De plaatsnaam Ertvelde verschijnt trouwens ook maar in 1167 voor het eerst in de bronnen. ⁽¹³⁴⁾. De naam Ertvelde zelf geeft duidelijk aan dat die plek oorspronkelijk uit woeste grond bestond.

Tussen de eerste ontwikkeling van Ertvelde en Bassevelde zijn er heel wat punten van overeenkomst. Het natuurlandschap bestond hoofdzakelijk uit woeste grond. De aanwezigheid van een belangrijke weg was bepalend voor het patroon van de vroegste ontginning : de Gravenstraat te Bassevelde en de Antwerpse heerweg en de Gentweg te Ertvelde. Ze vormen allebei het hinterland van een oudere gemeente resp. van Boekhouten en Assenede, die bovendien de hoofdplaatsen waren van de gelijknamige ambachten. Wel is er een verschil in de graad van ontginning : te Bassevelde kunnen we een bewoning aanwijzen in heel de oostelijke helft van het dorp, terwijl te Ertvelde dit beperkt blijft tot de gronden langsheen de beide heerwegen en in de wijk Reyschoot. ⁽¹³⁵⁾.

Op het kaartje van de moergronden van de Vier Ambachten, opgesteld door E. De Reu, wordt ook het gebied gelegen tussen de weg Ertvelde-Assenede en de weg Assenede-Triest als veengrond gearceerd. ⁽¹³⁶⁾. Dit klopt dus niet met onze bevindingen daar wij in dit gebied de Craeyenakker en de Zelzate-akker aantreffen. We denken dan ook dat de «wostina

(132) ARA RK nr. 45213 rente nr. 73 : «west den Ghendtweg» en rente nr. 75 : «oost de straete loopende naer Landtschoot, suyt den Brugschen herwegh» en rente nr. 81 : «noort den herwegh van Antwerpen op Brugghe».

(133) De spijkerrenten van Gent zijn evenmin zeer talrijk te Ertvelde.

(134) RAG Sint Pietersabdij, Liber Traditionum f° 3 r°.

(135) Onze voorzitter Achiel De Vos werkt momenteel aan de geschiedenis van Ertvelde-Kluizen. Daarin wordt het probleem van het ontstaan en de eerste ontwikkeling van Ertvelde op een grondige manier uiteengezet.

(136) E. DE REU, *Historisch - Geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw*, in *De Vier Ambachten, jaarboek 1960-1961*, kaartje tussen p. 72 en p. 73.

qui dicitur Brant» (¹³⁷) niet tot Assenede-dorp mag getekend worden, maar zich slechts uitstreckte tot in de wijk Triest. (¹³⁸).

De moutrente te Hijfte

De moutrente die in de grote brief onder Hijfte wordt vermeld, lag eigenlijk over drie wijken verspreid : te Hijfte zelf, rond de Dorpsstraat te Lochristi en rond de Meerhoutstraat te Oostakker. De belangrijkste renteplichtige was de Sint Baafsabdij. Op het Oude Hof te Lochristi was een rente van 15 vat 1 $\frac{1}{3}$ sp. mout bezet. (¹³⁹). Een tweede rente van 15 $\frac{3}{4}$ sp. lag op 8 bunder land «te Loo op dheerelichede van Heindricx-laeren». (¹⁴⁰). Volgens een XIVe-eeuwse tekst was de Sint Baafsabdij «moutghelt» aan de graaf verschuldigd. (¹⁴¹). Dit «moutghelt» staat ongetwijfeld in verband met de moutrente die de abdij aan de brieven van Aalter diende te betalen. In de veertiende eeuw werd die rente allang niet meer in natura betaald, maar in een geldsom omgezet volgens de slag van de mout. Prof Verhulst merkt in verband met dit moutgeld op dat die grafelijke rechten tot in de vroege Xlle-eeuw kunnen opklimmen. (¹⁴²). De moutrenten te Hijfte zouden bijgevolg in de loop van de twaalfde eeuw ontstaan zijn.

Niet ver van het Oude Hof, treffen we verschillende moutrenten aan op Tommelaere. Meer naar het noorden ligt het oude gehucht Hijfte, waar zeer veel percelen grond berent zijn : op Hijftenakker, op Hijftenbunder en Hijfte-molen. Een derde belangrijke concentratie van moutrenten vinden we op de wijk Wulput en langsheen de Meerhoutstraat te Oostakker.

Die drie kernen met moutrenten liggen allen aan de rand van het «silva Mereholt» of Meerhoutbos. Dit boscomplex was door de graaf geürsurpeerd van de Sint Baafsabdij. (¹⁴³). We menen dat de graaf in de

(137) E. DE REU. Ibidem, p. 61, noot 73.

(138) De studie van de verspreiding van de renten van de spijker van Gent stelt ons in staat de ligging van de moergronden rond Assenede wat meer te nuanceren, zoals uit onze bijdrage van volgend jaar zal blijken.

(139) ARA RK nr. 45214 f° 18 v° : «...bezet op ontrent 48 bunderen ghenaeft het Authoff, oost den Meyersdam, suyt de Durpsstraete, west de Schoonstraete ofte vierweegsche, noort Andries de Gruutte ende den waterganck».

(140) ARA RK nr. 45214 f° 73 v°.

(141) A. VERHULST, *De Sint Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit* (VIIe-XIVe eeuw) Verhand. Kon. Vl. Acad. van België nr. 30, Brussel (1958) p. 195.

(142) A. VERHULST, o.c.p. 196.

(143) A. VERHULST, o.c.p. 186-187.

loop van de twaalfde eeuw op de rand van het Meerhoutbos sommige percelen grond heeft vercijsd tegen levering van een bepaalde hoeveelheid mout. Dit was een eerste stap tot de ontginning van dit boscomplex en gaf aanleiding tot het ontstaan van de plek Hifte. Dit gehucht van Lochristi ligt volgens Prof. Verhulst tussen laat-middeleeuwse ontginningsgronden. (¹⁴⁴). Ook het Oude Hof vormde een vooruitgeschoven post in het natuurlandschap. (¹⁴⁵). Prof Verhulst meent dat ook het gebied van het Oude Hof in de twaalfde eeuw werd ontgonnen. (¹⁴⁶). De derde ontginningskern langsheen de Meerhoutstraat ligt tussen het koutercomplex van Ledergem-Slote en het Meerhoutbos. De berente gronden behoren niet tot de oudste kultuurgronden, maar ze zijn eveneens bouwland geworden tijdens de ontginningsbeweging van de twaalfde eeuw.

De mout- en gerstrenten te Merendree

Te Merendree zijn de mout- en gerstrenten geconcentreerd in de wijk Overpoeke met aangrenzende Heistendries ten zuiden van de Poekebeek en ten noorden van die beek vinden we talrijke renten in de wijken Oostergem en Velde. Enkele verspreide renten komen voor te Overbroek en de Durmenstraat. Opvallend is het feit dat veel renten op en om de Oostergemkouter te vinden zijn.

Merendree is een oude nederzetting, want in 966 bezat de Sint Baafsabdij daar reeds drie landbouwuittelingen. (¹⁴⁷). De oudste kultuurgrond van Merendree is ongetwijfeld de Oostergemkouter die gelegen is tussen het dorpscentrum, de wijk Oostergem en de Durmenstraat. De gronden belast met de mout- en gerstrenten sluiten aan bij de oudste landbouwgronden zodat het waarschijnlijk is dat ze na het aanleggen van de Oostergemkouter ontgonnen werden.

Prof Verhulst veronderstelt dat de graaf van Vlaanderen in de jaren 940-960 het grootste deel van de bezittingen van de Sint Baafsabdij te Merendree voor zichzelf heeft achtergehouden bij de wederopbouw van het abdijdomein in de tiende eeuw. (¹⁴⁸). Dit deel bestond hoofdzakelijk uit bossen en nog niet in kultuur gebrachte grond. Daardoor kreeg de graaf de beschikking over de onbebouwde gronden te Merendree zodat hij

(144) A. VERHULST o.c.p. 189 noot 540.

(145) A. VERHULST, o.c.p. 207.

(146) A. VERHULST, o.c.p. 202.

(147) A. VERHULST, o.c.p. 74.

(148) A. VERHULST, o.c.p. 244.

die kon uitgeven tegen een bepaalde mout- of gerstrente. Dit proces zou reeds op het einde van de tiende eeuw een aanvang kunnen genomen hebben en tijdens de elfde en twaalfde eeuw verder gezet zijn geworden. Het is goed mogelijk dat de ontginning in de wijk Velde die reeds verder verwijderd ligt van de Oostergemkouter, slechts uit de twaalfde eeuw dateert. De naam zelf «Velde» geeft nog het oorspronkelijk karakter van die wijk aan nl. heide of woeste grond.

Ten zuiden van de Poekebeek liggen veel berente percelen op de Langenakker die paalt aan de Brugse heerweg. Wat meer zuidwaarts in de wijk Overpoeke en in de Heistendries komen ook talrijke renten voor. Men neemt over het algemeen aan dat een dries een concentratiepunt is van een middeleeuwse nederzetting die uit de periode van vóór de grote ontginningsbeweging van de 11de-13de eeuw dateert. ⁽¹⁴⁹⁾. De Heistendries zou dan het uitgangspunt geworden zijn voor de verdere ontginning van die omgeving ; meer bepaald van de percelen grond die belast waren met een grafelijke mout-of gerstrente. Merken we hier reeds op dat ook op het Landegems gedeelte van de Heistendries de mout- en gerstrenten talrijk zijn. Op de meersgronden nabij de Poekebeek of Nederkale komen ook nog enkele renten voor.

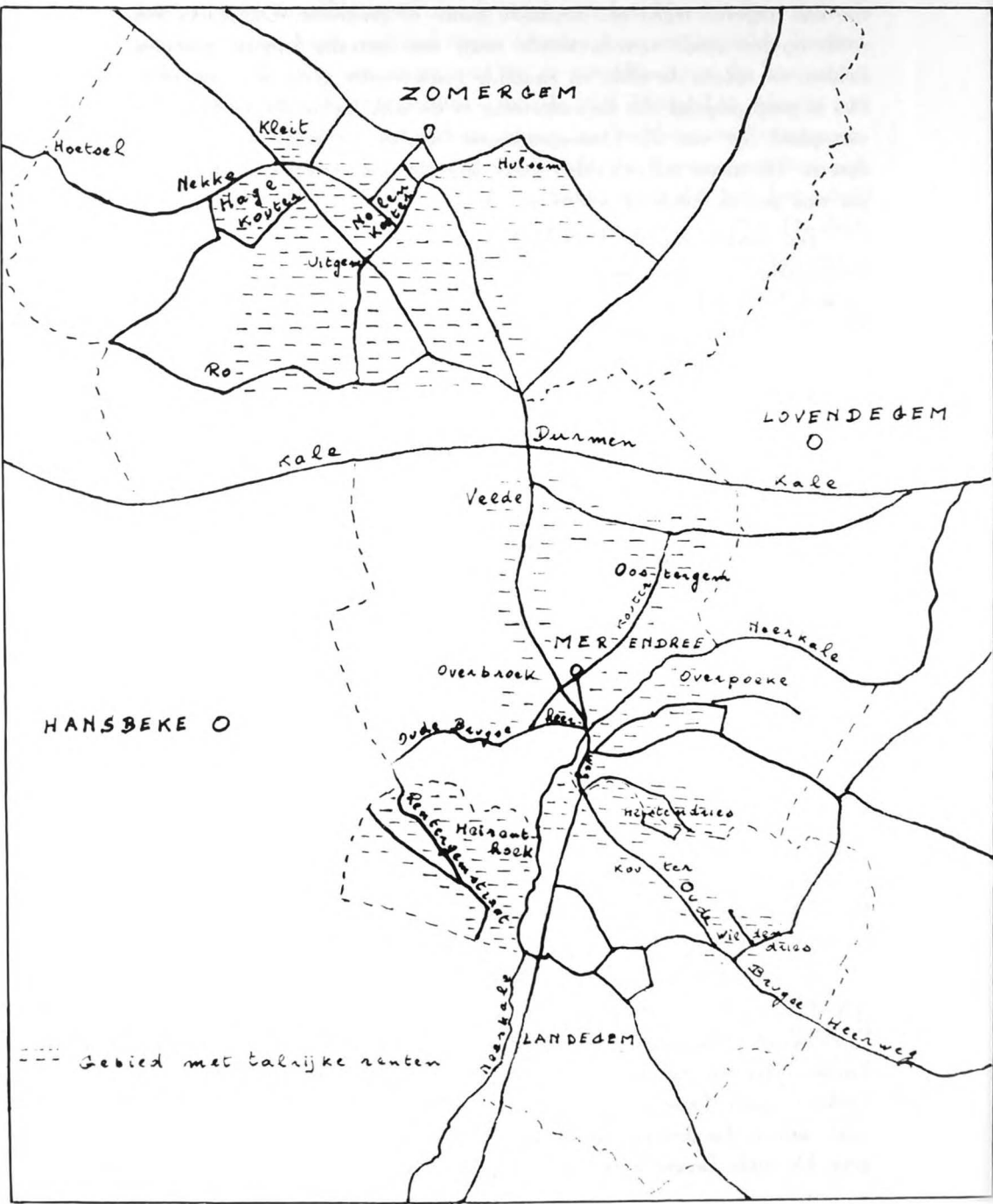
We mogen besluiten dat te Merendree de renten bijna over heel het grondgebied verspreid liggen zodat op het einde van de twaalfde eeuw in alle wijken van Merendree reeds bewoning aan te wijzen is. Ook de meersgronden langsheen de Poeke en de Kale zijn reeds in gebruik genomen.

De gerstrenten te Landegem

De berente percelen te Landegem zijn vooral geconcentreerd rond de twee driessen : de Wildendries en de Heistendries, en rond de oude Brugse heerweg. Verder komen verspreide renten voor langsheen de Poeke en rond de Vierekendries.

De oude Brugse heerweg kwam van Hansbeke en bereikte het grondgebied van Merendree op de wijk «den groten herwegh», zoals op de Ferrariskaart is aangegeven. Daar stak hij de Kruiskale (nu Schipdonks kanaal) over om dan ten zuiden van het kasteel van Merendree over de Poeke te gaan. Daar richtte hij zich zuidwaarts naar Landegem toe. Hij paalt aan de Langenakker in de wijk Overpoeke op de grens met Landegem. De oude Brugse heerweg ligt op Landegem ten zuiden van de wijk

(149) A. VERHULST, *Het landschap in Vlaanderen*, p. 119.

Heiste en liep dan over Landegemkouter naar de Wildendries. Hij verliet het grondgebied van Landegem via de Halewijnkouter en liep dan over de Varendries naar Drongen. ⁽¹⁵⁰⁾.

De oude Brugse heerweg loopt te Landegem dus dwars door de kouter en door het gehucht Wilde. Die wijk is zeer oud, want in 966 bezat de Sint Baafsabdij er reeds een landbouwuithating. ⁽¹⁵¹⁾. De Wildendries ligt tussen twee kouters : de Halewijnkouter en de Landegemkouter. Heel het gebied aan weerszijden van de oude Brugse heerweg is reeds vroeg bebouwde grond.

We denken dat de graaf, zoals te Merendree, na de usurpatie van het Sint Baafsdomein te Landegem, zelf de ontginning bevordert heeft door de uitgifte van percelen tegen een bepaalde gerstrente met als uitgangspunten de Heistendries en de Wildendries.

De Halewijnkouter op Drongen behoort volgens Prof Verhulst, tot een nederzetting van kleine halfvrije boeren die aan de rand van de kouter rondom een dries gevestigd waren. ⁽¹⁵²⁾. Eenzelfde besluit mag getrokken worden voor de Landegemkouter die in het verlengde van de Halewijnkouter ligt.

De gerstrenten te Landegem moeten ontstaan zijn na de usurpatie van de graaf in de jaren 940-960 en vóór 1187. De gerstrenten rond de driessen zijn waarschijnlijk in de elfde eeuw ontstaan, terwijl de gerstrenten langsheen de vallei van de Poeke iets later tot stand zijn gekomen.

(150) ARA RK nr. 45214.

Onder mout in Merendree

f° 12 v° : «de Veldekens tHansbeke op de Heerelichede van Vinderhaute noort den Ghendtschen herwegh».

f° 24 v° : «daude stede tot Hansbeke, noort de straete van audts ghenaemt den Brugschen herwegh».

f° 54 r° : «te Merendree op Langhenacker, suyt den Brugschen herwegh noort den kerckwegh».

f° 28 r° : «den Hauttput op Landeghem bij Heyste suytwest den auden Brugschen herwegh».

f° 20 r° : «op Landeghem in den cautere oost den Brugschen herwegh».

Onder Landeghem geeste

f° 7 v° : «200 r. landts ghenaemt het Dal te Landeghem bij Wildendriesch oost den Brugschen herwegh».

f° 22 r° : «te Landeghem op Halewijncautere noortoost den Brugschen herwegh»

Onder mout in Merendree

f° 12 r° : «den Ooteghem te Landeghem op Halewijncautere suyt den auden Brugschen herwegh».

(151) A. VERHULST, *De Sint Baafsabdij*, p. 74.

(152) A. VERHULST, *Het landschap in Vlaanderen*, p. 117.

De moutrenten in de Rentergemstraat te Landegem

Onder een aparte rubriek worden 20 vat mout genoteerd in de Rentergemstraat te Landegem. ⁽¹⁵³⁾. De Rentergemstraat ligt ten westen van de Poeke in de Heirenthoek. Ileden is dit toponym niet meer gekend te Landegem. ⁽¹⁵⁴⁾. De Rentergemstraat is de straat die van de Heirenthoek in de richting van het gemeenschappelijk punt van de drie gemeenten Landegem, Hansbeke en Merendree loopt. ⁽¹⁵⁵⁾. Ze wordt nu de grote Heirenthoek genoemd.

De moutrenten waren verspreid over heel de Heirenthoek : langsheen de Poekebeek, in de Rentergemstraat en rond de molen. We vinden zelfs een perceel van 1160 r. «ghenaemt den Huldriesch» gelegen «inden Erenthouck, suyt den herwegh, west de straete, noort den sijpgracht». ⁽¹⁵⁶⁾. Bovendien wordt een berent stuk grond «in den Erenthouck» gesitueerd «oost de Calene» en «west den cautere». ⁽¹⁵⁷⁾. In de Heirenthoek treffen we dus een dries en een (kleine) kouter aan. De plaatsnaam Rentergem is een hem-toponym zodat dit toponym ten laatste in de elfde eeuw ontstaan is. De omgeving van Heirenthoekmolen heeft op de Ferraris kaart nog een vrij open uitzicht. Dit alles pleit voor het bestaan van een vroeg-middeleeuwse nederzetting op de westelijke oever van de Poeke tegenover Landegem-dorp. Die 20 vat moutrente is een argument te meer om dit vermoeden kracht bij te zetten. ^(157bis).

Te Landegem is de verspreiding van de mout- en gerstrenten beperkt; op de oostelijke oever van de Poeke zijn ze geconcentreerd in de beide driessen en langsheen de oude heerweg en dan nog enkele verspreide renten nabij het dorpscentrum : op de westelijke oever liggen ze allemaal in de Heirenthoek. ⁽¹⁵⁸⁾.

(153) ARA RK nr. 45214 f° 1 r° : «Draeghbrieff van Renterghemstraete in Landeghem van twintigh valen maults 't sjaers».

(154) Wijlen mijn schoonvader architect Cocquyt, geboren en getogen in het molenhuis van de Heirenthoek, had nooit de naam Rentergemstraat horen vermoenen.

(155) RAG Baronnie van Nevele nr. 1191 f° 161 r° : «400 r. ligghende up het eynde van de Renterghemstate nu ghenamt thoschstuk daeranne abauteerende oost ende suut de selve straete, west dhoors Maurus Caecaert ende noort de waterloop daermede dat scheeden de prochie van Landeghem ende Hansbeke».

(156) ARA RK nr. 45214 rente nr. 202.

(157) ARA RK nr. 45214 rente nr. 201.

(157bis) De abdij van Drogen inde te Landegem een Renterghemtiende.

DE POTTER EN BROECKAERT, *Landegem*, p. 8.

(158) De andere delen van het grondgebied van Landegem zullen slechts in de dertiende eeuw vercijnsd worden. In een grafelijke rekening van 1289, waarin de inkomsten van de woestinen genoteerd zijn, vinden we voor Landegem : «In Northout Landenghem 8 p. 7 s. 5 ½ d. Item de novo 30 s. 2 d.» Archief Sint-Janshospitaal Brugge, Diverse stukken nr. 8, Computatio Dirkini de Hassnede de redditibus wastinarum.

De mout- en gerstrenten te Zomergem

Op het grondgebied van Zomergem vinden we 20 vat moutrenten en 35 vat gerstrenten. De moutrenten worden in het renteboek genoteerd onder drie hoofden : «Mout inden Cleyt», «Mout inde Staect», «Moult inde Biemersch». (¹⁵⁹). De renten vermeld «inden Cleyt» en «inde Staect» liggen gegroepeerd rond «de herrewech van Ghent naer Brugghe» en de Kleitsstraat. De derde reeks moutrenten zijn bezet op percelen gelegen in de Biemeers in de wijk Hulsem.

De gerstrenten treffen we aan op en om de Hagekouter en de Molenkouter, te Nekke en in de Uitgemstraat. Ook in de Rostraat, in de Durmenstraat en in de Hulsemstraat komen talrijke gerstrenten voor.

De mout- en gerstrenten te Zomergem zijn dus niet verspreid over heel het grondgebied, maar enkel in het gebied begrepen tussen de heerweg van Gent naar Brugge en de Kale (= Durme). Die renten sluiten trouwens aan bij die van Merendree aan de overkant van de Durme.

Al onmiddellijk valt het op dat we hier met een reeds vroeg bewoond gebied te maken hebben. Hulsem en Uitgem zijn hem-totponymen, zodat ze ten laatste in de elfde eeuw ontstaan zijn. De Hagekouter en de Molenkouter liggen op de helling van de heuvel waarop Zomergem is ontstaan vlakbij het dorpscentrum zodat ze wellicht als de oudste landbouwgrond van die gemeente kunnen beschouwd worden. Ze vormen het overgangsgebied tussen de heuveltop en de meersen van de Durme. (¹⁶⁰). De Sint Pietersabdij bezat in die omgeving ongeveer 104 bunder akkerland die zich uitstrekten in de wijken Ro (ongeveer 33 gemet), in Hage-Uitgem (ongeveer 37 gemet) en in de Hoetselakker (33 gemet). De oorsprong van dit bezit gaat terug tot de negende eeuw, toen in 814 een zekere Wulfrik aan de Sint Pietersabdij een deel van zijn allodiale goederen schonk. (¹⁶¹).

(159) RAG Zomergem nr. 422. Ik dank M. Rijckaert voor zijn hulp bij het localiseren van de mout- en gerstrenten te Zomergem.

(160) In het noordelijk gedeelte van Zomergem komt nog een derde hem-toponym voor nl. Dalem. Daar vinden we een evenrente van de spijker van Gent bezet op «200 verges gisant à Dalem». ARA RK nr. 45277 f° 21 v°.

(161) M. RIJCKAERT, *Zomergem, zijn heerlijkheden en hun heren*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, nr. 6 (1955) p. 155.

Uit het voorgaande wordt het duidelijk dat de renten te Zomergem een hoge ouderdom hebben en misschien reeds in de loop van de tweede helft van de tiende eeuw ontstaan zijn. Het kan natuurlijk ook tijdens de elfde eeuw geweest zijn maar zeker niet later want in de twaalfde eeuw verschijnt er reeds een familie van Zomergem. ⁽¹⁶²⁾. De helft van de renten die aan de heerlijkheid Zomergem verbonden waren, lagen in die zelfde omgeving nl. te Ro, Nekke en Uitgem. ⁽¹⁶³⁾. De uitgifte van percelen grond tegen een bepaalde rente werd dus door de heren van Zomergem verder gezet, nadat ze van de graaf de heerlijkheid Zomergem in leen hadden gekregen.

De mout- en gerstrenten te Aalter

In mijn bijdrage over de historisch geografische ontwikkeling van de villa Haleftra heb ik reeds gehandeld over de verspreiding van de mout- en gerstrenten te Aalter. ⁽¹⁶⁴⁾. We kwamen daarbij tot het besluit dat die renten over heel het oude tiendengebied van Aalter te vinden waren. Dit is dus voornamelijk in het gebied begrepen tussen het dorpscentrum en de Durme. Slechts enkele renten dienden ten noorden van de Durme gesitueerd te worden. Hun ontstaan gaat vermoedelijk terug tot de twaalfde eeuw, alhoewel het niet uitgesloten is dat sommige renten tot de elfde eeuw kunnen opklimmen.

Tussen Aalter en Zomergem kunnen er enkele parallellen getrokken worden. De beide dorpscentra liggen op een hoogterug en zijn omringd door kouters. In beide gevallen liggen de mout- en gerstrenten tussen die hoogterug en de vallei van de Durme. Aalter ligt evenwel ten zuiden van de Durme en Zomergem ten noorden daarvan. Door hun situatie op een hoogtekam waren beide uitermate geschikt voor een vroege bewoning. De eerste bewoners zijn dan van hun heuvel afgedaald naar de Durme voor het in gebruik nemen van de lager gelegen gronden.

(162) M. RIJCKAERT, *Ibidem*, p. 106-107.

(163) De hoeveelheid grafelijke rente neemt natuurlijk niet meer toe, wanneer hij zijn gronden in leen heeft gegeven. Wel behoudt hij de bestaande renten, maar hij laat ze dan door de plaatselijke heer ten zijnen behoefte innen. Zo waren de heren van Zomergem gehouden elk jaar die 20 vat mout en die 35 vat gerst te innen voor de brieven van Aalter.

(164) L. STOCKMAN, *Historisch geografische ontwikkeling van de villa Haleftra tot de parochie Aalter*, in AM nr. 19 (1968) p. 22-25.

III. DE ERFACHTIGE ONTVANGERS

De oudst bekende ontvanger van de brieven van Aalter is Walter Busere. Hij komt als getuige voor bij een schenking van moergrond aan de abdij van Loos door graaf Filips van den Elzas. ⁽¹⁶⁵⁾. In 1185 wordt hij venator of jager genoemd in de getuigenlijst bij een schenking van werpland tussen Ossenisse en Gaternesse aan de Sint Pietersabdij. ⁽¹⁶⁶⁾. Zijn naam Busere duidt zijn functie aan : hij was de hoornblazer of bucinator die de buticularius vergezelde bij het «omrijden» van de verkochte of geschonken grafelijke woeste gronden. Dit «omrijden» verving dan het opmeten van de betrokken stukken woestine ! Als vergoeding ontvingen de schenker en de hoornblazer het «rideghelt». ⁽¹⁶⁷⁾.

Het is niet duidelijk of Walter Buser reeds erfachtig hoornblazer en erfachtig ontvanger van de brieven van Aalter was. Evenmin weten we of die beide ambten reeds aan mekaar gekoppeld waren.

In 1253 bezit Alardus de Hole het «buzerschap», want hij «omrijdt» samen met Raas van Gavere 250 bunder woestine te Aalschoot, die aan verschillende personen uit Brugge, Biervliet en Muide verkocht zijn. ⁽¹⁶⁸⁾. In 1244 «omrijdt» hij de 56 bunder en 1 gemet woestine eveneens te Aalschoot die aan het Rijke Gasthuis verkocht waren. ⁽¹⁶⁹⁾. Alardus bezat moergronden in de Zuidmoer te Eeklo, waardoor hij een waterloop liet graven. ⁽¹⁷⁰⁾. Hij trad dus actief op in de streek van Eeklo. E. Warlop denkt dat hij gehuwd was met Lauretta van Bassevelde en op die manier het belangrijke leenhof van Bassevelde voor zijn nageslacht verwierf. Alardus de Hole was een zoon van Walter I van Zomergem, heer van Heule. ⁽¹⁷¹⁾.

(165) Rijsel, Archives Nationales, 27 H 16/277.

(166) A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au mont Blandin à Gand*, p. 189 nr. 342.

(167) E. WARLOP, *De vlaamse adel vóór 1500*, Deel I, p. 298-300.

In 1296 verklaart Jan de Busere dat «die meestere ende die broedere van den hospitale van Sente Janshuus in Brugghe mie ghenoech hebben ghedaen van minen rechte van ride ende van blaseghelde» voor 210 bunder en 2 gemet heide. Archief Sint Janshospitaal Brugge, oorkonde nr. 249. Die tekst geeft zeer goed de twee handelingen weer die bij het afpalen van woeste grond te pas kwamen : het omrijden en het hoornblazen (= ride- en blaseghelt).

(168) RAG Abdij Zoetendale Oorkonde van juli 1233.

(169) RAG Rijke Gasthuis Oorkonde van 1244.

(170) «et abhinc juxta aquaeductum usque moere domini Allardi de Hole, quem aquaeductum dominus Allardus fodi fecit». Die tekst komt uit de keure van Eeklo. E. NEELEMANS, *Geschiedenis der stad Eekloo*, deel I, p. 135.

(171) E. WARLOP, *De vlaamse adel vóór 1500*, Deel II, band I, p. 288 en p. 291.

Zijn vrouw Lauretta is de vermoedelijke erfgename van het huis van Bassevelde. De oudst gekende heer van Bassevelde is Dirkinus die als getuige in grafelijke oorkonden verschijnt tussen 1171 en 1186. ⁽¹⁷²⁾. Hij had een zoon Willem die in 1185 in een grafelijke oorkonde voorkomt. ⁽¹⁷³⁾. Lauretta zou dan een dochter van die Willem moeten zijn. Bij gebrek aan oorkonden blijft dit echter maar een veronderstelling. Zeker is nochtans dat Hugo Busere, zoon van Alard van Heule, «riddre van Bassevelde» wordt genoemd. ⁽¹⁷⁴⁾. Hugo Busere was gehuwd met Margareta «filia domini Walteri filii Popponis». De broer van Margareta, een zekere Lamlotus verkocht in 1244 een woestine die gelegen was binnen de keure van Eeklo. ⁽¹⁷⁵⁾. Zijn vrouw kwam dus uit een familie die eigendommen had te Eeklo. Dit alles wijst erop dat Alardus van Heule en familie zich definitief in de streek van Eeklo hadden gevestigd nl. te Bassevelde.

In 1253 verklaart gravin Margareta dat zij de 300 bunders woestinen gelegen te Sint Andries en verkocht aan de abdij van Sint Andries, «per Rassonem de Gavere, militem, legitime perequitari fecimus et per Hugonem, dictum Buzere de Basse Velda, incornari. ⁽¹⁷⁶⁾. Nog in 1253 verklaart Hugo Busere dat hij 25 bunder woestine te Kaprijke heeft «omgereden», die door het Rijke Gasthuis van Walter de Spicario afgekocht waren. ⁽¹⁷⁷⁾.

In het begin werden de woeste gronden werkelijk «omgereden», waarvoor ze dan hun «rideghelt» kregen. Later evolueert dit «rideghelt» tot een vast recht dat bij de verkoop van woeste gronden geheven werd. In 1281 oorkondt Hugo Busere dat «Hic mi wel haude gepait ende wel vergolden vanden her Janne van Enam van 1 bunre meers ende de woestine mede dwelke leget inde prochie van Hassenede dwelke hi cochte iegen cnse here den grave». ⁽¹⁷⁸⁾. Hier is geen sprake meer van «omrijden», maar gewoon van een vast recht.

Het is niet met zekerheid geweten of Hugo Busere ook ontvanger van de brieven van Aalter was. In 1255 spreekt de grote Brief enkel over de «ratio Busers» zodat we niet kunnen uitmaken of het Alardus of Hugo betreft.

(172) A. VAN LOKEREN, o.c.p. 180 nr. 320 en p. 193 nr. 351.

(173) A. VAN LOKEREN, o.c.p. 188 nr. 342.

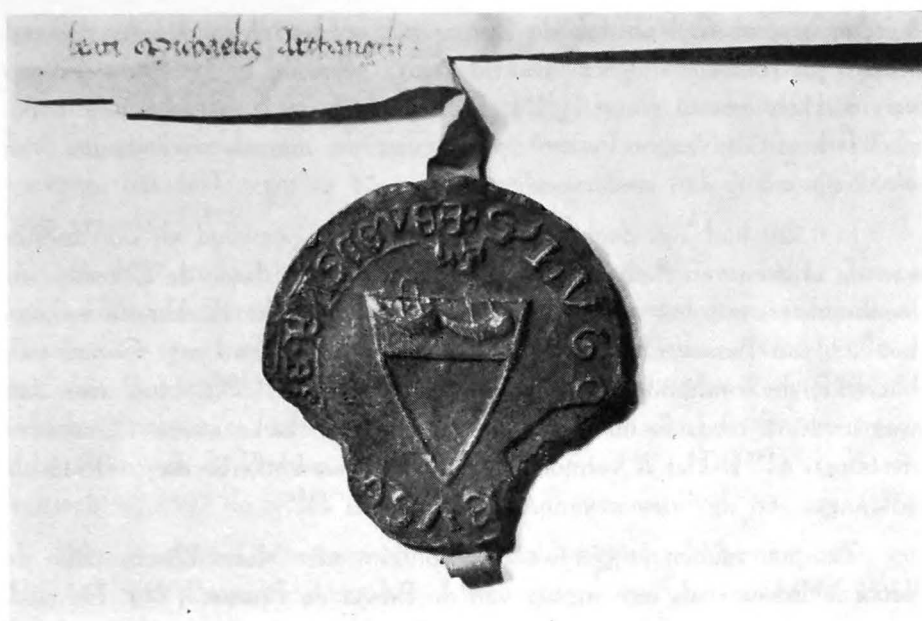
(174) RAG Rijke Gasthuis Oorkonde van 1281.

(175) L. STOCKMAN, *Een oorkonde van 1244 betreffende de verkoop van een woestine gelegen binnen de keure van Eeklo*, in AM nr. 17 (1966) p. 229-234.

(176) RA Brugge Oorkonde met blauw nummer 7333. Perequitare = omrijden · incornare = blazen.

(177) RAG Rijke Gasthuis Oorkonde van 1253.

(178) RAG Rijke Gasthuis Oorkonde van 1281. Zie eveneens noot 167.

Zegel van Hugo Busere — S' HUGO (NIS) BUSE(RE) DE BASSEVELT

De twee hoorns duiden op zijn «Buzerschap»

Hugo Busere werd vermoedelijk opgevolgd door Jan Busere, zijn zoon of misschien zijn kleinzoon ? Hugo verschijnt voor het laatst in de bronnen in 1282, terwijl Jan voor het eerst verschijnt in 1285. ⁽¹⁷⁹⁾. Er is echter ook een Walter Busere van Bassevelde bekend, die als getuige optreedt in 1265 in verband met een tiendenkwestie in de omgeving van Bassevelde. ⁽¹⁸⁰⁾. Het is best mogelijk dat Walter nooit heer van Bassevelde is geworden om de eenvoudige reden dat Hugo Busere tamelijk oud moet geworden zijn. ⁽¹⁸¹⁾.

Jan de Busere komt in de grote Brief van 1296 voor als ontvanger van de brieven van Aalter. ⁽¹⁸²⁾. Bovendien zijn van hem drie uitvoerige rekeningen van zijn beheer bewaard gebleven die boven reeds grondig

(179) E. WARLOP, *De vlaamse adel vóór 1300*, Deel II, Band 1, p. 295.

(180) A. VAN LOKEREN, o.c.p. 335, nr. 752.

(181) Hugo komt in de bronnen voor tussen 1239 en 1281 : dus 42 jaar ! Jan verschijnt in de bronnen tussen 1285 en 1327 (ARA-RR nr. 277) : dus ook 42 jaar. Het lijkt me bijgevolg redelijk een tussenschakel aan te nemen nl. Walter Busere. Volgens DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis van Bassevelde*, p. 8, overleed Jan op 3-4-1326.

(182) ARA-RR nr. 266.

werden besproken. Van Jan de Busere zijn ook enkele oorkonden bekend waarin hij verklaart dat hij zijn «rideghelt» gekregen heeft bij de verkoop van stukken woeste grond. ⁽¹⁸³⁾. Hij is echter de laatste die nog «rideghelt» heeft ontvangen, want de tijd van de massale verkopen van woeste grond is dan reeds voorbij.

In 1329 had zijn dochter Maria hem reeds opgevolgd als ontvangster van de brieven van Aalter. ⁽¹⁸⁴⁾. In 1331 wordt «li dame de Utkerke» als leenhouster van het schouteetdom van het ambacht Boekhoute en van het hof van Bassevelde vermeld. ⁽¹⁸⁵⁾. Zij was gehuwd met Gerard van Utkerke, de leenhouder van het hof van Utkerke. ⁽¹⁸⁶⁾. Hun zoon Jan was in 1331 reeds leenhouder van «le lieu a Utkerke avoec 17 mesures de terre». ⁽¹⁸⁷⁾. Het is vermoedelijk die Jan van Utkerke die in 1348 als ontvanger van de brieven van Aalter fungeert. ⁽¹⁸⁸⁾.

Zes jaar nadien krijgen we dan opnieuw een Maria Busere «fille de Jehan le Busere» als ontvangster van de Brevia de Busere. ⁽¹⁸⁹⁾. De zaak wordt nog ingewikkelder want in 1365 houdt Jan de Busere fs mijnheere Jan een leen van 32 gemet te Uzendijke van de graaf van Vlaanderen. ⁽¹⁹⁰⁾. Die zelfde Jan de Busere fs mer Jans bezit in 1381 bovendien nog de «helschede vanden schauthetendomme van Ysendijke. ⁽¹⁹¹⁾. Verder is er een Jan de Busere betrokken bij de moord op Jan Tand en

(183) RAG Rijke Gasthuis Oorkonde van 1287 en Archief Sint Janshospitaal Brugge Oorkonde nr. 499.

(184) ARA RR nr. 278 — Ratio Marie filie Johannes Busers.

(185) ARA RR nr. 1897 : «Li dame de Utkerke tient en fief et en hommage de mon dit signeur a plain relief le scautheitdoem dou mestier de Bouchout qui vaut 25 p. par. par an, de ce paie elle as briefs Philippe Utendale 4 p. 4 s. par. par an».

«Item tient elle un autre hommage de mon dit signeur, le lieu de Bassevelde et la manoir et ce qui a ce appartient qui vaut parmi les rentes et heritaiges et signories qui y sont et parmi 12 hommages qui y sont a plein relief. Et 51 hommages qui y sont a teil relief comme li fiefs vaut a un an de rente par an qu'il tiennent deschildant doudit fief 300 p. par. par an!

(186) Gerard van Utkerke was in 1318 leenhouder van het hof van Utkerke. M. COORNAERT, *Utkerke*, p. 84.

(187) ARA RR nr. 1897 : «Jehans de Utkerke fils monsigneur Gherart de Utkerke et madame devant dit.» Jan van Utkerke was in 1337 ook nog leenhouder van de heerlijkheid van Heine te Erklo-Kaprijke.

(188) ARA RR nr. 281 : «Ratio Johannis Busers».

(189) ARA RR nrs 282 en 283 van 1354.

(190) ARA RK nr. 1072 f° 14 r°.

(191) ARA RK nr. 1073 f° 10 v°.

gezellen in 1362. ⁽¹⁹²⁾. We denken dat die Jan de Busere een bastaard-zoon is van Jan van Uitkerke, want normaal zou hij en niet Maria Busere erfachtig ontvanger van de Brieven van Aalter en leenhouder van het hof van Bassevelde zijn geworden. Het leenhof van Uitkerke viel hem evenmin ten deel, want in 1365 was het in handen van de familie Halewijn geraakt. ⁽¹⁹³⁾.

In 1357 sticht Maria Busere een kapellanij ter ere van O. L. Vrouw in de kerk van Bassevelde. In de stichtingsoorkonde wordt ze «domina de Bassevelde» genoemd zodat ze onbetwistbaar de erfgename van het leenhof van Bassevelde is. ⁽¹⁹⁴⁾. In 1376, 1380 en 1381 is Roegier Busere erfachtig ontvanger, terwijl in 1384 opnieuw een Jan de Busere in de rekeningen van de Brieven van Aalter verschijnt. ⁽¹⁹⁵⁾. Die Jan de Busere verpacht in 1397 de molen te Spillille voor de som van 3 p. 10 s. gr. ⁽¹⁹⁶⁾.

Zijn dochter Lisebette volgt hem vóór 1408 op als leenhoudster van het hof van Bassevelde en het schouteetdom van het ambacht Boekhout. ⁽¹⁹⁷⁾. We vinden haar nergens vermeld als ontvangster van de Brieven van Aalter. Wel treffen we in 1421 opnieuw een «Marie fille de Jehan le Busere» aan in de rekeningen. ⁽¹⁹⁸⁾. Het is niet zeer duidelijk hoe de juiste erfopvolging eruit ziet, want in een relievenrekening over de jaren 1424-1426 komen een «Gheeraert de le Moure et damoiselle Elisabeth de Bassevelde, sa femme» voor. ⁽¹⁹⁹⁾. Vijftig jaar later blijkt Maria Busere nog steeds erfachtig ontvangster te zijn! ⁽²⁰⁰⁾. Om de zaak nog ingewikkelder te maken verschijnt dan nog een Mergriete Busere ten tonele die in 1473 een derde van het leenhof van Bassevelde bezat. ⁽²⁰¹⁾. Zij hield bovendien nog 36 gemet weide «'s Busers mersch» genaamd in

(192) J. SABBE, *De ontergang van twee Vlaamse adellijke geslachten in de 14e eeuw: de heren van Wessegem en van Praet*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Société d'Emulation te Brugge*, CIII (1966) aflevering 1-2, p. 13.

(193) M. COORNAERT, *Uitkerke*, p. 83.

(194) RA Doornik Cartularium nr. 74 f° 30 v°.

(195) ARA RR nrs 284 (anno 1376) en 286 (anno 1384) : ARA RK nrs 7800 (anno 1376) 7801 (anno 1380) en 7802 (anno 1381).

(196) DE POTTER en BROUCKAERT, *Geschiedenis van Bassevelde*, p. 6.

(197) ARA RR nr. 1935 : ... damoiselle Lisebette sBusers par la mort de Jehan le Busere son père...»

(198) ARA RK nr. 7807 f° 8 v°.

(199) ARA RR nr. 1927.

(200) ARA RK nr. 7829 : «Racio domicelle Marie sBusers».

(201) ARA RK nr. 1090 f° 156 v° : «auquel fief demoiselle Mergriete sBusers tient le tierch».

leen. ⁽²⁰²⁾. Het derde leen, het schouteetdom van het ambacht Boekhoute was dan in het bezit van Maria Busere. ⁽²⁰³⁾. We moeten dus aannemen dat Jan de Busere drie dochters gehad heeft nl. Lisebette, Maria en Mergriete.

Maria Busere was gehuwd met Jan van Maldeghem, die in de rekening van 1434 als haar ontvanger optreedt. ⁽²⁰⁴⁾. In de rekening van 1441 komt Adriaan De Smet haar tweede man, voor als haar ontvanger. ⁽²⁰⁵⁾. Haar zuster Mergriete Busere huwde in 1421 met Simoen Utenhove. Samen met haar man stichtte zij in 1444 een klooster te Waarschoot onder de naam O. L. Vrouw ten Hove. ⁽²⁰⁶⁾. Mergriete overleed in 1480 in het klooster van Bijloke, waar ze zich had teruggetrokken. ⁽²⁰⁷⁾. Maria en Mergriete Busere blijken dus alle twee zeer oud geworden te zijn!

Maria Busere had haar leen te Bassevelde belast met 96 p. par. ten voordele van haar drie gehuwde kinderen. ⁽²⁰⁸⁾. Zij wordt opgevolgd door haar zoon Chillain van Maldeghem, die door zijn tante Mergriete reeds bedacht was met een rente van 36 p. par. op haar leen «sBusers meersch». ⁽²⁰⁹⁾.

Chillain van Maldeghem wordt opgevolgd door zijn dochter Christine die huwt met Joos De Ghendt. Hun zoon Lieven De Ghendt zal in 1629 van zijn moeder de drie lenen erven : het hof van Bassevelde, sBusers meersch, en het schouteetdom van Boekhoute. Van hem en zijn zoon Filip zijn uitvoerige denombrementen bewaard gebleven die ons de grootte en de omvang van hun drie lenen laten kennen. ⁽²¹⁰⁾.

(202) ARA RK nr. 1090 f° 183 r°.

(203) ARA RK nr. 1089 f° 222 r° : «Adrien De Smet comme mary et bail de la demoiselle Marie sBusers tient ung fief endit chasteau de Gand, cest assavoir l'office de schanteete du mestier de Bochaute».

(204) Stadsarchief Brugge, Leenboek van de Lurg van Brugge van 1435 f° 220 r° : «Joncvrauwe Marie de dochte Jans Busers, twijf Jans van Maldeghem», en ARA RK nr. 7827.

(205) ARA RK nr. 7808 f° 7 v°.

(206) A. CASSIMAN, *O. L. Vrouw ten Hove of de priorij te Waarschoot*, in AM nr. 1 (1949) p. 16.

(207) A. CASSIMAN, *Ibidem*, p. 20.

(208) ARA RK nr. 1090 f° 156 bis r° : «et est ledit fief chargé en 96 p. par. appartenans à trois enfans de la dite demoiselle».

(209) ARA RK nr. 1090 f° 183 r° : «Et est le dit fief chargé au proffit de Gheleyn van Maldeghem de 36 p. par. heritable».

(210) ARA Wetachtige Kamer nr. 2354 (anno 1529) en nr. 2359 (anno 1546). Zie bijlage 3.

Aan het eerste leen, het leenhof van Bassevelde waarvan het foncier 99 gemet groot was, is een heerlijke cappoen- en bierente verbonden. De bierente lag in de parochies Assenede, Ertvelde, Kluizen en Zelzate en bestond in «zessenvijftich vaeten bien, gheheeten de noble renten die veerthien leenmannen van de Immenthuyn reporterende onder thoff van Vijnderhautte jaerlicks telcken thalf Maerte tot proffijte van deselve heerl. moeten uutstellen». Wanneer de heer van Bassevelde zijn bierente kwam zitten «daar zijn de voors, veerthien leenmannen ghehauden bij te gheven een heerl. noenmael ende alle mijne honden warme zoete melck ende wittebroot, mij een root paer handschoens ende eene witte ghepelde roede». ⁽²¹¹⁾. De cappoenrente bedroeg ongeveer 190 cappoenen die bezet waren op 408 g. 104 r. land «gheleghen te Bassevelde alle deen in dandere int quartier ghenaept de meersch melsg. op diversche hofsteden ende leenen.» ⁽²¹²⁾. Aan het hof van Bassevelde was het ontvangerschap van de brieven van Aalter gekoppeld, zoals duidelijk gezegd wordt in die denombrementen. ⁽²¹³⁾. Van het leenhof van Bassevelde hingen ongeveer 169 achterlenen af. ⁽²¹⁴⁾. Dit leen was in 1546 belast met 60 p. par. en twee cappoenen.

Het tweede leen is de «Buusers mate» gelegen te Oost-Eeklo te «Maes cruce» De «Buusers mate» bestond uit meersgrond en was ongeveer 34 g. groot. Van dit leen hingen drie belangrijke evenrenten af gelegen te Boekhoute. De witte evenrente bedroeg 16 ½ mudde 4 loopen, de gemoute evenrente bedroeg 6 mudde en 2 ½ zakken en de ruwe evenrente bedroeg 5 mudde en 2 ¼ zakken. Dit leen was in 1546 eveneens bezet met 60 p. par.

Het derde leen tenslotte is het schouteetdom van het ambacht Boekhoute, dat vanouds belast met een rente van 4 p. 4 s. par., «coeghelt» genoemd. ⁽²¹⁵⁾.

(211) ARA Wetachtige Kamer nr. 2377 (anno 1637).

(212) ARA Wetachtige Kamer nr. 2377 (anno 1637).

(213) ARA Wetachtige Kamer nr. 2359 (anno 1546) : «Item ter causen van mijner voors. hove zo es mijn wees een hoofredenaar te Rijsle ende moet onsen ghenadighen heere de grave van Vlaendren dienen met jaerlicx zijn rente tontfangene met zijnen briefven ende spijskero van Altre ende jaerlicx rekeninghe doen te Rijsle ten hove».

(214) ARA Wetachtige Kamer nr. 2385.

(215) Dit «coeghelt» werd betaald voor de twaalf koeien, die al in 1187 aan de Gentse spijker dienden geleverd te worden. De heer van Bassevelde was erfelijke schout in het ambacht Boekhoute geworden, maar diende als tegenprestatie het «coeghelt» te betalen. Zie M. VERHULST en M. GUSSELING, *Gros Brief*, p. 143 : «Vacce ex Bochouta 12».

In 1578 maakt Jan Cobbaert, ontvanger-klerk van de brieven van Aalter de «reninghe des hoirs Philippes de Ghendt» op. ⁽²¹⁶⁾. Filips de Ghendt was reeds vroeger gestorven want in 1572 liet «Antheunis van Wijckhuus als man van voochdien van Anna de Gheendt filia Jonckheere Philips» het denombrement van die drie lenen opmaken. ⁽²¹⁷⁾.

Na de godsdiensttroebelen verschijnt Abraham van Ghemer als erfachtig ontvanger van de brieven van Aalter. ⁽²¹⁸⁾. Het is niet erg duidelijk hoe hij in het bezit gekomen is van het hof van Bassevelde en de andere lenen. Volgens het renteboek uit het begin van de 18de eeuw behoorde de ontvangst van de brieven van Aalter vóór Abraham van Ghemer aan Thomas Maes «getrouwt hebbende Marie de Ghendt, te vooren van Philips de Ghendt filius Lieven». ⁽²¹⁹⁾. Hier ontbreekt Anna de Ghendt die in 1572 zonder twijfel in het bezit was van de drie lenen. Die informatie van het renteboek is ofwel onjuist ofwel onvolledig. Evenmin geeft het de graad van verwantschap aan tussen Abraham van Ghemer en de familie de Ghendt. Mogelijks is Abraham de zoon van de derde zuster de Ghendt.

Volgens De Potter en Broeckaert schonk Abraham van Ghemer het leenhof van Bassevelde aan zijn dochter Isabella bij haar huwelijk met jonkheer Jeroom Tuyll van Serooskercke, die op 6 juli 1639 het denombrement van zijn leen overlegde. ⁽²²⁰⁾. De heer van Serooskercke zal evenals zijn schoonvader weinig geluk kennen met de brieven van Aalter. Abraham van Ghemer had zijn leen de Busermate moeten verkopen om enigszins zijn schulden tegenover de Rekenkamer te Rijsel te kunnen aflossen. ⁽²²¹⁾. Jeroom Tuyll van Serooskercke vergaat het nog slechter want hij komt in de gevangenis terecht wegens zijn wanbeheer van de brieven van Aalter. ⁽²²²⁾. Om toch iets van de inkomsten te redden stelt de rekenkamer van Rijsel een ontvanger aan, Charles Bonne die een vierde van de ontvangst als loon krijgt.

(216) ARA RK nr. 7901 (anno 1578).

(217) ARA Wetachtige Kamer nr. 2363 (anno 1572). Filips de Ghendt had vermoedelijk drie dochters want op 30 april 1579 ontvingen de drie zusters de Ghendt elk 10 p. gr. «te haren leefdage als hoir van Simoen Utenhove en Margriete sBusers». A. CASSIMAN, O. L. *Vrouw ten Hove of de priorij te Waarschoot*, in AM nr. 1 (1949) p. 23-24.

(218) ARA RK nr. 7816 f° 31 r°. (anno 1614).

(219) DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis van Bassevelde*, p. 11. Er is ook een denombrement bewaard van Isabella van Ghemer, dat echter niet gedateerd is, maar vermoedelijk van 1637 is. ARA Wetachtige Kamer nr. 2385.

(220) ARA RK nr. 45213 f° 1 r°.

(221) ARA RK nr. 7902 f° 23 v°.

(222) ARA Acquits de Lille nr. 230.

Abraham van Bockstale, gehuwd met de dochter van Jeroom Tuyll van Serooskercke, had weliswaar in 1668, de eed afgelegd als «haut renneur en l'assemblée des rennengues» ⁽²²³⁾, maar hij deed evenmin iets als zijn voorgangers om orde te brengen in de brieven van Aalter. Hij zal dan ook verplicht zijn in 1687 het leenhof van Bassevelde met de ontvangst van de brieven aan jonkheer François Seclin, heer van Kaprijke, te verkopen. ⁽²²⁴⁾.

Het hof van Bassevelde komt uiteindelijk in handen van de familie Nieulandt, door het huwelijk van Hubert Nieulandt met Catharina, weduwe van de heer van Kaprijke. ⁽²²⁵⁾.

Alhoewel François de Seclin niet als erfachtig ontvanger in de rekeningen verschijnt, was hij dit toch gedurende vier jaar nl. van 1688 tot 1692, jaar van zijn overlijden. Hubert Nieulandt werd slechts van 1793 ontvanger na zijn huwelijk met Catharina Wouters. Wel heeft hij de rekening over de periode van 1688 tot 1701 opgemaakt, maar dat betekent natuurlijk niet dat hij vanaf 1688 ontvanger was geworden. ⁽²²⁶⁾.

Vanaf 1720 zijn jonkheer Charles Borluut en jonkheer Pieter Nieulandt ontvangers van de brieven van Aalter. Charles Borluut was gehuwd met Adriana-Theresia de Seclin en Pieter Nieulandt met Francisca-Petronella Niculandt. Zij waren beiden dochters van Catharina Wouters : Adriana-Theresia uit haar eerste huwelijk met François de Seclin en Francisca-Petronella uit haar tweede huwelijk met Hubert Nieulandt. ⁽²²⁷⁾.

Het huwelijk van Charles Borluut en Adriana-Theresia de Seclin bleef kinderloos zodat de ontvangst van de brieven van Aalter en het leenhof van Bassevelde in handen kwam van Hubert-Frans van Nieulandt, zoon van Pieter en Francisca Nieulandt. Hun zoon Charles-Desiré zal de laatste rekening van de brieven van Aalter voor de periode 1783-1786 opmaken. ⁽²²⁸⁾.

(223) ARA RK nr. 7822 f° 38 v°.

(224) ARA RK nr. 45213 f° 1 r°.

(225) ARA RK nr. 7907 f° 1 r° : «Rekenijnghe die hij desen doet Jonckheere Hubert Nieulant, heere van Pottelberghe etc causa geallieert mette vrouw douagiere van wijlent den heere van Captijcke ende alsoo erfachtig ontfangher van sijne Maejesteyts briefven van Aeltert vande jaeren verscheenen 1688 tot ende met 1701 wesende veerthien».

(226) Zie in dit verband de opmerking van Arthur Verhoustraete die meent dat François de Seclin niet in het bezit kan geweest zijn van de ontvangst van de brieven van Aalter. A. VERHOUSTRAETE, *Leenroerij overzicht van Aalter*, in AM nr. 15 (1964) p. 198.

(227) A. VERHOUSTRAETE, *Ibidem* p. 198.

(228) ARA RK nr. 7915.

De gegevens in de bronnen over de brieven van Aalter liggen precies over 600 jaar verspreid : van 1187 tot 1786. We hebben gepoogd de evolutie van de werking van het ontvangstbureau binnen die tijdspanne te schetsen. Als oudste element in die organisatie hebben we de draagbrieven gevonden die waarschijnlijk tot de oorsprong van de renten teruggaan. Later wordt de ontvangst meer gecentraliseerd en worden de renten via subalterne ontvangers, zoals de heer van Zomergem en de schepenen van Aalter, geïnd. In de ambachten Assenede en Boekhoute en te Hijfte worden de renten door de klerk-ontvanger van de erfachtige ontvanger geïnd. Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw blijkt het ambt van ontvanger reeds erfelijk te zijn geworden. Het blijft in handen van de familie Busere en nakomelingen tot in 1687, wanneer het aan de heer van Kaprijke verkocht wordt.

De studie van de verspreiding van de renten heeft interessante gegevens voor de historische geografie opgeleverd. Een deel van de renten ligt op gronden die slechts in de loop van de twaalfde eeuw werden ontgonnen. Dit is het geval te Bassevelde, Boekhoute, Assenede, Ertvelde en Hijfte. Bassevelde is zeer waarschijnlijk ten gevolge van een grafelijk initiatief ontstaan langsheen de Gravenweg. De evenrenten in die twee ambachten en de moutrenten te Hijfte zijn ontstaan in de twaalfde eeuw tijdens de eerste ontginningsfase van dit tot dan toe woest gebleven gebied. Van andere aard zijn de berente gronden te Zomergem, Landegem, Merendree en Aalter. Zij liggen aan de periferie van oudere kultuurgronden nl. in de nabijheid van de kouters en te Landegem rond de Wildendries en de Heistendries. Merkwaardig is het bovendien dat die gemeenten een prehistorische waterloop op hun grondgebied hebben. Tussen Landegem-dorp en de wijk Rentergem stroomt de Poeke (= Neerkale), ten noorden van Aalter-dorp en ten zuiden van Zomergem-boven treffen de Durme (= Hoogkale) aan, terwijl Merendree tussen beide waterlopen ligt. De mout- en gerstrenten zijn bezet op gronden die tijdens een tweede ontginningsfase tot kultuur werden gebracht in de loop van de elfde eeuw.

Onze kennis van het grafelijk domein en de ontginningsgeschiedenis van bepaalde dorpen kan dus verdiept worden door de evolutie, de werking van de grafelijke ontvangstbureaus na te gaan en door de verspreiding van de renten op te zoeken. We hopen dat aangetoond te hebben met onze bijdrage over de brieven van Aalter. Alhoewel het slechts een secundair ontvangstbureau is hebben we toch enkele gegevens kunnen verzamelen over het brievenstelsel en verspreiding van de oudste kultuur-

gronden in enkele gemeenten nabij de Durme en de Poeke en in de ambachten Assenede en Boekhoute.

Een onderzoek betreffende de Gentse spijker zou natuurlijk nog meer bijdragen tot de kennis van een belangrijker aantal gemeenten, maar dit zou dan een werk van grotere omvang zijn dat buiten de mogelijkheden van een lokale geschiedenisvorser valt.

Luk STOCKMAN.

BIJLAGE I

Uittreksel uit de grote brief van 1255, bewaard in het Rijksarchief te Gent Fonds Gaillard nr. 72 bis.

HALTRA

Anno MCCLV. Ratio Busers facta Insulis die jovis post octava nativitatis beati Johannis eodem anno. Caput ejus moud 9 m° 5 r.; ordeï 2 m° preter ½ sextarium Ex Zomerghem moud 9 m° 3 r. 1 spind; ordeï 9 m° preter ½ sextarium. Ex Iveta moud 6 ½ m° 5 r. 1 spind. Totum moud 25 m° 7 r. 2 spins. Vini 40 hama, hoc est 24 l. Ex Bouchouta avena 35 m° 3 r. 6 spins. Ex Hassenede 14 m° 7 r. Totum avene 49 m° 10 r. 6 spint. Datum decime moud 5 m°. Vigilibus et prebendariis 3 m° preter 1 ½ r. Balduino de Prato 3 m°. Monialibus de Biloka 7 ½ r. Totum datum et insinatum moud 11 m° 6 r. Remanet sub eo moud 14 m° 1 r. 2 spins, hoc est in nummis 11 p. 5 s. 8 d. Ordeï sub eo 11 m° preter 1 sextarium; 6 sextaria per m°, hoc est in nummis 16 p. 5 s. Remanet sub eo avena 49 p. 10 r. 6 spins, hoc est in nummis 39 p. 18 s. 4 d. Butiri sub eo 7 pise, hoc est 56 s. Datum ex vino Godefridi Scandelani 10 p. in feodo perpetuo. Remanet sub eo vinum, hoc est 14 p. Mel sub eo hoc anno, hoc est 20 s. Totum quod debet comiti 85 p. 5 s.

BIJLAGE II

Rekening van de brieven van Aalter bewaard in het Rijksarchief te Gent, Fonds Gaillards nr. 110.

Arrieraage rendu par Jehan le Buzere en le renenghe lan mil ccc vj.

IN ARTEVELDE

Per Phelip den Maets

Jan Michiel	22 d.
Pieter die Vulre	16 d.
Wouterman f. ser Pieter	22 d.
Lexis f. Roegaers	7 d.

Per Veranezoete Steps

Pieter die Vulre	11 d.
------------------	-------

Per Wouter Labbe

Lisebette Arnout	8 d.
------------------	------

Per Michiel Meyer

Avezoete Keysers	29 d.
sBoerechgraven Warande	38 d.

Per Baremvat

Pieter f. Willem's Saremans	39 d.
-----------------------------	-------

Somme	16 s.
-------	-------

IN ASSENEDE

Per Willem Bertolf

Jan f. ser Gossins	15 d.
--------------------	-------

Per Jan Boelen

Jan die Blonde	10 d.
----------------	-------

Per Jan die Smet

dominus Egidius Stichtre	3 ½ d.
--------------------------	--------

Per Jacob f. Witte Gherards

Willem Lexis	12 d.
--------------	-------

Per Simoen de Brande

Jan f. Gossins	13 d.
----------------	-------

Per Salemoen f. Salemoens

fili Jan Blankards	5 s. 4 d.
--------------------	-----------

Per Salemoen f. ser Pieters

vidua Jan Salemoens	18 d.
Arnout Smedekin	4 d.

Per Jacob f. ser Ghiselins

Ferrant	6 s. 10 d.
Vidua Willem Prisebiers	6 s. 10 d.
Jan van Zelzate	5 s. 5 d.
Boidin f. ser Ghiselins	4 s. 2 d.
Zimoen van Averleye	7 d.
Pieter van Esse	5 d.
Kateline Scadevoets	5 d.
Pieter die Vrieze	7 d.
Filii Jan Bouts	10 d.
Jan f. scheve Ghiselins	10 d.
Filii Wandelards van Vranove	15 d.

Somme

51 s. 10 d.

IN BASSEVELDE

Per Derman den Priester

Jan de alta via	16 d.
Eclessia de Bouchoute	11 d.

Per Allotten

Filii Weitins f. ser Diederix	16 d.
Willem Wittoc	11 d.
Filii Willem van Praet	12 d.

Per Boelin puer

Hughe die Smet	22 d.
Willem die Smet	55 d.

Per Bielant

Ave Moenins	3 d.
Robaes	3 d.
Hughe Prisebier	28 d.

Per Willem die Buekre

Reyne Witaghe	12 d.
---------------	-------

Per den Buekre

Eclesia de Buchoute	11 d.
---------------------	-------

Per Heinric Ekel

Pieter f. Vergheyle Willem	55 d.
Pieter Callin	55 d.
Jan Danker	22 d.
Jan Hantsdil	18 d.

Per Jan Zoeteman

Hughe Prisebier	22 d.
Pieter Callin	5 s. 5 d.

Per Etbrechte Cracken

Pieter Masier	}	5 s. 5 d.
Pieter Callin		

<i>Per Thomas f. Estas</i>		
Clais Vlaminc		8 d.
<i>Per Gherard Vlaem</i>	4 s.	2 d.
<i>Per Jan den Witten</i>		
Bodsard Wedeghe		11 d.
<i>Per Jacob Evelgast</i>		
Vidua Oleeerst	7 s.	9 d.
Bele Jans broeders		11 d.
<i>Per Jan den Knuut</i>		
Die Capelrie van Bassevelde		44 d.
Lambrecht f. Pauwels		7 d.
<i>Per Pieter Stekelare</i>		
Jan Boenard		16 d.
<i>Per Jan f. Willems</i>		
Pieter Callin		22 d.
Pieter f. Willems		12 d.
Kateline Hughe Stoppels		10 d.
Jan die Moelnare		5 ½ d.
<i>Per Boidin den Wale</i>		
Egidius Zoedeharte		18 d.
Jan van den hoghen weghe		40 d.
<i>Per Wouter Evelgast</i>		
Mie Baes		18 d.
<i>Per Willem den Raven</i>		
Margriete Jans Moencx		18 d.
Pieter f. Mabeken		18 d.
Jan Danken		11 d.
Pieter f. Willems Saremans		11 d.
Wouter f. Woutermans		7 d.
<i>Per den Denre</i>		
Marie Miters		3 d.
Jan f. Gillis Smets		19 d.
Hughe de Brautwere		17 d.
Arnout Bannin		25 d.
Arnout Hielard		12 d.
Willem f. Dierkins Costers		10 d.
<i>Per Pieter f. Willems f. Serboutens</i>		
Hughe Prisehier	5 s.	
Willem Rasse	6 s.	10 d.
Pieter f. Weitens		19 d.

Somme 4 ½ p. 7 d.

DIT ES VAN MOUTE VOR DEN STEN

Per Inghelbrecht Osebrecht

Heinric f. Boidins	14 d.
	de Hughe de Mendonc
Heinric de Mendonc	4 ½ s.

Per Blikarde

Heinric f. Fierins sive Vrients	5 ½ s.
---------------------------------	--------

Per Obrecht

Jan Michiel	27 d.
Wederic de Eke et sui	7 s.
Wouter Pape et Heyle Lanis	3 ½ s.

Per Hildemare

Boidin de Roden	} 9 ½ s.
Wouter de Roden	

Per Rikilt

Boidin de Velde	34 d.
-----------------	-------

Per Inghelard

Willem de Bergheline	45 d.
Margriete de Wingarde	23 d.

Per Volprecht

Heinric van Pollinaes	} 4 ½ s.
Rase Scotte	
Jan de Beke	

Somma	46 s. 5 d.
-------	------------

Somma per totum 9 ½ p. 35 d.

Item domina de Gavre, dominus de Prat et Stassinus de Sconeberghe ;
maud 14 m° 1 r. 2 sp. le m° 60 s. val. 42 p. 7 s. 3 d. Item dorge 11 m°
preter 1 sext. val. 62 s. le m°, valent 35 p. 16 s. 10 d. Item sour le poudre
de Gand 14 p.

Somme pour tout darrierage 99 p. 17 s.

BIJLAGE III

Denombrement van de drie lenen van Philips de Gendt bewaard in het algemeen Rijksarchief te Brussel ; Fonds Wetachtige Kamer nr. 2359 (anno 1546).

lc Aernoudt de Brauwere als man van voochdien van Philips de Gendt fs Lievens, kenne dat de selve mijn weese es houdende te leene vander keyserlicker majesteyt ons gheduchts heere, grave van Vlaendren, van zijnen casteele te Ghendt drie leenen waerof deerste leen ghenaeamt es thof van Bassevelde groot ontrent neghen ende tnegentich ghemeten landts lettelt meer of min midtsgaders cappoen- ende bierente daertoe behoorende die diversche lieuden jaerlicx ghelden uut haeren lande gheleghen inde prochie van Bassevelde, Assenede, Ertvelde ende daerontent. Item ande oostzijde van mijnen hove licht tVeltstraetkin, west vanden zelve dhorie Jan Yserman, noordt dhorie Franchois Sturfskoop, zuudt tGravenstraete. Tselve hof van Bassevelde es jaerlicx belast met acht ende veertich ponden par. erfvelicke rente twee cappoenen. Ende noch twalef ponden par. erfvelicke rente midtsgaders tonderhouden gheschotten, sluusen, bruggen, dijcken ende waterganghen. Ende es weerdte boven alle commere jaerlicx achtthien ponden gr. vlaems. Item ter causen van mijner voors. hove zo es mijn weese een hoofredenaer te Rijsle ende moet onsen ghenadighen heere de grave van Vlaendren dienen met jaerlicx zijn rente tontfanghene met zijnen briefven ende spijskere van Altre ende jaerlicx rekeninghe doen te Rijsle ten hove. Welc leen staet te trauwe ende waerhede teenen vullen coope. Ende hierof van mijne leene voorseyt zijn ghehauden veel diversche leenen ende manscepen hier naer verclaerst. Daer toe ic stelle eenen ghecommitteerden balliu ende man omme tvoors, mijn hof eerlick in rechte thoudene ende met de mannen te doene ghelijck men van ouden tijden ghecostumeert es te doene. Item mijn voors. weese es noch houdende voor tweede leen van onsen ghenadeghen keyser, grave van Vlaendren van zijnen casteele te Ghendt, ghenaeamt de Buusermate groot van lande vierendertich ghemeten hondert vichtich roeden lettelt meer of min. Tselve landt ligghende binnen der prochie van Ooest-Eecloo meesch weesende westvaert vander keercke dat men heet Maes cruce. Item oost ende noordt van mijnen voors. leene es ghelant tclooster van Ooest-Eecloo zuydt den waterganck ende west diversche persoenen, d'hoirie van Adriaen de Dendre, ghelt alle jaere achtien sc. par. erfvelicke rente daerbij up een hofste. Item bovendien om deser rente heeft mijn een leen evenrente ligghende binnen der prochie van Bochoute. Ende mijn leenen ghehouden van mijnen hove te Basse-

velde die diversche personen toebehooren ende in manscepe houden
 vijftachtentich ghemeten ende twee en vijftich roeden landts lettelt
 meer of min up elc ghemet ghelt men mijn leen voorseyt seven viertaelen
 witte evene. Compt de somme van allen de voorscreven leenen zeshien
 mudden een half ende vier loopen. Item noch inde selve prochie up twee
 ende dertich ghemeten leens ende twee ende veertich roeden landts lig-
 ghende ande meersch up elc ghemet seven viertalen ghemaudt even.
 Comt de somme van dien zes mudden twee sacken ende een half die di-
 versche persoenen ghelden uuyt haren leene ende in manscappe houden
 vanden hove van Bassevelde. Item noch zelve prochie ghelegghen ten
 Heest up seven-en-twintich ghemeten ende hondert ende zevenentses-
 tich roeden landts gheldek uut elc ghemet seven viertalen riwe evene.
 Compt de somme van desen vijf mudde twee sacken ende een vierlijcx.
 Item dit voors. leen es belast met tsestich ponden par. te lossene den
 penninck zeshiene. Dese voorscreven leenen zijn ghehouden de twee
 ende twintich ten vullen reliefve ende camerlinck ghelt. Voort de neghen
 ende tachtentich leenen staen ter bester vromen van drie jaeren ende
 alle den thiensten penninck te veranderinghe bij coope ende staet dit
 zelve leen miin ghenadeghen heere ten vullen coope. Item dese voors.
 weese es noch houdende voor tderde leen van onsen ghenadeghen heere
 van zijnen casteele te Ghendt tschoutedom van Bochauten ambacht met
 de voghelrie ende vischerie daer anclenvende ghelijck men van ouden
 tijden ghecostumeert ende gheuseert es, belast alle jaeren onsen ghenade-
 ghen heere zijnen spijsckere van Ghendt met vier pont vier sc. par. erfve-
 licke rente uutgaende welcke rente gheheeten es toeghelt. Ende dit leen
 staet te houdene mijns sgheduchts heeren ghevanghenen ende inde ghe-
 valle dat zij ghejusticeert worden en zoude daer niet vooren hebben van-
 den verteerden costen bij hemlieden verteert. Dit voors. leen staet ter
 trouwe ende waerheden ende teenen vulle coope. Alzoe gheve ic
 Aernoudt de Brauwere als man van voochdien up Philips de Ghendt
 de grootte, denombrement ende legghere van zijnen voorghenoumden
 leenen inde handen van mijn heere den balliu vander Ouderburgh bij
 protestatie indien de voorn. leenen meerder oft minder bevonden worden
 dan dit mijn rapport ende overgheven verclaerst, bidde mijn heere daerof
 te stane onverlet jeghens mijn heere ende dat te beternen ter ordonnantie
 ende goetdijncken van den mannen vanden zelve casteele wiens huus-
 ghenodt ende medeman ic ben. In kennesse der waerheden zo hebbe ic
 Aernoudt de Brauwere voorseyt jeghenwoordich rapport gheseghelt den
 twintichsten in April XVe zessende veertich naer tscamen van Uutrecht.

BIJLAGE IV

Erfachtige ontvangers van de Brieven van Aalter

- 1187 Walterus Busere (gros brief p. 148)
- 1255 Busers (RAG Fonds Gaillard nr. 72 bis) Waarschijnlijk Hugo Busere van Bassevelde.
- 1296 Jehan I le Busere (ARA RR nr 266)
- 1302 Johannes I Busers (ARA RR nr. 268)
- 1306 Jehan I le Busere (ARA RR nr 270 en RAG fonds Gaillard nr. 110)
- 1309 Jehan de Buser de Bassevelde (ARA RR nr. 271)
- 1311 Jehan I le Busere (ARA RR nr. 272)
- 1315 Jehan I le Busere (ARA RR nr. 273)
- 1316 Jehan I le Busere (ARA(RR nr. 274)
- 1327 Jehan I le Busere (ARA RR nr. 277)
- 1329 Maria I filia Johannis (ARA RR nr. 278)
- 1333 Maria I filia Johannis (ARA RR nr. 279)
- 1336 Maria I filia Johannis (ARA RR nr. 280)
- 1348 Johannes II Busers (ARA RR nr. 281)
- 1354 Maria II filia Johannis (ARA RR nr. 282 en nr. 283)
- 1376 Rogerus Busers (ARA RR nr. 284 en ARA RK nr. 7800)
- 1380 Rogier le Busere (ARA RK nr. 7801)
- 1381 Rogier le Busere (ARA RK nr. 7802)
- 1384 Johannes III Busers (ARA RR nr. 286)
- 1390 Johannes III Busers (ARA RK nr. 7826)
- 1398 Johannes III Busers (ARA RK nr. 7902 los stuk)
- 1421 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7807)
- 1434 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7827)
- 1441 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7808)
- 1451 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7828)
- 1461 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7809)
- 1471 Marie III fille de Jehan le Busere (ARA RK nr. 7829)
- 1473 Marie sBusers (ARA RK nr. 1090 f° 156 r°)
- 1482 Ghillan de Maldeghem (ARA RK nr. 7810)
- 1483 Ghillain van Maldeghem (ARA RK nr. 7830)
- 1502 Christine de Maldeghem (ARA Wetachtige Kamer nr. 2352)
- 1504 Christine de Maldeghem (ARA RK nr. 7811 en nr. 1091 f° 169 r°)
- 1509 Christine de Maldeghem (ARA RK nr. 7831)
- 1522 Josse de Ghendt (ARA RK nr.7812 f° 18 r°)

- 1528 Judocus de Ghendt, echtg. Christine de Maldeghem (ARA RK nr. 7832)
- 1529 Lieven de Ghendt (ARA Wetachtig Kamer nr. 2354)
- 1545 Lieven de Ghendt (ARA RK nr. 7813 f° 15 v°)
- 1546 Philips de Ghendt (ARA Wetachtige Kamer nr. 2359)
- 1572 Antheunis van Wijckhuus, echtg. Anna de Ghendt (ARA Wetachtig Kamer nr. 2363)
- 1578 Hoirs Philippe de Ghendt (ARA RK nr. 7815 f° 28 v° en RK nr. 7901)
- 1614 Abraham de Ghemert (ARA RK nr. 7816 f° 31 r°)
- 1633 Abraham de Ghemert (ARA RK nr. 7817 f° 31 r°)
- 1637 Jheronumus Tuyll van Serooskercke (ARA Wetachtig Kamer nr. 2377)
- 1645 Jheronimus Tuyll van Serooskercke (ARA RK nr. 7902)
- 1648 Jheronimus Tuyll van Serooskercke (ARA RK nr. 7819)
- 1663 Isabelle de Ghemer, weduwe van J. Tuyll van Serooskercke (ARA Wetachtige Kamer nr. 2382)
- 1669 Abraham van Bocxstaele (ARA RK nr. 7828 f° 38 v°)
Vanaf 1657 tot 1687 heeft de rekenkamer van Rijsel een ontvanger aangesteld nl. Charles Bonne
- 1701 Hubert Nieulant (ARA RK nr. 7907)
- 1719 Hubert Nieulant (ARA RK nr. 7908)
- 1724 Charles Borluut, heere van Schoonberghe en Pieter, burggrave van Nieulant-Pottelberghe (ARA RK nr. 7909)
- 1729 Charles Borluut en Pieter Nieulant (ARA RK nr. 7912)
- 1732 Charles Borluut en Pieter Nieulant (ARA RK nr. 7913)
- 1738 Douarière van Charles Borluut en Pieter Nieulant (ARA RK nr. 7913)
- 1747 Douarière van Pieter Nieulant, erfachtighe ontfangherigghe (ARA RK nr. 7913)
- 1768 Hubert François burgghrave van Nieulant (ARA RK nr. 7913)
- 1775 Douarière Hubert François Nieulant (ARA RK nr. 7813)
- 1782 Charles Desiré burggrave van Nieulant ende Pottelsberghe (ARA RK nr. 7914)
- 1786 Charles Desiré burggrave van Nieulant ende Pottelsberghe (ARA RK nr. 7915).

Die lijst werd opgemaakt aan de hand van de rekeningen van de Grote brieven en de brieven van Aalter en aan de hand van de denombrementen van het leenhof van Bassevelde.

DE REGLEMENTERING VAN DE TRADITIONELE BRUGSE
TEXTIELAMBACHTEN IN DE 15^e EN 16^e EEUW.

Dat de reglementering van de ambachten vanaf de late Middeleeuwen soms tot in het extreme doorgevoerd werd, is bekend. Dit hopen we in dit artikel te illustreren voor de traditionele textielambachten te Brugge. Hieraan dient ter verantwoording nog toegevoegd dat aan bepaalde aspecten, misschien op zichzelf belangrijk, maar minder beantwoordend aan het door ons vooropgezette doel, minder aandacht geschonken werd. Zo werd o.m. voor bepaalde technische termen, soms genoeg genomen met een bondige uitleg.

I. VOORWAARDEN TOT OPNAME IN HET AMBACHT

Een belangrijk verschijnsel in het ambachtswezen was het streven om op indirecte wijze het meesterschap erfelijk te maken, wat zich uitte in het stellen van hoge eisen aan de niet meesters-kinderen, wat de toelating tot het meesterschap betreft. Dit ambachtelijk exclusivisme dat veelal leidde tot een volledige «geslotenheid» van het ambacht, manifesteerde zich ook duidelijk te Brugge in de traditionele ambachten van de textielnijverheid, — het wevers-, volders-, scheeders- en verversambacht —, en nam nog scherpere vormen aan naarmate de vijftiende eeuw verstreek.

De voorschriften met betrekking tot de voorwaarden tot opname in het ambacht, waren, blijkens keuren die waarschijnlijk dateren van 1441

of daaromtrent ⁽¹⁾ nagenoeg uniform wat betreft de wolwevers, de volders, de scheerders, de ververs en de tijkwevers (of linnenwevers) en kwamen samengevat op het volgende neer.

Wie te Brugge het vak wilde aanleren, werd als leerknäap aanvaard, mits het vooraf betalen van 20 schellingen groten aan het ambacht, 12 groten aan deken en vindere, 12 groten aan de gilde (godsdienstig genootschap van het ambacht), en 2 groten aan de klerk (boekhouder). De leertijd voor de wolwevers, de volders, de scheerders, de ververs en de tijkwevers was bepaald op respectievelijk 4, 4, 2 en 3 jaar. Tevens was — in theorie althans — voor een leerknäap het poorterschap vereist. Doch uit een proces betreffende de ververs, blijkt dat een vreemde die te Brugge zijn leertijd wilde doormaken, slechts poorter diende te worden na het verstrijken daarvan. ⁽²⁾. Deze uitspraak, uitgaande van de stads-magistraat, mag zonder twijfel uitgebreid worden tot de andere ambachten. Bij de overgang van leerknäap naar gezel, was nog een storting vereist van 20 schellingen groten; de verplichting echter om bij die overgang een bekwaamheidsproef af te leggen komt alleen ter sprake in de volderskeure, waaruit men geenszins mag veronderstellen dat men in de andere textiel-ambachten geen bekwaamheidsproef eiste. Tevens blijkt uit de wolwevers- de volders- en de scheerderskeure dat het niet toegelaten was onmiddellijk na het volbrengen van de leertijd, tot het meesterschap op te stijgen. Eerst moest dus nog een bepaalde tijd bij een meester als gezel gewerkt worden. Wie dan tenslotte meester wilde worden, diende nog 2 ponden groten te betalen aan het ambacht, 12 groten aan deken en vindere, 12 groten aan de gilde, en 2 groten aan de klerk.

Een vreemde die te Brugge hetzij als «knäap» (d.w.z. gezel), hetzij als vrije meester zijn stiel wilde komen uitoefenen, verkreeg de «vrijheid» in het ambacht, mits het storten van 3 pond groten in de ambachtskas

(1) In een cartularium omvattende keuren en aanvullingen op die keuren, van alle ambachten (Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, Nr. 1) waarop de «*Collection des keuren ou statuts de tous les métiers de Bruges*», uitgegeven door de Soc. d'Emul. de Bruges, Gent 1842. — die nochtans uitsluitend de wevers-, volders-, scheerders- en ververskeuren bevat —, is gebaseerd, zijn alleen de aanvullingen gedateerd; de keure van de timmerlieden evenwel, in dit cartularium bevat, dagtekent volgens A. VAN DE VELDE, (*De ambachten van de timmerlieden en schrijnwerkers te Brugge, hun wetten, hun geschillen en hun gewrochten* (XIVe - XIXe eeuw), Gent, 1909, p. 22), van 1411, hiervoor steunend op een processtuk: daar veel bepalingen van deze keure in grote mate, zowel qua vorm als inhoud, overeenstemmen met bepalingen die voorkomen in keuren van de wolwevers, scheerders, ververs en tijkwevers insgelijks in hogergenoemd cartularium bevat, mag verondersteld worden dat ook die keuren dagtekenen van omstreeks 1411.

(2) Coll. des keuren..., p. 115-116.

en het betalen van 12 groten aan de deken en vinders, benevens 2 groten aan de klerk. Eveneens moest hij een getuigschrift aan deken en vinders kunnen voorleggen, inhoudende het bewijs van zijn vakkunde, wat in feite waarschijnlijk neerkwam op een schriftelijke bevestiging van het volbrengen van zijn leertijd. Doch daarbij kwam nog de verplichting een bekwaamheidsproef af te leggen; dit laatste dan vormde zonder twijfel de voor naamste hindernis voor de vreemde die de «vrijheid» in het ambacht wilde verkrijgen. Het al of niet slagen in de proef immers, was in grote mate afhankelijk van de gezindheid van deken en vinders, die in het ambachtswezen uiteraard de verdedigers waren van exclusivisme, conservatisme en egoïsme. Een bepaling die uitdrukkelijk het bevel inhoudt alwie aan hogergenoemde voorwaarden voldeed in het ambacht op te nemen, wijst er trouwens op dat dit niet altijd zonder enige tegenzin gebeurde vanwege de deken en de vinders.

Dit alles betreft niet-meesterskinderen. Deze laatsten echter werden van de meeste hogerbeschreven lasten vrijgesteld, en moesten om hun vrijheid te «lossen», dit wil zeggen om meester te worden, slechts 12 groten betalen aan deken en vinders, 12 groten aan de gilde, en 2 groten aan de klerk, terwijl in de weverskeure tevens de verplichting voorkomt om bij die gelegenheid een kan wijn aan de vinders, een paar handschoenen aan de deken alsmede 5 schellingen parisisen «ter aelmoesse» te schenken; dit laatste gebruik, of gebruiken van dezelfde aard, golden waarschijnlijk ook voor de andere ambachten. Om echter van die voorwaarden te kunnen genieten, moest het meesterskind de leeftijd van 15 jaar bereikt hebben, en geboren zijn nadat zijn vader vrije meester geworden was. ⁽³⁾.

Het ambachtelijk exclusivisme, waarvan het streven naar erfelijkheid van het meesterschap het belangrijkste aspect vormde, manifesteerde zich ook op andere gebieden, onder meer in het begunstigen van wie zijn leertijd in de stad had volbracht — dus ten nadele van de vreemde. Dit kan men aantonen in de bepaling, dat, wie het bedrijf te Brugge had aangeleerd, en de weduwe huwde van een vrije meester, daardoor de helft van de vrijheid verkreeg. Dit betekende dat hij slechts de helft van de lasten moest betalen, normaliter geëist om toegang te krijgen tot het meesterschap. ⁽⁴⁾.

(3) Voor alle hogerbeschreven voorwaarden tot opname in het ambacht, cfr. voor wat betreft de wolwevers, volders, scheerders en ververs, Coll. des keuren..., p. 3, 4, 5, 12, 15, 31, 32, 50, 63, 64, 75, 85, 86; cfr. voor de tijkwevers, de keure in R.A. Brugge, Fonds van de ambachten, Cartularium Nr. 1, fol. 297 en v^o.

(4) Coll. des keuren..., p. 6, 34, 64, 95.

In verband met de voorschriften aangaande de voorwaarden tot opname in het ambacht, moeten ook vermeld worden, de bepalingen die betrekking hebben op het tewerkstellen van de «onvrije» arbeiders die dus geen lid waren van het ambacht. De onvrije arbeiders mocht men te werk stellen in geval van tekort aan vrije gezellen ⁽⁵⁾, doch ook wanneer de vrije gezellen al te hoge looneisen stelden; dit blijkt althans uit een aanvulling op de weverskeure, van 1464. ⁽⁶⁾.

Dat de eisen aangaande het verwerven van het meesterschap voor de niet-meesterskinderen strenger werden in de tweede helft van de 15e eeuw, werd reeds terloops gezegd in het begin van dit hoofdstuk; tot de voornaamste keurveranderingen die dit illustreren behoorden de volgende.

Uit een aanvulling op de wevers- en volderskeure, daterend van 1465, blijkt dat én voor de wevers én voor de volders vanaf die datum het meesterschap een monopolie werd voor wie te Brugge zelf zijn leertijd volbracht had, terwijl terzelfdertijd, maar dan alleen wat de volders betreft, de leertijd voor de meesterskinderen van 4 tot 2 jaar werd gereduceerd. ⁽⁷⁾. In het scheerdersambacht legde men eveneens rond die tijd, meer bepaald in 1470, aan de niet-meesterskinderen die meester wensten te worden, de verplichting op eerst nog 3 jaar als gezel in dienst van een vrije meester te werken, dus 1 jaar langer dan dit voorheen het geval was. ⁽⁸⁾. Bij de ververs tenslotte werd het bedrag, vereist om tot het meesterschap toe te treden, in 1478 aanzienlijk verhoogd. ⁽⁹⁾.

Aan de toestand in voorgaande alinea's geschetst, kwam slechts weinig verandering in de 16^e eeuw; de tot in het extreme doorgevoerde reglementering zoals die was op het einde van de 15^e eeuw, poogde men zoveel mogelijk te behouden.

Als veranderingen die hier van enig belang kunnen geacht worden, dienen aangestipt dat in 1562 in het voldersambacht de leertijd van 4 op 2 jaar gebracht werd — wat reeds lang het gebruik was, maar dan uitsluitend voor meesterskinderen — ⁽¹⁰⁾, terwijl het anderszijds blijkt uit

(5) Coll. des keuren..., p. 14, 57, 82.

(6) Ibidem, p. 27.

(7) Ibidem, p. 28, 56, 57, 58; zie ook wat de wevers betreft, de bekrachtiging van deze bepalingen door Karel de Stoute in L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancien estaple de Bruges*, Brugge 1904-1906, 4 dln., dl. II Nr. 1146.

(8) Coll. des keuren..., p. 81.

(9) Ibidem, p. 117, 118.

(10) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, volders, Nr. 478.

(11) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter nr. blauw 8365.

een proces van 1546, dat de vreemde knapen bij hun opname in het ambacht van de wolwevers, slechts 2 in plaats van de vroeger vereiste 5 ponden dienden te betalen. ⁽¹¹⁾.

II. DE GELIJKHEID ONDER DE AMBACHTSLEDEN

Kenmerkend voor het middeleeuwse ambachtswezen was ook het streven om kapitaalsvermeerdering niet onbeperkt toe te laten, opdat geen al te grote ongelijkheid onder de ambachtsleden zou ontstaan; vandaar voorschriften die o.m. het aantal arbeiders, het aantal productiemiddelen, de maximumproductie, de lonen, en meer speciaal wat de textielnijverheden betreft, de status van de «drapier» (of de ondernemer in de laken-nijverheid) vaststelden.

Waar de verplichting om slechts één enkele leerknapp per meester aan te nemen vrijwel voor de meeste Brugse ambachten gold ⁽¹²⁾ was er geen gelijklopende regeling wat betreft het veroorloofde aantal gezellen; dit verschildte van ambacht tot ambacht. Voor de wolwevers komt, in de vijftiende eeuwse keure althans, geen bepaling voor die het aantal gezellen per meester vaststelt; misschien achtte men dergelijke bepaling overbodig, gezien wel het veroorloofde aantal weefgetouwen per meester voorgeschreven werd. Een «conventwever, die om huere weeft» d.w.z. een meester-wever die als loonarbeider het werk uitvoerde hem door een drapier opgelegd, mocht slechts één enkel getouw bezitten ⁽¹³⁾, zodat hij zeker niet meer dan één gezel kon tewerkstellen, in aanmerking genomen dat hij tevens recht had op een leerknapp. Voor de wevers-drapiers echter, schijnt het gebruik van 2 weefgetouwen lange tijd algemene regel geweest te zijn, tot ze zich in 1486 van dit voorrecht beroofd zagen, en het verder met slechts één weefgetouw moesten stellen. ⁽¹⁴⁾. Beklag daarover bij hogerhand bracht geen baat bij. ⁽¹⁵⁾.

In 1553 had deze bepaling nog niets van haar kracht verloren. ⁽¹⁶⁾. Voor de wolwevers zijn geen voorschriften aan te wijzen die de productie

(12) Cfr. o.m. A. VAN DE VELDE, op. cit. p. 11; meer bijzonder voor de wevers, volders, scheerders en ververs, cfr. Coll. des keuren..., p. 3, 32, 63, 85.

(13) Coll. des keuren..., p. 13.

(14) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nr. 486, fol. 90.

(15) O. DELEPIERRE en F. PRIEM, *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, Brugge, 1840-1858, 12 din., dl. I, p. 137.

(16) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8395.

aan bepaalde maxima vastleggen ; waarschijnlijk was men er van overtuigd dat de vaststelling van het aantal getouwen per meester, de verplichting de arbeid te regelen naar de werkklok ⁽¹⁷⁾ en de strenge controle, die overhaastig werk onmogelijk maakte, er voldoende borg voor stond dat de ene wever niet veel meer zou produceren dan de andere.

Uit de vijftiende eeuwse volderskeure daarentegen, blijkt dat nauwkeurig vastgesteld werd hoeveel lakens men slechts mocht vollen in een bepaalde tijd ; dat verschilde alnaargelang het soort laken, en de afmetingen ervan. ⁽¹⁸⁾. Tevens leert dit voorschrift zelf dat men dergelijke bepaling oplegde opdat men «redelijke loon winne». Hierdoor wordt het streven om kapitaalsvermeerdering niet onbeperkt toe te laten, en bijgevolg het streven naar gelijkheid onder de volders, duidelijk aan het licht gesteld. Toch mag men aannemen dat die maatregel evenzeer getroffen werd om overhaastig werk te verhinderen. Tenslotte was het aan een meester-volder niet toegelaten zich van meer dan één volderskuip te bedienen. ⁽¹⁹⁾. Uit het feit dat te Leiden een volder van de oude draperie niet meer dan vier volderskuipen in zijn meesterij mocht hebben, en het aantal knapen acht niet te boven mocht gaan ⁽²⁰⁾, kan men afleiden dat een meester-volder te Brugge, waarschijnlijk niet meer dan twee gezellen te werk kon stellen.

Het veroorloofd aantal scheertafels of -dissen die een droogscheerder in zijn «wyncke» mocht opstellen, was aanvankelijk bepaald op drie ⁽²¹⁾ ; dit aantal werd in 1470 gereduceerd tot twee, wat blijkt uit een aanvulling op de scheerderskeure van die datum ; tevens wordt in diezelfde aanvulling bepaald dat een droogscheerder niet meer dan vier gezellen in zijn dienst mocht hebben ⁽²²⁾ ; aan een raamscheerder echter was het in bepaalde gevallen toegelaten vijf gezellen te gebruiken. ⁽²³⁾. Voor de droogscheerders boden hogergenoemde bepalingen toch nog geen voldoende waarborg opdat het werk onder de meesters gelijkmatig zou verdeeld blijven ; vandaar een andere bepaling waaruit blijkt dat het voor een droogscheerder verboden was om werk te gaan vragen in andermans

(17) Cfr. p. 167.

(18) Coll. des keuren..., p. 33-34.

(19) Coll. des keuren..., p. 36.

(20) N.W. POSTHUMUS, *Geschiedenis van de Leidse Lakenindustrie*, 's Gravenhage, 1908, 1939, 3 dln., dl. I, p. 121.

(21) Coll. des keuren..., p. 66.

(22) Ibidem, p. 81.

huis, tenzij hij daar ontboden was. ⁽²⁴⁾. Dat deze bepaling dikwijls over het hoofd gezien, of misschien al te zeer naar de letter begrepen werd, blijkt uit het feit dat ingevolgde klachten in 1565, de stadsmagistraat zich genoopt zag dit keureartikel te bevestigen en te interpreteren; voortaan mocht een droogscheerder niet langer om werk gaan «bedelen» op de plaats waar lakens verkocht werden, noch wie lakens gekocht had, tegemoet gaan of opwachten. ⁽²⁵⁾. Wanneer men tot dergelijke praktijken niet overging, was de kans groot dat de meester-scheerders met evenveel werk bedeed werden; sinds oudsher immers was aan ieder ambacht — dus ook voor de scheerder — een plaats of straat toegewezen, waar men verplicht werd zijn vak uit te oefenen. O.m. het feit dat vele straten te Brugge, heden ten dage nog, de naam van een of ander ambacht dragen, is daar een bevestiging voor.

Zoals dit het geval was bij de volders, werd ook wat de ververs betreft nauwkeurig het aantal lakens vastgesteld die men in een bepaalde tijd mocht verven ⁽²⁶⁾; tevens mocht per week niet meer verfstof verbruikt worden dan voorgeschreven was ⁽²⁷⁾; ook hier impliceren deze bepalingen het gebruik van een gelijk aantal gezellen per meester.

In verband met de gelijkheid onder de ambachtslieden dient ook nog vermeld dat de lonen vastgesteld werden én voor de meester, én voor de werkgezel, wat de gelijke verdiensten van de loonwevers en de werkgezellen waarborgde. Wat de wevers, de volders en de scheerders betreft, kan men voor het vaststellen van de lonen verwijzen naar de vijftiende eeuwse keuren zelf. ⁽²⁸⁾. De hogergenoemde bepalingen kunnen niet specifiek genoemd worden voor de textielambachten; men treft ze immers in alle ambachtskeuren in een min of meer gewijzigde vorm aan. Doch waar deze bepalingen alleen er voldoende borg voor stonden dat de gelijkheid in de ambachten van meer lokaal belang verzekerd werd, was dit niet het geval wat de textielambachten betrof, die in de eerste plaats voor de export produceerden. De mogelijkheid bestond nl. indien men daarin niet voor-

(23) Coll. des keuren..., p. 75.

(24) Ibidem, p. 66; ter verduidelijking dient hieraan toegevoegd dat een droogscheerder gewoonlijk lakens schoor nadat ze reeds in het bezit van de koper waren; een Brugs droogscheerder kon dus bovendien ook niet-Brugse lakens scheren. Dit was niet het geval wat het raamscheren betrof (zie daarvoor o.m. N. W. POSTHUMUS, op. cit., dl. I, p. 64-68; hier schijnt echter het scheren aan het raam het werk van de volders geweest te zijn).

(25) Brugge, S.A., Hallegeboden 1564-1574, fol. 26 v°.

(26) Coll. des keuren..., p. 87-88, 106-107.

(27) Ibidem, p. 88-89.

(28) Ibidem, respect. p. 14, 24-25, p. 32-33, en p. 71-73.

zag, dat zich een klasse van rijke «drapiers» of ondernemers in de lakenrijverheid ging vormen. Vandaar maatregelen die een ongebreidelde kapitaalvermeerdering bij de «drapiers» te keer gingen.

Tot het drapieren in de oude textielnijverheid waren slechts de wolwevers, de volders en de scheerders gerechtigd, terwijl de ververs daarvan uitgesloten waren. (29). Dat de wever-drapier sinds het einde van de 15e eeuw slechts met één weefgetouw in plaats van met twee, zoals dit voorheen het geval was, mocht werken, werd reeds gezegd. Doch tevens werd er de nadruk op gelegd dat een wever-drapier getouwhouder moest zijn, wat impliceerde dat hijzelf de door hem gekochte wol moest verwerken voor zover dit tot het domein van zijn ambacht behoorde, en niet mocht laten weven door een loonwever. Werd door deze bepaling het kapitalisme aan banden gelegd, dan toch bleef er nog een zeker verschil bestaan qua verdiensten tussen een wever-drapier en een gewone wever; indien immers aan het «drapieren» geen grotere verdiensten verbonden waren dan aan het weven tegen loon, dan zou het geen zin gehad hebben drapier te worden. Dit verschil echter werd gecompenseerd door het risico waaraan de drapier-wever onderhevig was; er werd immers bepaald dat deze laatste, indien de zaken hem eventueel minder goed gingen, niet als loonarbeider mocht beginnen optreden. (30).

Al zijn in de vijftiende eeuwse volders- en scheerderskeuren geen bepalingen in verband met het drapieren aan te wijzen, toch mag men voor zeker aannemen dat dezelfde bepalingen die men in de weverskeure aantreft van kracht waren voor de volders- en de scheerders-drapiers. Voor de volders kan men dit trouwens bewijzen aan de hand van een hallegebod dat dagtekent van 1521, waaruit blijkt dat de stadsmagistraat, in gevolge klachten, zich genoopt zag opnieuw te bevestigen dat een wever- of volder-drapier slechts zijn eigen goed mocht weven of vollen. (31).

(29) Coll. des keuren... p. 4-5.

(30) Ibidem, p. 4; alsook Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nr. 486, fol. 30.

(31) Brugge, S.A., Hallegeboden, 1513-1530, fol. 280.

III. DE GRONDSLAG VAN DE AFSCHEIDING TUSSEN DE VERSCHILLENDE TEXTIELAMBACHTEN.

Een traditioneel middeleeuws ambacht is niet zozeer te bestempelen als een vereniging van handwerkers die dezelfde grondstof verwerken — wat soms verschillende beroepen kan impliceren — dan wel een vereniging van handwerkers die hetzelfde beroep uitoefenen. Ook wat de oude Brugse draperie betreft, waren het niet de verschillende textielsoorten, of meer bepaald het verschil in grondstof die determinerend waren geweest voor het vormen van de onderscheidene textielambachten, maar wel de verschillende deelbewerkingen die behoren tot het productieproces van het laken, inzonderheid het weven, het vollen, het scheren en het verven. Vandaar het feit dat zowel de wever van luxelakens van Engelse wol als de wever die goedkopere lakens weefde, en daarvoor andere wol van mindere kwaliteit gebruikte en de saai-wever ⁽³²⁾ tot één en hetzelfde weversambacht behoorden. Daarop schijnen echter de tijk- of linnenwevers een uitzondering gemaakt te hebben; zij vormden immers een apart ambacht, gereguleerd door een aparte keure ⁽³³⁾. Of dit echter oorspronkelijk het geval was, is betwifelbaar; waarschijnlijk is men, op grond van het feit dat de grondstof voor tijk en linnen (vlas) niets gemeens had met de grondstof die men voor lakens gebruikte, er slechts naderhand toegekomen om voor de tijk- of linnenwevers een afzonderlijk ambacht in het leven te roepen. Nog in de vijftiende eeuwse wolweverskeure komt immers een artikel voor aangaande de linnenwevers ⁽³⁴⁾, wat nog op een filiatie tussen de wol- en de linnenwevers wijst, en wat ook laat vermoeden dat in de beginne zowel de wol- als de linnenwevers door één en dezelfde keure geregeerd werden, en bijgevolg tot hetzelfde ambacht behoorden. Hier mag wel aangenomen worden dat aan de basis van het vormen van het tijk- of linnenweversambacht niet de bedoeling lag handwerkers te verenigen van hetzelfde beroep, maar wel handwerkers te verenigen die dezelfde grondstof verwerkten. Doch, zoals hoger gezegd, is dit ambacht waarschijnlijk slechts ontstaan als gevolg

(32) Naast lakens van Engelse wol, is er in de vijftiende eeuwse weverskeure ook sprake van «smalle» lakens van niet-Engelse wol (Coll. des keuren..., p. 16) en van saaien (Ibidem, p. 8), eveneens een goedkope lakensoort (cfr. daarover o.m. E. COORNAERT, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayeterie d'Hond-schoote*, Rennes, 1930).

(33) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, Cartul. Nr. 1 fol. 297 en v^o.

(34) Coll. des keuren, p. 9.

van een splitsing van het weversambacht, zodat mag verondersteld worden dat de oorspronkelijke gedachte toch was, alle wevers te verenigen.

Vooral dient er echter de nadruk op gelegd dat het tijk- of linnenweversambacht handwerkers bleef verenigen die hetzelfde beroep uitoefenen.

Inderdaad, lag in algemene regel aan het vormen van een ambacht de gedachte ten grondslag handwerkers van hetzelfde beroep te verenigen, of was bij uitzondering, zoals dit het geval was wat het tijk- of linnenweversambacht betreft, eerder de gedachte primerend handwerkers te verenigen die dezelfde grondstof verwerkten, in beide gevallen was het resultaat hetzelfde : het ambacht verenigde handwerkers van hetzelfde beroep. Een ambacht dat verschillende beroepen impliceerde, al beperkten die beroepen zich tot het verwerken van dezelfde grondstof, was geen typisch middeleeuws ambacht. Dit principe sloot dan zeker de mogelijkheid uit om in één bedrijf de opeenvolgende productieprocessen, inzonderheid wat de textielnijverheid betreft, het weven, het vollen, het scheren en het verven onder te brengen.

Daarentegen was, gezien het ambacht gevormd was op basis van het beroep, eerder een horizontale combinatie merkbaar ; er werd inderdaad reeds gezegd dat verschillende lakensoorten door dezelfde persoon mochten geweven worden ; dit geldt natuurlijk ook wat het vollen, het scheren en het verven betreft. In dit verband dient aangestipt dat het vollen en het verven zich niet alleen beperkte tot lakenen, maar o.m. ook tot «mutsen». (32). Doch van een horizontale productieconcentratie in de echte zin van het woord kan hier echter niet gesproken worden, gezien de activiteiten van de leden van de «vier neringen» van de oude draperie beperkt werden door voorschriften die de productie, de arbeiders en het productiemateriaal per meester limiteerden zoals in vorig hoofdstuk werd uiteengezet.

IV. DE SOCIALE EN GODSDIENSTIG ZEDELIJKE ASPECTEN.

De keuren van de traditionele ambachten bevatten voorschriften die betrekking hadden op alle aspecten van het leven van de ambachtslieden, en waarnaar deze laatsten zich dienden te richten. Kunnen om deze reden de traditionele ambachten echte dwangorganisaties genoemd worden.

(35) Coll. des keuren..., p. 41 en 96.

dan dient hieraan toegevoegd dat hogergenoemde voorschriften toch het welzijn en de veiligheid van het ambachtslid beoogden.

Die zorg voor het welzijn en de veiligheid van ieder ambachtslid in 't bijzonder, bleek reeds uit het streven naar gelijkheid onder de ambachtslieden, en uit de maatregelen die het bereiken van die gelijkheid in de hand werkten.

Een sociale maatregel, geldend voor het middeleeuwse ambachtswezen in 't algemeen, was ook het bepalen van de arbeidsduur; inzonderheid kwam dit neer op de verplichting de arbeid te regelen naar het luiden van de werkklok. Deze bepaling is ook aan te tonen in de vijftiende eeuwse keuren van de oude Brugse textielambachten. ⁽³⁶⁾. Aan de wevers was het echter toegelaten 's avonds na het luiden van de werkklok verder te werken, indien het werk af was «op één helle naer». ⁽³⁷⁾. Dat deze laatste bepaling kan gelden als een voorbeeld van de tot in het detail doorgevoerde ambachtsreglementering van de vijftiende eeuw, hoeft geen betoog.

Was de arbeidsrust verplicht op zondagen en kerkelijke feestdagen, dan was het, eveneens verboden te werken op vigilie-avonden, Onzer-Vrouwe-avonden, midwinter-avond en Paasavond, terwijl men de zaterdag niet langer mocht werken dan tot het middaguur; dit blijkt althans uit de vijftiende eeuwse keuren van de oude textielambachten. ⁽³⁸⁾. In 1545 zagen de wolwevers zich echter genoopt het artikel dat het verbod inhield te werken op de avond vóór de «mesdagen» en de zaterdag langer te werken dan tot de middag, uit hun keure te schrappen. ⁽³⁹⁾.

De traditionele ambachten beschikten ook over eigen inkomsten. Bleek reeds, inzonderheid wat de oude Brugse textielambachten betreft, dat het grootste gedeelte van het bedrag, vereist om tot het ambacht toegelaten te worden, bestemd was voor de ambachtskas ⁽⁴⁰⁾ dan werd die ambachtskas tevens gespijsd door bijdragen van de leden zelf; dit kan aangetoond worden o.m. voor de wolwevers ⁽⁴¹⁾ en de volders. ⁽⁴²⁾. Zelfs beschikten

(36) Coll. des keuren..., p. 5, 36, 88-89.

(37) *ibidem*, p. 23-24.

(38) *ibidem*, p. 5, 16, 43, 76, 92-93.

(39) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter nr. blauw 8963.

(40) Cfr. het hoofdstuk over de toelatingsvoorwaarden tot het ambacht.

(41) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nr. 486, fol. 26; L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *op. cit.*, dl. III, Nr. 1808.

(42) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, volders, Nr. 478.

vele ambachten, zoals o.m. het wolweversambacht over onroerende goederen ⁽⁴³⁾, inzonderheid huizen, die door verpachting geld konden opbrengen. Een deel van die gelden nu besteedde men aan de armen van het ambacht, en niet zelden werden speciale belastingen voorzien ter ondersteuning van de behoeftige ambachtsleden. Zo blijkt uit de vijftiende eeuwse weverskeure, dat de onvrije wevers, die bij gebrek aan vrije gezellen tewerkgesteld werden, per week één groot dienden te geven ter ondersteuning van de «armen, schamelen ende verweekten» die in het «ambochts-godshuus» verbleven. ⁽⁴⁴⁾. Hieruit blijkt tevens dat men zelfs speciale inrichtingen in het leven riep voor de behoeftige ambachtsleden. Ook in 1507 werd aan de meester-wevers de verplichting opgelegd wekelijks een bepaalde som te betalen ter ondersteuning van de armen van het ambacht. ⁽⁴⁵⁾.

De «gilde» die men in de schoot van elk traditioneel ambacht aantreft, was het godsdienstig genootschap van de stielgenoten, bestuurd door kerkmeesters, die het gildegeld ontvingen ⁽⁴⁶⁾; ook de gilde immers beschikte over een eigen kas. Uit de toelatingsvoorwaarden ten andere bleek reeds dat een deel van het bedrag vereist om tot het ambacht te mogen toetreden voor de gilde voorzien was. Elk ambacht had ook zijn eigen beschermheilige ⁽⁴⁷⁾ en zijn eigen kerkelijke diensten; dit was ook het geval wat het wevers-, volders-, scheerders- en verversambacht betreft. ⁽⁴⁸⁾. Tenslotte dient hier aangestipt dat ook de begrafeniskosten van een ambachtslid op rekening kwamen van de gildekas. ⁽⁴⁹⁾. In de keuren van de traditionele ambachten zijn eveneens voorschriften aan te wijzen van morele aard. Zo werd in de vijftiende eeuwse keuren van de oude textielambachten o.m. bepaald dat, indien een ambachtslid met een andere vrouw dan zijn echtgenote samenleefde, een «bordeel» verhuurde, woekeraar was, of «hem anders misdroeg in eniger manieren», de deken en eed dit moesten te kennen geven aan de stadsmagistraat. ⁽⁵⁰⁾.

(43) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nrs. blauw 8902, 8988.

(44) Coll. des keuren..., p. 14.

(45) J. GAILLARD, *De ambachten en neringen te Brugge*, Brugge, 1854, p. 48.

(46) A. VAN DE VELDE, op. cit., p. 12.

(47) Voor de beschermheiligen van alle ambachten te Brugge, Gent, Brussel en Luik, cfr. P. ALLOSSERY, *Het Gildeleven in vroeger tijden*, Brugge, 1926, p. 193-197.

(48) J. GAILLARD, op. cit., respect. p. 46, 49, 53 en 57.

(49) Ibidem, p. 47.

(50) Coll. des keuren..., p. 19, 46, 78, 95.

V. HET BESTUUR VAN DE AMBACHTEN.

De deken en vinders, ook de «eed» genoemd, vormden het bestuur van het ambacht. Wat de verkiezing van de deken en vinders van de traditionele ambachten betreft, was het algemeen gebruik dat de Brugse stadsmagistraat jaarlijks de deken en vinders koos uit een dubbele kandidatenlijst, voorgesteld door de ambachten zelf. De magistraat was noch-
tans niet strikt aan deze lijst gebonden; het principe was echter wél dat de deken een geboren Bruggeling moest zijn, en de vinders, geboren Vlamingen. ⁽⁵¹⁾. Na hun verkiezing, dienden de deken en vinders hun eed af te leggen, vóór de stadsmagistraat ⁽⁵²⁾, terwijl hun aanstelling op plechtige wijze gebeurde, waarbij feestmaaltijden te pas kwamen. Werden in het wolweversambacht in 1527 deze maaltijden afgeschaft, dan dienden daarentegen vanaf dat jaar de deken, die voor de eerste maal in functie trad, het ambacht een zilveren schotel van zes «oncen», en de vinders, voor de eerste maal in functie tredend, een zilveren beker van vier «oncen» te schenken. ⁽⁵³⁾. Twee processen, die dagtekenen van 1538 en 1599, tonen aan dat de nieuwe deken en vinders dit niet steeds zonder tegenzin deden. ⁽⁵⁴⁾. Op plechtigheden droegen de deken en eed ook speciale klederen ten teken van hun waardigheid; al werd in het oude weversambacht in 1561 de jaarlijkse belasting, voor die klederen voorzien, afgeschaft, dan bleef men in dit ambacht dit oude gebruik desalniettemin verder in ere houden. ⁽⁵⁵⁾.

Hoewel de controle op de productie over 't algemeen een belangrijke taak was voor de deken en vinders, toch waren de deken en vinders van de traditionele ambachten geenszins synoniem voor «warandeerders» of controleurs. In vorig hoofdstuk werd immers aangetoond dat de traditionele ambachten méér waren dan loutere economische kaders; de taken van de deken en vinders, zijnde het opperste bestuur van het ambacht waren dan ook veelvuldiger.

Wat de oude textielambachten betrof, werden zelfs speciale «warandeurs» aangesteld. Inderdaad, gebeurde de controle op het vollen, het scheren en het verven door de deken en vinders van het volders-, scheerders- en verversambacht, dan kan dit niet gezegd worden wat het weven

(51) A. VAN DE VELDE, op. cit., p. 6-7.

(52) Ibidem, p. 8.

(53) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8312.

(54) Ibidem..., respect. charters Nrs. blauw 8337 en 8410.

(55) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III nr. 1808.

betreft ; de waardering van de lakens «ter rauwer pertse» — zijnde een stok waarop de lakenen die vers («rauwe») van het weefgetouw kwamen gerold werden — d.w.z. de controle op de lakens die van het weefgetouw kwamen en nog geen verdere bewerkingen ondergaan hadden, werd immers toevertrouwd aan speciale daarvoor aangestelde «waardeerders». Dit blijkt uit de vijftiende eeuwse wolweverskeure ⁽⁵⁶⁾, alsook uit een keure in 1538 uitgevaardigd, aangaande de techniek van lakensoorten reeds lang te Brugge in het kader van de oude textielneringen vervaardigd, maar tot dan toe nog niet gereglementeerd. ⁽⁵⁷⁾. Slechts de controle aangaande de afmetingen van de «rauwe» lakens die van het weefgetouw kwamen, diende door de wolweverseed uitgevoerd, wat althans uit laatstgenoemde keure blijkt. Tenslotte gebeurde ook de uiteindelijke controle van de lakens, nadat ze alle bewerkingen ondergaan hadden, door speciaal daarvoor aangestelde controleurs, genoemd de «deken en eed van den ramen» (waaraan men de lakens hing die alle deelbewerkingen ondergaan hadden) ⁽⁵⁸⁾. Afgezien daarvan echter was het de taak van de deken en de vinders van de ambachten, naast het algemeen beheer van het ambacht, te onderzoeken of alle keurevoorschriften, van welke aard ze ook waren, nageleefd werden, en de overtredingen te beboeten. Zelfs hadden ze het recht huiszoeken te verrichten bij de ambachtsleden met het oog op het ontdekken van misbruiken die zich eventueel in de lakenfabrikatie zouden kunnen voordoen. ⁽⁵⁹⁾. Het feit dat, naast een deel van het bedrag vereist om tot het ambacht te kunnen toetreden, de belastingen, speciaal voorzien voor de deken en vinders en de betaling voor de «warandatie» ⁽⁶⁰⁾, laatstgenoemden ook een deel van de boeten toekwam, stond er borg voor dat de controle op het naleven van de keurevoorschriften daadwerkelijk geschiedde. Verder waren de deken en vinders gerechtigd het loon te bepalen en de geschillen te regelen tussen de ambachtsleden, voor zover het echter geen misdrijven betrof van gemeen recht ⁽⁶¹⁾ ; in het laatste geval hadden ze slechts het recht — maar ook de plicht — dit aan de stads-magistraat te kennen te geven. ⁽⁶²⁾. Voor de boeten en straffen die de

(56) Coll. des keuren..., p. 24-25.

(57) Brugge, S.A., Hallegeboden 1530-1542, fol. 300 en volg.

(58) O.m. Coll. des keuren..., p. 22 ; L. GILJIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1296.

(59) Coll. des keuren..., p. 18, 45-46, 78, 94.

(60) Ibidem, o.m. p. 25, 87.

(61) A. VAN DE VELDE, op. cit., p. 8 ; Coll. des keuren..., p. 17, 44, 17-18, 93.

(62) Cfr. vorig hoofdstuk, p. 168.

deken en vinders oplegden, bestond er echter verhaal bij de schepenen. ⁽⁶³⁾. De ambachten waren trouwens niet autonoom, doch hingen volledig af van de stadsmagistraat; bleek dit reeds uit het feit dat de verkiezingen van deken en vinders door de stadsmagistraat verricht werden, dan dient in dit verband eveneens hieraan toegevoegd dat het recht om de ambachtskeuren te wijzigen, te interpreteren, nieuwe bepalingen en nieuwe keuren uit te vaardigen, uitsluitend toekwam aan de stadsmagistraat. ⁽⁶⁴⁾.

VI. DE ZORG OM DE KWALITEIT VAN DE PRODUCTIE.

Wat de verschillende lakensoorten van de oude Brugse draperie betreft, en de manier waarop deze lakensoorten dienden vervaardigd te worden, had men zich uitsluitend te houden aan hetgeen de keuren op dit gebied voorschreven. Dat deze bedrijfstechnische voorschriften streng waren, kan men enerzijds reeds vermoeden uit hetgeen hoger gezegd werd in verband met de reglementering van de oude textielneringen, en anderzijds uit het feit dat de oude textielnijverheid zich hoofdzakelijk beperkte tot lakens van beste kwaliteit. Hoewel het hier geenszins de bedoeling is uitvoerig het technisch proces te beschrijven, dan is het toch noodzakelijk door enkele voorbeelden aan te tonen hoe men de productiekwaliteit poogde te verzekeren.

Eerst en vooral wilde men het plegen van bedrog inzake het wolgebruik, meer bepaald het vermengen van Engelse wol met Spaanse- of andere niet-Engelse wol (van mindere kwaliteit) ten allen koste verhinderen. Dit is trouwens niet verwonderlijk, gezien de oude Brugse draperie zoals hoger gezegd in de eerste plaats een luxedraperie was. Vandaar een speciaal controlesysteem dat hogergenoemd bedrog te keer ging. Elke «drapier» diende aan de «rame-eed» de soort, en de hoeveelheid wol kenbaar te maken die hij aangekocht had, wat dan gecontroleerd werd. Zo was de «rame-eed» in staat na te gaan of diezelfde «drapier» niet méér Engelse lakens vervaardigd had dan het mogelijk was te vervaardigen uit de hoeveelheid wol die hij aangegeven had. De overtreders werden streng gestraft; indien het bedrog voor de eerste maal bevonden werd, kreeg de drapier een boete van dertig ponden parisisen; voor de tweede maal, dezelfde boete alsmede de uitsluiting gedurende één jaar uit de

(63) A. VAN DE VELDE, op. cit., p. 8; Coll. des keuren..., p. 53.

(64) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., II, III, Nr. 1721; alsook Coll. des keuren..., p. 17-18, 45, 77, 94.

nering; voor de derde maal werd hem het drapieren ontzegd voor de rest van zijn leven. ⁽⁶⁵⁾.

Was het aanvankelijk toegelaten het weefgetouw in huis te plaatsen waar men dit wenste, indien men maar de deken en vindere ervan op de hoogte bracht waar het getouw geplaatst werd ⁽⁶⁶⁾, dan werd in 1501 bepaald dat het weefgetouw zó diende opgesteld te worden dat men het vanaf de straat kon zien. ⁽⁶⁷⁾. Deze bepaling was zeker nog van kracht in de tweede helft van de 16^e eeuw. ⁽⁶⁸⁾. Ook dienden de wevers hun deur open te laten «up de klyncke», opdat de eed hen zou kunnen verrassen tijdens hun werk. ⁽⁶⁹⁾. Na het weven werd het laken door de deken en eed van de «rauwere pertse» gecontroleerd, waar men er een teken — gewoonlijk een loodje — ter goedkeuring aanhechtte, indien op het weven niets te zeggen viel. ⁽⁷⁰⁾.

Voor het vollen, werd nauwkeurig bepaald hoeveel tijd men diende te besteden aan het vollen van de lakens. Al kunnen ten grondslag van deze bepaling ook overwegingen van sociale aard gelegen hebben (zie hoofdstuk II over de gelijkheid onder de ambachtslieden), toch mag men aannemen dat het treffen van deze maatregel evenzeer tot doel had overhaastig werk te verhinderen. ⁽⁷¹⁾.

Uitzonderlijk was het aan de volder toegelaten bij kaarslicht enig werk, deel uitmakend van het vollen, te verrichten. ⁽⁷²⁾. De volderseed diende ten huize van de volder zelf het laken te «visiteren»; was het laken behoorlijk gevold, en had het de vereiste afmetingen, dan ontving het het «vulderslood». ⁽⁷³⁾.

De droogscheerder was gehouden elk laken dat hem werd toegestuurd, te meten, om te zien of de volderseed op dit gebied niet in gebreke was gebleven. ⁽⁷⁴⁾. Daarbij was hij gehouden zijn scheertafels op te stellen in een plaats die uitgaaf op de straat en dit op zes voet van de straat of minder ⁽⁷⁵⁾, terwijl het hem tevens verboden was te werken bij kaarslicht. ⁽⁷⁶⁾.

(65) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op cit., dl. II Nr. 1296.

(66) Coll. des keuren..., p. 8.

(67) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nr. 486, fol. 21.

(68) Brugge, S.A., Fonds van de ambachten, drapiers, bundel «1547-1669».

(69) Coll. des keuren..., p. 24.

(70) Ibidem, p. 27.

(71) Zie daarover meer p. 162.

(72) Coll. des keuren..., p. 36.

(73) Ibidem, p. 38.

(74) Ibidem, p. 38.

(75) Ibidem, p. 81.

(76) Ibidem, p. 65.

Dat het verven een zeer voornamē plaats bekleedde in het productieproces van het laken, hoeft geen betoog. Vandaar dan ook de hoge boete die o.m. stond op het niet naleven van de keurevoorschriften aangaande de te gebruiken verfstof. ⁽⁷⁷⁾. Ook hier werd bepaald hoeveel lakens men slechts in een bepaalde tijd mocht verven. ⁽⁷⁸⁾. Aangaande de grondslag van deze bepaling geldt dezelfde bemerking als wat hoger in dit verband over het vollen gezegd werd. Om alle bedrog aangaande de «waardering» op het verven te verhinderen, werd bepaald dat om het jaar de deken var. de ververs, een blauw- of roodverver moest zijn. Was de deken een blauwverver, dan dienden de vinders samengesteld te zijn uit drie rood- en twee blauwververs, en het was het lood dat men aan de geblauwde lakens toekende, in handen van de opperste vinder van de roodververs, en omgekeerd. ⁽⁷⁸⁾. Tenslotte was het de rame-eed die het door de keure voorgeschreven teken aan het laken hechtte, waarop het recht had. ⁽⁷⁹⁾.

Dat de deken en vinders bij de ambachtsleden regelmatig een «keure-bezoek» verrichten, om na te gaan of alle keurevoorschriften onderhouden werden, en ingeval van overtreding de boeten inden, werd reeds gezegd in het vorig hoofdstuk. Wat die boeten zelf betreft, kan hier nog aangestipt worden dat die verschilden alnaargelang het soort laken. Zo kan aangetoond worden dat men voor één en dezelfde overtreding, alnaargelang het een duurzame of minder duurzame lakensoort betrof, respectievelijk een hoge of minder hoge boete eiste. ⁽⁸⁰⁾.

Lic. Wilfried VAN WAESBERGHE.

⁽⁷⁷⁾ Coll. des keuren..., p. 101.

⁽⁷⁸⁾ Ibidem, p. 97.

⁽⁷⁹⁾ Ibidem, o.m. p. 58.

⁽⁸⁰⁾ Ibidem, p. 15.

DE WATERING VAN EEKLO (1240-1406)

In de keure van Eeklo van 1240 bepaalt gravin Johanna van Constantinopel dat de Eeklonaren «debent habere liberum aquaductum et exitum aquarum suarum versus West usque ad aquam, quae vocatur vulgari nomine Hee, abhinc usque ad marem ex alia parte versus Oost debent aquaductum suum habere sive exitum aquarum suarum». ⁽¹⁾. Zij krijgen dus het recht op een watergang en op een vrije afvoer van hun overtollig water. Westwaarts zal de afvoer geschieden via de Ede naar de zee en Oostwaarts via een waterloop die niet nader omschreven wordt. We zullen ons hier beperken tot de studie van de westelijke waterloop die onder toezicht van de schepenen van Eeklo stond. De oostelijke waterloop viel onder het gezag van de schepenen van het ambacht Boekhoute.

DE NOORDWATERGANG

Het belangrijkste element van een waterschap is ongetwijfeld de watergang langswaar al het water van het betrokken gebied wordt afgevoerd. Waar lag die hoofdwatergang? Volgens de keure van Eeklo liep hij in de richting van de Ede zodat we op het eerste gezicht de Eeklose watergang als die hoofdwatergang kunnen vooropstellen, daar hij te Aardenburg in de Ede uitmondde. Nochtans valt het op dat de Eeklose watergang talrijke bochten en scherpe hoeken vertoont die wijzen op het kunstmatig karakter van de waterloop. Bovendien werd het waterwegennet ten Noorden van Eeklo gestoord in de periode 1250-1264 door het graven van de Lieve naar Aardenburg en naar Damme. Het gebied van Sint Laureins, waardoor de Eeklose watergang loopt, was in 1240 nog praktisch volledig onontgonnen zodat we daar nog van een natuurlandschap kunnen

(1) E. NEELEMANS, *Geschiedenis der stad Eecloo*, Deel I, 494.

spreken in het stichtingsjaar van Eeklo. De grote turfuitbatingen te Sint Laureins nemen slechts rond 1250 een aanvang. ⁽²⁾. Door het graven van verschillende «leeden» voor het turfvervoer en het delven van de turf verdween het natuurlandschap volledig te Sint Laureins en werd de huidige configuratie van straten en waterlopen vastgelegd. In 1240 was dit gebied nog natuurlandschap en nog niet door mensenhanden van aan-schijn verandert. Het hoekig tracé van de Eeklose watergang is in een natuurlandschap onmogelijk en kan enkel door het ingrijpen van de mens verklaard worden. We moeten bijgevolg een meer natuurlijk tracé gaan zoeken voor de afvoer van het overtollig water van Eeklo.

Wanneer we de huidige Eeklose watergang in de Mariadamstraat gaan bekijken op de plaats waar hij zich noordwaarts richt, dan bemerken we links daarvan nog een brede sloot die naar de Lieve (= nu Schip-donks kanaal) loopt. Die sloot ligt volledig in het verlengde van het eerste gedeelte van de Eeklose watergang, dat van het Aalstgoed komt. Die sloot is niet van recente datum want die komt ook in het landboek van 1638 voor. ⁽³⁾. We zullen die twee stukken, die vermoedelijk vroeger een geheel uitmaakten, aanduiden als Noordwatergang, zoals die in een tekst van 1305 genoemd wordt. ⁽⁴⁾. Die oorkonde handelt over de schenking van een stuk land «ligghende beoesten Sente Janshuse neffens den Helsehouten tuschen den nordwaterghane ende der straten van der hondert buunre» aan het Sint Janshospitaal te Brugge. ⁽⁵⁾. Rond de Noordwatergang treffen we natuurlijke meersen aan, want reeds in 1249 bezat de abdij van Sint Andries een «bonarium prati jacens in Hilleth». ⁽⁶⁾. Het

(2) Dit blijkt voldoende uit een aantal verkoopsoorkonden van turfgronden te Sint Laureins, die we verzameld hebben met het oog op een studie van de turfuitbating in het ambacht Maldegem en aangrenzende gebieden.

(3) Stadsarchief Eeklo nr 385. Het 58ste begin wordt als volgt beschreven : «Ande oosts, vant gescheet tuschen het ambacht van Maldeghe ende dese keure van Eecloo ande suytsijde vanden waterganck ende ande noortsijde vande Voorstraete oostwaert streckende tot an Maroyendam».

(4) Archief Sint-Jans-Hospitaal Brugge (voortaan afgekort Ar. SJHB) Oorkonde nr. 302.

(5) In 1291 wordt een stuk land dat eveneens aan het Sint Janshospitaal wordt geschonken, als volgt gesitueerd : «twelke lant leghet berorden waterganghe loosten sente Janslande ende ten suuthende van Sente Jans woestine (Ar. SJHB oorkonde nr. 178) Die watergang is ongetwijfeld de Noordwatergang. Na 1406, wanneer de Slependamwatering ontstaan is uit de wateringen Eeklo-Lembeke en Maldegem, spreekt de Eeklose stadsrekening van 1456 nog van de sluusmeesters ende clerc van den Noortwaterghanghe». (Algemeen Rijksarchief Brussel Rekenkamer nr 34390 f° 13 v°). De naam Noordwatergang kan dus wel verantwoord worden met historische bronnen.

(6) Rijksarchief Brugge Oorkonde met blauw nummer 7202.

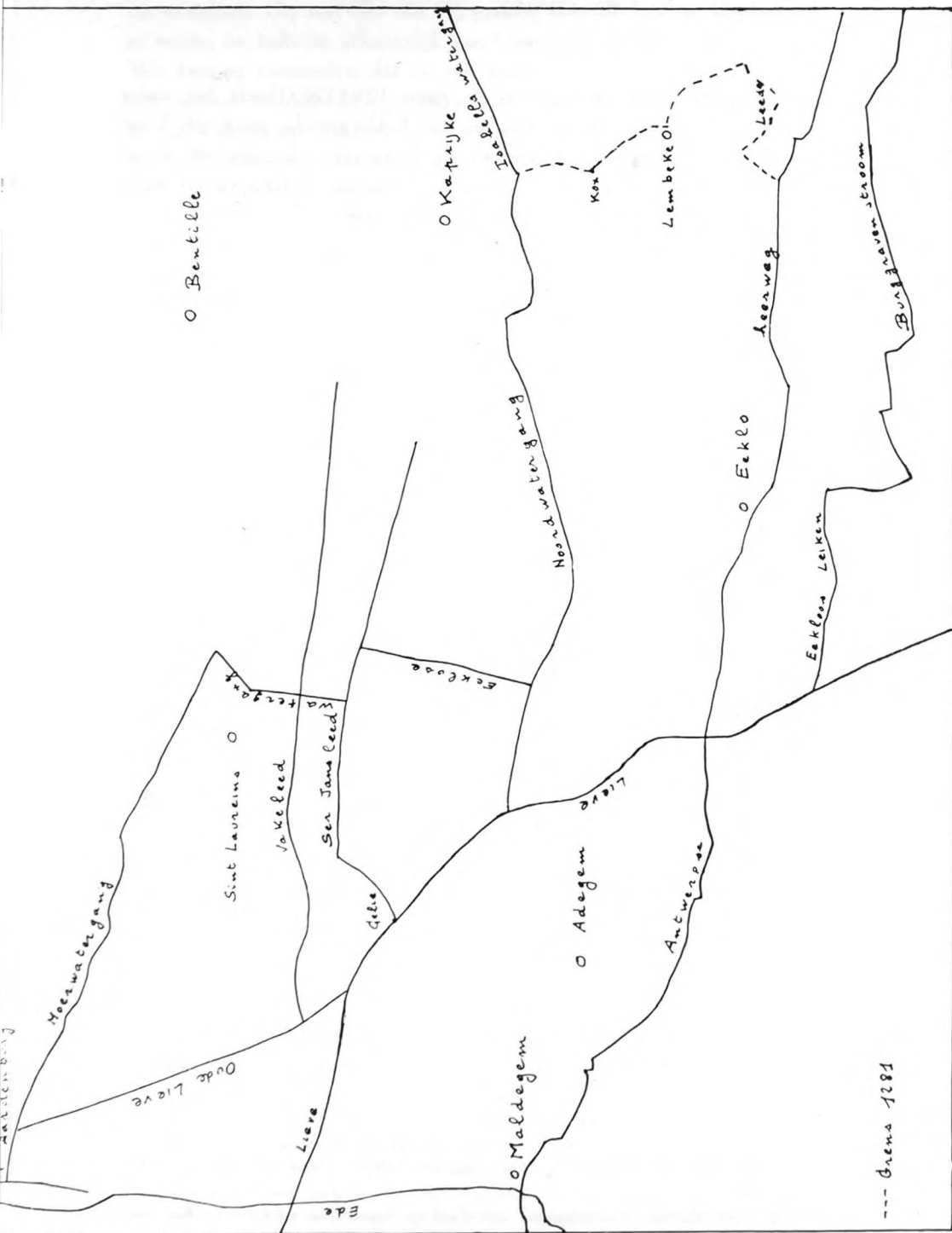
Hillethstraatje, dat nu verdonkerd is, liep nagenoeg evenwijdig met de Noordwatergang. Het kwam uit op de oostzijde van de Maroyendam (= Mariadamstraat). Aan de westzijde van die dam liggen ten Noorden de Boterhoekmeersen en ten Zuiden de Balgerhoekmeersen. Dit stuk van de Noordwatergang lag dus volledig tussen meersen. Het voorkomen van meerser versterkt het vermoeden dat de Noordwatergang een natuurlijke en geen gegraven waterloop is. We mogen dan ook met grote waarschijnlijkheid aannemen dat de «aquaductum» van de Eeklose keure door dit meersgebied liep. Hoe bereikte de Noordwatergang nu de Ede? Een studie van de natuurlijke bodemgesteldheid suggereert ons een eindje de Lieve te volgen. We krijgen inderdaad een vloeiende aansluiting van de Noordwatergang met de Lieve. Op het grondgebied van Adegem, Sint Laureins en Maldegem vloeit de Lieve in een bedding omringd door meersen.

In het 10de begin van Adegem, dat gaat van de Celiebrug tot aan het voormalig Steentjesrabot, treffen we de Capellemeersen en de Selienplasch aan. ⁽⁷⁾. Tussen Celie en de wijk Broekhuize ligt een heel groot meersgebied doorsneden door de Noordbroekwatergang. ⁽⁸⁾. Het toponym «broek» is trouwens het middelnederlands woord voor meers. Die Noordbroekwatergang loopt eveneens bijna evenwijdig met de Lieve, zodat we misschien daarin ook een deel van de «aquaductum versus Hee» kunnen vermoeden. Het is echter duidelijk dat hier een belangrijk en breed meersgebied aanwezig is in de richting van de Ede. De samenvloeiing van onze Noordwatergang met de Ede moet dan ook in dit gebied gezocht worden. De Ede had in dit meersgebied een oostelijke tak ⁽⁹⁾ waarmee de Noordwatergang waarschijnlijk in verbinding stond. Met zekerheid kunnen we de loop van die watergang niet terugvinden, maar wel kunnen we zeggen dat hij door de meersen van Balgerhoeke, de meersen van Celie en Broekhuize in de richting van een oostelijke tak van de Ede liep. Die toestand moet tot 1250 ongewijzigd zijn gebleven.

(7) Rijksarchief Gent Fonds Adegem nr 3 «Dit naervolghende is den wijk ofte be-loop daer de Capelle meerschen in ligghen oost Steentgens straetgen, suyt de Brouckel straete, west de Waelen wech, van der Waelen wech lanxst tot Selien plasch tot het landt van Adriaen Haerens soo noch deur het landt naer de Lieve ende lanxst der Lieve tot Steentgens Rabodt».

(8) In het weekblad Vrij Maldegem publiceerde Daniel Vertraete een bijdrage over de meersen tussen Broekhuize en Celie, waarin hij talrijke meerstoponijmen meedeelt voor dit gebied.

(9) Daniel Verstraete heeft een vermelding van de oude Ede gevonden die dient gesitueerd te worden in de wijk Broekhuize te Maldegem. «Dit beghint ande noorts, vander ouder Eede ende ande oosts, nevens den wech die van Moerhuuse brugghe te Maldeghem waert strict oostwaert toten Leesch. Ar. SJHB. Wateringen nr 17. Landboek van de Begijnewatering van 1465. - 28 begin.

--- Grens 1281

Het graven van de Lieve in de jaren 1250-1262 heeft het waterweginet ten Noorden en ten Westen van Eeklo grondig gewijzigd. Vooral van belang is de vraag in hoeverre de Lieve een gekanaliseerde waterloop is. Welke delen zijn uitgegraven in bestaande waterlopen en welke delen zijn volledig nieuw in de streek van Eeklo? Op het grondgebied van de keure van Eeklo is ze ongetwijfeld een uitgegraven kanaal. Indien daar reeds in 1240 een watergang gelopen had, dan had men die waterloop zeker als westelijke grens van de keure van Eeklo gebruikt. Nu echter ligt nog een klein gedeelte aan de overkant van het kanaal. Bovendien waren de Gentenaars bij het delven van de Lieve op Eekloos grondgebied verplicht niet minder dan vijf rabotten op te richten op nog geen 5 km afstand om de scheepvaart mogelijk te maken over de hoogterug Raveschoot-Balgerhoeke. ⁽¹⁰⁾. Dit toont voldoende aan dat er hier geen sprake is van het kanaliseren van een bestaande waterloop. De Gentenaars waren verplicht die hindernis te nemen daar de Lieve te Aardenburg diende uit te komen. Elders hebben ze wel gebruik gemaakt van bestaande waterlopen zoals op de wijk Beke te Waarschoot. Voorbij het Steentjesrabot denken we dat ze opnieuw gebruik hebben kunnen maken van een bestaande waterloop nl. de Noordwatergang. De Lieve ligt daar in het brede meersgebied dat naar de Ede gericht is. We treffen daar trouwens nog enkele andere waterlopen aan : de Noordbroekwatergang en de Begijnewatergang. Al die waterlopen stonden in verbinding met de Ede en voerden zo hun water af naar de zee. Ze vormden het afwateringsnet van Adegem, Maldegem en Eeklo vóór het graven van de Lieve. Dit alles pleit voor onze mening dat de Lieve tussen Steentjesrabot en de Ede eigenlijk een gekanaliseerde waterloop is.

De Lieve aan de andere kant van de Ede schijnt echter niet in een bestaande waterloop te zijn uitgedolven, want ze doorsneet de bestaande watering van Moerkerke. ⁽¹¹⁾.

De stad Gent had bij de toelating voor het delven van de Lieve ook uitgebreide voorrechten van gravin Margareta gekregen. De beide stroken langsheen de Lieve worden Gents gebied, de stad bezit het monopolie van de scheepvaart en het was verboden kaaïen of stapels langs de Lieve

(10) L. STOCKMAN, *het bouwen van vijf rabotten op de Lieve in het Meetjesland in het begin van de vijftiende eeuw*, Appeltjes van het Meetjesland, nr. 15 (1964) p. 446.

(11) M. CAFMEYER, *De watering van Zuid en Noord over de Lieve op het einde van de vijftiende eeuw*, in album Archivaris Jos. De Smet, p. 99.

op te richten. Dit was dus niet erg gunstig voor de Eeklose keurbroeders · ze waren nu volledig afhankelijk van Gent voor de afvoer van het water. We kunnen vermoeden dat ze een andere oplossing gezocht hebben nl. een nieuwe rechtstreekse verbinding met de Ede via Aardenburg, want in 1276 duikt op Eekloos grondgebied een «fosseit vers Rodembourg» op. ⁽¹²⁾. Hoe en wanneer die verbinding tot stand kwam zullen we trachten duidelijk te maken.

«LE FOSSEIT VERS RODEMBOURG»

In 1276 bezit het Rijke Gasthuis van Gent vier bunder moer te Eeklo die naast het moer van het Sint Janshospitaal en boven de waterloop naar Rodenburg (= Aardenburg) liggen. Het moer van het Sint Janshospitaal lag op het einde van de Sint Jansdreef en paalde aan de (Noord)-moerstraat te Eeklo. Van al de bezittingen die het Rijke Gasthuis te Eeklo had, komt alleen hun grond in het 40ste begin van het landboek van Eeklo in aanmerking om vereenzelvigd te worden met die vier bunder moer. Het 40ste begin paalt ten westen aan de landerijen van het Sint Janshospitaal en de zuidelijke grens is de Noordwatergang. ⁽¹³⁾. We kunnen bijgevolg besluiten dat de «fosseit vers Rodembourg» in haar beginloop identiek is met de Noordwatergang. Moeilijker wordt het aan de Maroyendam : liep de «fosseit vers Rodembourg» daar noordwaarts naar Sint Laureins toe daar waar nu de bedding van de Eeklose watergang is of liep hij verder westwaarts naar de Lieve en zo langs de oude Lieve naar Aardenburg ? We denken dat we voor de eerste veronderstelling mogen opteren, zoals uit de studie van de waterlopen ten Noorden van Eeklo zal blijken.

(12) Rijksarchief Gent, oorkonde van 1276, uitgegeven in Appeltjes van het Meetjesland, nr 16 (1965) p. 208. Gravin Margareta bevestigt de Lazarij in het bezit van « quatre bonniers de muer ki gisent en la dite parroche de West-Eeklo encoste le moer de l'hospital Saint Jehan de Bruges outre le fosseit vers Rodembourg. » Het franse woord « fosseit » duidt op een gegraven waterloop en komt overeen met het latijnse « fossatum ».

(13) Stadsarchief Eeklo nr. 385 : « Ande noortsijde daeran over den voornoemden waterganck ande westsijde van de Peperstraete ande suytsyde vande Hoochstraete ende de Velden westwaert streckende tot ant pachtlant van Joos Waldack van Sint Janshuys in Brugghe ».

De noordkant van Eeklo, die uit het grafelijk domein Aalschoot werd afgesplitst, werd tijdens de jaren 1220-1250 vercijsd en verkaveld door de vlaamse gravinnen. Daarna is gravin Margareta begonnen het moergebied van Sint Laureins dat aansluit bij de moer van het Sint Jans-hospitaal te Eeklo, te verkopen. De bodem van Sint Laureins was zeer rijk aan turf zodat een ware rush naar de turfgronden ontstond in het ambacht Maldegem en aangrenzende gebieden. Te Sint Laureins moet die turf-exploitatie begonnen zijn rond 1250. Voor het transport van de turf werden verscheidene «leeden» gegraven te Sint Laureins. In 1264 treffen we het Ser Jansleed voor de eerste maal in de bronnen aan, wanneer Jan van Mont Saint Eloy, clericus van de gravin, drie bunder en een half gemet moer verkoopt aan Boudewijn de Gheitre. Dit stuk moer paalt ten zuiden aan het Ser Jansleed en strekt zich uit tot aan de Maroyendam. ⁽¹⁴⁾. Johan van Leffinghe, naar wie dat leed genoemd wordt, was een clericus van de gravin, en komt in de bronnen voor tussen 1240 en 1259. ⁽¹⁵⁾. Hij wordt beschouwd als de bedijker van 170 gemet polder tussen Aardenburg en Lapscheure in de jaren 1236-1246. ⁽¹⁶⁾. We mogen aannemen dat het Ser Jansleed op zijn initiatief werd gegraven. In 1251 verkocht hij trouwens 10 bunder moer te Warhem (= Warmestraat) aan de Sint Andriesabdij van Brugge. ⁽¹⁷⁾. Dit toont voldoende aan dat Jan van Leffinghe geïnteresseerd was in lucratieve bezigheden zoals het indijken van polders en het exploiteren van turfgronden.

Het beginpunt van het Ser Jansleed lag op de grens Kaprijke-Sint Laureins aan de Moer straat en liep dan naast de Ser Jansleedstraat (nu

(14) Rijsel, Archives Nationales, B. 1561, 1ste Cartulaire de Flandres f° 26 r° «Encore a vendu de par nous maistre Jehans, nostre clers devant dit, 3 bouniers et demie mesure de nostre moer ki jadis fu dou moer Oston de Contreferrer, chevalier, ki gisent selonc l'esseu Jehan de Leffinghe viers miedi et sestent jusques a Maroiendam, a Bauduin le Cheitre, chascun bounier pour 112 p. de le monoie devant dite».

(15) Eg. I. STRUBBE, *Egidius van Breedene, 11...-1270*), grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie, p. 75.

(16) A. VERHULST, *Middeleeuwse inpolderingen en bedijkingen van het Zwin*. Tijdschrift van de Vereniging voor Aardrijkskundige studies, XXVIII, tome I, p. 32-33.

(17) Rijksarchief Brugge, oorkonde met blauw nummer 7404.

Eerstestraat) naar de wijk Dood Luizen Kerkhof ⁽¹⁸⁾ te Sint Laureins. Vandaar richtte het Ser Jansleed zich zuidwestwaarts naar de Celiebrug waar het in de Lieve uitmondde. ⁽¹⁹⁾.

Meer noordwaarts treffen we een tweede leed nl. het Vakeleed. Die waterloop liep over heel zijn lengte naast de Vakeweg, die een zeer oude weg is. Hij vertrok aan het goed te Vake te Maldegem en liep oostwaarts naar Kaprijke toe. De Vakeweg wordt soms ook «via comitis» genoemd. ⁽²⁰⁾. In 1264 verkoopt Jan van Mont Saint Eloy 71 bunder moer uit het moer van Warhem, gelegen tussen het Ser Jansleed en de Vakeweg aan verschillende personen. ⁽²¹⁾. Het Vakeleed duikt slechts in 1282 in de bronnen op, maar we menen toch dat het Vakeleed in dezelfde periode als het Ser Jansleed ontstaan is. ⁽²²⁾. Het tracé van het Vakeleed dat door de Vakeweg werd bepaald, begon dus aan de Moerstraat te Kaprijke, kruiste de parochie Sint Laureins en mondde op Maldegems grondgebied uit in de Lieve.

Een derde voor de Eeklose watergang belangrijke waterloop is de Moerwatergang. Dr. Gottschalk vermoedt dat die watergang op het einde

(18) Rijksarchief Gent, Fonds Maldegem nr 835, Landboek van de Viermatenwatergang, 14de begin : «Dit begint noortwest vandaer ande suytsijde van s'leer Jansleet jeghens Lijse kerckhof ande westsijde van de Moerschoofwech ende metten noortsijde ande Schijnckelswech» (f° 51 v°).

(19) Dr. GOTTSCHALK laat het Ser Jansleed in het luchtledige hangen op haar kaartje van de Eeklose watergang. Zie daarover : *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Deel I, p. Uit het landboek van de Viermatenwatergang blijkt echter duidelijk dat het Ser Jansleed in de Lieve uitmondde. Nu nog is de Celiekerkweg een zeer brede landweg, veel breder dan de andere landwegen te Sint Laureins, zodat er plaats genoeg was voor een land- en een waterweg.

(20) Hendrik van Warhem schenkt in 1306 «totam wastinam quam habeo inter viam qui dicitur comitis seu vulgariter viam de Vaken et aqueductum Johannis de Leffinghe a moro qui fuit quondam Willelmi Heldecops, oppidani de Ardenburg usque ad Morshoef» aan de Duinenabdij. VAN DE PUTTE, *Cronica et Cartularium monasterii de Dunis*, p. 646.

(21) Rijsel, Archives Nationales, 1ste Cartulaire de Flandre B 1561 f° 26 r° : «Encore a maistre Jehan, nostre clers vendu de par nous sissante et onze bouniers de nostre moer a tout le fons en une picche ki gisent au moer c'on appelle le moer de Werrem sour l'esseu c'on appelle l'esseu Jehan de Leffinghe, dales le voie Aket et s'estent vers le Nort juskes a une voie c'on appelle Vakewesc». Die tekst toont duidelijk aan dat het moer van Warhem zich ook ten noorden van de Lieve uitstreckte en één complex van turfgronden vormde met het moer van Sint Laureins.

(22) Dr. GOTTSCHALK, o.c. p. 73. Graaf Gewijde schenkt vier bunder moergrond «gisant entre le leed Jehan de Leffinghe et le Vakeleed».

van de twaalfde eeuw werd gegraven. ⁽²³⁾. De eerste vermelding van de Moerwatergang dateert echter slechts van 1287 toen een poorter van Aardenburg 1/2 gemet grond schenkt aan het Sint Janshospitaal «ten ackere beosten den Moerwaterghanghe». ⁽²⁴⁾. Zijn oorsprong ligt even ten Noorden van het dorp Sint Laureins en loopt dan westwaarts naar de stad Aardenburg om daar uit te monden in de oude Ede.

In het begin van de tweede helft van de dertiende eeuw kunnen we dus een hele reeks «leeden» te Sint Laureins aanwijzen die werden gegraven voor de turfexploitatie. Te Eeklo hebben we dan de Noordwatergang die door het graven van de Lieve van de Ede was afgesneden en waarvan de uitmonding in Gentse handen was. Bovendien bevindt zich op Eekloos grondgebied een «fosseit vers Rodembourg» die door het moer van het Sint Janshospitaal loopt. We weten nu ook uit de rekeningen van het Sint Janshospitaal dat vanuit hun hofstede ten Moere de moergronden uitgeturfd werden. Daar betrokken de broeders van Sint Jan een deel van de benodigde turf voor het verwarmen van de hospitaalgebouwen te Brugge. Het vervoer van die turf geschiedde op platte schuiten via Aardenburg naar Brugge ⁽²⁵⁾ alhoewel de kortste vaarroute over de Noordwatergang, de Lieve tot Damme en vandaar naar Brugge loopt. Er moet dus een dwingende reden voor het Sint Janshospitaal bestaan hebben om een langere en moeilijker weg voor de transport van hun turf te nemen. De enige aanvaardbare uitleg lijkt mij het monopolie van Gent over de Lieve te zijn. Waarschijnlijk heeft Gent het vervoer van turf op de Lieve bemoeilijkt of helemaal niet toegelaten.

In 1276 beschikte men over twee waterwegen naar Aardenburg vanuit het moergebied van Sint Laureins en aangrenzende moergronden : de oude Lieve en «fosseit vers Rodembourg». De oude Lieve komt niet in aanmerking voor het vervoer van de turf gewonnen op ten Moere, omdat die waterloop reeds tamelijk ver van het goed ten Moere verwijderd lag. De «Fosseit vers Rodembourg» integendeel liep door het moer van het Sint Janshospitaal zodat de oplossing voor de hand ligt. ⁽²⁶⁾.

(23) In 1188 schonk Filips van den Elzas aan de abdij Ter Doest 60 gemet grond alsook een strook grond van 10 roeden breed om er een weg en een watergang aan te leggen. Dr. GOTTSCHALK, o.c. p. 34.

(24) Dr. GOTTSCHALK, o.c. p. 73.

(25) Ar. SJIJB rekening 1276 : «de turbonibus vehendis de Ardenborh usque Brugas 27 p. 6 s. Item de Moro usque Ardenborh 21 p.

(26) G. Himpens meent dat de turf uit Eeklo via de oude Lieve naar Aardenburg werd gebracht. Het bestaan van een «fosseit vers Rodembourg» maakt een dergelijke veronderstelling overbodig. Zie daarover : G. HIMPENS, *Het Sint Janshospitaal te Brugge (vóór 1188-1350)* Leuven 1956, lic. thesis, p. 128-129.

HET ONTSTAAN VAN DE EEKLOSE WATERGANG

Uit het voorgaande wordt het nu stilaan duidelijk dat het «fosseit vers Rodembourg» moet vereenzelvigd worden met de Eeklose watergang. We vinden de naam «Eeklose watergang» voor het eerst in 1346. ⁽²⁷⁾. Die naam dekt een complex geheel van heterogene waterlopen : sommige stukken zijn oost-west gericht en andere noord-zuid. De verschillende stukken maken scherpe hoeken met elkaar en nergens zijn vloeiende richtingveranderingen aanwezig. Het vertoont nergens de kenmerken van een natuurlijke waterloop. Een deel van het Ser Jansleed werd in de bedding opgenomen en het deel op Nederlands grondgebied is de Moerwatergang. Men heeft dus kennelijk een verbinding tussen de Noordwatergang te Eeklo en de Moerwatergang te Sint Laureins tot stand gebracht. De aanwezigheid van verschillende waterlopen, die voor het uitturven van de moer van Sint Laureins gegraven waren, heeft de mogelijkheid voor een verbinding vergemakkelijkt. Voor dit verbindingskanaal heeft men een deel van het Ser Jansleed opgenomen. Men diende dus maar twee stukken te graven of misschien zelf maar wat te verbreden : het stuk Noordwatergang — Ser Jansleed en het stuk Ser Jansleed — Moerwatergang. De richting van het eerste stuk werd bepaald door de Maroyendam. Die dam bestond zeker reeds in 1264. We mogen zelfs aannemen dat die dam in de eerste helft van de dertiende eeuw werd aangelegd. ⁽²⁸⁾. De Eeklose watergang loopt naast de Maroyendam tot aan het Ser Jansleed.

Het zijn dus de gunstige omstandigheden en de wil van de stad Eeklo om een andere verbinding met de Ede te verkrijgen die de Eeklose watergang hebben doen ontstaan. Dit proces moet zich afgespeeld hebben in het begin van de tweede helft van de dertiende eeuw na het graven van het Vakeleed en het Ser Jansleed en vóór 1274. Het is goed mogelijk dat de stroeve houding van Gent in verband met de Lieve dit in de hand heeft gewerkt. Trouwens de keure van Eeklo waarborgde aan de Eeklonaren een «liberum aquaductum versus Hlee». We aanzien de Eeklose watergang als een wisseloplossing voor hun uitwateringsproblemen na het doorsnijden van de Noordwatergang door de Lieve. Die oplossing maakte hen opnieuw

(27) K. DE FLOU, *Woordenboek van de Toponymie*, Deel 3, kolom 881 : «anden Eekloschen watergang» (Cart. St TRUIDO, landen, f° 43 r°).

(28) L. STOCKMAN, *Dam-toponijmen te Aalter en te Eeklo*, Biekerf, jaargang '68 nr. 11 (1967) p. 341-342.

onafhankelijk van Gent. Belangrijke instellingen zoals het Sint Janshospitaal hadden ook belang bij een dergelijke oplossing voor de exploitatie van hun turfgronden. ⁽²⁹⁾.

Het vervoer van turf kan het begin zijn geweest van een beperkte scheepvaart op de Eeklose watergang. We vinden daarvan een echo in het befaamde tolreglement van Damme dat o.m. zegt dat «een toolnare van Slepeldamme sal ontfanghen van alrande dat bi scepen door sine speye vaert tardenboorch of te Eeclo waert. ⁽³⁰⁾. Belangrijke en zware scheepvrachten werden er op de Eeklose watergang niet vervoerd. In 1387 laat Filips van Bourgondie een molen uit Sluis naar Eeklo overbrengen. Het vervoer gebeurt gedeeltelijk te water en gedeeltelijk over de weg. Te Sluis worden de onderdelen van de molen op schip geladen en zo tot Pulsbroek gebracht. Daar laadt men alles over op wagens. ⁽³¹⁾. Dit geeft wel de indruk dat zware scheepvrachten niet op de Eeklose watergang konden vervoerd worden. Daarvoor was hij veel te bochtig en van te geringe diepte.

In de loop van de veertiende eeuw zal de Eeklose watergang verbreed worden. In 1352 begint men met twee stukken één roede te verbreden : het gedeelte tussen de Noordwatergang en de Zijdelinge en een tweede gedeelte tussen de Zijdelinge en het Ser Jansleed. ⁽³²⁾. In 1351 zet men de verbredingswerkzaamheden verder ; het deel van het Ser Jansleede dat in de Eeklose watergang is opgenomen, wordt driekwart roede breder. Hetzelfde gebeurt met een tweede stuk tussen het Ser Jansleed en Brierversweg. ⁽³³⁾. Tenslotte laat het waterschap Sint Laureins in 1374 de Eeklose watergang tussen Sint Laureins en Aardenburg uitdiepen. ⁽³⁴⁾.

(29) Ze zullen tot 1317 gebruik maken van de Eeklose watergang voor het vervoer van hun turf. Archief SJIIB, rek. 1317 «Van torven te voerne vanden moere van Eclo tote Ardenburgh ende van Ardenburgh tot Brugge 103 pond».

(30) Men neemt over het algemeen aan dat dit reglement dateert van 1252. Volgens A. VIAENE, (Biekerf, 66ste Jaar, p. 289) zou dit eerder 1352 moeten zijn. Dit is goed mogelijk want in 1252 bestond er nog geen handelsverkeer tussen Eeklo en Aardenburg. Te meer daar een reglement een reeds vooraf bestaande toestand regelt. In 1296 bracht de tol van Aardenburg en Slepeldamme 138 p. aan de grafelijke schatkist op. De rekening leert ons echter niets over een eventuele scheepvaart naar Eeklo. Algemeen Rijksarchief, Rolrekeningen nr. 266. Contes dou Tonlui d'Ardenborg et de Slepedam.

(31) L. STOCKMAN, *De grafelijke molens te Eeklo, Kaprijke en Waarschoot (1357-1456)* Appeltjes van het Meetjesland, nr. 18 (1967) p. 223.

(32) L. STOCKMAN, *Over het ontstaan van de Eeklose watergang tussen Eeklo en Sint Laureins*, Appeltjes van het Meetjesland, nr. 14 (1963) p. 157.

(33) L. STOCKMAN, o.c. p. 157-158.

(34) M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van westelijk Zeeuwsch Vlaanderen*, Deel I, p. 147.

Die werken aan de Eeklose watergang kunnen in verband staan met de scheepvaart of met de turfontginning. Dit geldt echter in geen geval voor de turfwinning van het Sint Janshospitaal vanuit ten Moere, want in 1348 verschijnt de laatste keer de post «van torven van Eclo» in de rekeningen. ⁽³⁵⁾.

HET ONTSTAAN VAN DE WATERING VAN EEKLO

De keure van Eeklo lag tamelijk ver van de zee en was niet onderhevig aan overstromingen zoals het polderland. Hun probleem was niet het weren van het water, maar wel de afvoer van het overtollig water. De noodzaak van een georganiseerde watering zal zich minder laten gevoelen hebben. Nochtans klinkt de bezorgdheid voor de afvoer van het water reeds door in de keure van Eeklo van 1240. Dat er een georganiseerde watering van Eeklo bestond vernemen we slechts in 1279 op een onrechtstreekse wijze uit de rekeningen van het Sint Janshospitaal : het betaalt 5 schelling watergeld aan Johannes de Morweghe. ⁽³⁶⁾.

Watergeld is de kenmerkende uitdrukking voor het aanduiden van de bijdrage in de wateringkosten. In Johannes van Morweghe vermoeden we een ontvanger van de watering van Eeklo.

In 1281 vernemen we iets over de begrenzing van het gebied van de watering van Eeklo, naar aanleiding van een betwisting over het watergeld tussen Boekhoute aan de ene kant en Kaprijke, Lembeke en West-Eeklo aan de andere kant. ⁽³⁷⁾. In zijn scheidsrechterlijke beslissing bepaalt Graaf Gwijde van Dampierre dat Kaprijke bij de watering van Boekhoute zal aansluiten en dat Lembeke in twee gebieden zal ingedeeld worden : de oostkant zal watergeld aan de watering van Boekhoute betalen en de westkant zal bij de watering van Eeklo aansluiten. Die grens is de oostelijke grens van het waterschap Eeklo.

(35) Archief SJHB rek. 1348-1349. We kunnen niet akkoord gaan met Dr. Gottschalk (p. 147) waar zij spreekt van een vernieuwde turfontginningsactiviteit van het Sint-Janshospitaal te Eeklo. Wel gaat het turven door te Veldekens vanuit het goed te Altena.

(36) Archief SJHB rek 1279 : «Johanni de Morweghe 3 s. de waterghelde de moro» L. Gilliodts-Van Severen, hierin nagevolgd door degenen die hem citeren, schrijft ten onrechte : Johanni de Moringhe. Moerwege is nu nog een bestaande wijk te Adegem. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Encore un mot sur l'hôpital St Jean La Flandre* VI (1874-75) p. 269.

(37) Rijksarchief Gent Abdij Oost-Eeklo, oorkonde nr. 25. Zie Bijlage nr. 1.

De scheiding van de twee waterschappen begint op de grens Kaprijke-Lembeke te Berenclaus (= Berenklaauwe ?) op de weg van Kaprijke naar Lembeke. De grens loopt zuidwaarts naar Kox. ⁽³⁸⁾. Van Kox gaat het dan naar het kerkhof van Lembeke en van daar naar het huis van den «priestere». ⁽³⁹⁾. Van de priesteragie loopt de scheiding dan zuidwaarts tot aan het «leed». Dit stuk grens is «de straete die van Lembeke is loopende naar Gent», volgens het landboek van de Slependamwatering. ⁽⁴⁰⁾. De Leedestraat vormt dan de zuidelijke grens tot aan de Aveschootbeek en vandaar richt ze zich opnieuw noordwaarts naar het Moer. ⁽⁴¹⁾. Dit laatste stukje komt niet meer overeen met de scheiding zoals die in de zeventiende eeuw bestond, vermits dan de Leedestraat de zuidelijke grens blijft tot op het grondgebied van Eeklo. Normaal zou men de Antwerpse heerweg als zuidelijke grens mogen verwachten daar die heerweg de waterscheiding is tussen het stroomgebied van de Burggravenstroom en de Slependamwatering. De Leedestraat ligt iets meer noordwaarts maar toch nog zeer dichtbij de Antwerpse heerweg.

We kunnen dus met grote zekerheid beweren dat in 1281 reeds een georganiseerd waterschap te Eeklo bestond : in 1276 is er een watergang naar Aardenburg, het Sint Janshospitaal betaalt watergeld in 1279 en in 1281 wordt de oostelijke grens van het waterschap afgebakend door de graaf.

Over de organisatie zelf van het waterschap hebben we nagenoeg geen inlichtingen uit die periode. Wel spreken de Eeklose stadsrekeningen van 1456 over «de sluusmeesters ende clerc van den Noordwaterganghe». ⁽⁴²⁾. Toen maakte de Noordwatergang reeds deel uit van de

(38) In het landboek van de Slependamwatering vindt men een «Cocxhouckstraetken» vermeld in het vierde begin. Stadsarchief Eeklo nr. 1748, vierde begin : «Oost het Cocxhouckstraetken, suyt de Vrombautstraete, west de Ketsebrouckstraete ende noort het Coeystraetken». Kox lag dus op de kruising van de Vrombautstraat met de weg Kaprijke-Lembeke.

(39) Ik denk dat wij dit huis van de priester met de huidige pastorie van ons medelid Z.E.H. De Wilde, pastoor te Lembeke, mogen vereenzelvigen.

(40) Stadsarchief Eeklo nr. 1748 ; eerste begin : de Kerckacker.

(41) Dit moer sloot zeer waarschijnlijk aan bij de Oostmoer van Sleidinge-Waarschoot, zodat we hier een uitgebreid moergebied mogen veronderstellen. De 40 bunder woeste grond, gelegen tussen Lembeke en Sleidinge, die gravin Margareta laat verkopen aan Jan, zoon van Evelbare, moeten in die omgeving gezocht worden. Zie T. LUYKX, *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)* Brussel 1961 p. 345. VERHAND. KON. VL. ACADEMIE BELGIE Klasse der Letteren nr. 39.

(42) Algemeen Rijksarchief Brussel Rekenkamer nr. 34390 f° 12 v°.

Slependammewatering, maar hieruit blijkt toch dat de Noordwatering of Watering van Eeklo haar eigen sluismeesters en klerk behield voor haar gebied. Normaal stonden aan het hoofd van een waterschap twee sluismeesters en een klerk-ontvanger, die een jaar in functie bleven. ⁽⁴³⁾. Bovendien waren de grote gelanden vertegenwoordigd in het dagelijks bestuur van het waterschap. ⁽⁴⁴⁾. De grote gelanden van de watering van Eeklo waren de abdij van Oost-Eeklo, de Lazarie van Gent, het Sint Janshospitaal van Brugge en de heer van Aveschoot. ⁽⁴⁵⁾. Of die zich met het dagelijks bestuur effectief bezig hielden, is alleen voor het Sint Janshospitaal met zekerheid vast te stellen. In de rekeningen van dit hospitaal worden vanaf 1372 geregeld reiskosten genoteerd, die gemaakt zijn door de meester en broeder-bursier in verband met de watering van Eeklo en met de sluis van Slepeldamme. ⁽⁴⁶⁾. We denken dat die eerder late interesse van het Sint Janshospitaal voor de watering van Eeklo moet verklaard worden door de verwaarlozing van de sluis te Slepeldamme door de stad Aardenburg op het einde van de veertiende eeuw. Als grote gelande in de watering van Eeklo en in de watering van Maldegem waren ze bijzonder geïnteresseerd in de goede werking van de sluis van Slepeldamme. ⁽⁴⁷⁾. In 1406 zond het hospitaal broeder Pieter Van den Hecke en Gervais de Vulre drie dagen naar Oudenaarde voor besprekingen over de sluis te Slepeldamme met afgevaardigden van Eeklo en Maldegem. ⁽⁴⁸⁾.

(43) Dit was het geval voor de Slependammewatering, die de samenvoeging is van de waterschappen Eeklo-Lembeke en Maldegem. M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van westelijk Zeeuwsch Vlaanderen*, Deel II, p. 10.

(44) Het Sint Janshospitaal en de abdij van Ter Doest waren vertegenwoordigd in het bestuur van de Slependammewatering. M.K.E. GOTTSCHALK, o.c. p. 10.

(46) Archief SJIIB rek. 1371-72 f° 9 v° : «van 13 dachvaerden die de meester ende ic ghedaen hebben onder te Ghent, tArdenburgh ende tEeclo om der wateringhe wille van Slepeldamme tusschen die van Ardenburgh ende die van Eeclo.» Rek. 1372-1373 f° 11 r° : «Van dat die meester twee waerf te Ghent was om der wateringhe van Eeclo.» Rek. 1387-1388 f° 20 r° : «Van dat wij waren te Ghent omme de wateringhe van Eeclo ende van Aerdenburgh ende ter speye van Slepeldamme».

(47) In 1467 betalen ze het geschot «van 124 bundren lands in de wateringhe van Eecloo ter sluus van Slepeldamme» en «van 184 g. 2 linen 5 r. lands inde wateringhe van Maldegheem uutwaterende ter sluus van Slepeldamme». Stadsarchief Brugge XII-187 Rek. 1467-1468 f° 90 r°.

(48) Archief SJIIB rek. 1405-1406 f° 84 v° : «Item van dat broeder Pieter Van den Hecke was ghesent tAudenaerde met Gervais den Vulre met die van Maldegheem ende die van Eelo omme de speye van Slepeldamme, daeromme drie daghen huut ghesijn, over den dach 18 s. Somma 54 s.».

Het Sint Janshospitaal was dus zeer actief betrokken bij de oprichting van de Slependamwatering die de waterschappen Eeklo-Lembeke en Maldegem zal overkoepelen. (49).

Het waterschap Eeklo blijkt slechts in de veertiende eeuw zeer actief te worden. Want na 1279 duurt het nog tot 1307 vooraleer het Sint Janshospitaal nog eens watergeld betaalt in de watering van Eeklo. (50).

Slechts vanaf 1342 vinden we geregeld uitgaven voor watergeld in Eeklo. (51). Dit is eigenlijk wel wat abnormaal! Een verklaring voor dit eigenaardig verschijnsel is misschien wel te vinden in het feit van de uitbating van turfgronden te Sint Laureins en in het noorderlijk gedeelte van Eeklo. De «leeden» ten Noorden van Eeklo waren natuurlijk zeer belangrijk voor het turftransport, zodat de belanghebbenden zelf voor het onderhoud van de Eeklose watergang kunnen gezorgd hebben. Rond 1350 vermindert echter de turfontginning in het moer van Sint Laureins zodat de zorg voor het onderhoud van de watergang meer en meer drukte op het waterschap van Eeklo. (52). Wat er ook van zij we stellen vast dat er vóór 1346 slechts in 1329 en 1332 een belangrijk watergeld diende betaald te worden. (53). We menen dat dit hoog bedrag in verband mag gebracht worden met de verbreding van de Eeklose watergang tussen de Noordwatergang en het Ser Jansleede in 1332. (54). Negentien jaar later in 1351 gaan de verbredingswerken verder : een deel van het Ser Jansleed wordt verbreed tot aan de brug bij de molen en dan noordwaarts tot aan de Brieversweg. (55). De watering van Eeklo heeft, althans volgens de rekeningen van het Sint Janshospitaal, slechts in de tweede helft van de veertiende eeuw belangrijke uitgaven gedaan. (56).

(49) Dr. Gottschalk spreekt over drie waterschappen : Eeklo, Lembeke en Maldegem. Dat is onjuist want Eeklo vormde met westelijke deel van Lembeke slechts een waterschap. M.K.E. GOTTSCHALK, o.c. p. 10.

(50) Archief SJHB rek. 1307 : «Vanden Moere te Eclo van waterghancghelde en van andren coste 14 p. 7 s. 4 d.».

(51) Zie bijlage II.

(52) De ontvangst «van torven van Eclo» valt van 84 pond in 1345 tot 4 p. 4 s. in 1348, om daarna helemaal te verdwijnen.

(53) In 1329 : 4 p. 13 s. en in 1332 : 7 p. 8 s. 9 1/2 d.

(54) L. STOCKMAN, *Over het ontstaan van de Eeklose watergang tussen Eeklo en Sint Laureins*, Appeltjes van het Meeljesland, XIV (1963) p. 157.

(55) L. STOCKMAN, *Ibidem* p. 157-158.

(56) In 1374 verteerden de meester en broeder-bursier 39 s. «vandat wi tEclo waren om rekeninghe te hebbene van der wateringhe». Archief SJHB Rek. 1373-1374 f° 10 v°.

In 1401 worden al de gronden van het Sint Janshospitaal, gelegen binnen de watering van Eeklo, opgemeten, zodat het watergeschoot van dat jaar af per gemet in de rekening wordt genoteerd. ⁽⁵⁷⁾. Voor de drie eerste jaren van de vijftiende eeuw bedraagt het watergeld 1 s. per gemet en stijgt dan in 1406 tot 2 s. per gemet. ⁽⁵⁸⁾.

De talrijke reizen die de broeders van het Sint Janshospitaal maken in het begin van die eeuw, naar Slepeldamme en naar Eeklo, staan ongetwijfeld in verband met de oprichting van de Slepeldammewatering door hertog Jan zonder Vrees. Dit waterschap werd gecreëerd omdat de stad Aardenburg, ingevolge haar economisch verval, niet meer kon instaan voor het onderhoud van de Ede en de sluis te Slepeldamme. ⁽⁵⁹⁾. Die sluis kwam dan onder het gemeenschappelijk beheer van de waterschappen Eeklo-Lembeke en Maldegem.

Door de oprichting van de Slepeldammewatering werd de watering van Eeklo opgeslorpt in een groter geheel, zodat van die datum af de geschiedenis van die watering samenvalt met die van de Slepeldammewatering.

BESLUIT

Reeds in de keure van Eeklo gaf de graaf van Vlaanderen de Eeklonars het recht op vrije afvoer van hun overtollig water. Die afvoer geschiedde tot aan het graven van de Lieve via de Noordwatergang en de Ede. Door het graven van de Lieve werd die verbinding verbroken en hebben de Eeklonaren een nieuwe verbinding met Aardenburg tot stand gebracht via het «fosseit vers Rodembourg», later de Eeklose watergang genoemd. Die nieuwe verbinding kon gemakkelijk tot stand komen door de

(57) Archief SJBII rek. 1400-1401 f° 71 v° : «Item van dat Michiel ende ic waren eene weke lanc tEecloo omme te doen metene al tland dat ghelegghen es binnen der wateringhe van Eecloo toebehoorende den voors. godshuse». Die oppervlakte bedroeg dan 366 gemet. Tijdens de volgende jaren betaalt het hospitaal echter steeds voor 452 gemet land.

(58) Archief SJBII rek. 1405-1406 f° 84 r° : Item van dat broeder Pieter van den Hecke ende ic waren ter wateringhe ter kuere van Slepeldamme».

(59) M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuwsch Vlaanderen*, Deel II, p. 10.

aanwezigheid van talrijke «leeden» die gegraven waren voor de turfexploitatie. Vanaf 1279 vinden we sporen van een georganiseerd waterschap. Het Sint Janshospitaal betaalt watergeld en de oostelijke grens van de watering van Eeklo wordt door de graaf vastgelegd. Door die regeling kwam het westelijk deel van Lembeke bij de watering van Eeklo.

Het waterschap Eeklo werd slechts zeer actief in de loop van de tweede helft van de veertiende eeuw. De verbinding met de Moerwatergang werd uitgediept en verbreed. Op het einde van de veertiende eeuw blijken de watering van Eeklo en de grote gelanden zich ten zeerste bekommerd te hebben om de sluis te Slepeldamme. De creatie van de Slepeldammewatering in 1406 sluit de periode van volledige zelfstandigheid van het Eekloos waterschap af. Het krijgt samen met het waterschap van Maldegem bevoegdheid over de sluis te Slepeldamme.

L. STOCKMAN

BIJLAGE I

Graaf Gwijde van Vlaanderen beslecht een geschil tussen die van Bouchoute aan de ene kant en die van Kaprijke, Lembeke en West-Eeklo aan de andere kant betreffende de watering en de sluizen. Hij bepaalt hoeveel iedere parochie per gemet zal betalen. De parochie Kaprijke zal betalen in de watering van Bouchoute en de parochie Lembeke wordt in twee delen gesplitst, de oostelijke helft zal bijdragen in de watering van Bouchoute, de westelijke helft komt onder de watering van Eeklo.

A) Rijksarchief Gent Fonds Abdij Oost-Eeklo nr. 25

B) Vlaamse vertaling met een vidimus van Graaf Lodewijk van Nevers.
Gepubliceerd door E. NEELEMANS, *Geschiedenis van Eecloo*, Deel I, 251-252.

Nous Guis, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir a tous ke, comme uns debas fust entre nos gens de Bouchoute, d'une part, et nos gens de Caprik, de Lembieke et de Westeclo, d'autre part d'endroit lor watringhes et lor excluses et les deus parties se meissent sour nous dou dit debat et eussent en couvent a tenir çou ke nous en ordeneriemes et diriemes, de haut et de bas, nous, selonc ce ke nous avons enquis dou dit debat, disons et ordenons en tel maniere : ke toute li terre ki gist en le profe de Caprik paiera autant et nient plus pour ciunc mesures de terre au coust des watringhes et des excluses ke cil de Bouchoute feront pour une mesure de lor meilleur terre ; et cil de Lembeke d'une voie ki vient de Capric et va viers Lembeke, — et coumence à Berenclaus et va par devers zut dusques a Kox et de Kox dusques a l'atre de Lembeke et de cel attre dusques devant le maison le prestre et de le maison le prestre deviers le zut dusques a le liet et de illuec par deviers west dusques a Havescotbiek et de illuec par deviers zut dusques au Mour, — pour toute le terre ki gist entre ces lius deseure dis, au leis deviers Bouchoute, paieront autant en nient plus au coust de(s) watringhes et des excluses devant dittes pour wit mesures de terre ke cil de Bouchoute feront pour une mesure de terre. Et disons encore et ordenons ke toutes les fois k'il couvenra cous faire as watringhes et as excluses dedens le mestier de Bouchoute, cil de Bouchoute le doivent laisser savoir a ceaus de Caprik et de Lembieke. Et cil de Capric i doivent envoyer un homme et cil de Lembeke un autre pour entendre au coust ke on fera watregans et as excluses, avoec de Bouchoute. Et s'il i a debat dou coust assir et mettre, nous i devons mettre un homme ki de par nous exclarra le debat et ordenera çou ke cascunc partie devra paier. Et disons

ausi ke cil de Bouchoute doivent faire fouir le watregan ki va de Caprik vers le grant watregan, deus cens verghes hors dou mestier de Caprik au commun coust des deux parties. Et doit estre li watregans leis quatorze piés. Et se cil de Bouchoute ne le voelent faire, cil de Caprik le puent faire et rabatre le coust dou premier coust k'il devront mettre as excluses et as watregans. Et le sourplus ki demorra a fouir dou dit watregan ki muet de Caprik dusques au grant watregan, cil le doivent fair fouir a leur coust, ki autrefois l'ont fait. Et autel disons nous ke cil de Bouchoute doivent faire dou watregan ki vient de Lembeke. Et s'il ne le voelent faire, cil de Lembeke le puent faire et rabatre le coust k'il i mettront dou premier coust k'il devront mettre as watregans et as excluses. Et disons encore ke, quele eure k'il i ara fais cous as watregans et as excluses et il sera terminé combien cascune partie devera paier, ke cil de Capricke et de Lembeke paient çou k'il devront au jour ki assis i sera. Et s'il ne le font, nous, par no seigneurie, sans autre jugement, les devons contraindre a paier en tel maniere ke cil de Bouchoute n'i aront damage pour leur faute. Et disons encore ke cil de Bouchoute doivent savoir le grandeur de le terre de Caprik et de Lembeke ki avoec eaus paiera cous as watregans et as excluses, si comme dit est. Et cil de Caprik et de Lembeke doivent ausi savoir le grandeur de le terre de Bouchoute avoec cui il paieront cous des watregans et des excluses, si comme deseure est devisé. Et disons ausi ke cil de Westeclo et de Lembeke ki ont terre hors des bonnes de le voie deseure dite par deviers west, doivent mener leur watringhe sans le damage et le coust de ceaus de Caprik, de Lembeke et de Bouchoute ki ont lor watringhe deviers Bouchoute. Et parmi toutes ces ordenances deseure dites, tous debas ki fu pour les watringhes entre les deus parties est mors et anientis. Et se aucune cose a a amender en toutes ces choses deuseur dittes, nous le retenons en no dit. Ce fu fait a Winendale, l'an de l'incarnation Nostre Seigneur Jhésu Christ mil deus cens quatre vins et un, le venredi après le Toussains.

NOTA. — d'endroit = betreffende ; soi metre sour = zich wenden tot ; avoir en couvent = beloofd hebben ; de haut et de bas = in alles ; coust = kost ; deviers = naar ; attre = kerkhof of kerkportaal ; dusques = tot aan ; illuec = daar ; leis = zijde, kant ; assir = bepalen ; cous = meerv. coust ; exclarra = zal ophelderen ; leit = breed ; terminer = vaststellen ; bonnes = bornes ; damage = domage ; nous le retenons en no dit = we behouden het voor aan onze rechtspraak.

De tekstuitgave van bijlage I en de verklarende woordenlijst zijn van de hand van drs. Willy Van Iloecke, lic. in de romaanse filologie.

BIJLAGE II

Watergeld betaald door het Sint Janshospitaal in de watering van Eeklo

1279	Johanni de Morweghe	5 s.	de waterghelde de Moro
1507	Vanden Moere te Eclo	van waterghancghelde ende van andren	coste 14 p. 7 s. 4 d.
vóór 1511	In Eclo	van waterganghe ende van waterghelde	11 p. 9 s. 6 d.
1518		40 s.	
1529	4 p.	15 s.	
1532	7 p.	8 s. 9 $\frac{1}{2}$ d.	
1542		45 s. 7 d.	
1543		54 $\frac{1}{2}$ s.	
1546	18 p.		
1550	15 p.	4 s. 2 d.	
1552	9 p.		
1556	15 p.	6 s.	
1557	39 p.	15 s.	
1558	19 p.	17 s. 6 d.	
1561	3 p.	19 s.	
1563	4 p.	5 s. 6 d.	
1564	11 p.	12 s.	
1566	5 p.	16 s.	
1568	6 p.	6 s.	
1570		18 s.	
1573		4 s.	
1575		13 s.	
1588	25 p.	14 s. 8 d.	
1589	36 p.		
1591	15 p.		
1593	5 p.		
1596	6 p.		
1401	18 p.	6 s.	(voor 366 gemet, elk gemet 12 d.)
1402	22 p.	12 s.	(voor 452 gemet, elk gemet 12 d., Pieter Gheeraerds als ontvanger vermeld).
1403	22 p.	12 s.	(voor 452 gemet, elk gemet 12 d.)
1404	50 p.	2 s. 8 d.	(voor 452 gemet, elk gemet 16 d.)
1406	45 p.	2 s.	(voor 452 gemet, elk gemet 2 s.)

GENT IN DE XIVe EN DE XVe EEUW
GELOOF EN DEVOTIE,
KERK EN VOLK

In de XIVe als in de XVe eeuw was de Gentse samenleving sterk beïnvloed door de christelijke moraal en door een bepaalde godsvrucht die onder verschillende vormen en in verschillende omstandigheden tot uiting kwamen.

Het voorbeeld kwam van hogerhand, van de Gentse magistraat die niets onverlet liet om met de kerk het christen geloof te onderhouden en te beschermen. Het sterke godsvertrouwen en de trouw aan de kerk, onderstreept in een bul van paus Martin V, ⁽¹⁾ vond zijn felle weerkaatsing in het dagelijks leven van de stad. Alle dagen werd op het schepenhuis ⁽²⁾ in een der twee kapellen door Freremineuren, Jacobijnen of Augustijnen de mis gelezen ⁽³⁾ en dit was ook het geval in de kapel van het Gravensteen. ⁽⁴⁾ Bij hun aanstelling zwoeren de schepenen op het St. Blasiuskruis in de St. Janskerk, de hoofdmannen «up haren heed» terwijl de baljuw of zijn vertegenwoordiger plechtig zwoer «de heilighē kerckē in rechte te haudene». ⁽⁵⁾ In rechtszittingen en bij terechtstellingen in de gevangenis of op de Vrijdagmarkt, het Veerleplein of waar ook, kwamen geestelijken voor velen een laatste troost brengen alsook vergiffenis

(1) de ST. GENOIS, Inv. 192.

(2) De term stadhuis eerst vermeld in 1459. FRIS, *Dagboek* II 187.

(3) N. DE PAUW, Rek. III, 415 ; J. VUYLSTEKE, Rek. F. V. A. 16.

De schepenen bedachten tevens bepaalde kloosters als het St.-Claraklooster en de vier Gentse «ordinen» met geld voor het lezen van bepaalde missen zo bv. de H. Geestmis, VUYLSTEKE, Rek. F. V. A. 16. Zo schonken ze wijn op de dag «van harer wijhinghen» (wijding) of kwamen tussen in de kosten «vander capittlen» ib.

(4) F. DE POTTER, *Petit Cart.* 65.

(5) J. VUYLSTEKE, Rek. I 319 en 332 ; FRIS, *Dagboek* I 162-165.

van hun zonden. ⁽⁶⁾. De christelijke moraal deed zich vooral sterk gelden in de rechtspraak. Ontelbaar waren diegenen die wegens een of ander misdrijf op bedevaart werden gezonden of tot een open biecht van schuldbewustzijn in een of andere kerk werden verplicht. ⁽⁷⁾. Boetegeld werd aan Gentse kerken verleend. ⁽⁸⁾. Ook inzake politiek was er te Gent een samenwerking tussen de geestelijkheid, inzonderheid de lagere, en de magistraat die niet tevergeefs een beroep deed op de clerus om haar politiek te dienen. ⁽⁹⁾. Abten, pastoors, broeders en monniken werden de stad uitgezonden om met een tegenpartij, hetzij vorst of andere steden, over verzoening of vrede te onderhandelen. ⁽¹⁰⁾. In 1401 predikten de pastoors van de Gentse kerken dat de Gentse «privileges en vrijheden» bedreigd werden. ⁽¹¹⁾. Geestelijken waren trouwens als klerken, secretarissen en pensionarissen in stadsdienst opgenomen en speelden er een invloedrijke rol. ⁽¹²⁾.

In tijd van oorlog of van troebelen hadden de Gentse leiders geestelijken te hunner beschikking. Zij trokken met de Gentse milities mee «ter uuitfaert», hielden in het leger predikingen en lazen de mis. ⁽¹³⁾. In 1339, toen het Gentse leger uitrukte naar Kamerijk tegen de Fransen, deed Jacob van Artevelde en de Gentse magistraat aalmoezen uitdelen in alle hospitalen van Gent omdat men er zou bidden «over de ghoede liede van Ghend ghemeenlike». ⁽¹⁴⁾. Toen Filip van Artevelde te Gent in 1382 aan de macht kwam deed hij gebieden dat «al deghuene die te Ghendt

(6) V. FRIS, *Dagboek* I 150 nota 4, 135-188. Een ter dood veroordeelde kreeg een biechtvader. ib. 188. Zie ook *Kronijk v. Vl.* 117 en FRIS, *Dagboek* II 17.

(7) S.A.G. Zoendincb. 1378-79 fol. 7 ; 1435-36 fol. 16. Er waren te Gent 250 steden en vlekken aangeduid waarnaartoe op verplichte bedevaarttocht werd gezonden. S.A.G. Wittenboec C fol. 10.

(8) S.A.G. JBK 1384-87 fol. 6.

(9) Zie P. ROGHIÉ, De rol van de kerk in Vlaanderen tijdens het bewind van Jacob van Artevelde in «*Vlaanderen en het zevenjarig beleid van J. V. A.*» p. 89 (tweede druk).

(10) Zo bv. in 1348. DEPAUW, Rek. III 307-308 ; FRIS, *Dagboek* I 166. De magistraat liet vergaderingen van deken en parochiepapen betreffende de kerkban door gewapende lieden beschermen. DEPAUW, Rek. I 464 ; geestelijken be-
wezen de stad nog andere diensten. DEPAUW, Rek. I 421 ; FRIS *Dagb* II 22.

(11) R.A.Brussel, Chart. der graven 14108 fol. 68.

(12) P. ROGHIÉ, *Gentse klerken*.

(13) N. DE PAUW, Rek. I 473 en Baljuwrek. p. 105 ; S.A.G. JBK 1411-12 fol. 290.

(14) N. DE PAUW, Rek. I 501.

watere ende weede namen dat elc zouden doen maken een witte mouwe ende darup «Helpt God». ⁽¹⁵⁾.

Bij de grote jaarlijkse ommegangen, zo naar O. L. Vr. van Doornijk of met de fiertel van St. Lieven naar Houtem, trokken schepenen mee op bedevaart. ⁽¹⁶⁾. De magistraat beval zelfs meermaals een «generale processie» om de vrede te verkrijgen tussen de stad en de vorst, wat o.m. in 1452 geschiedde. In 1478 moest iedereen «ter kercken» gaan om te bidden voor de vorst die tegen «zijne vijanden» streed en in 1487 moesten alle vrouwen en kinderen, blootshoofd en barrevoets, gaan in de processie van het H. Sacrament terwille van de stad die vocht tegen «de fauteurs van den payse». ⁽¹⁷⁾. Met alle macht heeft de Gentse magistraat elke afwijking van het geloof of wat tegen de christelijke moraal indruiste bestreden. Wie «quade worden» sprak over de geestelijken werd gearresteerd. ⁽¹⁸⁾. Een Gentenaar, die een zuster van het St. Janshuis had beledigd, werd op pelgrimage gezonden en beboet. ⁽¹⁹⁾. Gentenaars werden voor een jaar verbannen omdat ze verzuimd hadden het officie van het H. Sacrament bij te wonen ⁽²⁰⁾ of op pelgrimage gestuurd wegens het lezen van een boek strijdig met het geloof. ⁽²¹⁾. Wie, dronken of niet, blasfemeerde, vloekte tegen God, de H. Maagd of andere heiligen «met uutghesoghte eede» werd in het pellijs gesteld, de tong doorstoken en nadien in 's ammans op water en brood gezet gedurende een maand. Bij herhaling werd de tong van de vloeker «ghesplet» en kon hij nog zwaarder gestraft worden. Kinderen beneden de 15 jaar die «quade eede» zwoeren werden op straat geselsd. ⁽²²⁾.

Maar niet alleen de Gentse magistraat maar ook de gehele Gentse gemeenschap onderging de invloed van de kerk en van de godsdienst.

(15) N. DE PAUW, Baljuwsrek. p. 31. Jacob Van Artevelde beval zijn krijgers ook te biecht te gaan, FROISSART, Chron. II 203. De Gentse leiders waren vrome lieden. Frans Ackerman werd vermoord toen hij uit de O.-L.-Vrouw-kerk te St.-Pieters kwam. Een hoofdman uit de XVe eeuw zat in de kerk toen het leger uittrok. FRIS, *Dagboek* II 17; FROISSART o.c. X 445-447.

(16) Memorieb. stad Gent 276; VUYLSTEKE, Rek. F.V.A. 373-416; DE PAUW, Rek. I 421-431 (abt v. St.-Pieters) II 71.

(17) Kronijk v. Vlaanderen van 580 tot 1467 Gent 1839 I 128; S.A.G. Rek. 1479-80 fol. 106 en Rek. 1487-88. De stad deed ook zielfmissen lezen voor Gentse gesneuvelden. DE PAUW, Rek. I 48 (Freremineuren).

(18) N. DE PAUW, Rek. II 206 (Jacobijnen); FRIS, *Dagboek* II 12.

(19) «scotierlike worden» had gesproken. S.A.G. J.B.K. 1406-07 fol. 62 v°.

(20) M. DESPLANQUE, Inv. II 44.

(21) P. FREDERICQ, Corpus document II 142.

(22) S.A.G. Register B B fol. 16 (voorgeboden).

Op het parochieleven was het administratieve, burgerlijke, militaire en sociale bestaan der Gentenaars grotendeels afgestemd. Doop, huwelijk en dood werden geacteerd in de kerken. In tijd van troebelen en van oorlog trok het leger uit per parochies. ⁽²³⁾. De hoofdmannen werden per parochie gekozen. ⁽²⁴⁾. Het weversgeld, een boetetaxe gelegd op de wevers en de weversknappen werd geïnd per parochie. ⁽²⁵⁾. De «conincstavelien» of legereenheden werden gemaakt «in alle prochien» ⁽²⁶⁾ en ook de wapenschouwing op de Vrijdagmarkt geschiedde per parochie. Het was ook per parochie dat bepaalde Gentenaars «geset waren haer gelt te ghevene» ⁽²⁷⁾ en dat, in tijden van nood, door bepaalde lieden, elk in zijn parochie, het schaarse koren werd gezocht. ⁽²⁸⁾. De «kerkroep» of de bepalingen der stedelijke verpachtingen werden eveneens uitgeroepen door vinders in de kosterijen. ⁽²⁹⁾. Heel de liefdadigheid uit die eeuwen was geconcentreerd in elke parochie waar een Tafel of Dis van de H. Geest bestond, gespijsd door giften en legateringen ten voordele van de armen en behoeftigen. ⁽³⁰⁾. En in alle kerken werden de brieven uitgehangen «van den tolne van der port... omme te wetene wat de liede schuldigh es. ⁽³¹⁾. Geen Gents ambacht, geen gilde was toen denkbaar zonder een geestelijk leider, zonder een patroon, zonder een kapel in een of andere kerk, zonder missen. ⁽³²⁾. Dat gold de bakkers, de houtbrekers,

(23) N. DE PAUW, *Froissarts Chronijke van Vlaenderen* p. 26-11-13 ; FRIS, *Dagboek* II 47.

(24) V. FRIS, *Dagboek* II 15-37 ; P. ROGGHÉ, *Het eerste bewind der Gentse hoofdmannen* 17 ; DE PAUW, *Rek.* III 79.

(25) De vijf parochies van de stad waren toen : St.-Jan, St.-Michiel, St.-Jacob, St.-Niklaas en O.-L.-Vrouwkerk van St.-Pieters. Zie VUYLSTEKE, *Rek.* II 682. In de XVe eeuw worden St.-Maarten te Akkergem en de H. Kerst meermaals vermeld

(26) N. DE PAUW, *R.* I 213. In de onder als overcosterien. *Chron.* v. VI. 135.

(27) *ib.* *R.* III 165-285. Gepest werden tot lenen.

(28) *ib.* *R.* II 244-245.

(29) V. FRIS, *Dagboek* II 90 ; Zie ook DIERICX, *Memoires ville Gand* II 237. Er waren ook in de kerken «drie Zondaechs roupen» betreffende de verkoop van huizen. S.A.G. JBK 1366 fol. 4.

(30) Gent, Archief St.-Jacobskerk H. Geest 1ste doos H. Geestdis van St.-Jan, St.-Niklaas, St.-Michiel, St.-Jacob, O.-L.-Vrouwkerk van St.-Pieters en H. Kerst, *ib.*

(31) J. VUYLSTEKE, *Rek.* I 126.

(32) Sommige ambachten als van de wevers, de schippers e. a. hadden eigen godshuis vaak met infirmerie. S.A.G. JBK 1376 fol. 2 ; 1369 fol. 40.

de smeden ⁽³³⁾, enz. In sommige ambachten als deze van de tapijtwevers was de wever, die in de kerkhan lag, niet toegelaten verder zijn ambacht uit te oefenen. Ook de gilden zoals de «Fonteyne» of «broederschap» van der rhetorique» had als patroon «de almoghende Drievoudichede» en haar kapel «van der Triniteyt» in de St. Niklaaskerk. ⁽³⁴⁾. Bij de Fonteiniers gold o.m. tevens de verplichting de uitvaart van een lid bij te wonen. ⁽³⁵⁾. Zoals de «Fonteine» had ook de voetbooggilde van St. Joris ⁽³⁶⁾ haar kapelaan en haar kapel aan de Koornmarkt. Maar naast de ambachten en neringen, de rederijderskamers en schuttersgilden bestonden er te Gent ontelbare confreries verbonden aan een of andere kerk. Zo waren er de confreries, die van binnen en die van buiten, van St. Lieven op het St. Baafsdorp, broederschap waarvan de leden zich in de eerste plaats de verplichting oplegden de fiertel van St. Lieven alle jaren te dragen of te begeleiden naar St. Lievens-Houtem. ⁽³⁷⁾. In de St. Niklaaskerk was er de broederschap van St. Margriete speciaal voor de beiaardiers, confrerie die echter ook vrouwen toeliet. ⁽³⁸⁾. In de St. Jacobskerk de gilde van St. Barbara met eigen kapel. ⁽³⁹⁾. De confrerie van St. Lazarus bij de Minorieten ⁽⁴⁰⁾, de gildebroers van de Zilveren Berg aan de Nieuwbrug. ⁽⁴¹⁾. Bij de Augustijnen had men de confreries van O. L. V. «ten

(33) Zo hadden de bakkers hun kapelaan, hun kapel Sente Aubeerts in de St.-Janskerk waar missen werden gezongen op kosten van de nering. S.A.G. JBK 1458-59 fol. 76. De houtbrekers hadden in St.-Jacobs een St.-Katelijnekapel met glasvensters waarin het ambachtswapen was verwerkt. S.A.G. JBK 1416 fol. 46. In de Munte het St.-Eloyhospitaal en kapel voor de smeden. ib. 1384 fol. 35 ; 1453 fol. 69.

(34) S.A.G. JBK 1448-49 fol. 78. I. DE POTTER, Gent, VII, 114-115.

(35) ib. Vloeken en praat over vrouwen was uit den boze ! ib.

(36) Eerste vermelding van dit gilde ofschoon het ongetwijfeld reeds vroeger bestond dateert van het schepenaar 1314-15. VUYLSTEKE, Rek. I 86. Er was ook de St.-Sebastiaansgilde voor boogschutters. S.A.G. JBK 1437 fol. 81 ; 1418 fol. 73. En de St.-Antoongilde voor haakbuschutters. S.A.G. Reg. I. L fol. 18 (1488). Er was reeds in 1325-26 sprake van handboogschutters. VUYLSTEKE, Rek. I. 470.

(37) Er was in de XVe eeuw nog een derde nl. die van de «aalmoezen van St.-Lieven». De confrerie van buiten te Houtem gevestigd. Men kon in beide confreries tegelijk lid zijn. S.A.G. JBK 1454 fol. 30 en 40 ; 1425 fol. 50 ; 1454 fol. 70.

(38) S.A.G. JBK 1473-74 fol. 13.

(39) S.A.G. JBK 1473-74 fol. 5 v°. Verder nog de gilde van de Nood Gods, dezen van St.-Margareta en St.-Hermes en die van St.-Jacob in Compostella. Les Archives conservées dans les églises et convents de Gand (Bull. O. en G. Gent 8e Jg n° 43 p. 128).

(40) S.A.G. JBK 1424-25 fol. 18.

(41) Een soort corporatie van lastdragers JBK 1457 fol. 119.

droeghen boeme» en van het H. Bloed. ⁽⁴²⁾. Verder de O. L. V. gilde van St. Jan. ⁽⁴³⁾. In de St. Baafsabdij de confreries van St. Rochus, in de kerk van H. Kerst deze van Maria ⁽⁴⁴⁾. in de O. L. V. van St. Pieters de gilde van Aeyghem. ⁽⁴⁵⁾.

Voor de Gentenaars hadden kerk en kerk- en kloostergang meer dan een betekenis. Ze waren ook meer dan een aantrekkingspunt.

De kerk was niet alleen het Huis waarin Gods woord werd gesproken en gehoord, waar de gelovigen nader in contact met hun Schepper konden komen, waar ze konden gezuiverd worden van de erfzonde die op ze drukte, van hun menselijke schuld en waar hun heilige sacramenten konden worden toegediend, zij was echter ook een kerkhof, waar doden onder zerken werden begraven in kapellen en middenkoor, een oord waar nog asielrecht ⁽⁴⁶⁾ werd verleend en waar ook de armen bijzondere troost konden genieten.

Sommige kerken werden graag betreden zoals de St. Niklaaskerk die de drukst bezochte was ⁽⁴⁷⁾ en de St. Janskerk waar alleen op Pasen 1469, dertig biechtvaders biechtvaardigen ontvingen. ⁽⁴⁸⁾. Ongetwijfeld zochten vele rechtgelovigen voor ziel en lichaam in hemelse gezangen en muziek een beate euforie, in meditatie, in ware godscommunie hoop en troost en afleiding van bekoring en bekommeringen. Anderen bezochten, aangetrokken door de grote «pardoenen» die door aflaten konden verkregen worden, ⁽⁴⁹⁾ kerken en kloosters. Nog anderen boeiden onvermijdelijk de solemnele plechtigheden die er in plaats grepen, soms met schepenen en dekens van de stad ⁽⁵⁰⁾ en dit bij gelegenheid van het mishoren of van de eedaflegging van onze graven en hertogen, ook van hun uitvaart en verder bij gelegenheid van de doop, de bruiloft van 's prinsen

(42) S.A.G. JBK 1419 fol. 34 : 1444 fol. 145.

(43) J. VUYLSTEKE, Rek. I 84.

(44) VAN LOKEREN o.c. St.-Baafs 77-73.

(45) DIERICX o.c. II 344.

(46) VAN DUYSE Inv. n° 151.

(47) S.A.G. JBK 1429-30 fol. 60 v°.

(48) Memorieb. 271.

(49) of vergiffenis van alle zonden. Memorieb. 271.

(50) Memorieb. 332.

kinderen. ⁽⁵¹⁾. Daar kwamen bij de bezoeken van cardinalen en bisschoppen, zelfs van vreemde vorsten en de uitvaarten van hoogwaardigheidsbekleders. ⁽⁵²⁾. Ook andere gebeurtenissen lokten volk naar kerk en kloosters.

In St. Jan predikte een blinde geestelijke ⁽⁵³⁾ en in de abbatiale kerk van St. Pieters had het opnemen van aspiranten-monniken succes bij heel wat Gentenaars. ⁽⁵⁴⁾.

De kerkgang had nog andere aantrekkingspunten. Men kwam ter kerke pronken met zijn nieuw of fraaiste kleed, dekens van ambachten en gilden met hun pareerhabijten. Men kwam er wedijveren in rang en preutsheid. Praten en rondwandelen tijdens de mis waren geen uitzondering ⁽⁵⁵⁾. Patriciërsvrouwen hadden in een of ander kerkkapel een aparte bidstoel die ze op hun kosten hadden doen maken en hadden in dezelfde kapel hun «wapens» hangen. ⁽⁵⁶⁾. Naar Nicolas van Clemanges beweert kwam de jeugd naar de kerk om de vrouwen te zien die er hun hovaardige kapsels en hun décolleté kwamen vertonen. ⁽⁵⁷⁾.

De Gentenaars hadden ook een grote verering voor O. L. V. en voor talrijke relieken die in de stad bewaard werden. In tal van straten en

(51) Lodewijk van Male legde de eed af in St.-Jan, waar ook zijn dochter Margareta werd gedoopt. In de St.-Baafsabdij werd Jan van Gent, zoon van koning Edward III gedoopt, in St.-Jan Keizer Karel. De eerste vrouw van Filips de Goede, Michele de France, werd begraven in de St.-Baafsabdij. Haar lijk werd misschien overgebracht naar St.-Jan. Het lijk van hertog Filips de Goede, die te Brugge gestorven was, werd in de St.-Veerlekerk opgebaard vooraleer het werd overgebracht naar Bourgondië. In de St.-Michielskerk werd Antoine, zoon van Antoine, de «grand batard de Bourgogne» in de kapel van de zeven weeën begraven, in de Jacobijnenkerk mevrouw de Crevecœur, Maria van Bourgondië woonde meermaals de mis bij in St.-Jan, Johanna van Henegouwen, de echtgenote van koning Edward III van Engeland, in het oratorium van de St.-Baafsabdij. In de abbatiale kerk van St.-Pieters legden alle Bourgondische hertogen de eed af van trouw aan de privileges van de abdij. VAN LOKEREN, *Chart. St. Pierre* LXIV, LXI, LXVI, LXV, LX, LVII, 98; DE PAUW, *Rek.* I 453-384; *Memorieb.* 305-271-377-176-92; S.A.G. JBK 1473-74 fol. 324 v°; CHASTELLAIN o.c. I 343-344; FRIS, *Dagboek* II 255-261; VAN LOKEREN, *Hist. St. Bavon* 123.

(52) VAN LOKEREN, *Chart. et doc. St. Pierre* LX; *Memorieb.* 313.

(53) *Memorieb.* 290.

(54) VAN LOKEREN, *Chart. St. Pierre* LXV. De aspiranten werden voorgesteld aan de abt tijdens de hoogmis. Ze moesten beloven zich te schikken naar de regel van de H. Benedictus. Na een jaar noviciaat werden ze ondervraagd door de prior in het oratorium en verwierven voorgoed «habijt ende brood».

(55) O. DE LA MARCHE, *Mémoires* II 89.

(56) S.A.G. JBK 1455 fol. 12; 1414 fol. 87.

(57) N. de CLEMANGES, *La Curie de Sinte Palaye* 144.

stegen, tot op bruggen ⁽⁵⁸⁾, stadspoorten ⁽⁵⁹⁾, en tot op het schepenhuis ⁽⁶⁰⁾ toe, stond Maria, Gods moeder, in nissen of «husekens» of bloot afgebeeld. In vele wijken werd haar beeld met kaarslicht vereerd door de geburen. ⁽⁶¹⁾.

Hoe sterk de devotie der Gentenaars toen was kan worden afgeleid uit de bedevaart die Gentse mannen en vrouwen deden naar St. Denijs-Westrem, buiten de stadspoorten, in een tijd dat Gentenaars en hertoggezinden elkander zonder genade uitmoordden. De bedevaarders gingen... bescherming afsmeeken maar ze werden allen gearresteerd en door 's hertogen picardiërs meegesleurd naar Kortrijk. ⁽⁶²⁾. De devotie betreffende de relieken was eensdeels geïnspireerd door een sterk geloof in mirakelen en anderdeels door een soms zeer naïef bijgeloof dat schier onder alle lagen der bevolking inslag had gevonden. Er was wel niemand toen te Gent te vinden die geen blind geloof hechtte aan de wonderen die de H. Coleta uit het Clarissenklooster tijdens haar stichtend leven had verricht. Genas ze geen migraine, geen epileptici, geen vrouw van een ongelukkig kraambed? En wat nog meer was, verlostte ze geen bezetene van een zwarte duivel? Had ze niet van God gekregen de genade van het voorspellen, had ze niet God ontmoet in gelukzalige vizioenen? ⁽⁶³⁾. En welke magische invloed ging er niet uit van de talrijke relieken als die van St. Lieven en St. Macarius en zovele anderen, die in Gentse kerken en kloosters werden tentoongesteld. Men vergeet het niet dat de St. Baafs-

(58) S.A.G. JBK 1368-69 fol. 13.

(59) o. m. op de Ketelpoort. S.A.G. JBK 1441-42 fol. 51.

(60) Er stond een beeld buiten aan de gevel van het schepenhuis in 1425, een ander binnen de rekenkamer. S.A.G. Rek. 1425-26 en 1442-43.

(61) S.A.G. JBK 1441-42 fol. 51; 1464-65 fol. 34 en 1368-69 fol. 14 v° en Wezenboek 1416-17 fol. 42 v°. In alle kerken bestond er een O.-L.-Vr.-gilde of confrerie. VUYLSTEKE, Rek. I 163.

(62) *Kronijk v. Vl.* o.c. 160. Toen Isabella van Portugal ziek was trokken de Gentenaars uit in processie opdat ze genezen zou. FRIS, *De onlusten te Gent in 1432-35 in HBGO* Gent 8e Jg. n° 4 p. 165.

(63) P. BERGMANS, *Marquerite d'York et les pauvres Claires de Gand* in BMSO Gent 18e Jg. n° 6 (1910) 277-280-282. De H. Coleta was een zonderling wezen. Ze kon geen vuur zien of ervan de gloed verdragen, behalve van kaarsen. Ze was bang voor vliegen, slakken, mieren. Ze verafschuwde de sexualiteit zodat ze enkel maagden in haar congregatie opnam. Ze had lak aan getrouwde heiligen en ze betreurde het dat haar moeder met haar vader een tweede huwelijk had aangegaan. *Acta Sanctorum* I c p 552 ss.

abdij alleen 165 fiertels en reliekwijlen (64) bezat. Merkwaa'dig is het verhaal van de Chastellain betreffende de H. Bertulf die in zijn fierter in in de abdij van St. Pieters op krachtige wijze, met zware slagen, steeds gaf «signe d'aucum avenement futur». Deze profetische dode sint die meer dan eens het hele klooster ontstelde klopte ongedurig in zijn kas om iets bijzonders aan te kondigen : de nakende dood van een prelaat of ander geestelijke, grote brand in de stad, onenigheid in den lande enz. (65). In 1492 werd hij in de stad in een «processie generale» rondgedragen. Het was 200 jaar geleden. (66).

De bescheiden uit de tijd verhalen hoe eenvoudig van geest vele Gentenaars nog waren. Wivine van Abbinsfoerde, betrokken in 1506 in de zaak van de klerken Pieter en Lens Boe die veroordeeld waren geradbraakt te worden, had op het Veerleplein op de masten van de raden der terdoodveroordeelden kaarsen doen zetten. Door deze handelswijze had ze gehoopt een mirakel te beleven, wat naar ze later aan de rechter verklaarde, ook was geschied. Ze was van een lichamelijke kwaal genezen. (67) Te Gent leefde een 28-jarige Zeelander die stom en doof was maar op papier, in het Vlaams en in het Latijn, het verleden en de toekomst openbaarde. Vele Gentenaars, zelfs priesters en klerken geloofden hem. Zijn uitspraken over de antichrist en zijn goddelijke inblazingen alarmeerden echter het Hof en de kerk die hem op de pijnbank wierpen tot hij spreken kon. De ziener bleek een medium te zijn van een priester die op de vlucht

(64) VAN LOKEREN, o.c. St.-Baafs 137-237. In de St.-Pietersabdij lagen de heiligen : Wulfoort, Ausbert, Godewale, Wandreghele, Bertolf, Winwalocus, Flobert en Amelberga begraven. In St.-Baafs : Bavo, Lieven, Landrecht, Macarius, Amandus, Adriaan, Vinciane, Barbe, Landrade en Veerle. In St.-Jan : Ida. WIELANT, *Recueil des Antiquités de Flandre* 211. Ook graaf Lodewijk van Crecy bezat een relik van St.-Maarten (een deel van zijn hoofd en zijn kleed) die zijn voorgangers hadden gekregen van het kapittel van St.-Martin van Tours. Hij schonk de relik aan de kanunniken van St.-Martin te Luik. DESPLANQUE, *Inv.* I 16.

(65) DE CHASTELLAIN, *Chroniques* III 407 ; WIELANT, o.c. 211. Er waren te Gent ook banners van duivels. VUYLSTEKE, *Rek.* 1322-23 p. 376 en 326.

(66) FRIS, *Dagboek* II 268.

(67) Wivine was een patriciërsvrouw. ROGHIÉ, *Italianen te Gent in de XIVe eeuw* (Bijdragen Geschied. der Nederl. I, 3-4 p. 214).

was geslagen. ⁽⁶⁸⁾. De geestelijkheid hielp meermaals mee het geloof in zogenaamde mirakelen gaande te houden onder het volk. Zo werd een Gents ambachtsdeken, die heftig tegen een predikheer, die een onwaarheid had verteld, was opgekomen, op straat vlak voor het klooster der Jacobijnen, door een beroerte verrast die hem van de spraak beroofde, waarop de predikheren aan iedereen verklaarden dat dit een mirakel was, dat God de overdeken had gestraft omdat hij niet was ingegaan op een verzoek hem gedaan door de Dominicanen. ⁽⁶⁹⁾.

Meer dan eens, in een tijd van troebelen, geloofden de St. Lievenszotten dat ze hun sint konden wekken en dat zijn tussenkomst mogelijk was. ⁽⁷⁰⁾. Zo bijgelovig waren de Vlamingen dat, toen Filip van Artevelde met zijn Gentenaars leper bezocht en er zich een aardbeving voerde, zijn aanhangers priesters van tovenarij beschuldigden en onmeedogend ombrachten. ⁽⁷¹⁾.

Waren vele Gentenaars devoot tot het bijgeloof toe zij waren niet minder onderhevig aan schuldbesef dat ze onder diverse vormen poogden af te wenden of op te heffen. Men kent uit die tijd geen testament of het besef van schuld en boete staat er breed in geletterd : «in verlavessen

(68) DE CHASTELLAIN, *Chroniques* II 298-300. In waarzeggers en zieners hebben de Gentenaars meer dan eens en tot hun schande en schade, hun vertrouwen gesteld. Zo trok in 1382 Pieter Van de Bossche als leider van Vlaamse krijgers tegen de Fransen die de brug van Komen hadden veroverd ten strijde met een vrouw naast zich die ze «avoit ordenée par sorcerie» en was de strategie van Filip van Artevelde zelf geïnspireerd door een arme Gentse klerk Hendrik Carpentier van wie een kronijkschrijver mededeelde «het sceen, zach hij de lieden, hij wiste haerlieder meenijnghe wel en hij wrochte vele bij zijnen rade ende naer zijn hoofd» maar de ziener deed de Slag van West-Rozebeke verliezen en de Gentenaars knoopten hem op. N. DE PAUW, *Froissarts chronijke* o.c. 30-42-46 : *Partie inédite des chroniques de St.-Denis* p. 14. Te noteren valt ook de geschiedenis van de hazen die zich hals over kop wierpen in de Gentse gelederen vlak voor de Slag van Gavere, wat de Gentenaars overtuigde van een nakende nederlaag. DE CHASTELLAIN, o.c. II 376.

(69) FRIS, Jacques Weyts, *Dominicain (Contributions à la biographie gantoise)* p. 24. Zie voor het bijgeloof in Vlaanderen : Jacques TOUSSART, *Le sentiment religieux en Flandre* 94.

(70) FRIS, *Dagboek* II 266.

(71) O. VAN DIXMUIDE, *Merkwaardige gebeurtenissen* 12-13.

De profetieën van astronomen sloegen vaak in. Zo voorspelde er een de nederlaag te West-Rozebeke. FROISSART, Chr. X 479. Over mirakels zie Li MIUSIT *Chronica* o.c. 344-345. Te Honnevaing bij Doornijk had een 14-jarige vizioenen maar ze was «nihil sciens et idiota». Te Bieckelers zag een vrouw de H. Maagd, in de parochie van Maria Magdalena, te Doornijk zweette een crucifix, in het leprozenhuis buiten de muren weende een O.L.-Vr.-beeld, ib.

van mine sonden», «pro anima mea», en «in peccatorum meorum remissionem», of nog «pro divino amore et animarum suarum salute». In verzoening van hun zonden en tekortkomingen begiftigden, bij uiterste wil, de Gentse patriciërs kerken en kloosters met werken van liefdadigheid : kapellen werden op hun kosten gebouwd, kapelrijen en jaargetijden gesticht. Men liet kerken en kloosters omementeren en men wenste begraven te worden onder een zerk in Gods huis. ⁽⁷²⁾. En toch spijt al die druk bezochte kerken, de devotie, de processie, de mirakelen verkondigde de dominicaan Jacob Weyts in het schepenjaar 1481-82 van op de kansel dat er te Gent veel ongelovigen waren, wat hem de magistraat niet alleen betwistte maar hem ook kwalijk nam. De ijverige dominicaan werd negen dagen gevangen gehouden bij de pastoor van St. Niklaas en 2 dagen in het sastelet. Aan het klooster werd verbod opgelegd aalmoezen in te zamelen, zijn kerk mocht niet meer bezocht worden en niemand mocht nog «conversere» met de paters. Dezen openden niettemin hun klooster maar de schepenen deden eenieder arresteren die hun voorschrift overtrad. Na zes maanden palaveren tussen klooster en stad kwam de magistraat zegevierend uit de strijd. Jacob Weyts en zijn confreres moesten coram populo op drie plaatsen belijden dat ze verkeerd hadden gehandeld en valse beschuldigingen hadden geuit. Ze moesten bovendien om vergiffenis verzoeken voor alles wat ze tegen de Gentenaars en de magistraat hadden gedaan. ⁽⁷³⁾.

Ongelet de uitspraak van het proces waren er te Gent ongelovigen of beter waagde men het anders te denken en anders te handelen ?

Maar eerst nog een woord over de druk bezochte kerken en de devoties. Zeker mag men het noemen dat behalve vele rechtgelovigen tal van lieden de kerk bezochten uit traditie en omdat ze er moreel of beroepshalve toe verplicht waren.

Wie deel uitmaakte van een ambacht, van een nering, een gilde, een confrerie, was verplicht niet alleen de zondagsmis bij te wonen maar ook de goddelijke diensten op heilige dagen en patroonsdagen. De provengiers van het neringhuis der houtbrekers ⁽⁷⁴⁾ en wellicht ook ander provengiers van godshuizen waren zelfs verplicht dagelijks mis te horen. Ook bij gelegenheid van huwelijk en uitvaart, vaak ook van de doop van een kind van een lid, waren de eed of het bestuur — in sommige ambachten en

(72) DIERICX o.c. II 413-406 ; VAN DER HAEGHIEN, *Klooster ten Walle* p. 60
Men begiftigde kloosters, kerken en hospitalen. Men bedacht geestelijken met schenkingen, renten, aalmoezen.

(73) FRIS, *Jacques Weyts, Dominicain in «Contributions à la biographie gantoise»* 1907 ; FRIS, *Dagboek* II 256 ; *Memorieb.* 318-321.

(74) S.A.G. *Wezenboek* 1458-59 fol. 35.

gilden en confreries zelfs alle leden — gehouden de kerkplechtigheid bij te wonen. Ambachten en neringen waren ook verplicht in bepaalde processies, vooral de H. Sacramentsprocessie, mee op te stappen. En het gebeurde meermaals dat de hele stad dwingend werd opgeroepen «ter kercken» of voor een «generale processie». ⁽⁷⁵⁾ En de geboden waren er niet voor de schijn, wie ze niet naleefde kon met boete gestraft worden, uit de corporatie of uit de broederschap ⁽⁷⁶⁾ verwijderd en zoals het gebeurde met Jan Mathys e.a. voor een jaar uit de stad gebannen worden. Zelfs op straf van dood werden de Gentenaars verplicht de «generale processie» bij te wonen. ⁽⁷⁷⁾.

Ongetwijfeld was de meerderheid van de aangesloten leden van ambachten en gilden rechtgelovig. Niettemin mag worden aangenomen dat toch velen, zonder daarom ongelovig te zijn, onder druk kerklieden.

Er bestonden nog andere kerkgangers, die zelfs van de ene tempel naar de andere liepen en die altijd op post waren : de armsten onder de armen, de bedelaars en de onterfden. De gewoonte aalmoezen — brood, wijn, stof voor hemden, enz. — uit te delen bij requiem, trouw en hoogmissen, en ook bij andere gelegenheden trok een sliert van havelozen en ongelukkigen naar kerk en klooster. ⁽⁷⁸⁾. Armen gingen in de kerk niet alleen aalmoezen oprapen maar ze verdienden er soms een «groote» of «wedeman» bij door tootsen te dragen in lijkstoeten, ⁽⁷⁹⁾ genoten van de geschonken beker wijn na de Paascommunie. ⁽⁸⁰⁾. En vele Gentenaars die op bedevaart trokken deden dit «plus par pasetemps, follies et jonnese et pour y mal faire... que par devocion». ⁽⁸¹⁾.

Men kan zeker niet beweren dat de overbevolkte kerken uit die tijd een uiting van zuivere en serene godsvrucht waren en dat de devotie zelf voor iedereen gelijk was. Dat deze laatste niet zo diep was doorgedrongen tot het hart van vele Gentenaars bewijst bovendien de profanatie van

(75) S.A.G. Rek. 1479-80 fol. 106 en Rek. 1487-88 ; Kron. v. Vl. o.c. 128 : DE POTTER, Gent VI, 555 «te kinde ende te lijcke».

(76) FRIS, *Dagboek* II 11-12 ; DE POTTER, Gent III 414, II 256-544, VII 60. Zie ook S.A.G. JBK 1473-74 en 1463-64 fol. 76.

(77) DESPLANQUE, Inv. II 44. Mathys had verzuimd het officie van het II. Sacrament bij te wonen. Zie ook FRIS, *Dagboek* II 11-12.

(78) S.A.G. JBK 1478-79 fol. 108 v° ; 1445-46 fol. 53 v° ; 1506-07 fol. 46 ; DE POTTER, Gent VII 49 ; VAN DER HAEGHEN, o.c., 62. Ook aan sommige gildebreders en -zusters werd brood uitgedeeld, S.A.G. JBK 1478-79 fol. 108 v°.

(79) VAN DER HAEGHEN, o.c., 60-62.

(80) DIERICX, o.c., II 624 o.m. in de St.-Maartenskerk op Akkergem, in St.-Niklaaskerk. S.A.G. JBK 1409-10 fol. 88 v° en 1406 fol. 56 v°.

(81) VAN LOKEREN, St.-Bayon 222.

gewijde plaatsen als kerk, kerkhoven en bedevaartsoorden waar vaak misdadigers, prostitués en koppelaarsters ⁽⁸²⁾ opereerden en waar zelfs moordenaars niet terugdeinsden om hun vijanden neer te steken. ⁽⁸³⁾.

De XIVe als de XVe eeuw gaven genoeg stof om over de handelingen van de kerk en van de geestelijken na te denken. Verschillende factoren gaven het ontstaan aan een betreurenswaardige gezagscrisis van pausen en bisschoppen en talrijke misbruiken van allerlei aard brachten kerk en clerus fel in opspraak. Belichten wij even de ongelukkige status waarin de kerk toen verkeerde. In de eerste plaats was er het drama van de Westerse Kerkscheuring. Het conclaaf belast met de verkiezing van paus Gregorius XI werd onder druk gesteld van de romeinse «caporioni» en koos op 8 april 1378 Barthelémy Prignano, aartsbisschop van Bari, die paus werd met de naam Urbanus VI. Maar op 20 september kozen de kardinalen, dit Urbanus vijandig gezind waren, te Fondi Robert de Genève tot paus met de naam van Clemens VII. De eerste verbleef te Rome, Clemens VII te Avignon, waar destijds ook paus Gregorius XI had geleefd. ⁽⁸⁴⁾. Zo ontstonden de Clementijnen en de Urbanisten of aanhangers van een van deze twee pauzen in het Westen. In Vlaanderen kleeft de geestelijkheid paus Urbanus aan. Maar in 1378 overleed de bisschop van Doornijk Philippe d'Arbois die werd opgevolgd door Pierre d'Aussy, een Clementijn. Paus Urbanus stelde echter voor hetzelfde bisdom achtereenvolgend twee andere bisschoppen aan. Hetzelfde gebeurde in andere diocesen. Zo werden in het westen de gelovigen dooreengeschud en geschokt en mede onder druk gesteld door vorsten en prinsen, Clementijn of Urbanist. De scheuring die 39 jaar aanduurde geraakte in 1417 in het slop. Maar het kwaad was geschied.

De Westerse Scheuring was niet het enige kwaad. Talrijke misbruiken waren binnen de kerk geslopen : absenteïsme, cumul, nepotisme, simonie, enz... En de pausen gaven het voorbeeld. Elk prelaat die in functie kwam moest aan de Kurie de taxen betalen die zijn voorganger niet had ver-effend. En de Kurie strafte de moedwilligen. In een zitting werden in

(82) N. DE CLEMANGES, *La Curie de Sainte Palaye*, 144 : *Chronique van VI*. o.c. 63-163 ; N. DE PAUW, *Rek.* I. 223.

(83) A. THIJM, o.c. 196 ; DIERICX, *Lois* I. 25 ; P. ROGGHÉ, *Het Alinhospitaal te Gent*.

(84) J. CALMETTE, *L'élaboration du monde moderne* (Paris 1942) p. 162-163. Later werd de Scheuring tricefaal daar het Concilie van Pisa de twee pausen afzette en een derde koos, Alexander V. *ib.* 163. De Franse koning steunde de Clementijnen, de Engelse de Urbanisten. Ook de Vlaamse graaf Lodewijk van Male steunde Urbanus.

1528 vijf aartsbisschoppen, 30 bisschoppen en 46 abten geëxcommuniceerd. Vele bisschoppen en abten verbleven niet in hun dioceses of in hun klooster, ze leefden te Rome ⁽⁸⁵⁾ of meestal aan het hof of werden ambassadeurs ⁽⁸⁶⁾, commissarissen, raadsheren en zij werden nagevolgd door proosten en dekens. De Vlaamse graven en de latere Bourgondische heren hadden altijd een bisschop, een proost of een deken die kanselier werd of raadsheer of voorzitter van hun raden. ⁽⁸⁷⁾ Vele bisschoppen en abten cumuleerden bisschopszetels of abtmijters. Tenslotte kregen leken, zelfs vrouwen, een bisdom, een abdij. Ze lieten aan een geestelijke ervan de leiding over maar inden zelf het grootste deel van de inkomsten van het geestelijk goed. ⁽⁸⁸⁾ In de XVe eeuw gebeurde het dat vorsten en prinszen eigenmachtig door hun verwanten bisschopszetels deden bezetten. Dit was ondermeer het geval voor de bisschopszetel te Utrecht waarop Filips de Goede zijn bastaardzoon David, later zijn bastaardzoon Filip, deed zitten, voor de stoel van Doornijk waarop Jan van Bourgondië, bastaard van Jan zonder Vrees ⁽⁸⁹⁾ en ook Guillaume Fillastre terecht kwamen. In stoeten met werelds omhaal vierden deze bisschoppen hun blijde intrede zoals Guillaume Fillastre, die een tijd verplicht was zijn residentie in het Gentse Gravensteen te houden ⁽⁹⁰⁾ en David van Bourgondië die in vol harnas, op zijn paard gezeten en omringd van een sleen van edele heren ⁽⁹¹⁾ als bisschop te Utrecht naar de Dom reed «armé tout en blanc comme seroit un conquéreur de pais, prince séculier» noteert de Chastellain. ⁽⁹²⁾ De oorlogzuchtige Willem van Gulik, aartsbisschop van Keulen was de leider van de leperlingen in de slag op de Pevelenberg. ⁽⁹³⁾ In de slag te West-Rozebeke streed de bisschop van Beauvais mee tegen de Vlamingen geleid door Filip van Artevelde. ⁽⁹⁴⁾ Zoals de

(85) U. BERLIERE, Jean Berlier de Fayt, Soc. émul. Bruges, t. LVI p. 3-6 en verder.

(86) A. ALBA, *La fin du moyen-âge, le 16e et le 17e siècle* (1963) 64.

(87) Zie de inventarissen van DEHAISNES, DESPLANQUE VAN DUYSSE, e. a.

(88) A. ALBA, o.c., 66.

(89) *Memorieb. v. Gent* 248; CASTELLIERI, *Am Hofe* 63; S.A.G. JPK 1466-67 fol. 87; P. BONENFANT, *Filips de Goede* (1963) 16; PIRENNE, *Hist. de Belg* II 270-271.

(90) V. FRIS, *Dagboek* II 190-191-194-195 · *Memorieb.* 290-200-252.

(91) Gevolgd door : «de hauts et nobles barons, qui estoient au devant de loy tous armés», CHASTELLAIN, o.c. III 155.

(92) CRATELLAIN o.c. III 155. Ook Fillastre was krijgshaftig en had een wapen uitrusting klaar om op kruistocht te gaan.

(93) F. BRENTANO, *Philippe le Bel en Fl.* 477.

(94) *Chron. des Pays-Bas* (uitg. De Smet) 277.

vorst bij zijn blijde intrede amnestie verleende aan bannelingen zo verleende bisschop Fillastre «pardoenen» aan zijn gelovigen. ⁽⁹⁵⁾.

Ofschoon het Concilie van Lateranen in 1215 ⁽⁹⁶⁾ het huwelijk had verboden tussen bloedverwanten van de eerste, tweede, derde en vierde graad gaf de kerk willekeurig toelating aan vorsten, prinsenkinderen en notable heren en edelen te huwen in de derde en vierde graad. ⁽⁹⁷⁾. Bij deze verleende dispensies kwam vaak ook de willekeurige politieke inmenging van de paus, die een controlepolitiek in het westen poogde uit te oefenen, om de hoek kijken. De paus maakte ook te kust en te keur en willekeurig gebruik van banvloeken waaronder de Vlamingen, vooral in de XIVe eeuw, hadden te lijden. ⁽⁹⁸⁾. Men ging zover de banvloek te misbruiken door hem toe te passen op lieden die in een abdijvijver waren gaan vissen. ⁽⁹⁹⁾. Sommige privileges en handelingen van de clerus waren ook niet van aard om sympathieën uit te lokken. De Kerk had zich het recht toegeëigend alleen over haar clerici oordelen te vellen. Maar ze maakte er misbruik van door aan klerken die werelds gekleed liepen inhibitie of verbodsbrieven af te leveren waardoor ze zich konden onttrekken aan het werelds gezag. ⁽¹⁰⁰⁾.

Nog in de XVe eeuw gingen ridders en wereldlijke heren, ook burgemeesters, schepenen en andere Vlaamse wetten te keer tegen het privilege dat de bisschop van Doornijk vanouds bezat nl. «de cognoistre par loy, son vicaire, official et scelleur de Bruges, ou aultres ses commiz et députés et ce tant en sa cour ecclésiastique de Tournai comme à Bruges de toutes actions personnelles, soyent de clerics contre clerics ou contre loys, ou de loys contre loys». ⁽¹⁰¹⁾. De paus stond ook aan vorsten en edele heren bepaalde handelingen, faciliteiten en gunsten toe die in strijd waren met de bepalingen op het stuk. Geestelijken lieten het asielrecht der kerken

(95) V. FRIS, *Dagboek* II 195. Vele bisschoppen werden alles behalve graag gezien. CHASTELLAIN, o.c. III 333-335.

(96) A. ESMEIN, *Le mariage en droit canonique* I 355.

(97) DESPLANQUE, *Inv.* I 129-190-343-351-396 ; P. ROGGHÉ, *De politiek van Lodewijk van Male* p. 12-13. De pausen waren doorgaans francofielen en anti Engels.

(98) VAN DUYSE, *Inv.* 84-100-138-139.

(99) *Cartulaire de St.-Trond*, I 241-289. Aan de andere kant usurpeerden bepaald geestelijken het gezag van de bisschop zoals de deken van de christenheid die eigenmachtig de sententie van excommunicatie uitgesproken tegen edelen door de bisschop van Utrecht ophief. VAN LOKEREN, o.c. St.-Pierre n° 1156 p. 50.

(100) VAN DUYSE, *Inv.* 181.

(101) DESPLANQUE, *Inv.* I, 399. Een groot deel van Vlaanderen was kerkelijk afhankelijk van het bisdom Doornijk.

misbruiken zodat het wereldlijk gezag de officiaal van Doornijk deed ingrijpen. ⁽¹⁰²⁾. Zo kreeg graaf Lodewijk van Male het van paus Clemens VI gedaan voor hem en de gravin in zijn particuliere kapellen huwelijken te laten celebreren. ⁽¹⁰³⁾. Dezelfde paus stond in 1353 aan Margareta, dochter van Lodewijk van Male, toe op de verboden dagen vlees te eten. ⁽¹⁰⁴⁾.

In hetzelfde jaar was het de graaf en de gravin toegestaan in plaatsen, die onder interdict stonden, mis te laten lezen met gesloten deuren, gedempte stem en zonder klokgelui, recht dat vroeger ook aan Robrecht, graaf van Vlaanderen, en zijn familie was toegestaan geworden. ⁽¹⁰⁵⁾. Daar kwam bij dat de paus aan bastaardkinderen van edele heren «especialz et generalz graces» ⁽¹⁰⁶⁾ toestond waarvan de bastaardkinderen in het algemeen waren uitgesloten. Stippen we nog aan dat ofschoon de kerk de woeker en de woekeraars veroordeelde sommige bisschoppen als deze van Doornijk zich niet schaamden Baudin de Lombard als ontvanger in zijn dienst te nemen. ⁽¹⁰⁷⁾. In veelvuldige concilies, van 1049 tot 1073, was het door de pauzen Leo IX, Victor II, Stefaan X, Niklaas II, Alexander II aan alle klerken van de graad van subdiaken af verboden in het huwelijk te treden. Er werd ook te keer gegaan tegen de «concubinairen».

In de concilies van Rome van 1073, 1074 en 1075 reëditeerde paus Gregorius VII het verbod op het huwelijk van priesters, diakens en subdiakens. De wederspanningen waren strafbaar en werden gestraft met de degradatie en excommunicatie, ofschoon het huwelijk jure canonico geldig bleef. De zwaarste sancties die men tegen de zondige clerici kon nemen was nog de gelovigen aan te zetten aan de schuldige bisschoppen en priesters niet meer te gehoorzamen. De vrouwen van de priesters moesten con-

(102) VAN DUYSE, Inv. 151 (1368).

(103) DESPLANQUE, Inv. I, 147.

(104) Dit in akkoord met haar biechtvader en haar geneesheer. ib. 149. Ook edelen genoten indulten. FAYEN, *Lettres de Jean XXII*, n° 256 p. 319, n° 2887 p. 456, n° 3119 p. 323.

(105) DESPLANQUE, Inv. I, 94 en 149; DEHAISNES et FINOT o.c. I 2me partie, 264.

(106) de LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male* I 402. «Que comme à nostre très saint père le pape ait pleu de sa bénignité humblement dispenser avecques nostre amé Jehan de Ghistelle, fil bastard jadis monseigneur Philippe de Ghistelle, chevalier en lui octroiant espirituellement plusieurs especialz et generalz graces, si comme par les bulles des legaux nostre tressaint père poissans à ce fondés sur ce faits est à nous apperu evidamment nous quant au temporel...»

(107) J. VUYLSTEKE, *Rek.* I, 87.

cubinen worden genoemd «non conjuges sed concubinas, potius, sive prostibula congrue possumus appellare. (108).

Het celibaat der priesters hield de publieke opinie in de XIVe eeuw en de XVe eeuw bijzonder gaande, wat o.m. door de literatuur van de tijd wordt geattesteerd. De regel op het celibaat werd zeer slecht nageleefd.

Het concubinaat hield talrijke bisschoppen, abten, dekenen, kanunniken, pastoors en kapelannen als het ware in zijn ban. Jacques de Croy en Jan van Bourgondië, bisschoppen van Kamerijk, Filips de Mercatel, bisschop van Rosence en abt van St. Baafs te Gent, Willem van Coudenberg en Guillaume Fillastre, bisschoppen van Doornik, Heinsberg, bisschop van Luik (109) schaamden zich niet in hun kroost, in hun natuurlijke kinderen. Jacques de Croy deed niet alleen — hij was toen zwaar ziek — zijn bastaarden bij uiterste wil legateren maar ook, indien hij genas, diegenen die nog komen zouden. (110).

Het was dan ook niet te verwonderen dat andere geestelijken in het zondig spoor van de bisschoppen liepen. De abt van Dinant leefde met zijn concubine in zijn klooster. (111). Te Antwerpen ontvingen sommige kanunniken van de kathedraal hun minnaressen in hun woning op het kerkhof. (112). Tal van geestelijken kregen hun bastaarden gelegitimeerd door de Bourgondische hertogen. Het waren o.m. Roland d'escrivain, deken van het kapittel van St.-Donaas te Brugge. Hij was ook archidiaken van

(108) A. ESMEIN, *Le Mariage en droit canonique* (Paris 1891) t. I, 292-293-294-295-296. Tegen het celibaat der priesters kwam er verzet, ook doctrinaal. De woorden van de II. Paulus, die het huwelijk aan diegenen, die aan de verleiding geen weerstand konden bieden, aanbeval, werden ingeroepen. De II. Paulus had de priesters niet uitgesloten. Men beriep zich ook op een decreet van het Concilie van Tribur, dat echter niet goed gekend is. Vele geestelijken verklaarden ook dat hun armoede ze verplichtte een echtgenote te nemen om voor hun huishouden te zorgen. *ib.* 293-294. Ook legisten, canonisten als Pierre du Bois e. a. alsook de literator Jean de Meung (*roman de la rose*) kwamen op voor de wetten van de natuur.

Een decretale genomen in het jongste Concilie van Lyon bepaalde dat de geestelijken die bigami waren zouden verstoken blijven van elk klerikaal privilege, zouden onderworpen worden aan de seculiere macht, mochten tonsuur noch klerkenhabijt dragen op straf van anathema. DESPLANQUE, *Inv.* I, 24.

(109) S.A.G. JBK 1466-67 fol. 87 en 1415-16 fol. 101; O. DE LA MARCHE o.c. III, 66; VAN IOKEREN, o.c. St.-Bavon 159-161; DESPLANQUE, *Inv.* 124; DU CLERCQ, o.c. I, 26.

(110) DU CLERCQ, o.c. I, 26.

(111) *ib.* Hij verdrong met zijn bijzit. *ib.*

(112) MERTENS en TORFS, *Gesch. v. Antw.* III, 366. Zij werden door Paus Martinus V ernstig vermaand.

Atrecht. ⁽¹¹³⁾. Gillis Le Veau, deken van de christenheid van Bergen ⁽¹¹⁴⁾ Pierre Maillart, kapelaan van de hertog ⁽¹¹⁵⁾, Hendrik Goethals, deken van Luik, tesorier van Kamerijk en proost van Rijsel, Jan Caudel, kanunnik van St.-Donaas te Brugge en Jean Maurin, kanunnik van St. Omaars, Richard Van de Capelle, deken van O.-L.-Vr.-kerk te Brugge, Georges Bourgeois, deken en kanunnik van St.-Janskerk te l'Île-le-duc in het Luikse, Jean de Carvin, deken van het kapittel van Rijsel, Raoul Le Maire, proost van St.-Donaas te Brugge ⁽¹¹⁶⁾, en zovele anderen nog.

Naast de clerici conjugati waren er clerici uxorati of gehuwde klerken. ⁽¹¹⁷⁾. De zeden van sommige geestelijken, soms hoog in aanzien, waren bijzonder grof. Paus Joannes XIII werd door het Concilie van Constanze van 1414 afgezet wegens incest, vergiftiging, simonie en diefstal. ⁽¹¹⁸⁾. Een jonge priester, zo verhaalt Du Clercq «trop dissolu tant en luxure que aultrement» en die geexcommuniceerd was geworden «mectoît assez près de l'autel auprès lui (toen hij de mis las) ung bon espieû de fer trenchant, qui estoit baston de guerre, pour se deffendre si aulcuns le fuissent venus querre, et avoit garni et bouloverquié sa maison. ⁽¹¹⁹⁾. Priesters hielpen mee vrouwen roven voor zichzelf en voor anderen. ⁽¹²⁰⁾. Op suggestie en instigatie van de abt van Eename en de abdis van Nijvel e.a. werd de weduwe van Lodewijk van Lichtervelde geschaakt. De abt werd verbannen maar werd later teruggeroepen. ⁽¹²¹⁾. Een andere abt van Eename werd door de bisschop van Kamerijk «sans cause raisonnable en grief prison» gehouden. ⁽¹²²⁾.

(113) DESPLANQUE, Inv. II, 170-181.

(114) ib. 170-173.

(115) ib. 181.

(116) ib. 186-187-188-192-198. Ten tijde van Filips werden de legitimatiekosten op 13 nobelen gebracht, voordien was het meer. DEHAISNES, o.c. IV, 29.

(117) de LIMBURG-STIRUM, Codex II, 162. Wie er een concubina op nahield werden «clerici conjugati» genoemd. FAYEN, *Lettres de Jean XXII*, p. 65. In het Nederlands luidde dat :

papen die tamien hadden ghecoren

En papen die wijf hadden gesworen

VAN MAERLANT, *Spiegel Historiael* (uitg. De Vries) III, 331.

(118) VAN LOKEREN, o.c. St.-Bavon 138.

(119) DU CLERCQ, o.c. I, 26.

(120) ib. en CARTELLIERI, *Am Hofe* 117.

(121) DEHAISNES, Inv. III, 14-15.

(122) de LIMBURG-STIRUM, *Cart. L. V. M.* I, 157.

De wellust dreef sommige geestelijken zelfs tot onnoemelijke daden zoals Pierre Ococh, genaamd Le Couronne, kanunnik van St. Omaars die was «convaincu du détestable pechié de sodomie». (123).

De geestelijken, schreef Lodewijk Van Velthem, die zelf priester was, leven als wolven. (124). Vlaamse dichters en schrijvers als Jacob van Maerlant, Jan van Ruysbroek, Jan van Diksmuide, Willem van Hildegabersberch, Jan De Weert, Boidin Van der Lore, Jan Boendale en niet in het minst de meesterlijke schrijver van de Reinaert hebben even fel als Van Velthem en even onbarmhartig het vaak onwaardig leven van de geestelijken gehekeld. Ze klaagden hun simonie aan, hun woeker, hun weelde-zucht, hun zondig liederlijk leven.

Jan Boendale dichtte :

lc siese persemen (woekerhandel drijven) en vercopen
Van tavernen te tavernen lopen
Dansen, reijen en rivelen
En alle ijdle spele spelen
Dobbelen, wedden ende sweren

...

En die met voglen en met honden
jaghen en beeten tallen stonden,
En haer kerke selden houden
Die bliven al onbescouden (125).

In sommige kloosters leefden de religieuzen zeer verschillend. De rijken, zo noteert Van Ruysbroek, «sij sluten hare cameran ende eten ende drincken dies hem ghelust» en onderhouden dienstboden. Rijke nonnen en zusters maken grote sier en schoon toilet. Ze dragen zilveren of vergulden gordels, onderrokken tot de knie, en een sleep tot in de modder. Ze gaan «al clinckende alse ene hinne (hen) met bellen». (126).

Vele geestelijken cumuleerden ambten en betrekkingen, maakten zich schuldig aan simonie. Alles was te koop, jammerde Ruysbroeck :

«die penninc is machtich boven Gode,
Boven recht, boven ghenade ende Gods ghebode» (127)

(123) DESPLANQUE, Inv. II, 180. Te Parijs hield een kanunnik van Notre Dame een speelhol in zijn woning. CARTELLIERI, *Am Hofe*, 197.

(124) L. VAN VELTHEM, *Spieghel Historiae* (1727) 434.

(125) Jan BOENDALE, *Jans Teesteye*, Kapit. 36 vers 3210.

(126) VAN OTTERLOO, *Joh. Van Ruysbroeck*, 346-337. In hun kamers lagen voetlapijten, waren er ledekanten en dekens. ib. 346.

(127) VAN OTTERLOO, o.c. 336.

en Boendale :

«Haar provenden vercopen si toe
Oft waes een peert of een coe
Maer om doecht en om goed leven
Sie ik seldom provenden geven» (128)

en Jan De Weert :

«Die beneficiën sijn meest ghestelt
Te gheven om eere ende om ghelt» (129).

Zelfs stervenden werden om hun geld niet gerust gelaten :

«Ic hebbe prochipapen belent
Die selve maecten dat testament
Daer haer prochiane siec laghen
Haer ondanx ende oec der maghen
Waest besegheld ende beschreven,
Eer si 't sacrament wilden geven
Men vint noch wel sulken cappellaen
Als hi tot enen zieken sal gaen,
Ende hem niet en wilde gheven
In sijn testament bescreven,
Soe gaet hi bidden ende claghen sere
Ic en soude niet dorren voer minen Here
Comen met desen testamente
Dus crighen die prochipapen renten,
Ende maken Gode om vercoopen» (130).

En in de kerk was het al niet beter :

«Den ghenen die prediken om ghelt
Ende hueren 't woert Gods, om voert te vercopen,
Als dese questeerds, die omme lopen
Ende loven afflaet, ende schelden quite
Al tsmenschen sonden om een mite» (131).

Terecht schreef J. Van Diksmude die de geestelijkheid van zijn tijd
op de korrel nam :

(128) BOENDALE, o.c. Kapit. 36.

(129) BLOMMAERT, *Oud-Vlaamsche gedichten*. J. DE WEERT, *Nieuw doctrinael*, 79.

(130) BLOMMAERT, o.c. 79.

(131) Mite = geldstuk, ib. en *Memorieb. Stad Gent*, 271.

«Ende oec dat clergeit dat was oec overdadigh in ghewaden, in spraken ende in drancke excessif, simoniac, ghierich, in vonden van ghiericheit te ghevene ghelt boven den penninc van biechtene, als mesanc, dwaelghelt, antepaesghelt, pardoenghelt, mutseghelt, busghelt. Item sy hadden meestdeel haer cokebijnen». (132).

Onder elkander leefden de geestelijken doorgaans op gespannen voet. De Hollandse monnik Jan Brugman schetste een somber beeld van de abdijen en conventen waarin nijd heerste, hoogmoed, huichel, materiele groegens met uitspattingen elkander afwisselden. (133).

Monniken lagen inderdaad met andere monniken of met lekebroeders, parochiepapen met monniken, kanunniken met ordebroeders overhoop. (134). Vaak kwam het tot vechtpartijen, tot doodslag binnen de kloostermuren. Monniken troefden hardhandig religieuze vrouwen af of verjoegen ze. (135). Soms klaagden kloosterlingen hun abt aan, eisten zijn afzetting of stootten hun overste eenvoudig uit. (136). Of omgekeerd zette een abt zijn proost en zijn aalmoezenier buiten het klooster. (137). Kloosters en kappittels (138) werden geëxcommuniceerd, abten afgezet. (139).

Sommige abdijen bedreven ook oneerlijke praktijken. Abten vervreemden de inkomsten van hun abdij en verwaarloosden het geestelijke leven. (140). Kloosters en geestelijken maakten zich zo berucht of maakten

(132) Jan VAN DIKSMUIDE, *Dits de Chronike* (uitg. Lambin) 255. Er kan ook gewezen worden op de onverdraagzaamheid van sommige clerici en klerikale instellingen als bv. het Vlaams St.-Juliaanhospitaal te Rome waar men slechts opgenomen werd als men vooraf te biecht was gegaan. H. NEIJIS, *L'Application en Belg. de la règle de la chancellerie apostol.* p. 78.

(133) HOFDIJK, *Ons voorgelacht*, IV, 59-61.

(134) de LIMBURG-STIRUM, *Cart. L.V.M.*, II, 177; DEHAISNES et FINOT, *Inv. I* (1e partie) 448; L. VAN VELTHEM, *Spiegel Historiae* (1727) 434; MERTENS en TORFS, *o.c.* III, 363-370; DESPLANQUE, *Inv. I*, 76, *Codex Dunensis* n° 24 p. 35-100.

(135) FRIS, *De Slag van Kortrijk* (1902) 304-305; DEHAISNES et FINOT, *o.c.* 448; DU CLERCQ, *o.c.* II, 217; DESPLANQUE, *Inv. I*, 83.

(136) *Codex Dunensis* n° 24 p. 6-76; de LIMBURG-STIRUM, *o.c.* II, 171.

(137) N. DE PAUW, *Vie Intime*, *o.c.* 84-85. Te Antwerpen raakten de Minderbroeders in strijd met de kanunniken van de kathedraal. In 1410 proclameerden deze laatsten, zich steunend op mirakelen, in het bezit te zijn van een deel van de voorhuid van de sekse van Christus. In 1426 stichtten ze zelfs een confrerie van de Besnijdenis, die processies met de mirakuleuze relikwie van Christus organiseerde. MERTENS en TORFS, *o.c.* III, 363-364-379.

(138) U. BERLIERE, *Bernier de Fayt, abbé de St.-Bavon*, in «Soc. Em. Bruges», t. LVII, p. 16-17.

(139) Li MIUSIT, *Chronica*, *o.c.* 95-96.

het zo bont dat pastoors hun dienst niet meer durfden doen in hun kerk of hun parochianen niet meer durfden bezoeken. ⁽¹⁴¹⁾. Het volk, noteerde de priester Van Velthem, verafschuwt de geestelijken wier kleed hun macht is, die het volk zouden moeten helpen maar niets anders doen dan hun straffen opleggen. ⁽¹⁴²⁾.

Zelfs edelen haatten bepaalde geestelijken omdat ze «traitant rudement gens» of omdat ze «l'avoit voulu tous asservir à sa juridction ecclésiastique». ⁽¹⁴³⁾. Steden en dorpen, baljuws en schepenen lagen wegens betwistingen van rechten en voorrechten schier bestendig met geestelijken overhoop en niet zelden zien wij de vorst of zijn raden zelf ingrijpen om recht te zetten wat krom was. ⁽¹⁴⁴⁾.

Tenslotte brachten de geestelijken niet alleen door hun gedragingen, hun handel en wandel zichzelf in opspraak maar de reactie van sommige hervormingsgezinde en goedmenende geestelijken gaf vaak aanleiding tot verwarring en misbegrip.

Ofschoon de doctrine van het geloof ongewijzigd bleef stelde men toch o.m. wegens de interne scheuringen in de kerk de decadentie van de spiritualiteit vast, zelfs het ontstaan van ketterijen. In 1388, op het ogenblik dat de Westerse Scheuring, nog bijlange niet was opgelost, noteerde een tijdgenoot : «les Jacobins de tous pays furent escachiées pour ce que ilz preischioient, et souscroient que la virge Marie avoit esté concupte en pechié originel, et que, se aussi ne luist este, elle ne eust point porté le redempteur au monde». ⁽¹⁴⁵⁾.

Op 5 mei 1470 belastte paus Paulus II Willem, bisschop van Doornijk, als inquisiteur een onderzoek in te stellen naar de alarmerende en schan-

(140) of maakten schulden. Li MIUSIT, *Chronica*, o.c. 95-96 ; de LIMBURG-STIRUM o.c. III, 376-521.

(141) de LIMBURG-STIRUM, o.c. I, 367-458.

(142) L. VAN VELTHEM, *Spieghel Historiae*, 434.

(143) CHASTELAIN, o.c. III, 335-333. Pierre Cauchon, bisschop van Beauvais, werd door een volksofstand uit zijn diocese gestoten. KERVIJN DE LETTENHOUVE, *Hist. de Fl.* IV, 256. Zie ook U. BERLIÈRE, *Jean Bernier du Fayt*, o.c. I.VII p. 21.

(144) Te Arnhem hadden sommige geestelijken van het kapittel het zo aangezet met bepaalde vrouwen dat deze gebannen werden «omdat sommige van den capittel mede beruchticht waren». VAN HASSELT, *Arnhemse Oudheden*, I, 141. Jean de St. Amand, priester-kapelaan van de Paus, werd als faussair, verrader en spion gebrandmerkt. F. QUICKE, *Etudes d'histoires dédiées à la mémoire de H. Pirenne*, p. 265.

(145) *Chronique des Pays-Bas, de France, etc.* (uitg. De Smet, III) 284. PREVENIER, *La Transition du style de Noël au style de Paques* (B.B.P.H. 1965) n° 2, t. XLIII p. 563.

dalige ⁽¹⁴⁶⁾ geloofsketterijen verkondigd door godsgeleerden binnen en in de omgeving van de katholieke universiteit van Leuven. Het betrof een filosofisch-theologisch dispuut betreffende o.m. de theorie van Aristoteles ten overstaan van de toekomstige contingenten. De strijd was reeds in 1465 ingezet, beroerde niet alleen Rome maar ook het hof en de geestelijke wereld. De bisschop-inquisiteur moest niet alleen de schuldigen van hun vergissingen afbrengen maar desnoods de wereldlijke macht doen ingrijpen. ⁽¹⁴⁷⁾.

De vermaarde theoloog en kerkpoliticus Pierre d'Ailly kantte zich tegen de aflatenpreek en klaagde erover dat er teveel kloosterorden waren. Hij was ook tegen de voortdurende vermeerdering van kerken, feesten, heiligen, tegen de overvloed van beelden, de invoering van nieuwe hymnen en gebeden, tegen al te strenge vermeerdering van gebeden, vasten en onthoudingen. ⁽¹⁴⁸⁾.

Een ander theoloog Jean Gerson, ⁽¹⁴⁹⁾ die een tijd in Vlaanderen opereerde, zag in sommige geestelijken en zelfs godgeleerden eenvoudig onwetende praters en ruziemakers. De Bretoense Carmeliet Thomas Conecti, die ook in Vlaanderen waarschijnlijk optrad, en die later als ketter te Rome op de brandstapel kwam, vaarde uit niet alleen tegen de ongeregelde zeden maar ook tegen de geestelijken die vrouwen charmeerden en concubinae onderhielden. ⁽¹⁵⁰⁾.

Naast deze geestelijken en nog anderen die te goeder trouw het proces maakten van kerk en clerus waren er nog eremieten als Alfons van

(146) Paul FREDERICQ, *L'hérésie à l'université de Louvain vers 1470* (B.C.R.B. nr. 1, 1905) p. 6-7 «iniquitatis filii, qui quasdam falsas, sancte catholice fidei contrarias, erroneas, scandaloras et male sonantes propositiones» ib. 7.

(147) ib. 2-6-7-15-24. De strijd ging vooral tussen de theologen Pieter de Rivo (of Van de Rivieren of Van den Oever) en Hendrik Van Zoemenen. Andere geleerden werden er eveneens bij betrokken, pro of contra.

(148) J. de GERSON, *Opera*, II, 911 en *Acta Sanctorum*, Apr. III, 149.

(149) Jean de Gerson was een doctor van de Parijse universiteit, die aalmoezenier werd en in 1393 deken werd van St.-Donaas te Brugge. In 1405 werd hij ook pastoor van St. Jean en Grève. Hij kantte zich echter tegen Jan Zonder Vrees wegens moord gepleegd op de hertog van Orleans en werd als deken ontslagen. Hij werd professor en kanselier van de Parijse Hogeschool. KERVJIN, *Hist. de Fl.* IV, 83-158-159 en CARTELLIERI, *Am Hofe*, 112.

(150) P. FREDERICQ, *Corpus documentorum*, I, 307, en MONSTRELET, o.c. 595.

Portugal die te Rijsel en elders urenlang geknield lag in kerken, in God geloofde en aan de H. Drievuldigheid, maar den volke verkondigde dat er sinds Paus Gregorius geen pauzen meer waren gekozen en gesacreerd, dat er geen ware bisschoppen en priesters meer waren, geen echte huwelijken werden aangegaan, geen ware sacramenten gegeven, enz. ⁽¹⁵¹⁾.

Wat een verwarring van de geesten !

En ziedaar synoptisch, al te beknopt en onvolledig, we zijn ervan overtuigd, een beeld van de verwording van kerk en clerus in de Lage Landen. ⁽¹⁵²⁾.

Dr. P. ROGGHÉ.

(151) DU CLERCQ, o.c. III, 340. Ook hij werd levend verbrand.

(152) We komen in een aparte studie op dit onderwerp in extenso terug.

DE INVOERING
VAN DE NIEUWE TEXTIELNIJVERHEDEN
TE BRUGGE
EN HUN REGLEMENTERING
(EINDE 15e - 16e EEUW).

Dat de Vlaamse «luxedraperie», die het voornaamste exportartikel uitmaakte van de grote Vlaamse steden, vanaf het einde van de 15^e eeuw hoe langer hoe meer tot verval kwam, is bekend. Dit verval bereikte in de tweede helft van de 16^e eeuw zijn hoogtepunt. De oorzaken daarvan waren de steeds toenemende ontwikkeling en mededinging van de Engelse laken-nijverheid, gepaard met een steeds moeilijker wordende toevoer van Engelse wol, die de grondstof vormde voor de luxelakens, enerzijds, en — vooral — de steeds stijgende vraag naar lichte, goedkope stoffen, anderzijds. (1).

Ook te Brugge, weliswaar in de eerste plaats als handelscentrum van belang, doch daarenboven in de middeleeuwen één van de voornaamste Vlaamse centra van textielnijverheid, waar een groot gedeelte van de bevolking in de textielnijverheid werkzaam was (2), liet dit verval zich gelden.

Reeds in 1493 bekleegen de Brugse wevers zich erover dat de kooplieden het nu verkozen naar Menen, Nieuwkerke, en andere plaatser, van de «Westhoek», waar dergelijke nieuwe lakensoorten vervaardigd werden.

(1) H. PIRENNE, *Une crise industrielle au XVIe siècle. La draperie urbaine, et la «nouvelle draperie» en Flandre* (Bull. de l'Ac. roy de Belg., classe des lettres, 1905, p. 489-521). Dezelfde oorzaken geeft ook Posthumus aan, wat betreft het verval van de oude Leidse lakennijverheid, in N.W. POSTHUMUS, *Geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*, 's Gravenhage, 1908, 1913, III, II, p. 12.

(2) Zo maakten in 1302 de wevers, de volders en de scheerders 76 % uit van de Brugse ambachtslieden, zijnde 68 % van de totale mannelijke bevolking. Cfr. daarvoor R. HAPKE, *Brugge's Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*, Berlin, 1908, p. 203.

te trekken om hun lakenvoorraad op te doen, in plaats van naar Brugge, zoals dit vroeger het geval was. ⁽³⁾. De reden daarvan schreven ze toe aan het feit dat het hun sinds enkele jaren slechts toegelaten was een vier- à vijftal lakensoorten van Engelse wol te vervaardigen, daar waar vóór 50 jaar en meer, 20 à 24 van die lakensoorten geweven werden. Dat dit echter de ware reden niet was, hoeft weinig betoog..

Het spreekt immers vanzelf dat de kooplieden niet naar de Westhoek trokken omdat aldaar die luxelakens te vinden waren, welke te Brugge niet meer werden vervaardigd, maar wel om daar de nieuwmodische, goedkope lakensoorten, waarnaar de vraag van langsom groter werd, op te kopen. Al gaf de Brugse stadsmagistraat gevolg aan het verzoek van de wevers om het verbod inhoudend dat slechts 4 à 5 lakensoorten van Engelse wol mochten vervaardigd worden, in te trekken, in 1503 zag ze zich opnieuw genoodzaakt hetzelfde verbod uit te vaardigen; waarschijnlijk waren de hogergenoemde vijf lakensoorten de enige van de oude Brugse draperie waar nog vraag bestond. ⁽³⁾. Omstreeks die tijd dat de Brugse wolwevers hogergenoemd verzoek aan de stadsmagistraat richtten, begon hun ambacht zelf achteruit te gaan. Dit blijkt o.m. uit het feit dat in 1496 bepaald werd dat voortaan het ambacht jaarlijks niet méér mocht uitgeven voor feestmaaltijden en «staatsieklederen», dan 5 pond parisien. Dat deze maatregel getroffen werd op grond van het feit dat het ambacht zeer verarmd was, leert ons de tekst zelf. ⁽⁴⁾.

In de loop van de 16e eeuw voltrok zich te Brugge het vervalproces van de oude luxedruaperie langzaam maar zeker. Zo werden twee ordonnances aangaande de oude draperie, daterende van 1521 en 1525, ingeleid door de klacht inhoudende dat de oude draperie in verval is, en zelfs dreigt te niet te gaan, tot grote schade van Brugge, die «eensdeels up tfait van der draperye ghefundert es». ⁽⁵⁾. Ook uit een proces van 1533, tussen de deken en vindere van het oud weversambacht, en enkele vreemde wevers, die te Brugge nieuwe textielsoorten vervaardigden, blijkt het dat de oude draperie op het punt staat te vervallen. ⁽⁶⁾. Niet alleen hadden de luxelakens weinig aftrek meer, doch daarbij kwam nog dat de invoer van Engelse wol, onontbeerlijk voor deze luxelakens, ten zeerste bemoeilijkt werd. Dit ging zelfs zó ver dat men zich in 1548 genoodzaakt zag voor de lakens van de oude draperie gedurende een bepaalde tijd Spaanse

(3) Brugge, R. A., Fonds van de ambachten, wevers, N. 486, fol. 26. Voor het verbod in 1503, cfr. randschrift.

(4) Ibidem, fol. 27.

(5) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 280 en 375 v°.

(6) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8320.

wol te gebruiken. ⁽⁷⁾. Al verkreeg Brugge in 1558 de stapel van de Engelse wol, voorheen te Calais gevestigd ⁽⁸⁾, dan was dit toch niet in staat het verval van de oude Brugse draperie te remmen. Men mag aannemen dat omstreeks het midden van de 16^e eeuw de oude Brugse luxedraperie als exportartikel definitief haar belang verloren had. ⁽⁹⁾. Dit betekende echter niet dat deze lakensoorten in het geheel niet meer geweven werden; doch de afzet daarvan moet in de tweede helft van de 16^e eeuw zo gering geweest zijn dat men temauwernood voor de Brugse luxelakens nog het woord export-artikel kan gebruiken. De laatste maal dat de oude draperie nog ter sprake komt, is in 1575. Het gaat hier om een verzoek vanwege de eerste klerk of boekhouder van de «rame-eed», die de lakens van de oude draperie controleerde op hun kwaliteit, aan de stadsinagistraat om het ambt van tweede klerk dat reeds een tijdlang onbezet was, definitief af te schaffen, gezien het verval van de oude draperie dit ambt overbodig maakte. ⁽¹⁰⁾.

* * *

De vraag die spontaan oprijst bij de vaststelling van het verval van de luxedraperie in de Vlaamse steden, is, welke maatregelen getroffen werden om daarin te voorzien.

Dat men in deze steden de zeer in de vraag zijnde nieuwe textielnijverheden, waarvan de bakermat de Westhoek was, heeft trachten in te voeren, werd reeds duidelijk gemaakt door H. Pirenne. Dit toonde inzonderheid wat Brugge betreft, H. Van Houtte aan.

Volgens H. Pirenne zou het invoeren van de nieuwe textielnijverheden in de Vlaamse steden, geen heropleving van de textielindustrie aldaar kunnen teweegbrengen. Hij stond immers op het standpunt dat in de Westhoek, de draperie overwegend een plattelandsindustrie was, op liberaal-kapitalistische leest geschoeid, daar waar de nieuwe textielnijverheden, eens in de steden ingevoerd, ondergebracht werden binnen het kader van de streng gereguleerde ambachten, wat de concurrentie

(7) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*. Brugge, 1904-1906, dl. III, Nr. 1722.

(8) H. VAN HOUTTE, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*. Gent, 1920, p. 197.

(9) Zie daarover o.m. ZEGHER VAN MALE, *Lamentatie, behelzende wat datter aenmerkenswaardich geschiet is ten tyde vande geuserie ende de beeldstormerie, binnen ende omtrent de stadt van Brugghe*. (Uitgeg. dr. de Maetschappij der Vlaemsche bibliophilen, 3e serie, Nr. 2). Gent, 1859, p. 27.

(10) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III, Nr. 1931.

onmogelijk maakte. ⁽¹¹⁾. Dit standpunt werd over het algemeen niet tegengesproken, hoewel het extreme van deze theorie enigszins gemilderd werd. Zo wees E. Coornaert er op dat de zogenaamde plattelandsdraperie, toch niet zulk liberaal karakter had, als men aanvankelijk dacht. ⁽¹²⁾. Anderzijds uitte J. Demey het vermoeden dat de nieuwe draperie die men in de 16^e eeuw te leper invoerde, aldaar een organisatie moest gekend hebben, die minder streng was dan die van de oude draperie, terwijl hij aantoonde dat, wat de saainijverheid naar Honschootse techniek betreft, een lichte textielsoort, die men in de 16^e eeuw te leper trachtte in te voeren, de leertijd minder lang was dan voor de oude draperie, terwijl nu ook het proefstuk, of meesterwerk, vereist om in het ambacht het meesterschap te verkrijgen, niet langer verplicht was. ⁽¹³⁾.

Wat Brugge betreft, beweerde H. Van Houtte dat de nieuwe textielnijverheden aldaar aanvankelijk het karakter aannamen van een kapitalistische nijverheid, vrij van alle «corporatieve» belemmeringen. Onmiddellijk wordt hier echter aan toegevoegd dat de nieuwe textielnijverheden te Brugge na enkele tijd opnieuw een streng-corporatieve vorm aannamen. Deze bewering steunt slechts op de vaststelling dat een bepaalde tijd na de invoering van de nieuwe textielnijverheden, dienaangaande keuren uitgevaardigd werden, waarin er o.m. sprake is van een «deken en eed van de nieuwe draperie». ⁽¹⁴⁾. Ook wordt in de enkele bladzijden die in dit werk handelen over de nieuwe textielnijverheden te Brugge gezegd dat zich in 1548, wat de nieuwe draperie betreft, het engste protectionisme manifesteerde aangaande het aannemen van nieuwe meesters. Hierbij wordt verwezen naar een document dat bij nadere inzage, juist het tegenovergestelde beweert. ⁽¹⁵⁾.

Uit dit alles blijkt dat de nieuwe textielindustrieën te Brugge slechts terloops behandeld werden, terwijl het weinige dat over de reglementering ervan geschreven werd, zelfs een duidelijk gemis vertoont aan diepere inzage van de verordeningen — of keuren — die op die nieuwe textielindustrieën betrekking hebben. Zo hebben wij ons tot doel gesteld in dit

(11) H. PIRENNE, op. cit., p. 519-520.

(12) E. COORNAERT, *Draperies rurales, draperies urbaines. L'évolution de l'industrie flamande au moyen âge et au XVIe siècle* (Belg. tijdschr. voor philol. en gesch., XXVIII, 1950, p. 85).

(13) J. DEMEY, *De «mislukte» aanpassingen van de nieuwe draperie, de saainijverheid en de lichte draperie te leper (van de XVIe eeuw tot de Franse revolutie)*. (Tijdschr. voor gesch., aflever. 3, 1950, p. 229-231).

(14) H. VAN HOUTTE, op. cit., p. 13, 14, 15.

(15) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit. dl. III, Nr. 1721.

artikel een overzicht te geven van de invoeringen van de nieuwe textielnijverheden te Brugge, alsook de juiste draagwijdte van de reglementering ervan aan het licht te stellen.

I. — DE INVOERING VAN DE NIEUWE TEXTIELNIJVERHEDEN TE BRUGGE.

In dit deel zal de invoering te Brugge van de nieuwe draperie, de saainijverheid, en de fusteinnijverheid, besproken worden.

Vooraf dient echter nog een moeilijkheid opgehelderd in verband met de terminologie. De term «nieuwe draperie» wordt soms gebruikt in de betekenis van «nieuwe textielnijverheden» in 't algemeen ⁽¹⁶⁾, doch ook verstaat men in sommige gevallen onder «nieuwe draperie», de saainijverheid, zonder meer. ⁽¹⁷⁾. Te Brugge echter wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de nieuwe draperie, de saainijverheid en de fusteinijverheid. Onder de term «nieuwe draperie» vallen hier de nieuwe textielsoorten, die, wat de techniek betreft, dezelfde deelbewerkingen ondergingen als de lakens van de oude draperie. — zijnde het weven, vollen, scheren, en verven — met uitzondering nochtans van het feit dat de lakens van de nieuwe draperie lichter geweven werden, en, na alle deelbewerkingen ondergaan te hebben niet mochten «uitgerokken» worden op de ramen ⁽¹⁸⁾; anderzijds was de grondstof geen Engelse wol, maar wel een wolsoort van mindere kwaliteit, inzonderheid Spaanse wol.

Daarnaast komt de saainijverheid; de saai was eveneens een lichte textielsoort met als grondstof wol van mindere kwaliteit, die echter van de nieuwe draperie vooral verschilde door het feit dat er enkele andere deelbewerkingen bij te pas kwamen. De fusteynen tenslotte, verschilden van de lakens van de nieuwe draperie en van de saaien niet alleen wat

(16) M. VANHAECK, *Histoire de la sayetterie à Lille*. (Mémoires de la Société d'Etudes de la province de Cambrai, tome XVI). Rijsel, 1910, dl. I, p. 11.

(17) N. W. POSTHUMUS, op. cit., dl. II, p. 2.

(18) Brugge, S.A., Hallegeboden 1553-1564, fol. 335, art. 1; ibidem fol. 361 v° en volg., art. 10. Vandaar wordt soms gesproken van «gecrompen» lakens, voor lakens van de nieuwe draperie (o.m. Brugge, S.A., Hallegeboden 1553-1564, fol. 335, art. 1); en van «gerecten» lakens voor lakens van de oude draperie (L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III, Nr. 1875).

de techniek betreft, doch ook inzake grondstof; de grondstof was hier inderdaad een mengeling van katoen en vlas. (19).

DE NIEUWE DRAPERIE.

Reeds op het einde van de 15^e eeuw werden te Brugge lakens van de nieuwe draperie vervaardigd. In de loop van de 16^e eeuw, werden dan achtereenvolgens te Brugge ingevoerd, de nieuwe draperie naar de techniek van Nieuwkerke, de nieuwe draperie naar Leidse techniek, de nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers, en de nieuwe draperie naar Belse techniek.

1) *De nieuwe draperie, ingevoerd rond 1494.*

De nieuwe textielnijverheden werden te Brugge over het algemeen ingevoerd door vreemde importeurs die door de stad aangelokt werden en voorrechten verkregen, terwijl de algemene ordonnanties die op de nieuwe textielnijverheden betrekking hadden, gewoonlijk slechts enkele tijd — soms enkele jaren — later uitgevaardigd werden. Dit was zonder twijfel ook het geval wat de nieuwe draperie betreft, op het einde van de 15^e eeuw ingevoerd, waarvan hier sprake; over de vreemde invoerders is echter in dit geval niets bekend. Dat op het einde van de 15^e eeuw een nieuwe draperie te Brugge werd ingevoerd, leren ons twee ordonnanties, daterend van 1494 en 1495.

Op 5 december 1494, wordt te Brugge door een ordonnantie bekend-gemaakt dat in deze stad een lakensoort zal vervaardigd worden, geheel verschillende van de oude draperie, met het oog op de voorspoed van de stad, en haar inwoners. (20). Een goede maand later, meer bepaald op 14 februari 1495, wordt deze nieuwe draperie door een uitvoerige keure gereglementeerd. (21). Is hierin sprake van een zestal lakensoorten, met voor elke soort uitvoerige technische gegevens, dan valt het uit dezelfde

(19) Voor uitvoerige technische gegevens in verband met de verschillende textielsoorten, cfr. vooral N. W. POSTHUMUS, op. cit., dl. II, hoofdstuk II; G. DE POERCK, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. — Technique et terminologie.* — Brugge, 1951, 3 dln. — Voor de saainijverheid, E. COORNAERT, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hondschoote*, Rennes, 1930.

(20) Brugge, S.A., Hallegeboden 1490-1499, fol. 177 v°.

(21) Brugge, S.A., ibidem fol. 179 v° - 185.

keure niet uit te maken of het hier lakens betreffen naar het model van Armentiers, Belle, Nieuwkerke, of een andere plaats van de Westhoek, Na de laatstgenoemde ordonnantie is geen enkel spoor meer terug te vinden aangaande deze nieuw draperie.

2) *De nieuwe draperie naar de techniek van Nieuwkerke.*

Uit een stadsrekening van 1503 blijkt dat een zekere Gheeraert Baqueleir de som ontvangt van 8 pond parisisen, om Nieuwkerkse drapiers naar Brugge te hebben overgebracht ⁽²²⁾, terwijl in dezelfde stadsrekeningen enkele bepalingen voorkomen, naar dewelke de laatstgenoemde drapiers zich dienen te voegen.

De stadsmagistraat is bereid aan de Nieuwkerkse drapiers tot een getal van zestien personen, per hoofd gratis twee zakken Spaanse wol te geven, die dienen teruggegeven te worden ingeval ze binnen de termijn van drie jaren uit Brugge zouden vertrekken. Het is hun echter toegelaten te vertrekken wanneer ze dit willen; dit blijkt immers uit een andere bepaling. Als aanmoediging wordt hun voor elk laken van de beste soort dat ze vervaardigen, 4 schellingen groten toegekend, voor elk laken van de tweede soort, 3 schellingen groten voor elk laken van de derde soort, 2 schellingen groten, en voor elk laken van de vierde soort, 18 groten. Daarenboven zullen ze binnen de stad zelf van alle rechten genieten, als waren ze poorters. ⁽²³⁾.

Zonder twijfel mag aangenomen worden dat het invoeren te Brugge van de nieuwe draperie naar het model van Nieuwkerke, met het oog op de heropleving van de draperie te Brugge, geen resultaat opgeleverd heeft. Er is immers aangaande deze draperie geen enkele ordonnantie uitgevaardigd geworden. Hieruit mag men afleiden dat het vervaardigen van deze nieuwe lakensoorten waarschijnlijk beperkt gebleven is tot de Nieuwkerkse drapiers zelf. Voor het laatst komt deze nieuwe draperie ter sprake in 1507. In dit jaar klaagt het oude Brugse weversambacht, voor wie de privileges waarvan de Nieuwkerkse drapiers genoten, een doorn in het oog waren, laatstgenoemde drapiers bij de stadsmagistraat aan, wegens het feit dat ze de «vrijheid» niet hebben in het aloude weversambacht. De Nieuwkerkse drapiers replikeren hierop terecht dat ze speciale statuten verkregen hebben die hun toelaten hun werk uit te oefenen zonder enige

(22) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1352.

(23) Brugge, S.A., Stadsrekeningen 1502 - 1503, fol. 103.

verplichting te hebben jegens het Brugs weversambacht. Daarop wijzen de deken en vinders van het laatstgenoemde ambacht op het feit, dat de Nieuwkerkse draperie ingevoerd werd door zestien drapiers, terwijl daarvan nog slechts twee overbleven. De uiteindelijke beslissing in dit proces is niet gekend; de stadsmagistraat geeft de twee overgebleven Nieuwkerkse drapiers de toelating voorlopig het werk dat hen toevertrouwd werd, te voltooien. (24).

5i *De nieuwe draperie naar Leidse techniek.*

Voor deze te Brugge ingevoerde draperie, werd ook de term «nieuwe draperie» gebruikt, hoewel deze lakens nog behoorden tot de oude Leidse luxedraperie. Inderdaad, in deze stad werden de nieuwe textielnijverheden slechts ingevoerd na het beleg van Leiden, op het einde van de 16^e eeuw. (25).

Te Brugge werd deze draperie ingevoerd op twee verschillende tijdstippen. De eerste maal gebeurde dit in 1503, en de tweede maal in 1514.

De nieuwe draperie naar Leidse techniek, ingevoerd in 1503.

Enkele maanden na het invoeren van de nieuwe draperie naar de techniek van Nieuwkerke, werd te Brugge de draperie naar Leidse techniek ingevoerd; dit gebeurde op initiatief van de «natie der Oosterlingen» hetzij de Duitse Hanze. Aan de Duitse Hanze was het door hun keure verboden ergens anders Hollandse lakens te kopen dan te Brugge, te Antwerpen, of te Bergen. Nu had de stadsmagistraat van Leiden het verbod uitgevaardigd Leidse lakens naar die drie genoemde markten te zenden, teneinde de kooplieden te dwingen de lakens in Holland zelf te kopen. Daarom stelt de te Brugge gevestigde «natie der Oosterlingen» aan het stadsbestuur voor, in deze stad zelf lakens naar Leidse techniek te vervaardigen. (26).

Dat de Brugse stadsmagistraat hierin toestemt, is vanzelfsprekend. Op 28 november 1503 wordt door de stad dan ook een voorlopig contract gesloten met een Leids importeur, Jacob van der Leyde. Dit contract behelst de volgende gunstige voorwaarden. Gedurende twee jaar zal aan

(24) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1367.

(25) N. W. POSTHUMUS, op. cit., dl. II, p. 5.

(26) Brugge, S.A., Stadsrekeningen 1502-1503, fol. 104.

de importeur gratis wol en vachten geleverd worden, en tevens krijgt hij een huis en weefgetouwen. De stad zelf zal de lakens aankopen, en daarenboven als aanmoediging een premie per laken toekennen, terwijl zij ook zal zorgen voor de uitbetaling van de lonen der kamsters, spinsters, wevers, volders en scheerders. De lakens zouden echter aan een controle onderworpen worden. Opmerkelijk is, dat, waar de contracten gesloten tussen de Brugse magistraat en de vreemde importeurs, in algemene regel slechts voorschriften bevatten aangaande de importeurs zelf, het contract waarvan hier sprake, twee bepalingen bevat die niet specifiek betrekking hebben op de importeur in kwestie. Er wordt inderdaad bepaald dat de importeur verplicht is zijn techniek te tonen aan elke Bruggeling die er om vraagt, terwijl eveneens bepaald wordt dat iedereen die deze lakensoorten wenst te vervaardigen, als arbeiders zowel inwoners van de stad als vreemdelingen mag gebruiken. ⁽²⁷⁾. Laatstgenoemde bepaling, eerder terloops in dit contract opgenomen, werd echter nooit openbaar gemaakt. Vóór de tweede invoering van de draperie naar Leidse techniek plaatsgreep, werd inderdaad geen enkele algemene ordonnantie of keure aangaande deze draperie uitgevaardigd. De reden daarvan was, dat korte tijd na de invoering van de draperie naar Leidse techniek, de stapel — ondervestaan, van Leidse lakens — van de Oosterlingen uit Brugge verplaatst is geweest, zodat als gevolg daarvan er te Brugge niet langer kopers van Leidse lakens waren ⁽²⁸⁾; de invoering te Brugge had dus geen enkel nut opgeleverd.

De nieuwe draperie naar Leidse techniek, ingevoerd in 1514.

Het opnieuw vestigen van de stapel van Leidse lakens te Brugge voor de «natie der Oosterlingen», gaf aanleiding tot het feit dat voor de tweede maal te Brugge, de draperie naar Leidse techniek ingevoerd werd.

Opnieuw sluit de stadsmagistraat een contract af met een Leids importeur, Jan van Wasquael; dit gebeurde in 1514. Uit dit contract blijkt dat de genoemde importeur bij zijn vestiging te Brugge vanwege de stad 35 tonnen bier, 18 hoed koren, en een bepaalde hoeveelheid wijn verkrijgt. Hij is echter verplicht gedurende een tijdspanne van 6 jaar, 2000 Leidse lakens, «arbynen» genaamd, per jaar te vervaardigen; tevens moeten deze lakens een controle passeren. Voor elk laken krijgt hij 4 schellingen als aanmoediging. Daarbij wordt nog bepaald dat de impor-

(27) Brugge, S.A., Stadsrekeningen 1502-1503, fol. 104-106. Cfr. ook het regest daarvan in, L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1350.

(28) Dit kan men afleiden uit het contract gesloten tussen de stadsmagistraat, en de tweede Leidense importeur te Brugge.

teur als arbeiders zowel Bruggelingen als vreemdelingen mag in dienst nemen. Die laatste bepaling stuitte echter op een verzet vanwege het oud Brugs wolwevers- en voldersambacht. Inderdaad, de deken en vindere van deze ambachten klagen de Leidse invoerder bij de stadsmagistraat aan, omdat in zijn dienst 12 vreemde arbeiders — inzonderheid wevers en volders — werkten, zonder vrij te zijn in het wolwevers- en voldersambacht. De aangeklaagde antwoordt hierop dat hij zich niet dient te onderwerpen aan hetgeen de oude keuren van de Brugse textielambachten voorschrijven, doch uitsluitend aan de bepalingen die voorkomen in het contract, door de stadsmagistraat en hemzelf ondertekend. Het komt tenslotte tot een akkoord. De 12 vreemde werklieden zullen hun werk verrichten bij, en onder toezicht van Brugse meester-wevers en -volders ⁽²⁹⁾.

Het bleek evenwel dat enkele tijd na de invoering te Brugge van de Leidse draperie in 1514, de Leidse importeur en de 16 vreemde arbeiders die in zijn dienst waren, niet langer in staat waren aan de vraag naar Leidse lakens te voldoen. Dit kan men inderdaad afleiden uit het feit dat in 1517 een keure gepubliceerd werd aangaande die draperie, die zich richtte tot elkeen die Leidse «arbynen» wenste te vervaardigen. ⁽³⁰⁾. Deze keure werd door enkele bepalingen aangevuld in 1529. ⁽³¹⁾.

Blijkt hieruit dat de Leidse «arbynen»-draperie te Brugge een uitbreiding moet gekend hebben, dan kan toch moeilijk van succes gesproken worden. De oude Brugse textielambachten, wier leden het toegelaten was in de nieuwe draperie te werken, — doch niet in de saai- en fusteinnijverheid, — bleven immers achteruitgaan. Zo ziet het weversambacht zich in 1524 genoopt twee van haar huizen te verkopen om een rente te kunnen betalen ⁽³²⁾, terwijl het voldersambacht zó verarmd is dat men zich in 1534 verplicht ziet bijna alle belastingen, tot dan toe in het kader van het voldersambacht op de volders geheven, af te schaffen. ⁽³³⁾. Anderzijds werden de Leidse «arbynen» niet blijvend te Brugge geweven; in 1542 is immers voor de laatste maal sprake van deze lakensoort, te Brugge geweven. ⁽³⁴⁾.

(29) Brugge, S.A., Register der civile sententiën, 1514-1515, fol. 14 en 50, alsook het regest daarvan in, L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1426.

(30) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 91v^o - 94 v°.

(31) Brugge, S.A., ibidem fol. 347 - 347 v°.

(32) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw, 8902.

(33) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, volders, Nr. 478.

(34) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1661.

4) *De nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers.*

Al zijn over de invoering en de invoerders van de nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers weinig gegevens te vinden, toch mag aangenomen worden dat deze nieuwe draperie te Brugge opgericht werd in 1530 of daaromtrent. Uit een proces tussen het oud Brugs weversambacht en een tweetal frans-namige drapiers, daterend van 1533, blijkt immers dat laatstgenoemden op dit ogenblik te Brugge reeds drie jaar werkzaam waren in de nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers. ⁽³⁵⁾. Gezien nu de eerste algemene keure aangaande deze nieuwe draperie, slechts dateert van 1532 ⁽³⁶⁾, mag men tot het besluit komen dat de twee drapiers, waarvan sprake, waarschijnlijk de invoerders waren van de nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers, die dus omstreeks 1530 deze nieuwe draperie te Brugge zouden hebben ingevoerd.

De «Brugse leeuwen», zoals de te Brugge naar de techniek van Armentiers vervaardigde lakens genoemd werden, bleken aanvankelijk niet zo goed in kwaliteit als de lakens die te Armentiers zelf vervaardigd werden. De oorzaak daarvan scheen te liggen in het scheren van die stoffen. Het gevolg daarvan was, dat de Brugse stadsmagistraat er voor zou zorgen dat Armentierse scheerders zich te Brugge zelf kwamen vestigen; dit gebeurde door bemiddeling van een Spaanse koopman, Alvare de Castro. Het voorstel dienaangaande dateert van 6 april 1532 ⁽³⁷⁾, terwijl ruim 1 jaar later, op 8 april 1533, een contract afgesloten wordt tussen de Brugse stadsmagistraat, Alvare de Castro, en twee Armentierse scheerders. Hieruit blijkt dat de Armentierse scheerders zullen werken in dienst van Alvare de Castro, en door de stad bezoldigd zullen worden, terwijl de stad hun eveneens zal voorzien van technische benodigdheden. Er wordt hun echter een minimumproductie opgelegd, terwijl ze tevens verplicht zijn toezicht te houden op het werk van de kamsters, wevers, volders en ververs; daarenboven dienen ze hun techniek te tonen aan elke Bruggeling die er om vraagt. ⁽³⁸⁾.

Een algemene keure aangaande deze nieuwe draperie, bedoeld als vervanging van de vorige, die het licht zag vooraleer de genoemde scheer-

(35) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw, 8320.

(36) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol 547 - 547 v°.

(37) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op cit., dl. II, Nr. 1583.

(38) Ibidem, dl. II, Nr. 1588.

ders te Brugge hun intrek hadden genomen, wordt uitgevaardigd in 1535. ⁽³⁹⁾. Ook deze keure wordt echter vervangen door een nieuwe, en dit in 1544. ⁽⁴⁰⁾.

Omstreeks die periode ziet men zich de stadsmagistraat zware financiële inspanningen getroosten om deze nieuwe draperie in leven te houden. Als aanmoediging schenkt zij aan de drapier, voor elk laken naar Armentiers model dat hij vervaardigt, een premie. ⁽⁴¹⁾. Vreemde wevers die zich te Brugge komen vestigen om lakens van de nieuwe draperie te vervaardigen, ontvangen subsidies van stadswege. ⁽⁴²⁾. De stad koopt in uiterste nood zelf alle Brugse lakens op die niet meer aan de man kunnen gebracht worden; dit is o.m. het geval in 1535 en 1545. ⁽⁴³⁾. Tevens wordt van de «lakensnyders» geëist, dat 1/3 van de lakens die zij te Brugge voortverköpen, er zouden zijn van Brugs fabrikaat. ⁽⁴⁴⁾.

De inspanningen van de stadsmagistraat werden echter niet beloond; ook deze draperie zou weinig succes kennen. Wanneer de stadsmagistraat ophoudt met het verlenen van premies, dan verkiezen de meeste te Brugge aangelokte Armentierse drapiers, opnieuw naar hun vroegere woonplaats te trekken ⁽⁴⁵⁾, waaruit blijkt hoe weinig afzet de te Brugge vervaardigde lakens naar de techniek van Armentiers vonden. Dit laatste kan men trouwens ook afleiden uit het feit dat het oud Brugs weversambacht wiens leden het natuurlijk toegelaten was ook deze lakensoorten te weven, van langsom meer achteruit gaat; in 1552 zien de wolwevers zich genoopt een huis, hun ambacht toebehorende, te verkopen ⁽⁴⁶⁾, terwijl ze in 1561, gezien de achteruitgang van hun ambacht, besluiten de belasting, voorzien voor staatsiekladeren van de eed van het ambacht, af te schaffen. ⁽⁴⁷⁾. In een proces van 1561, betreffende de slechte kwaliteit van «dobbele leeuwen», een lakensoort behorende tot de nieuwe draperie naar de techniek van Armentiers, wordt gewag gemaakt van het feit dat de nieuwe draperie van langsom meer misacht wordt, en te niet gaat ⁽⁴⁸⁾, terwijl

(39) Brugge, S.A., Hallegeboden 1530-1542, fol 32 v° - 35.

(40) G. WILLEMSSEN, *La technique et l'organisation de la draperie à Gand, à Bruges et à Malines au milieu du XVe siècle* - Annexe (Ann. de l'Ac. roy. d'archéol. de Belg., IX, 1921, p. 517).

(41) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nrs. 1583, 1601, 1602; dl. II, Nr. 1599.

(42) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1575.

(43) Ibidem, dl. II, Nrs. 1589 en 1699.

(44) Ibidem, dl. II, Nr. 1599.

(45) ZEGHER VAN MALE, op. cit., p. 27.

(46) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8988.

(47) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III, Nr. 1808.

(48) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8440.

één jaar later, in een proces tussen het oud weversambacht en enkele «nieuwe drapiers», er sprake is van volledig verval van de nieuwe draperie (49). Dat dit laatste echter niet al te zeer naar de letter mag genomen worden, blijkt uit het feit dat in 1565, de keure van de nieuwe draperie, daterend van 1544, door enkele bepalingen aangevuld wordt (50), terwijl men eveneens mag aannemen dat deze lakens te Brugge — in welke geringe mate dan ook — nog vervaardigd werden in 1573. (51).

5) *De nieuwe draperie naar de techniek van Belle.*

Deze lakens van het Belse type, die men niet mag verwarren met de «bellaerden» van de oude Brugse draperie, werden te Brugge vervaardigd vanaf 1583 als gevolg van de vestiging aldaar van enkele wevers uit de streek van Belle.

Van werkelijke «invoering» kan hier niet meer gesproken worden. Want waar de stadsmagistraat in voorgaande gevallen doelbewust de vreemde wevers aanlokte door het verlenen van voorrechten en subsidies, valt hier geen enkele tegemoetkoming van stadswege te bespeuren. Integendeel, de stadsmagistraat die waarschijnlijk het hopeloze heeft ingezien van haar pogingen om de Brugse draperie te doen herleven door het invoeren van nieuwe, vreemde draperieën, laat nu zelfs toe dat de Belse wevers bij hun vestiging te Brugge een bepaalde som aan het oud weversambacht betalen. (52).

Al bewijst een keure betreffende de Belse lakens, uitgevaardigd op 29 april 1585, dat die nieuwe draperie toevallig een zekere uitbreiding moet gekend hebben (53), toch mag hier niet van blijvend succes gesproken worden. Immers, wanneer Zegher van Male in zijn «Lamentatie» over de nieuwe draperie spreekt, vermeldt hij alleen deze van Armentiers, terwijl hij van de Belse draperie, die hem nochtans vers in het geheugen moest liggen wanneer hij hogergenoemd werk schreef, niet eens gewag maakte. (54). En al kan men hier terecht de opmerking maken dat Zegher van Male in dit werk, dat vooral bedoeld is als aanklacht tegen de geuzen te Brugge, een eventueel succes van de Belse draperie opzettelijk onbe-

(49) Brugge, S.A., Fonds van de ambachten, drapiers, bundel 1547 - 1669.

(50) Brugge, S.A., Hallegeboden 1564-1574, fol. 30 v° - 92.

(51) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8453.

(52) Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, Nr. 486, fol. 55.

(53) Brugge, S.A., Hallegeboden 1584-1996, fol. 150-153.

(54) ZEGHER VAN MALE, op. cit., p. 27.

sproken zou laten, daar dit samenviel met de bloeitijd van de «geuzerie» te Brugge, toch mag aangenomen worden dat hij dit succes, moest het voortgeduurd hebben tot in de negentiger jaren, wanneer hij zijn werk voleindigde, met welke tegenzin misschien dan ook, zeker niet onvermeld zou laten.

De betekenis van de Belse draperie mag dan ook zo niet als gering, dan toch als voorbijgaand beschouwd worden.

DE SAAINIJVERHEID

Hicronder zal achtereenvolgens gehandeld worden over de op-richting te Brugge van de saainijverheid naar Doornikse techniek, en van de saainijverheid naar Hondschootse techniek.

1) De saainijverheid naar Doornikse techniek.

In 1515 vestigden zich te Brugge enkele «sayetiers» uit het Doornikse. Dat het hier importeurs betreft, door de stadsmagistraat naar Brugge aangelokt, blijkt wel uit het feit dat de stadsmagistraat hun niet alleen een som ter beschikking stelt om hun onkosten te dekken, maar zich tevens contractueel verbindt hun gedurende een tijdspanne van vier jaar subsidies te verlenen. ⁽⁵⁵⁾. Nog hetzelfde jaar wordt de saainijverheid naar Doornikse techniek door een algemene ordonnantie geregeld. ⁽⁵⁶⁾. Dat de stadsmagistraat zich, met het oog op de verdere uitbreiding van ook deze te Brugge ingevoerde nieuwe textielnijverheid, geen financiële inspanningen ontzag, kan men afleiden uit het feit dat een vreemde «sayetier», die zich in 1514 met zijn familie te Brugge komt vestigen 4 pond toegewezen krijgt, die hij slechts dient terug te betalen ingeval hij Brugge binnen de termijn van 4 jaar zou verlaten. ⁽⁵⁷⁾.

Al ontbreken verdere gegevens over deze te Brugge ingevoerde saainijverheid, toch wijst een ordonnantie, afgekondigd in 1533, en bedoeld

(55) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école bogarde à Bruges*, (1252-1816), Brugge, 1899-1906, dl. I, p. 216, voetnoot.

(56) Brugge, S.A., Hallegeboden 1503-1593, fol. 393-395 v°.

(57) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Cart. de l'anc. est. de Br.*, dl. II, Nr. 1421.

als aanvulling van de hierboven vermelde keure, op het feit dat de saainijverheid naar Doornikse techniek in de dertiger jaren te Brugge nog stand hield. ⁽⁵⁸⁾).

2) *De saainijverheid naar Hondschote techniek.*

Dat te Brugge de saainijverheid naar de techniek van Hondschote ingevoerd werd in 1549, kan men afleiden uit het feit dat in hetzelfde jaar, meer bepaald op 25 oktober een contract afgesloten wordt tussen de Brugse stadsmagistraat, en enkele Hondschote «sayetiers». Uit dit contract blijkt dat de stad de genoemde «sayetiers» zal bezoldigen, en hun huizen en materiaal ter beschikking zal stellen. Aan de «sayetiers» wordt echter een jaarlijkse minimumproductie opgelegd. ⁽⁵⁹⁾. Eén jaar later, op 4 oktober 1550, wordt de saainijverheid naar de techniek van Hondschote te Brugge door een algemene ordonnantie gereguleerd. ⁽⁶⁰⁾.

Al blijkt het dat de stad in 1522 genoodzaakt was vanaf februari tot Pasen, wegens «den sobren tyd» zelf de saaien op te kopen ⁽⁶¹⁾, dan dient hieraan toegevoegd dat in 1555 reeds mag gewag gemaakt worden van het feit dat de nering van de «sayetiers» zich in grote mate begint uit te breiden. ⁽⁶²⁾.

De productie wordt door de stadsmagistraat zoveel mogelijk gesteund. Zo wordt in 1560 afgekondigd dat aan de koopman, die in 1 jaar tijds het meest «dubbele» saaien, te Brugge vervaardigd, naar het buitenland heeft verzonden, en dit kan bewijzen, voor iedere 100 saaien die hij aldus verkocht heeft, vanwege de stad 2 ponden zal krijgen, voor iedere 50, 20 schellingen, en voor iedere 20, 10 schellingen parisisen. ⁽⁶⁴⁾.

In dit geval toch schijnen de inspanningen van de Brugse stadsmagistraat, nut opgeleverd te hebben. Inderdaad klachten, die zouden wijzen op de achteruitgang van deze textielnijverheid, zijn niet aan te wijzen — althans niet in de 16^e eeuw, waartoe wij ons hier beperken. Zelfs in de negentiger jaren, toen zowel de handel als de nijverheid te Brugge praktisch volkomen stil lag, schijnt de saainijverheid hierop een uitzondering gemaakt te hebben. ⁽⁶⁵⁾.

(58) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1512, fol. 84-84 v°.

(59) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III, Nr. 1737.

(60) Brugge, S.A., Hallegeboden 1542-1553, fol. 360-372v^o.

(61) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. III, Nr. 1758.

(62) Brugge, S.A., Hallegeboden 1553-1564, fol. 62 v°.

(64) Brugge, S.A., Hallegeboden 1553-1564, fol. 352 v°.

(65) ZEGHER VAN MALE, op. cit., p. 31.

De eerste vreemde fusteiniers die zich te Brugge kwamen vestigen, waren afkomstig uit de streek van Piémont.

In 1513 wordt een contract gesloten tussen de Brugse stadsmagistraat en enkele Piémontse fusteiniers. Hierin wordt bepaald dat laatstgenoemde fusteiniers zich aan geen enkele deken, van welk ambacht ook, dienen te onderwerpen, terwijl ze tevens, tijdens hun verblijf te Brugge vrij zullen zijn van alle lasten, en een huis zullen krijgen. Hieraan wordt nog toegevoegd dat iedere vreemdeling die zich te Brugge wil vestigen om fustein te vervaardigen, van dezelfde voorwaarden zal genieten. ⁽⁶⁶⁾. En dat er zich inderdaad te Brugge nog andere vreemde fusteiniers kwamen vestigen, blijkt uit een geschil in 1521 gerezen tussen een zekere Marc Bonnet, die te Brugge «Augsburgse» fustein vervaardigde, en enkele Antwerpse kooplieden. ⁽⁶⁷⁾.

In 1523 wordt de fusteinnijverheid te Brugge voor het eerst door een ordonnantie geregeld. ⁽⁶⁸⁾. Deze keure valt samen met een reeds tamelijk ontwikkelde fusteinnijverheid; in hetzelfde jaar is immers sprake van 86 getouwen die fustein weven en die slechts aan 2 personen behoorden; dit waren waarschijnlijk de invoerders. ⁽⁶⁹⁾. Eigenaardig is dat in de keure van 1523 slechts gewag wordt gemaakt van «Augsburgse» fustein, terwijl de fustein naar de techniek van Piémont, eerst gereguleerd worden in een keure van 1525 ⁽⁷⁰⁾, en deze naar «Olmse» en «Milanese» techniek, te Brugge ingevoerd tegelijkertijd met de fustein waar de techniek van Piémont, slechts in een keure van 1535. ⁽⁷¹⁾

De fusteinnijverheid zou, zoals dit ook het geval was met de saaijverheid naar Flondschootse techniek, en in tegenstelling met de nieuwe draperie, te Brugge stand houden. Van een succes in stijgende lijn kan hier echter niet gesproken worden. Inderdaad, dat deze textielnijverheid te Brugge periodes van inzinking heeft gekend, blijkt o.m. uit het feit dat in 1539 en 1540 de stadsmagistraat zich genoopt zag de fustein zelf op te kopen ⁽⁷²⁾, terwijl in 1569 de fusteiniers, zonder werk zijnde, aan de

(66) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1415.

(67) Ibidem, dl. II, Nr. 1504.

(68) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 345 v° - 347.

(69) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op. cit., dl. II, Nr. 1528.

(70) Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 578 v°.

(71) Brugge, S.A., Hallegeboden 1530-1541, fol. 127 v°.

(72) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, op.cit., dl. II, Nrs. 1632, 1635, en 1649.

stadsmagistraat de toelating vroegen om sommige weefsels te vervaardigen die te tijkwevers — of linnenwevers, een aloud ambacht — gewoon waren te vervaardigen. ⁽⁷³⁾. Ook het einde van de 16^e eeuw schijnt een periode van crisis te zijn geweest voor de fusteinindustrie te Brugge. ⁽⁷⁴⁾.

II. — DE REGLEMENTERING VAN DE NIEUWE TEXTIELNIJVERHEDEN.

Aan de hand van de in overvloed voorhanden zijnde onuitgegeven ⁽⁷⁵⁾ keuren van de nieuwe textielnijverheden, en processtukken betrekking hebbend op geschillen tussen de leden van de aloude textielambachten en die van de nieuwe textielindustrieën, hebben we kunnen vaststellen dat de leden van de nieuwe textielneringen van een vrijheid genoten, die in het kader van de oude ambachten, en inzonderheid van de textielambachten, gewoonweg ondenkbaar was. Combinatie van beroepen is nu toegelaten. ⁽⁷⁶⁾. Beperkende voorschriften aangaande de productie, het aantal arbeiders, productiemiddelen, zijn in de keuren van de nieuwe textielneringen niet langer aan te treffen. Dat deze vrijheden een doorn in het oog waren van de conservatieve en jaloerse leden van de traditionele textielambachten, bewijzen ons de processen waarvan hoger sprake. ⁽⁷⁷⁾. De opleiding van de handwerker, noch het maken van een proefstuk is nog verplicht. Slechts een klein bedrag is meestal vereist om

(73) Ibidem, dl. III, Nr. 1878.

(74) ZEGHER VAN MALE, op. cit., p. 33.

(75) Uitzondering : o.m. keure van de nieuwe draperie volgens de techniek van Armen-tiers van 1544 uitgeg. dr. G. WILLEMSSEN, *La technique de l'organisation de la draperie à Gand, à Bruges et à Malines au milieu du XVIe siècle*, annexe. (Annales de l'Académie royale d'Archéologique de Belgique, 1921, p. 5-17).

(76) Voor de nieuwe draperie : Brugge, S.A., Hallegeboden 1490-1499, fol. 179 en volg., art. (53) ; G. WILLEMSSEN, op. cit., p. 5, art. 2 ; Brugge, S.A., Hallegeboden 1584-1596, fol. 150 en volg., art. 37. Voor de saainijverheid : Brugge, S.A., Hallegeboden 1503-1513, fol. 393 en volg., art. (32), (35) ; ibidem, Hallegeboden 1542-1553, fol. 368 en volg., art. 2.

Voor de fusteinijverheid : Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 345 v° en volg., art. 16.

(77) Voor de nieuwe draperie : o.m. Brugge, R.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr. blauw 8385.

tot het «ambacht» toegelaten te worden. ⁽⁷⁸⁾. Eén uitzondering dient hier vermeld : de keure van de saainijverheid naar Doornikse techniek getuigt van de vroegere ambachtelijke mentaliteit op dit gebied. ⁽⁷⁹⁾. Een uitzondering tussen de tientallen keuren van de nieuwe textielindustrieën. Dit alles geeft aan de nieuwe textielindustrieën een volledig nieuw uitzicht. De tot dan toe bestaande volstrekte gelijkheid onder de ambachtslieden, en de strenge hiërarchie leerling - gezel - meester, wordt volledig verbroken. Het gevolg was dat de termen «meester» en «gezel», die nog in de keuren van de nieuwe textielneringen voorkwamen, hun oorspronkelijke betekenis verloren. Inderdaad, een meester kon nu zowel een grote ondernemer zijn, die tientallen arbeiders in dienst had, als een gewoon werkmán, die zich alleen van de gezel of knaap onderscheidde door het feit dat hij bezitter was van het productiemateriaal. Het is in dit licht dat men de nieuwe term «werkmán» dient te zien, die langzamerhand in de keuren van de nieuwe textielnijverheden opduikt ; dit is trouwens een term die veel beter beantwoordde aan de nieuw geschapen toestand. Tevens is in de nieuwe textielneringen niet langer sprake van zorg voor de arme ambachtsleden ⁽⁸⁰⁾, noch van een gilde of godsdienstig genootschap. In keuren van saaien fusteinnijverheid, wordt zelfs uitdrukkelijk verboden de «ambachtslieden» te belasten voor kerkelijke diensten. ⁽⁸¹⁾. De arbeidsduur werd

(78) Voor de nieuwe draperie : Brugge, S.A., Hallegeboden 1490-1499, fol. 179 v°, en volg., art. (53) en (56). G. WILLEMSSEN, op. cit., p. 5, art. 2, Brugge, R.A., fonds van de ambachten, wevers, charter nr. blauw 8365. Ibidem, volders, Nr. 478. Ibidem, wevers, charter nr. blauw 8796. Voor de saainijverheid : Brugge S.A., Hallegeboden 1542-1553, fol. 368, art. (1) en (2) - al is hier sprake van een tweejarige opleiding voor jongens onder de 16 jaar, zonder dat hier echter de term «leerknaap» te pas komt. Voor de fusteinnijverheid : Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 345 v° en volg., art. 1, 5, 8, 10 ; Brugge S.A., Hallegeboden 1530-1543, fol. 84 v°, Brugge, S.A., Hallegeboden 1574-1583, fol. 126 v° art. 1.

(79) Brugge, S.A., Hallegeboden 1503-1513, fol. 393-395 v°.

(80) Een deel van de boeten voor overtreding ging wel naar de armen in het algemeen. Voor de nieuwe draperie : Brugge, S.A., Hallegeboden 1559-1564, fol. 352 v°, art. (1) ; ibidem, fol. 13, art. 11. Voor de saainijverheid : Brugge, S. A., Hallegeboden 1530-1542, fol. 84 art. (3) ; Brugge, S.A., Hallegeboden 1542-1553, fol. 368 en volg., art. 13. Voor de fusteinnijverheid : Brugge, S.A., Hallegeboden 1574-1583, fol. 126 v° en volg., art. (14), (16), (34), (40).

(81) Voor de saainijverheid : Brugge S.A., Hallegeboden 1503-1513, fol. 393 en volg., art. (5) ; Brugge, S.A., Hallegeboden 1542-1553, fol. 368 en volg., art. (41). L. GILLIODTS VAN SEVFREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école bogarde à Bruges (1252-1806)*, Brugge, 1899-1906, dl. I, p. 366 en volg., art. 58. Voor de fusteinindustrie : Brugge, S.A., Hallegeboden 1513-1530, fol. 345 v°, art. 6 ; Brugge, S.A., Hallegeboden 1574-1583, fol. 126 v° en volg., art. 73.

niet langer vastgesteld tenzij in de reeds hoger vermelde keure van de saainijverheid naar Doornikse techniek. ⁽⁸²⁾. Zelfs de arbeidsrust die men sinds oudsher op bepaalde dagen in ere hield in de oude ambachten, werd niet langer eerbiedigd. ⁽⁸³⁾.

Mag men echter, wat de nieuwe textielneringen te Brugge betreft, gewagen van een volstrekte vrijheid? Het antwoord daarop is eerder negatief. Het feit immers dat de nieuwe textielnijverheden in het kader van neringen ondergebracht werden, tot dewelke men slechts toegang kon verkrijgen mits het betalen van een bepaalde som — hoe gering dan ook — is zeker niet in overeenstemming te brengen met een volstrekt liberalisme. Anderzijds zijn daar ook de overvloedige voorschriften die betrekking hebben op de kwaliteit van de productie, naar dewelke men zich diende te richten, alsook de verplichting de lakens te laten controleren door de deken en vindere. Zulkdanige keureartikelen nemen inderdaad het grootste gedeelte van alle keuren van de nieuwe textielnijverheden in beslag.

Globaal genomen, kunnen de nieuwe textielneringen te Brugge wat de inrichting betreft, beschouwd worden als een overgangsvorm tussen het oud ambachtelijk stelsel, en de zogenaamde liberale of kapitalistische nijverheid. Deze neringen werden in het leven geroepen door, en stonden onder rechtstreeks toezicht van de Brugse stadsmagistraat, wier enige bekommernis was, dat men zoveel mogelijk lakens zou produceren, en dat die lakens zoveel mogelijk afzet zouden vinden; en het is in dit licht dat men de inrichting van de nieuwe textielneringen dient te zien. De elementen, eigen aan het traditioneel middeleeuws ambachtswezen, die een belemmering uitmaken voor de textielproductie en voor de afzet, of daarop geen betrekking hebben, worden niet overgenomen. Gezien echter een al te grote vrijheid evenzeer schadelijk kon zijn, achtte men het noodzakelijk hierin te voorzien door aan de producteurs technische bepalingen op te leggen, en de «warandatie» verplicht te maken.

* * *

Om nog beter het liberaal karakter van de reglementering van de nieuwe textielnijverheden te Brugge in het licht te plaatsen, kan men een vergelijking trekken met de zogenaamde «vrije» organisatie van de plattelandsindustrie. Inzonderheid kan als voorbeeld genomen worden Hondschote, volgens Coornaert «le type incontestablement le plus brillant de la draperie rurale». Nu blijkt uit zijn werk dat de organisatie van de saainijverheid te Hondschote in niets meer vrij was dan de organisatie

(82) Brugge, S.A. Hallegeboden 1503-1513, fol. 393 en volg., art. (12).

van de nieuwe textielnijverheden te Brugge. Integendeel zelfs; de saai-
nering te Hondschote doet voor vele aspecten méér aan een middeleeuws
ambacht denken dan de nieuwe textielneringen te Brugge dit doen. ⁽⁸⁴⁾.
Laatstgenoemde neringen zijn daarentegen, qua inrichting, rechtstreeks te
vergelijken met de Leidse textielneringen van na het beleg, waarin Post-
humus nochtans een onmiddellijke aankondiging zag van de «moderne
economie». ⁽⁸⁵⁾.

Dat de concurrentie van de steden tegen het platteland onmogelijk
was door het feit dat de steden de nieuwe textielnijverheden onderbrachten
in het kader van de streng gereguleerde middeleeuwse textielam-
bachten, menen wij, voor Brugge althans, weerlegd te hebben. Niettegen-
staande die vrijere organisatie is toch gebleken dat de nieuwe draperie te
Brugge in de 16^e eeuw wegwijnde, terwijl de saai- en fusteinindustrie
succes-rijk niet erg opliepen, alhoewel ze standhielden. De reden hiervan
is zonder twiifel in verband te brengen met het algeheel verval van Brugge
dat zich vanaf het derde kwart van de 15e eeuw langzaam maar zeker
begon te voltrekken ten voordele van Antwerpen. Op de vraag hoe nu de
saai- en fusteinindustrie zich in de loop van de 17e eeuw verder heeft
ontwikkeld, kon onmogelijk in dit artikel een antwoord worden gegeven;
dit vormt inderdaad het onderwerp voor een nieuwe studie. Eén aandui-
ding dienaangaande kan alvast reeds gegeven worden: het is bekend dat
in de 18e eeuw nog Brugse saaien naar Amerika verstuurd werden. ⁽⁸⁶⁾.

* * *

Een laatste probleem dient nog even belicht te worden. Dat de ze-
delijke richtlijnen van het protestantisme de psychische voorwaarden vorm-
den voor de nieuwe ontplooiing van het kapitalisme tijdens de 16^e eeuw,
werd door Weber voorgehouden. ⁽⁸⁷⁾. Ook Posthumus nam deze stel-
ling nog over. ⁽⁸⁸⁾.

(83) Brugge, S.A., Fonds van de ambachten, wevers, charter Nr blauw 8963.

(84) E. COORNAERT, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hond-
schote*. Rennes, 1930.

(85) N. W. POSTHUMUS, *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*. 's Graven-
hage, 1908 - 3 dln.

(86) E. COORNAERT, *Draperies rurales, draperies urbaines* (Belg. tijdschrift voor
phil. en gesch., 1950,) p. 81.

(87) M. WEBER, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*.

(88) N. W. POSTHUMUS, op. cit., dl. II, p. 335.

De jongste jaren werd echter van langsom meer van deze stelling afgeweken. Ook dit artikel wenst dan in bescheiden mate een bijdrage te zijn om aan te tonen dat het protestantisme geenszins de *conditio sine qua non* was voor de heropleving van het kapitalisme in de 16^e eeuw. Te Brugge treft men immers die kapitalistische strekking in de reglementering van de nieuwe textielnijverheden reeds aan, bijna een eeuw vooraleer de geuzen er aan het bewind waren. ⁽⁸⁹⁾.

Lic. Wilfried VAN WAESBERGHE.

(89) Cfr. eerste keure van de nieuwe draperie, Brugge, S.A., Hallegeboden fol. 179 v° - 185.

ONZE KWARTIERSTAAT

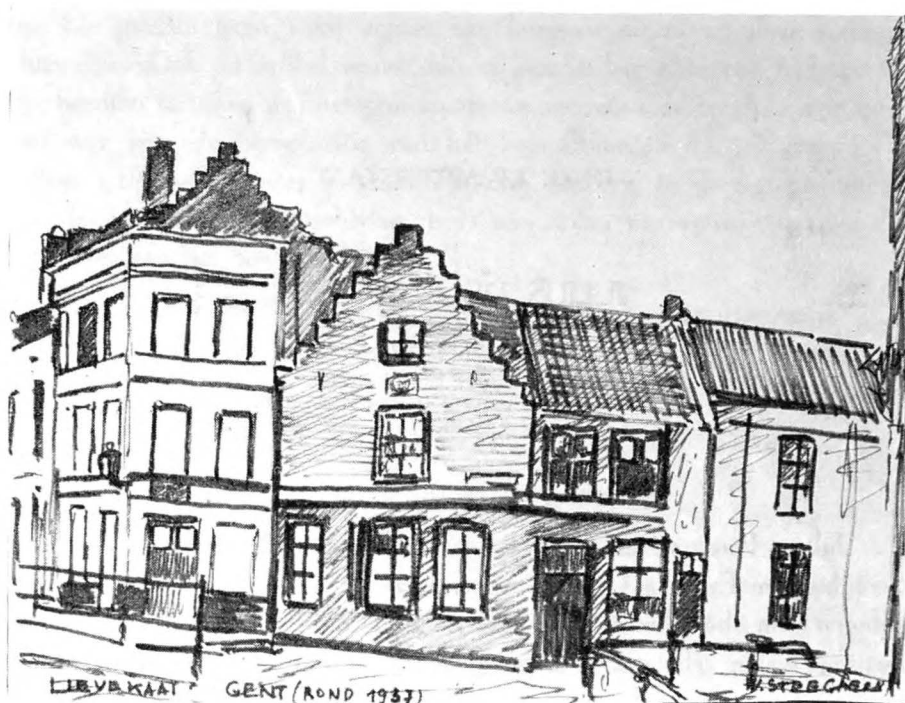
JULIUS DE HULSTERS

1857 - 1938

Julius - Ferdinandus DE HULSTERS werd als tweede zoon van Seraphien en Eugenia Carolina Van Hecke op 21 oktober 1857 te Eeklo geboren «in het hondekotstraetjen». Zijn ouders, doorbrave Vlaamse mensen waren zelfstandige ambachtslieden. Vader was kleermaker. Julius ontving zijn eerste onderwijs in de gemeenteschool te Eeklo, of liever een schuur, die de ronkende naam van school droeg. Deze school werd toen bediend door een schoolmeester die het ambt van klokluider, sekretaris en koster uitoefende. De verdere opvoeding van Julius werd vervolledigd door zijn vader, en zo vinden we hem op 12-jarge leeftijd, voor de eerste maal op de planken, in de rol van Sanderken in «De bevallige strijkster» van de Gentse tapissier-toneelschrijver Jan Stappaert (1835-1913). Dit was in de rederijderskamer «Eikels worden Boomen» waarvan vader De Hulsters voorzitter was.

Het werd de jonge Julius stilaan te eng in Eeklo, hij snakte naar meer ontwikkeling. Hij wilde zich vooral zelfstandig opwerken. Julius kwam op 15-jarige leeftijd naar Gent, toen zo bekend voor zijn talrijke toneel- en zangmaatschappijen. Hij werd er bakkersknecht bij Pier Janssens aan de hoek der Lievekaai en Korte Zilverstraat, rechtover de Molenaarsbrug en Augustijnen (éwe Stijnkens, zeggen de oude Gentenaars), aan 12 fr. in de maand, met kost en inwoon. Een vijftigtal meters van zijn nieuwe woning, bestond er een Vlaamsgezinde Liberale toneel- en zangmaatschappij «De Leeuw van Vlaanderen». Gesticht in 1854 is zij echter sinds 1886 te niet gegaan. Zij was de bakermat van de latere grote en kleine toneelmaatschappijen in het kader der Vlaamse beweging.

Julius De Hulsters was er ook binnen gevochten, en vervulde daar de rol van Roste Gust in «De Schoolmeester» van Van Peene. Maar zoals het vroeger ging en helaas soms nu nog voorkomt, was «De Leeuw van Vlaanderen» en «De Vlaamse beweging» het zwart beest van onze

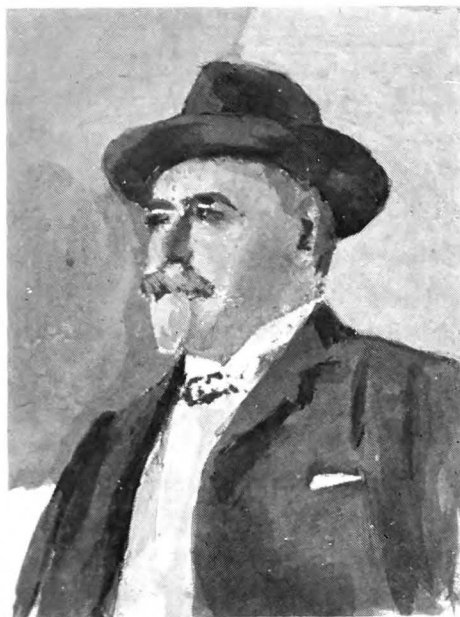

Het huis van bakker Pier Janssens aan de hoek der Lievekaai en Korte Zilverstraat te Gent, naast «Het Half Maantje» of «Den Afreizer», alwaar Julius DE HULSTERS eens bakkersknecht was. (tekening door de auteur)

kleurrijke partijpolitiekers. Daar zijn patroon Pier Janssens, brood leverde aan 't Augustijnenklooster, werd er druk op hem uitgeoefend en was Julius gedwongen «De Leeuw van Vlaanderen» te verlaten of zijn werk te verliezen. Doch de levenslustige Julius liet het zich geen twee keer zeggen, hij schudde zijn hoofd als een getergde leeuw, en herinnerde zich de woorden van vader : «Julius jongen, ga altijd recht in uwe schoenen, en heb noch vaâr noch vrees voor 't Vlaamse Ideaal alom te verkondigen !»

Julius trok er op uit met zijn schamel pakje wasgoed, 12 fr. maandgeld op zak en een oudbakken brood, hem door de bazin gegeven. Hij trok op Godsgenade naar Brussel, vond er spoedig werk, won er geld, maar zijn gevoelens naar zelfontwikkeling en liefde voor de Vlaamse taal werden er niet versmacht.

In 1877 moest hij gaan loten, trok een slecht nummer, ging voor zijn tijd binnen bij het keurkorps der Karabiniers te Brussel waar hij zes jaar diende. Na het beeindigen van zijn diensttijd ging hij bij het politie-

Portret van de Ere-Politieofficier
en Volkskundige
Julius DE HULSTERS
(1857 - 1958)

korps, waar hij 35 jaar bleef en dat hij in 1912 als opzichter verliet, de ouderdomsgrens bereikt hebbende. In 1878 werd hij lid der toneelmaatschappij «De Noordstar» van Brussel, die in 1925 haar halfeeuwfeest vierde, en waar Julius De Hulsters op 18 december 1928 gevierd is, voor zijn 50-jarig lidmaatschap (zie bijlage).

Hij was de stichter van het Politieverbond, lid van de Maatschappij «De Kunstvrienden», «De Meibloem», «Oost-Vlamingen», «Peter Benoit's kring», allen uit Brussel en omgeving.

Julius De Hulsters was medewerker aan talrijke tijdschriften en weekbladen. Rond 1885 werkte hij mede aan de «Gazette van Eekloo», sedert 1895 aan «De Waarheid» uit Kortrijk, «De Noordstar» (Brussel), sedert 1922 aan «Het Morgenrood». Hij was tevens hoofdopsteller van de «Politiegazette» en «Le Gardien de l'ordre». Hij overleed na een kortstondige ziekte te Ophasselt op 20 april 1958 in de gezegende ouderdom van 81 jaar en werd te Brussel begraven op 23 april 1958.

Als volkskundige schreef hij o. a. «Drie vrienden uit het Morgenland», «Legende van Mannenken-Pis», «Adam en Eva spraken Vlaamsch», «Uit de Republiek der Eelyseeuwsche velden», «'t seelisch Kerst», «Uit

den Geuzentijd of den oorsprong der geuzen lambiek», «Lodewijk De Vriese (Verdienstelijke Vlamingen)», «Volkskunde uit 't Meetjesland», «Van 't zagemanneken», «Gewesttaal en Volkskunde», «De Meetjeslandsche gewestspraak», «Van Sterre Verlaat en van Lange Stijne», «Oude Vlaamsche dansen (Meetjeslandsche Volkskunde)», «Eekloosche Herbakker», «Volkskunde, legende en geschiedenis», «Oorsprong van het aloud kinderspel Colin-Maillard», «Oorsprong en vorming van de stad Brussel», «De Brusselsche Marollen - Een brokje Volkskunde», «Uit de volkskunde van 't Meetjesland», «Drie volks- en tevens geschiedkundige legenden 1) van de Dulle Griete 2) van de Klokke Roeland 3) van de Gentsche draake», «Enkele herinneringen uit mijn soldatenleven 1877-81».

Hij werkte onverpoosd sedert meer dan 50 jaar voor de emancipatie en verheffing van ons Vlaamse volk. We kunnen zijn nagedachtenis niet beter eren dan met een vers uit eigen werk de lezer aan te bieden :

«Vlaandrens schoon verleden
Moet weer worden 't heden,
Van ons oud roemrijk geslacht
Als koen 't volk van heden
Lijk in 't vroom verleden
Vlaamsche roem en plicht betracht».

Wilfried STEEGHERS

BIJLAGE
H U L D E Z A N G

*opgedragen aan den ouwen trouwen vriende, Julius DE HULSTERS,
bij de viering in den Vlaamschen schouwburg te Brussel, op 18^e Decem-
ber 1928, van zijn Gouden Jubelfeest, als Vlaamsche Dichter en Letter-
kundige.*

Reeds jaren zie ik U aan 't werk
Voor volksverheffing en verlichting...
Ondanks uw leeftijd blijft ge sterk
En volgt g'een heilige verplichting.
En zijt ge niet zeer hoog geleerd,
Als veel pedante groote bazen
Gij hebt wat menigeen ontbreekt :
Ge weet bezieling in te blazen.
Gij spreekt uw broers aan in hun taal
De zulken gold voor al uw pogen.
Voor wie een hooger ideaal
Met dichte neev'len was omtogen.
Gij gaaft uw ziel en wont daarbij vergank'lijk
Noch geld, noch goederen
Maar wederliefde en gij bleeft vrij
U-zelf, u-zelf en onafhankelijk.
'k Was nog een knaapke, toen ge reeds
Het wapen droeg voor land en koning
En in den geest, zie 'k nog steeds
In mijne buurt de kleine woning.
't Huis waar uwe frissche jeugd ging heen.
En 't lot U dreef naar and're streken.
Waar, sterk van zenuwen en leên.
Gij hooptet U, een baan te breken.
Dat g'in de hoofdstad van het land,
Die «teigen Vlaamsch zijn» zoo verleerde,
Als Vlaamsche kamper bleeft in stand,
Een titel die U weer vereerde.
Dat toont uw durf, uw kracht, uw moed
Die wel een woord van lof verdiende
En 'k wensch geluk en alle goed
Den ouden, onvermoeiden vriende !

Prosper VAN ACKER (1)

Eekloo, 30 November 1928.

(1) Prosper Van Acker, * Eeklo 26 februari 1868. De stichter-uitgever der gazette
«De Stad Eekloo» en talentvol dichter.

16	D'HULSTERS Joannes Franciscus ° 17 augustus 1766 Eeklo × 20 februari 1734 Eeklo VAN GRIMBERGHE Joanna Theresia ° † 29 oktober 1781 Eeklo	17	18	FARFACQUES (VERVAECK) Adrianus Franciscus ° † 23 juni 1782 Bassevelde × 3 september 1759 Bassevelde LANCKAERT Catharina Maria ° 30 juli 1753 Bassevelde † 22 mei 1789 Bassevelde	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
8	IV/1	9	IV/2	10	IV/3	11	IV/4	12	IV/5	13	IV/6	14	IV/7	15	IV/8		
D'HULSTERS Philip, Francies Slachter ° 14 oktober 1740 Eeklo † 19 december 1814 Eeklo × 11 januari 1791 Eeklo		VERVAECKE (VERVACQUES) Maria Theresia Particuliere ° 27 april 1766 Bassevelde † 16 mei 1849 Eeklo		DE PESER Simonis Vincentius Schoenmaker ° 17 december 1763 Eeklo † × 6 mei 1794 Eeklo		STANDAERT Joanna Livina ° 17 januari 1771 Eeklo † × 26 januari 1790 Eeklo		VAN HECKE Antonius ° 31 januari 1761 Eeklo † × 30 september 1822 Eeklo		WILLE Maria Petronilla ° 10 juli 1761 Ursel † 24 mei 1820 Eeklo × 4 november 1785 Leinbeke		LAMPAERT Bernardus Emmanuel Kleermaker ° 9 september 1759 Eeklo † 24 januari 1849 Eeklo × 4 november 1785 Leinbeke		DE PAUW Joanna Particuliere ° 6 juni 1766 Eeklo † 4 mei 1834 Eeklo			
4	III/1	5	III/2	6	III/3	7	III/4										
DE HULSTERS Charles Louis Slachter ° 9 september 1805 Eeklo † 13 december 1890 Eeklo × 1 september 1831 Eeklo		DE PESER Angela Amelia Naaister ° 16 november 1800 Eeklo † 29 november 1875 Eeklo		VAN HECKE Dominicus Augustinus Schoenmaker ° 14 december 1795 Eeklo † 15 november 1863 Eeklo × 30 september 1822 Eeklo		LAMPAERT Amelia zonder beroep ° 5 mei 1795 Eeklo † 5 december 1853 Eeklo											
2	II/1	3	II/2														
DE HULSTERS Seraphien ° 15 november 1834 Eeklo † 24 december 1899 Eeklo × 14 juli 1853 Eeklo		VAN HECKE Eugenia Carolina ° 3 maart 1835 † 26 februari 1930 Eeklo															

DE HULSTERS Julius Letterkundige - Volkskundige

° 27 oktober 1857 Eeklo
† 20 april 1938 Ophasselt

OSTE DE SAINT OMER

VLAAMS TEMPELIER UIT DE XIIe EEUW

Bij opsporingen met betrekking tot de geschiedenis van de Tempel en in het bijzonder van de Vlaamse Tempeliers ⁽¹⁾ kwamen wij op het spoor van een merkwaardig actief personage met name Oste de St.-Omer.

Brengen we echter vooraf in herinnering de stichting van de Tempelorde in Jeruzalem in 1119, de bekrachtiging van haar bestaan door het Concilie van Troyes op 14 januari 1128 en haar doel : de bescherming van de vrome pelgrims in het H. Land, de verdediging met de wapens van het rooms geloof in de Orient of waar ook de kerk mocht bedreigd worden en het inzamelen van giften ter ondersteuning van het heilig oogmerk. Noteren we nog dat de orde bestond uit ridders, servienten, kapelanen, donaten en oblaten en dat het karakter van de orde dubbel was : half profaan, half religieus.

Een van de eerste *fratres Templi* in het Vlaamse land was ongetwijfeld Oste de St.-Omer die in de teksten ook genoemd wordt *Hoste du Temple*, *Oste*, *miles Templi*, *Oste*, *chevalier du Temple*, *Oste Templarius*, *Oste de Bolonia*. ⁽²⁾.

Struikelde menig kronijkschrijver over zijn naam meer dan een biograaf vergiste zich in zijn persoon, in zijn handel en wandel. Miraeus noteert over Oste dat hij reeds in 1127 Tempelier was maar vergeet zijn

(1) We hopen eerlang onze studie over de Tempel te kunnen publiceren .

(2) A. GIRY, *Les chatelains de Saint-Omer (1042-1386)*, Paris 1875, p. 22 : DUCHESNE, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardre, de Gand et de Coucy*, Paris 1631, *Preuves* liv. II, 94 ; A. D'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple (1119-1150)*, Paris 1913, pp. 34-86. Hij droeg soms ook de voornaam van Tostes en Hosteus, B. LEES, *Records of the Templars in England in the twelfth century*, London, 1935, p. I.II.

bron aan te duiden. ⁽³⁾. Marion Melville maakt van Oste pertinent de broer van Godefroy de St.-Omer, een der stichters van de orde. ⁽⁴⁾. Maar in de bron die hij aanduidt staat met geen woord iets over die bloedverwantschap.

A. Giry, nagepraat door W. Blommaert, meent dat Oste, die ten tijde van graaf Willem Clito kastelein van St.-Omer werd, een indringer was, vreemd aan de erfamilie der kasteleins of burggraven van St.-Omer en opgedrongen aan de kasselrijbewoners door Willem Clito of Willem van Normandië. ⁽⁵⁾. Maar de ketters dolen !

Voor het eerst constateert men het bestaan van Oste in drie oorkonden ongeveer van dezelfde tijd. In het Groot Charter van 14 april 1127 verleend door Willem Clito, graaf van Vlaanderen, aan de burgers van St.-Omer staat Oste aangeduid als kastelein van St.-Omer. ⁽⁶⁾. In een andere akt van Willem Clito (23 maart 1127 - 27 mei 1128) staat hij vermeld als getuige en als zijnde de zoon van de kastelein ⁽⁷⁾ en in een derde oorkonde van 15 september 1128 komt hij met zijn broer Willem voor als zoon van Willem, kastelein van St.-Omer. ⁽⁸⁾.

Uit deze gegevens kan worden opgemaakt dat de gebroeders Oste en Willem de zonen waren van een Willem, kastelein van St.-Omer en dat Oste zelf, althans op 14 april 1127, kastelein werd van St.-Omer. Meteen is de legende uit de lucht als zou Oste een indringer zijn geweest in de kasteleinsfamilie van St.-Omer. Oste was inderdaad een authentiek lid van de invloedrijke burggravenfamilie. ⁽⁹⁾.

A. Giry is van oordeel dat de vader van Oste nl. Willem, de kastelein van St.-Omer, geciteerd in de oorkonde van 15 september 1128 te identificeren is met de Willem, kastelein, vermeld in een akte van 1126 ⁽¹⁰⁾. Deze Willem, die we Willem I noemen, wordt in diverse akten van

(3) *Opera diplomatica*, ed. FOPPENS, Lovanii 1723-1748, III, 333.

(4) M. MELVILLE, *La vie des Templiers*, Paris 1951, p. 79. Melville verwijst als bron naar Lees in wiens werk echter niets wordt gerept over die broederschap

(5) A. GIRY, o.c. 15 ; W. BLOMMAERT, *Les chatelains de Flandre*, Gand, 1915, p. 171.

(6) F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, Bruxelles, 1938, p. 298 «Hosto castellanus et Guillelmus frater ejus».

(7) D'ALBON, o.c., 5 «Osto filius castellani Sancti Audomari».

(8) D'ALBON, o.c., 12.

(9) Zie verder.

(10) L. WARNKOENIG — A. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*, Bruxelles, 1836, t. II, 415. D'ALBON, o.c. 12 ; F. VERCAUTEREN, o.c., n° 121, p. 279-280.

ongeveer 1100 af als kastelein aangeduid. ⁽¹¹⁾. Giry is verder van mening dat Oste slechts voor korte duur ⁽¹²⁾ zijn vader als kastelein verving tijdens het ongeveer eenjarig bewind van graaf Willem Clito (maart 1127 — mei 1128).

E. Warlop in zijn lijvig werk over «de Vlaamse adel vóór 1300» is de mening toegedaan dat Willem I, de kastelein van 1126, nog voor 1127 overleden was en dat hij opgevolgd werd door Oste en deze op zijn beurt door Willem II. ⁽¹³⁾. «Het is goed mogelijk, noteert E. Warlop, dat Willem I nog in 1126 zou gestorven zijn en dat zijn weduwe (Aganitrudis) op 17 maart 1127 reeds hertrouwd was. Om de weduwe te zijn van burggraaf Boudewijn van St.-Omer, die kort na 1101 gestorven is, was Aganitrudis te jong. Haar oom Bertulf was zelf geboren in 1060-70 en op het ogenblik dat Boudewijn van St.-Omer stierf dus nog maar 35-40 jaar oud, wat tamelijk jong is om reeds een gehuwde nicht te hebben». ⁽¹⁴⁾.

Dit argument voor de dood van Willem I, nogal verward uiteengezet en in strijd met de mening van F. L. Ganshof die Aganitrudis als gehuwd met burggraaf Boudewijn beschouwt, is zeker niet overtuigend en Warlop voelt dit blijkbaar zelf aan. Zijn bewijsvoering van «vermoedelijk de weduwe van Burggraaf Willem I» ⁽¹⁵⁾ en «wat tamelijk jong is om reeds een gehuwde nicht te hebben» ⁽¹⁶⁾ ontwricht in niets de stelling van Giry. Overigens voor het overlijden van Willem I in 1126 of in 1127 bestaat er geen enkele rechtstreekse authentieke bron.

Nog in een ander verband kunnen wij het niet volkomen eens zijn met Warlop. Volgens hem dateert vermoedelijk de oorkonde waarmede graaf Willem Clito (23 maart 1127 — 24 maart 1128) ⁽¹⁷⁾ de Tempeliers bedacht en waarin Oste vermeld staat als zijnde de zoon van de kastelein ⁽¹⁸⁾ van na het overlijden van Walter I van Eine (17 sept. — 8 okt. 1127) daar, zo noteert de historicus, «Walters broeder Cono II, die voor het overlijden van Walter I nooit alleen in de bronnen verschijnt,

(11) A. GIRY, o.c., 14.

(12) A. GIRY, o.c., 15.

(13) *Handzame* 1968, Deel I, 249-250. Ofwel was Oste de broer van deze Willem II zoals wordt aangeduid in de oorkonde van 14 april 1127 en zoon van Willem I ofwel was hij ervan de zoon, in elk geval behoorde hij tot de kasteleinsfamilie. VERCAUTEREN, o.c., 298 ; D'ALBON, o.c., 12.

(14) E. WARLOP, o.c., I, 143.

(15) E. WARLOP, o.c., I, 143 ; F. L. GANSHOF, *Etude sur les ministériaux en Flandre et Lotharingie*, Bruxelles 1925, p. 346.

(16) Ib.

(17) Gegeven in VERCAUTEREN, o.c., 303.

(18) «Osto filius castellani Sancti Audomari».

hier wel alleen voorkomt. ⁽¹⁹⁾. Dit is mogelijk maar niet doorslaggevend. Het is echter ook mogelijk dat, aangezien in genoemde oorkonde Oste niet als kastelein getuigt maar in zijn hoedanigheid van zoon van de kastelein van St.-Omer, de oorkonde dateert van voor 14 april 1127, dag waarop Oste wel kastelein was. De Tempeloorkonde zou dan gegeven zijn tussen ongeveer 23 maart en 14 april 1127. Indien zo, wat we geloven, dan was de vader van Oste nog in leven in 1127, kort voor Oste zelf kastelein werd. En die vader kan moeilijk iemand anders zijn dan de Willem I van 1126. ⁽²⁰⁾. En zo komt de Willem I van 1127 nader bij de Willem II van 1128, anders uitgedrukt twee gelijke namen voor een persoon.

De geschiedenis van het interregnum van Oste als kastelein is zeer verward en sommige historici hebben gepoogd er verklaringen voor te geven. Volgens F. L. Ganshof is het mogelijk dat zijn aanduiding vanwege Willem Clito in verband staat met de moord gepleegd op graaf Karel de Goede alsmede de mogelijkheid dat de kastelein Willem I rechtstreeks of onrechtstreeks in deze moord betrokken was. Zijn neef Gislebert, verdacht van in het complot gemengd te zijn, zou bij zijn oom asiel hebben gezocht. ⁽²¹⁾. Naar Warlop beweert zocht Gislebert geen asiel bij kastelein Willem I maar bij Oste omstreeks 24 maart 1127. Maar was Gislebert, neef van Willem I, ook neef van Oste? Wat ervan zij, Oste moet zich als kastelein onpopulair hebben gemaakt zodat de burgers van St.-Omer tegen hem opstonden en hem verjoegen. ⁽²²⁾. Volgens Warlop zou hij tenslotte door Willem Clito aan de dijk zijn gezet. ⁽²³⁾. Kort na de geslaagde machtsgreep van Diederik van de Elzas in Vlaanderen en tijdens het hernomen kasteleinschap van zijn vader Willem I was Oste

(19) E. WARLOP, o.c. I, 250.

(20) Zeker Willem II niet, zoals W. BLOMMAERT beweert, Willem II die in de oorkonde van 14 april 1127 vermeld staat als de broer van Oste terwijl Oste in de Tempeloorkonde als zoon van de kastelein fungeert. W. BLOMMAERT, *Les chatelains de Flandre*, Gand 1915, p. 172.

(21) GANSHOF, o.c., 346. GANSHOF meent dat Gislebert Willems broer was maar het was zijn neef. VERCAUTEREN, *Etudes sur les chatelains comaux de Fl du XIe au début du XIIIe siècle* in *«Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne»*, Bruxelles, 1937, p. 432.

(22) GIRY, o.c., 15; BLOMMAERT, o.c., 172; WARLOP, o.c., 249.

(23) WARLOP, o.c. 251. Nu eens noteert deze historicus dat Oste vermoedelijk door Willem Clito werd aan de dijk gezet en dan weer «door Willem Clito aan de dijk gezet werd», ib. 249-251.

meermaals getuige van meerdere oorkonden. Op 15 september 1128 ⁽²⁴⁾ was hij alweer in St.-Omer verschenen en testeerde er met zijn broer Willem II een oorkonde die van zijn vader uitging en waarbij deze aan de Tempelorde afstond de verheffings- of reliefrechten van zijn lenen gelegen binnen de kasselrij van St.-Omer of in Laag-Waasten. ⁽²⁵⁾. In 1132 was hij met zijn vader en zijn broer Willem getuige van de oorkonde waarin graaf Diederik notifieerde dat Boudewijn, zoon van Elembert de Kelmès, voor hem land had geschonken aan de St.-Bertinusabdij te Tatinghem. ⁽²⁶⁾.

Tussen 22 maart 1136 en 10 april 1137 is Oste ⁽²⁷⁾ te Evreux waar hij getuige is van een oorkonde van Mathilde, koningin van Engeland, die aan de Tempel haar schenking confirmeert van het manerium van Cressyng. ⁽²⁸⁾. Tussen 1 september 1137 en 2 april 1138 is Oste met zijn vader in de Orient, ongetwijfeld in Jeruzalem. In tegenwoordigheid van Guillaume de Messines, patriarch van Jeruzalem, van Robertus, grootmeester van de Tempelorde, staan beiden aan de tempel af de «altaria, capellas, oblationes et decimas» van Slijpe en Leffinge» met uitzondering «que tenere et possidere inibi feodati milites» ⁽²⁹⁾ en dit onder zulke voorwaarden dat «ubi fratres (Templi) voluerint, capellanus ad celebrandum divinum officium collocetur pro animabus nostris... salutiferas cotidie hostias oblaturus, qui tamen pro voluntate militum et quem dignum judicaverint statuatur. ⁽³⁰⁾.

(24) Zijn vader onderschreef reeds als kastelein op 22 augustus 1127 een akt van graaf Diederik van de Elzas. WARNKOENIG — GELDHOLF, *Histoire de la Flandre*, Bruxelles 1836 ; t. II 415. Fout hij Giry die 2 augustus aangeeft. GIRY, o.c., 16.

(25) R.A. Mons, Cart. n° 1072, f° 82 v° - 83.

(26) D. HAIGNERÉ, *Les chartes de St.-Bertin, St.-Omer*, 1886 t. I. 67.

(27) Onder de benaming van Osto de Bolonia.

(28) Met daarbij de inkomsten van het dorp en de kerk van Cressyng. D'ALBON, o.c., 86.

(29) Daarbij kwam : ad hec pretera duas terre mensuras adicientes... quas ego, Willelmus, de proprio meo olim me comparasse memini in loco in quo annuatim predictae decime congregantur. D'ALBON, o.c., 99, zie voor het dateren : LEES, o.c., XXXIX.

(30) D'ALBON, o.c., 99. Onder de testes van de oorkonde waren Willelmus patriarcha, Petrus, Dominici Sepulchri prior, Gaufridus, prior Templi Domini, Robertus archidiaconus, Garnerius, canonicus Sepulchri Domini, Godefridus et Ulgrinus, Baldewinus, cancellarius patriarche, Gozelinus, frater Templi en Ysaac de Stathes, een Vlaming.

Ofschoon eerst in 1140 ⁽³¹⁾ Oste met name vermeld wordt als Tempelier menen we nochtans dat hij kort na deze schenking in Jeruzalem, in de Orient tot de Tempel is togetreden. ⁽³²⁾.

De schenking van Oste de St.-Omer en zijn vader werd tussen 30 maart en september 1141 geconfirmeerd door graaf Diederik van de Elzas te Slijpe. In deze akte staat : Ego... Theodericus... comes flandrensi-um enz. In territorio itaque de Sclices, Lifdtingas, cum appenditiis suis Stenes et Erlebaldi capella, quorum altarium oblationes et decimas novarumque terrarum decimas fratribus Templi Jherosolimitani et maxime ad hoc Ostonis, amici nostri, Roberti Furnensis et Heimerici, militum Templi precibus flexus, pro salute mea... integre dono et concedo, atque hujus possessionis donationem a Willelmo, castellano de Falkenberga, et filiis ejus Hugone et Waltero factam et scripto Stephani Boloniensium comitis et Mathildis uxoris sue, pariter confirmatam, et ego confirmo». ⁽³³⁾. Die Willem de Falkenberga of beter Willem, kastelein van Falkenberga, is ongetwijfeld te vereenzelvigen met Ostes vader Willem, kastelein van St.-Omer, die reeds op 15 september 1128 de Tempel bedacht met de verheffingsrechten van zijn lenen binnen zijn kasselrij ⁽³⁴⁾ en die met Oste in Jeruzalem de Tempel afstond de «altaria, capellas, oblationes et decimas» van Slijpe en Leffinge. ⁽³⁵⁾. Het is inderdaad niet denkbaar dat twee verschillende personen dezelfde schenking aan de Tempel deden. ⁽³⁶⁾.

(31) R.A. Mons cart. n° 1072 f° 11 «frater Ostonis de Sancto Audomaro».

(32) Voor men tot de Tempel toetrad werden schenkingen gedaan. Dat was gebruikelijk. Eenmaal Tempelier kon deze «sine propria» geen schenkingen meer doen.

(33) De akte was getesteerd door Milo, bisschop der Morienen, Walter, abt van Arras, Leo, abt van St.-Bertinus, Filip, archidiaken der Morienen, Iwein van Aalst, Hugu van Falkenberga, Michiel, konstabel, Gislebert, kastelein van Bergen, Hendrik, kastelein van Bourbourg, Rodulf, kastelein Burgensis en Roger, Kastelein van Kortrijk. R.A. Mons, cart. n° 1072 f° 35-36 : D'ALBON, o.c., 136. Stephen is Etienne de Blois, koning van Engeland (1135 † oktober 1154). Mathilde gravin van Boulogne, koningin van Engeland (1135 † juli 1158).

(34) R.A. Mons, cart. n° 1072, f° 82 v° - 83.

(35) D'ALBON, o.c., 99.

(36) Trouwens de zonen Walter en Hugu van de kastelein van Falkenberga vermeld in de akte zijn te vereenzelvigen met de zonen Walter en Hugu van Willem, kastelein van St.-Omer. Lambert D'ARDRES, *Historia comitum Ghisnensium*, MGH SS XXIV, p. 584. Zie ook GIRY, o.c., 17-22 en WARIOP, o.c., II 195. Waarschijnlijk is ook de Oste de Falkenberga die een akte testeert van 1128 ten voordele van de kanunniken van St.-Pieters te Lille te vereenzelvigen met onze Oste, zoon van de kastelein en die op 14 april 1127 zelf kastelein van St.-Omer werd. MIRAEUS, *Opera diplomatica*, 1723, I 684.

Trouwens reeds voordien in 1140 (7 april — 29 maart 1141) had Simon, bisschop van Tournai, te Slijpe aan Robert, grootmeester van de Tempelorde, verleend de «altare de Sclipsis cum omnibus appendiciis suis, quod Guillelmus videlicet castellanus de sancto Audomaro, filius ejus, Ostone, cum fratribus suis concendentibus». (37).

Uit deze gegevens mag blijken dat Oste de St.-Omer goed opschoot met graaf Diederik van de Elzas die hem speciaal «zijn vriend» noemde (38) en dat hij waarschijnlijk in 1157, zeker in 1140 tot de orde der Tempeliers was toegetreden. Aangenomen dat Oste ongeveer 20 jaar was toen hij kastelein werd van St.-Omer dan was hij ongeveer dertig jaar of iets meer toen hij Tempelier werd.

Wat heeft Oste tot deze stap aangezet? Was hij in Vlaanderen het woelig politiek leven beu? Hij had de felle heroering beleefd omtrent de moord gepleegd op graaf Karel de Goede, moord waarin zijn vader mogelijks rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken werd. (39). Hij had nadien de bittere strijd meegemaakt tussen de troonpretendenten Willem van Ieper, Willem Clito en Diederik van de Elzas en was zeker ontgoocheld over wat hemzelf als kastelein in St.-Omer was overkomen. Hij was tenslotte zonder veel kleerscheuren uit de slag gekomen en leefde in goede verstandhouding met graaf Diederik van de Elzas. Geloofde hij er niet meer in zijn vader, die reeds goed in de zestig was, als kastelein nogmaals op te volgen?

Was hij uit puur enthousiasme tot de orde toegetreden? Op 30 jaar en ervaringen rijk laat men zijn impulsen niet zo gauw meer los. Niet alle Tempeliers werden door zuivere en godvruchtige emoties tot de orde bewogen. Vele door liefdestroebelen gekweld hadden in de Tempel pijnstillend asiel gezocht. Men denke aan grootmeester Van Ruddervoorde, aan graaf Thibaut de Champagne (40) en meer anderen. Vrouwe Venus schijnt echter Oste niet bezeten te hebben. Dat blijkt althans niet uit de kronijken, uit de bronnen.

De ware drijfveer van Oste's tempelierschap zal men wellicht nooit achterhalen. Toch is het mogelijk dat Oste eenvoudig heeft toegegeven aan een dwingend gevoel, een soort tijdsgevoel, dat mettertijd zelfs voor

(37) D'ALBON, o.c., 143. Deze akte werd onderschreven door frater Oste de Sancto Audomaro en zijn confraters Robrecht van Veurne en Hendrik van Arras, milites Templi, Symon, de bisschop van Tournai en Hugo, cancellarius. Ib.

(38) D'ALBON, o.c., 156.

(39) F. GANSHOFF, o.c., 346.

(40) M. MELVILLE, o.c.

velen een modegril werd. De roep van het bedreigde Heilig Land en van de verontruste christenheid, die velen in Vlaanderen had aangegrepen, liet Oste blijkbaar niet onverschillig. Sommigen van zijn naamgenoten w.o. ongetwijfeld bloedverwanten waren reeds voor hem naar het geschokte Terra Sancta uitgetrokken. Hugu van Falkenberg, verwant met de kasteleinsfamilie van St.-Omer, was er vanwege zijn dappere verdiensten in 1101, ten tijde van Koning Boudewijn I van Jeruzalem, met het prinsdom Galilea beleend geworden. Ook Hugues broer Gerard was tegen de vijanden van de Roomse Kerk naar de Levant gereisd. ⁽⁴¹⁾. Later, toen Oste reeds tempelier was geworden, was Walter, kastelein van St.-Omer en Osts broer, tot tweemaal toe op kruisvaart getogen. Hij werd er bekend als «courtois hom, bien parlanz, de grand conseil et chevalier bon». ⁽⁴²⁾. Ten tijde van Boudewijn III van Jeruzalem werd hij prins van Tiberiade. ⁽⁴³⁾.

Met het Heilig Land oefende ook de Tempel een sterke aantrekkingskracht uit op St.-Omer. Godefroy de St.-Omer, een voor de historici nog altijd fugitief figuur ⁽⁴⁴⁾ nam deel aan de stichting van de orde. Willem I, kastelein van St. Omer, Osts Vader, bedacht reeds in 1128 de ordebroeders met een schenking. ⁽⁴⁵⁾. En Oste zelf was een van de eersten die reeds ten tijde van graaf Willem Clito zijn sympathie had betuigd voor de ridders-monniken. ⁽⁴⁶⁾. Wat ervan zij, Oste was als vele tijdgenoten in het klimaat van de kruistochten geraakt en vast in het spoor van de Tempel.

Na zijn reis naar Jeruzalem in 1137 en zijn waarschijnlijke intrede in de Tempelorde ontmoet men Oste in 1139 in het westen. Met Payen de Montdidier, magister Templi in Francia, testeerde hij een charter van Simon de Wahull aan de Gostowabdij in Oxon. ⁽⁴⁷⁾. In 1142 (19 april

(41) GROUSSET, o.c., 840-843 ; GIRY, o.c., 12.

(42) GROUSSET, o.c., 325. Later trok Willem IV, eveneens kastelein van St.-Omer naar het Oosten. Hij doteerde zijn dochters, deed vrome schenkingen en volgde graaf Filips van de Elzas naar het H. Land waar hij stierf tussen de jaren 1190 en 1192. BLOMMAERT, o.c., 176-177. GIRY, o.c., 25.

(43) BLOMMAERT, o.c., 174. In de bronnen werd hij ook genoemd · Galtherus de Falcunberga, castellanus s. Aldemari. GIRY, o.c., 18.

(44) In de bronnen is geen spoor van verwantschap met de kasteleinsfamilie van St.-Omer te ontdekken ofschoon dit niet onmogelijk is. LEES noteert dat hij vazal was van de graaf van Boulogne in wiens leen St.-Omer was begrepen. LEES, o.c., XXXIX.

(45) R.A. Mons, Cart. n° 1072 f° 82 v° - 83.

(46) F. VERCAUTEREN, o.c., 298.

(47) LEES, o.c., I.IV-1.I. Oxon in Engeland.

— september) is hij met tempelbroeder Robert ⁽⁴⁸⁾ getuige van de akte waardoor graaf Diederik de filiale abdijen van Clairvaux vrij stelt van tol- en passagerechten. ⁽⁴⁹⁾. Op hetzelfde tijdstip (10 april - september 1142) testeert hij samen met de H. Bernard van Clairvaux een schenking van Mathilde, koningin van Engeland en gravin van Boulogne ten voordele van de abdij van Clairmarais ⁽⁵⁰⁾ en op 7 november van hetzelfde jaar is hij met zijn vader nog getuige van een conventie tussen Enguerran en Herbert van Slijpe met Boudewijn, zoon van Lambertus Van Reninghelst, enerzijds en Ostes vader, kastelein van St.-Omer anderzijds betreffende het deel van eerstgenoemden in de tienden van Slijpe. ⁽⁵¹⁾.

Een jaar later, op 7 november 1143, was Oste in Catalonië, te Gerona waar Raymond-Berenger, graaf van Barcelona en koning van Aragon de Tempel verzocht de Moren uit Spanje te verdrijven. Met dit doel verleende de vorst in handen van Ebardus of Everard, «magister Gallie, van Petrus de Roveria, «magister provincie et cujusdam partis Hispanie», van Otto sancti Odmerii e.a. fratres Templi de kastelen van Monzon, Barbara, Corbins, Remolinos, Mongay en Chalamera. ⁽⁵²⁾. Nog twee jaar later, in 1145 (15 april — 31 oogst of 23 september) was Oste weer in het Heilig Land waar hij zijn broer Walter, heer van Cesarea, ontmoette. ⁽⁵³⁾. In 1147 was hij terug in Vlaanderen ⁽⁵⁴⁾ en onderschreef met tempelbroer Robrecht een akte van de graaf ⁽⁵⁵⁾ en met zijn eigen broeders Walter en Gerard een andere oorkonde van graaf Diederik van de Elzas. ⁽⁵⁶⁾.

(48) Waarschijnlijk Robrecht van Veurne.

(49) Paris. Bibl. Nat. Collect. Moreau 165 f° 125 : waren nog getuigen : Willem Ostes vader, Roger, proost van Brugge, Boudewijn van Bailleul, Anselmus van Bailleul, Theodericus, camerarius, Walterus Gouda, Hugo van Farselos en Robert, abt van Ter Duinen. D'ALBON, o.c., 172.

(50) D'ALBON, o.c., 173. Onderschreven mede de oorkonde : Gilbertus de Drusen-curth, Wido van Merem, Simon de Gerardi Molendino. ib. Zie ook A. MIRAEUS, *Opera diplomatica et historica*, 2 ed. Leuven, 1723. III 333.

(51) D'ALBON, o.c., 180, waren nog testes : graaf Diederik, Anselmus van Bailleul, Petrus dapifer van St.-Omer, Gervasius van Vinkebroch, Willem van Oudeburg, Galterus van Slijpe, Eustacius, zoon van Hescelinus en Robert en Hendrik, milites Templi, ib.

(52) D'ALBON, o.c., 205.

(53) D'ALBON, o.c., 227. Hij was getuige van een oorkonde uitgaande van Walter ten voordele van de kerk van het Heilig graf. DE ROZIERE, *Cartulaire du St.-Sepulchre*. Paris 1849 n° 71 pp. 143-144.

(54) D'ALBON, o.c., 278.

(55) Die de privileges van de St.-Bertinusabdij in zijn graafschap en nl. in Arques, Bourbourg, Wizernes en Poperinge confirmeerde. D. HAIGNERÉ, o.c., I, 90.

(56) GIRY, o.c., 22.

Arnulf, graaf van Guines, «reverentia provocatus et dilecti nostri domini Hostonis, Templarii, consilio cohortatus» stelde de homines van de St.-Bertinusabdij ⁽⁵⁷⁾ tussen 1142-1163 vrij van bepaalde verplichtingen. ⁽⁵⁸⁾. In een andere oorkonde (1145-1151) bevrijdde dezelfde graaf alweer «hortatu domini Ostonis de sancto Audomaro» dezelfde abdij van passagegelden. ⁽⁵⁹⁾. In 1151 is hij de zoveelste maal getuige van een oorkonde van graaf Diederik van de Elzas. ⁽⁶⁰⁾.

Gelet op al deze gegevens was de activiteit van Oste, de tempelridder, zeker niet alledaags te noemen. Hij reisde van het westen naar het oosten, van de Levant naar het avondland. Hij opereerde in Palestina, in Catalonië, in Frankrijk, in Engeland en niet minder in zijn oud graafschap Vlaanderen. Hij was goed bevriend met graaf Diederik van de Elzas, had invloed op Arnulf, graaf van Guines, had gelukkige contacten met koning Stephen en koningin Mathilde van Engeland, met Raymond-Berenger, koning van Aragon en andere invloedrijke personages van zijn tijd. En men kan hier de vraag opwerpen : welke rol speelde Oste de St.-Omer in de Tempel ? De orde, die eerst met het Concilie van Troyes haar vaste bestemming had gekregen, was nog in volle uitbouw toen Oste er lid van werd. Op het oosten afgestemd was de Tempel nochtans met-tertijd ook gedwongen alle aandacht aan het westen te schenken. Het gestadig verrijken van het Tempelpatrimonium in het westen stelde problemen van organisatie en beheer. Tempelhoven moesten gebouwd worden, kleine kernen van centralisatie waar de giften werden opgeborgen, en ridders moesten opgeleid worden voor de strijd in het oosten. De tempelhoven zelf en de afhankelijke domeinen en gronden moesten beheerd worden, voorzien worden van leiders, die op hun beurt moesten gecontroleerd worden. Het tempelrijk in het westen dat aan de top bestuurd werd van uit Jeruzalem kreeg met-tertijd lands- of provinciale magistri, preceptoren, procuratoren die op hun beurt kleine preceptoraten en ten slotte gewone tempelhoven of commanderijen beheerden. In de tijd van Oste van St.-Omer was er reeds een «magister Gallie», een voor Catalonië «et partis Hispanie». ⁽⁶¹⁾. En hoe was het met de Tempel in Vlaanderen gesteld ?

(57) Gevestigd in «Schales» of Escalles.

(58) D'ALBON, o.c., 188.

(59) D'ALBON, o.c., 239. Beide oorkonden testeert hij ook. Ib. 188-239. In 1151 onderschrijft hij nog een akte van graaf Diederik. GIRY, o.c., 22.

(60) GIRY, o.c., 22. Zie ook J.A. D'HOOP, *Recueil des chartres du prieur de St.-Bertin de Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warneton et à Couckelaere*. Bruges, 1870, p. 18.

(61) D'ALBON, o.c., 205.

Reeds vroeg werden er in het oude graafschap en nl. in 1140 Vlaamse tempeliers met name vermeld : Oste de St.-Omer, Robrecht van Veurne, Hendrik van Arras. ⁽⁶²⁾. Samen onderschrijven ze in Slijpe een akte van Simon, bisschop van Doornijk. Ze worden in het stuk aangeduid als «mili-tes Templi» tout court.

Ook bij andere gelegenheden treden ze in dezelfde hoedanigheid op. ⁽⁶³⁾ Doorgaans opereren ze met twee of drie. ⁽⁶⁴⁾. En telkens staat Oste vooraan de namen in de teksten. In de periode van 1140 - 1150 tekent Oste ook een paar malen alleen en dan staat in de oorkonde «dominus Oste de sancto Audomaro of dominus Osto templarius. ⁽⁶⁵⁾. Oste onderschreef, zoals we zagen, ook oorkonden in het buitenland, wat zijn Vlaamse confraters nooit deden. Het is klaar dat Oste een leidende rol speelde die zich echter niet beperkte tot Vlaanderen. Was hij magister van het Vlaamse preceptoraat der Tempeliers ⁽⁶⁶⁾ ? Eerst in 1171 is er echter sprake van een «magister in Flandria» ⁽⁶⁷⁾, van een Vlaams preceptoraat. Dit beduidt echter niet dat het toen is ontstaan. We ontmoeten inderdaad Boudewijn van Ledegem, de Vlaamse magister, maar zonder zijn titel, reeds in 1161. ⁽⁶⁸⁾. Er waren toen ook reeds tempelhoven in Slijpe, in St.-Omer, in Ieper. ⁽⁶⁹⁾. De facto was het preceptoraat Vlaanderen afhankelijk van de magister of preceptor in Francia. Bij belangrijke besprekingen of verhandelingen of beslissingen betreffende de Tempel was steeds de «magister in Francia» ⁽⁷⁰⁾ tegenwoordig en hij komt vooraan de namen der fratres die akten testen. Maar van dit alles en van het preceptoraat Vlaanderen is er eerst de facto sprake na 1170. Voordien kwam voor belangrijke beslissingen de grootmeester van de orde zelf naar Vlaanderen. Dat was het geval in 1128 te Cassel waar Hugu de Payns, de eerste grootmeester van de orde, de gift aanvaardde die graaf Diederik van de Elzas en zijn baronnen deden in de Sint Pieterskerk ⁽⁷¹⁾ en in 1149

(62) R.A. Mons Cart. n° 1072 f° 11.

(63) In 1142, in 1147 enz. ib. f° 81-82 : D'ALBON, o.c., 172-180-278.

(64) D'ALBON, o.c., 180 ; R.A. Mons Cart. n° 1072 f° 11.

(65) D'ALBON, o.c., 180-239.

(66) Magister niet van een tempelhof maar van alle tempelhoven in Vlaanderen gevestigd.

(67) R.A. Mons Cart. n° 1072 f° 7 v° - 8.

(68) «frater Balduinus de Lidighem vermeld met Eustachius Canis, preceptor en tresorier van de Parijse tempel. D. HAIGNERÉ, o.c., I, 106.

(69) R.A. cart n° 1072 f° 11 ; D'ALBON, o.c., I. Ook in Veurne en Atrecht, getuigt op de Tempeliers Robrecht van Veurne en Hendrik van Arras die ongetwijfeld hun hof vertegenwoordigen.

(70) R.A. Mons Cart. n° 1072 f° 7 v° - 8 ; 83 v° - 84.

(71) J. TARDIF, *Monuments historiques. Carton des rois*. Paris 1866, p. 223.

toen aan Robertus, de tweede grootmeester van de Tempelorde, vanwege Simon, bisschop van Tournai, de schenking van Ostes vader betreffende Slijpe en Leffinge werd verleend te Slijpe zelf. ⁽⁷²⁾.

Ofschoon hij eenvoudig als «miles Templi», als «templarius» of gewoonweg als broeder Oste de Sancto Audomaro opereerde is de tempelridder Oste de St.-Omer ongetwijfeld de spil geweest van de Vlaamse uitbouw van de Tempel. Waarschijnlijk was hij het organisatorisch brein van de Vlaamse broeders, de verbindingsagent tussen Vlaanderen en Jeruzalem.

In 1153 opereert Oste weer in Engeland waarop trouwens een belangrijk deel van zijn werkkring schijnt georiënteerd te worden. Het is op het eiland dat hij geroepen werd in de vermoedelijke opvolging van Hugh of Argentein de met name eerst bekende «magister in Anglia». ⁽⁷³⁾. Onder de ondertekenaars van het akkoord van 1153 tussen koning Stephen van Engeland en Henri d'Anjou betreffende de koninklijke successie staat «Oto miles Templi». ⁽⁷⁴⁾. Meteen constateert men dat Oste aan het Engelse hof een gezag bekleedt dat zelfs ver buiten de orde reikt. Het volgend jaar verzoekt in een oorkonde koning Stephen, in wiens genade Oste gunstig blijkt opgenomen, Richard de Lucy, sheriff of Essex ⁽⁷⁵⁾ : *precipio tibi quod facias dominum Ostonem magistrum et fratres de Templo tenere mercatum suum de Witham ita bene et plenarie et quiete sicut illud melius ibi fuit tempore regis Henrici*. ⁽⁷⁶⁾. Het is klaar dat Oste als de Tempelmeester «in Anglia» werd beschouwd. Koning Stephen confermeerde hem en zijn broeders ook in het bezit van de «manor of Bisham», een gift van Robert de Ferrer ⁽⁷⁷⁾, wat in 1155 werd bevestigd door koning Henry II van Engeland die voor de gelegenheid in de oorkonde liet bijvoegen : *sciatis quod ipse frater Osto et alii milites Templi et omnes res sue sunt in mea manu, custodia et protectione*. ⁽⁷⁸⁾.

Vriend van graaf Diederik van de Elzas, raadgever van Arnulf, graaf van Guines, mettertijd werd Oste en de Tempel door Engelse vorsten in bescherming en vertrouwen genomen. Ostes diplomatie, reeds beproefd in Vlaanderen, glansde nu ook op het eiland. In 1155 blijkt Oste als «magister in Anglia» opgevolgd te zijn geworden door frater Richard of

(72) R.A. Mons Cart. n° 1072 f° 11.

(73) LEES o.c., XLVII.

(74) Ib. o.c., XLIII en XLVIII.

(75) LEES, o.c., XLVIII.

(76) LEES, o.c., 152. Witham in Essex.

(77) LEES, o.c., XLVIII.

(78) LEES, o.c., 204. Te Woodstock.

Hastings waarschijnlijk om opportune politieke redenen. ⁽⁷⁹⁾. Alles wijst er echter op dat hij de schaduw bleef van de nieuwe Tempelpreceptor van Engeland en ook de inspirator bleef van vele handelingen.

In 1156 is Oste weer in Frankrijk waar hij als «dominus Oste de Sancto Audomaro» mede de schenking attesteert van Raoul, graaf van Vermandois, aan de Tempel en betreffende de annates van de prebenden die de graaf genoot in de kerken van Roye, Péronne, St.-Quentin en elders. ⁽⁸⁰⁾.

Politiek blijft Oste heel en al geëngageerd. Als in mei 1160 koning Lodewijk VII van Frankrijk en Hendrik II van Engeland, die met elkaar overhoop lagen, in Normandië een vredespact sloten was Oste samen met Richard of Hastings en een ander onafscheidbare broeder met name Robert du Pirou getuige van de overeenkomst. ⁽⁸¹⁾. De drie Tempeliers werden echter meer dan getuigen. In genoemde overeenkomst was er ook sprake van een huwelijk tussen de jonge Marguerite de France en de oudste zoon van de Engelse monarch. Er werd in het pact ook gehandeld over de bruidschat. Daar beide koningen elkander niet vertrouwden schakelden ze een neutrale macht in hun overeenkomst, nl. de Tempeliers. Men confieerde Oste en zijn twee ordebroeders Richard of Hastings en Robert du Pirou de drie kastelen van Vexin nl. Gisors, Neufchatel en Neaufle toe, kastelen die de bruidschat waren van de kleine Marguerite de France. De drie fratres kregen voor opdracht deze kastelen secuur te bewaken tot de kleine oud genoeg zou zijn om Hendrik, de oudste zoon van de Engelse koning te huwen. Maar de Engelse monarch was ongeduldig en vals. Hij deed reeds in november 1160 het voorgenomen huwelijk sluiten. Als een man stonden Oste en zijn broeders op de plichtigheid. En voor eenieder het goed wist waren de kastelen in de hand van koning Hendrik II gespeeld. De Franse koning bedankte de fratres met verbanning. Op het eiland werden ze echter goed onthaald en overladen met «honours». ⁽⁸²⁾.

Omsreeks augustus 1161 opereerden Oste en zijn confratres weer in Londen. ⁽⁸³⁾. Dat hij niets van zijn eigenschappen van politiek en diplomatiek agent had verloren bewijst zijn aanwezigheid op de Raad van Clarendon in 1164. Hier poogde hij tezamen met Richard of Hastings

(79) LEES, o.c., XI.IX.

(80) TARDIF, o.c., 286.

(81) LEES, o.c., LII.

(82) MELVILLE o.c., 79-80. LEES o.c., I.III.

(83) LEES, o.c., L.III. Hij was o.m. getuige bij het opstellen van een akte.

en Robert du Pirou ⁽⁸⁴⁾, die allen als familiares van de koning ⁽⁸⁵⁾ stonden aangeschreven, een verzoening te bewerken tussen de ruziegrage koning Hendrik II en de onwrikbare Engelse primaat, aartsbisschop Thomas Becket. De poging gedaan «with sighs ans tears» en knievallen en gesteund door de tegenwoordigheid van magister Geoffroy Foucher beïnvloedde enigszins de aartsbisschop die ertoe bewogen werd de «constitutions of Clarendon» te aanvaarden. ⁽⁸⁶⁾. Ongetwijfeld heeft fr. Oste de St.-Omer als dubbelganger van Richard of Hastings, de magister «in Anglia», aandeel gehad in de aankoop door de Tempel van een geschikte plek «on the north bank of the Thames», bij de monding van de Fleetstroom in Londen, waar in vervanging van de oude Tempel in Holburn, de nieuwe zou worden opgetrokken. ⁽⁸⁷⁾. Oste was waarschijnlijk ook betrokken bij de installatie in de nieuwe Tempel van een scriptorium van voortreffelijke klerken die er het eerste manuscript van de vertaling van het «Boek der Rechters», die men vinden kan in «la Bible de Saint Louis», calligrafeerden. ⁽⁸⁸⁾.

Al is Oste niet bestendig in Engeland gebleven, in 1166 is hij getuige van een charter waardoor de abt van Auchy de Tempel bepaalde tienden afstaat, ⁽⁸⁹⁾ toch duikt zijn laatste spoor er weg in de geschiedenis. In 1174, tijdens palavers tussen de Engelse koning en de rebel Hugues Bigod, kwetste Osters paard bij het steigen de Engelse vorst en wondde hem ernstig aan de dij. Het ongeluk geschiedde te Seleham in Suffolk. ⁽⁹⁰⁾.

(84) Du Pirou, die met Oste in 1156 de oorkonde van de graaf van Vermandois testeerde, werd preceptor van de Tempel van Hurst. LEES, o.c., LII; TARDIF, o.c., 286.

(85) LEES, o.c., LIII.

(86) LEES, o.c., LIV 260.

(87) LEES, o.c., LIII.

(88) «Et tens par la quel porveance
ont tout rien estre puissance
qui set et puet et voit toz biens
Car sols est bon en totes riens
Sauve en votre religion
Maistre Richard et frère Othon
En cele sainte fraerie
De votre honeste compaignie».

H. PRUTZ, *Entwicklung und Untergang des Tempelherrenordens*, Berlin, 1888, pp. 319-320; MELVILLE, o.c., 80.

(89) BETENCOURT, *Cartulaire d'Auchy* piece XXVI.

(90) LEES, o.c., LIV. Zie voor enkele andere activiteiten van Oste in Engeland. LEES, o.c., 209-260-261.

Oste was wellicht toen meer dan 75 jaar oud. Waar hij gestorven is weten wij niet.

Oste de St.-Omer heeft na zijn mislukking als kastelein van St.-Omer in 1127-28 nog veel, heel veel in zijn lang leven weten goed te maken.

In een bewogen, verbeterd tijd van troebelen en obscurantisme was hij een fascinerend proëminent figuur, een gewaardeerd politiek instrument in het westen. Zijn activiteit, zijn opdrachten liggen nog voor een groot deel in een waas, in sluiers. Maar zijn groots werk voor de Tempel en voor zijn broeders was niettemin baanbrekend en opbouwend, nationaal en internationaal.

Laten wij hem viere als een Vlaming van waarde en betekenis.

Dr. Paul ROGGHÉ.

HET KULTUURLANDSCHAP VAN ZOMERGEM
IN DE VOORBIJE EEUWEN
GESCHETST DOOR EEN BROK TOPONYMIE

Het reliëf van de Zomergemse bodem vertoont slechts twee duidelijk te onderscheiden gedeelten. Gans de oostelijke helft van de gemeente, die van Noord naar Zuid en precies in het midden doorsneden wordt door het Kanaal van Schipdonk, is nagenoeg vlak met kleine hoogte-wisselingen die variëren van 6 à 7 meter boven de zeespiegel. Wij vinden er de wijken ; Kruisstrate, Korteboeken, Langeboeken, Meirlare, Stoktevijver, Beke, Motje, Durmen, Vellare, Voorde en tal van andere plaatsen als den Bos, Vijverken, Veldeken, Overdam, Huizegaver, Roost, Lambeke, Landdonk, Bulare, Kerhoek, Hulsem, Schaubroek e.a.

Ook het zuid-westelijk deel, — Ro, Nekke, Hoetsel, Spinhout — verheffen zich niet boven de 8 meter. Het is trouwens in dit lage gebied, op de grens met Merendree en Hansbeke, dat men het kanaal Gent-Brugge heeft gegraven, in de bedding van een natuurlijk riviertje, de Durme.

Geheel anders is het gesteld met de noord-westkant en vooral met het noordelijk vierendeel van Zomergem, dat zeer steil naar omhoog schiet en zijn maximale hoogte bereikt van 28 meter op de plaats die men de Berg noemt en gelegen is langsheen de Bauwerwaan, ongeveer halfweg tussen de wijk Nekke en het Keigat, bij de grens met Ursel en Oostwinkel.

Vanuit westelijke richting begint de stijging even voorbij de plaats het Vliegend Peerd (9 m), om steil omhoog te gaan over het Dorp (22 m) en zo, op de rug van een naar het Westen lopende heuvel, de top van 28 m. te bereiken — (den Berg), om dan geleidelijk weer te dalen tot 24 m. aan het Keigat.

Deze betrekkelijk korte heuvelkam, die eerder een heuvel op zichzelf is, heeft zeer steile flanken ; vooral zijn zuidelijke flank valt op zeer korte afstand op minder dan 10 m terug (Nekke-Hoetsel-Uitgem). De noorderflank doet het wat langzamer aan en heeft bijna gans de noordelijke helft van de gemeente nodig ; tot aan de grens met Oostwinkel — (Oostwinkelveld-Diepenbeke-Cattenbroek-Diepenbeekakker) — om op een

HOOSTWINKEL

niveau van 10 à 12 m terug te dalen. Deze heuvel heeft aan zijn noordelijke flank nog een uitloper over het grondgebied van Ronsele, met een maximale hoogte van 26 meter, die men de Steenberg noemt.

De studie van de plaatsnamen te Zomergem geeft ons een getrouwe weerspiegeling, zowel van het kultuurlandschap als van de structuur van de bodem, die in het noord-westen heuvelachtig en vroeger zeer bosrijk was, in het Oosten en het Zuiden laag, vlak en zeer moerassig met tussen de twee een strook van lichte, zandige grond met een wisselvallig reliëf.

In de laagten vinden wij de toponiemen met «donk» en «broek», de meersen, de beken, de vijvers en de wateringën. Op de heuvelrug en langsheen zijn flanken liggen de bossen, de keivelden en de kleiten. Rondom het dorp en de oudste wijken noteren wij de kouters en de akkers. De karakteristieke toponiemen te Zomergem zijn, op een paar uitzonderingen na, veelal in éénzelfde gewest gelokaliseerd.

Beginnen wij met de voornaamste toponiemen, n.l., deze van de wijken, de gehuchten en de oude buurtschappen, die doorgaans als afzonderlijke nederzettingen kunnen beschouwd worden, en laten wij trachten er een etymologische verklaring van te geven.

WIJKEN EN GEHUCHTEN.

Dorp. — De naam dorp is te Zomergem niet zeer oud; eerst in 1670 spreekt men van «ten durpe in Somerghem». (Zom. 114). In 1705 binnen Somerghem ten Dorpe ontrent de kercke. (Zom. 122). Voordien sprak men altijd van de «plaetse» of oockwel van de «kerckplaetse». De Kerkwijk was meestal uitgestrekter dan «de plaetse», waarmede alleen de dorpsplaats was bedoeld. «up den kerckwyck ter Straeten (heerlijkheid) - 1667 (Zom. 244).

Beke. — Van het germaans beca = beekje. In deze beca werd in 1264 de Gentse Lieve gegraven. Beke - 1241 - up tgeweste ter Beke - 1478 (Ronsele 13 f° 49).

Boven. — (Zomergem-boven) Heuvelnaam. Te Zomergem op den boven. - 't Somerghem boven - 1480 (Gysseling), - dat licht t Somerghem boven west de plaetse - 1698 (Zom. 120).

Daalmen. — Woning in het dal. - Dalhem - 1558 (Gysseling), Dalem - 1478 (Ronsele 13), - Dalheem - 1478 (Ronsele 15 f° 9), - Dalemén - 1560 (Zom. 260), Holmen - D' Holmen - 1702 (Zom. 144).

- Durmen. — Ontleent zijn naam aan het riviertje de Durme (dorma) dat gediend heeft voor de grensafbakening tussen Zomergem en Hansbeke door Walter van Marvis in 1242. De Durme ligt thans bijna volledig in de bedding van de Brugse vaart. - Dorma 1242 (Gysseling), - Durme - 1478 (Ronsele 13), - Duremen - Durmen - 1560 (Zom. 260) - Dueremen - 1607 (Zom. 260) - een straetkyn dat loopt van heytghem ter Durme waert - 1473 (Ronsele 13 f° 54) In 1600 spreekt men van de dueremstraete en van de Durme straete. (Zom. 324).
- Hage. — Gehucht van de wijk Nekke. Men schrijft meestal - Haeghe - Necke - haghe - 5ⁿ kwart der 13^e eeuw (Gysseling), - Haghe en Haeghe in 1600 - (Zom. 230 f° 95). «hage» = midd. Ned. voor klein bosje. (Gysseling).
- Hoetsel. — Komt waarschijnlijk van Hudas-lauch = bos van Hudes. - Hudeslo - 1038 (Gysseling), - Hudas-lauch - 1242 (Gysseling), - hoetsele - 1478 (Ronsele 13 f° 54), Hoetzele - 1551 (Zom. 248).
- Korteboeken. — Boek is middelnederlands voor beuk. Men moet de naam eerst zoeken in de straat, n.l., up de curtebouckent straete = korte straat met beuken beplant. - curtebouckent straete - 1601 (Zom. 423), - Curtebouckent - 1607 (Zom. 423), curtebouckent straete daer het straetken van Landonck komt - 1607 (Zom. 423).
- Kruisstrate. — Dwarsing van de Langeboekenstraat en oude Gentweg. Naam van vroegere heerlijkheid afhankelijk van het leenhof van Lovendegem. - Crustraete - 1520 (Ronsele 6 f° 90), Crustratkyn - 1553 (Ronsele 4 f° 89), - byder cruistraete - 1574 (Ronsele 5 f° 98), cruusstraete - 1607 (Zom. 232).
- Langeboeken. — Hetzelfde wat voor Korteboeken werd gezegd. - Langhebouckent - 1607 (Zom. 232 f° 398).
- Meirlare. — Bosje of struikgewas in moerassig gebied. - Merlaer - 1325 (Gysseling), - in Merlaere en te Merrelar - 1478 (Ronsele 13 f° 51) - merrelare - 1553 (Ronsele 4 f° 89).
- Nekke. — Nekker is keltisch voor bosnimf. Vroeger werden Hage en Nekke meestal in een adem genoemd en geschreven - haeghe-necke — De betekenis, zegt Gysseling is ons nog steeds duister. Vermoedelijk gaat het hier om een spookbosje. — necke - 1478 (Ronsele 13), ten hecke - 1580 (Zom. 230), - Necke en hecke - 1600 (Zom. 324).

Overdam. — Plaats over de dam. Vroegere heerlijkheid overdam - 1332 (Gysseling) - t overdamme - 1478 (Ronsele 13 f° 55), - overdam ; daer ment heet te overdam - 1478 (Ronsele 13 f° 55), - overdam - 1520 (Ronsele 4 f° 6), - hoverdam - 1551 (Zom. 248), t hoverdam - 1553 (Ronsele 4 f° 83) t overdam - 1560 (Zom. 260).

Rijvers. — Vroegere heerlijkheid die volgens de Potter aan de familie van die naam zou hebben toebehoord. - Rijvijs - 1478 (Ronsele 13 f° 15) Ryvers - 1520 (Ronsele 6 f° 6), rivers en Rivisch 1560 (Zom. 260). Het thans verdwenen «goet te rivis» - 1478 (Ronsele 13 f° 24).

Ro. — Uit Rode = gerooid, gekaleid of gekapt bosje of struikgewas. - te roden - 1334 (Gysseling), - ro - 1478 (Ronsele 13).

Schipdonk. — Verhoogde berm langs een riviertje (hier de Durme), waar scheepjes konden aanleggen. - scipdonc - 1248 (Gysseling), - scipdonc - 1478 (Ronsele 13 f° 49), - Schipdonck - 1600 (Zom. 230-324).

Stoktevijver. — Afdamming van de lede of vloed, waarschijnlijk bij het graven van de Lieve (volgens Gysseling). Het kan hier ook gaan om een staak die midden de molenvijver stond (staak in de vijver), om het maalgebied van de molen van Stoktevijver aan te duiden. De heer had immers «vrije molagie», binnen de vijf mijl rond een staak die hij (meestal in een vijver) had geplant. - ten staecten vivere, - hoofdende an de leede, streckende up den viver. - 1326 (Gysseling), - Staectevyvere - 1478, Ronsele 13 f° 11), - stacteviver - 1520 (Ronsele 6 f° 14), - staect te vivre - 1600 (Zom. 398).

Uitgem. — hem = woonplaats ; dus, woonplaats in de uithoek. - Heytghem - 1478 (Ronsele 13), - 1560 (Zom. 260), - Vuytghem - 1600 (Zom. 232 f° 19), - Huitghem - Huytghem - heutghem - 1631 (Zom. 59). Uytghem - 1640 (Zom. 114).

Vellare. — laar = keltisch voor kreupelhout, kort struikgewas in moerasig gebied. - vellare - 1375 (Gysseling), - up vellare - 1562 (Lovendeg. 13), in t ghehuchte ghenaeamt vellare - 1705 (Zom. 122).

ANDERE WEZENLIJKE PLAATSNAMEN.

Behalve de wijken en gehuchten bezit Zomergem tal van andere plaatsen, waaronder er enkele als kleine bewoonde buurtschappen mogen beschouwd worden, terwijl andere, omwille van hun specifiek karakter een aangepaste benaming kregen.

Bachte Walle. — Plaats bachten (= achter) Walle. bachte Walle - 1574 (Ronsele 5).

Baken. — Plaats te Durmen. daer ment noemt de backen t 1651 (Zom. 242).

Bauwerwaan. — Plaats te Nekke. - Beitherwaene - 1163 Gysseling), Beyerwaene - 1478 - 1520, (Ronsele 13 en 6), - Beuerwaene - 1520 - (Ronsele 6), - Beyerwaene - 1560, - (Zom. 260), - bouherwaene - bouerwaen - beyerwaen - 1574, (Ronsele 5) - up t geweste ghe-naempt beyerwaene - 1676 - (Zom. 234). De betekenis van het woord is niet duidelijk. - waene - is de middel-nederlandse uitdrukking voor «weg» in het algemeen. Beyer of Bauwer zou een persoonsnaam kunnen zijn. In de naam kan ook evenwel het bestanddeel «bruyère» = heide kunnen schuilen, wat dan weg door de heide zou betekenen, wat met de middel-eeuwse toestand zou stroken.

Berg. — Heuvel. — up den berch te Necke - 1560 (Zom. 260), - bergh - 1670 - up den berch up Somerghem, - (Zom. 230).

Bos. — Plaatsnaam in het vroegere bosgebied van Stoktevijver-Beke — daer ment noemt den bosch by het rapenburchstraetjen - 1660 (Zom. 114), - int t gheweste vanden bosch te Beke - 1705, - (Zom. 122).

Bulare. — Moerasgebied met houtgewas. — Buylare - 1370 (Gysseling), - Bulare - 1427 (Reg. keure 29 f° 64), - Bulare - 1607, (Zom. 298), - up den wyck van bulaere - 1635, (Zom. 298), - t quartier genaempt buylaere - 1667, (Zom. 240).

Diepenbeek. — Plaats uiterste noordgrens met Ronsele. — Diepenbeke - 1478 (Ronsele 13), - Diepenbecke - 1428 (Reg. Keure 29 f° 103)

Dijk. — Plaats op de heuvelkam te Nekke-Bauwerwaan. — de Somerghemsen dyck - 1551 (Zom. 248), - up den herwech binnen Somerghem dick daer de viverkens staen - 1560 (Zom. 260).

Dondersteen. — Plaats in Meirlare. — ten dondersteene aen t lindeken - 1606 (Zom. 398), - aen t lindeken vanouts ghe-naempt ten Donderstene - 1692 - (Zom. 96) - 1776 (Zom. 62).

- Doom (den). — Plaats tussen Durmen en Hoetsel. — den dooren - 1642 (Zom. 426) - tot durmen aen het gheweste den doorne - 1684 (Zom. 117).
- Doortje. — Plaats in Overdam. — Dorentgen - 1520 (Ronsele 13 f° 82) - Doorn - 1600 (Zom. 230 f° 423), - aen het gheweste ten doorne - 1685 (Zom. 117), - het doorentgen 1690 (Zom. 76), - loopende van het doorentgen naer de kercke van Somerghem - 1668 (Zom. 234), - te Somerghem an 't hoorenjen - 1737 (Zom. 81).
- Hoek. — Plaats tussen Langeboeken- en Korteboekenstraat nabij Beke. — ant houckstratken up de curtebouckenstrate - (Zom. 425), - ten houck - 1607 (Zom. 398), - inden houck te curtebouckent - 1607 (Zom. 398), - daer ment noempt den houck - 1671 (Zom. 114).
- Hoeksken. — Plaats tussen Hulsem en Overdam. — Houcxken - 1520 (Ronsele 6 f° 77). Er is ook een Hoeksken van recentere datum aan het einde van de Dekenijstraat. - 1875 (Gem. arch. Zom. Briefwiss.).
- Hogen Brand. — Ook Nijntje genoemd. Plaats tussen Nekke en Zomergem-Boven. — hooghenbrant - 1679 (Zom. 234), - op de wyck van necke aenden hooghen brant - 1760 (Zom. 150 f° 16), - het nijntjen ofte hooghenbrant - 1785 (Zom. 137).
- Hogen Daalmen. — Plaats op de wijk Daalmen; in tegenstelling met Lagen Daalmen. — Hooghen Daelmen - 1553 (Ronsele 6), - ooghen daelmen - 1665 (Zom. 234).
- Hogen Dres. — Plaats in Ro. — hooghen drisch - 1607 (Zom. 398).
- Holleken. — Plaats in Durmen tussen het Lindeken en Hulsem. — in de wijk van durmen tusschen het lindeken en het holleken - 1792 (Zom. 140), - de straete loopende van het holleke naer het Doorentjen - 1792 (Zom. 140).
- Huisegaver. — Plaats in de moeren van Langeboeken, naar Lovendegem toe. — huusgaver - 1562 (Ronsele 6), - ijsegaver - 1600 (Zom. 230-324), - in den huisgavre - 1607 (Zom. 398), - huysegaver - 1608 (Zom. 398).
- Hulsem. — gehucht tussen Lindeken en Boven. — hulsem - 1478 (Ronsele 13), - upt houckien aldaer men gaet te ghentwaert t hulsem - 1520 (Ronsele 6), - Hulsem - 1574 (Ronsele 5), - hulsme - ghelegghen thulsem - 1665 (Zom. 234).
- Keigat. — Plaats op de heuvelkam te Rijvers waar de grond rijk is aan keien. — t keygat - 1640 (Zom. 59 f° 70), - by het Keygat te Rivers - 1714 (Zom. 123).

- Kerhoek. — Plaats van zeer recente datum, waarvan de verklaring ons niet duidelijk is. Vroeger heette de plaats Landdond. — Kerckebroekstraat - 1811 (R.A.G. Fonds de Potter d'Indoy n° 452). — naer het Kerhoekken - 1825 (Zom. 364), - Karhoek (foutieve spelling) - 1870 (Gem. arch. Reg. beraadsl.).
- Klauwersdam. — Plaats te Beke langsheen de Lieve. Vermoedelijk schuilt hier een familienaam in. — Clauwersdam - 1664-1700 (Zom. 245).
- Kleiten (De). — Plaats tussen Zomergem-dorp en Ronsele. — de Cleyten - 1613 (Zom. 260) - daer ment noemt de Cleyten, oost den couteren, west het lyckstraetien. - 1663 (Zom. 141) - ghelegghen te Somerghem inde cleyten (ook Kleyten en Kleiten) - 1760 (Zom. 264). De plaats ontleent zijn naam aan de kleirijke bodem.
- Kleitgat. — Plaats te Walle tussen Zomergem en Rijverskruis. Zelfde oorsprong als Kleiten. — Cleytgat - 1606 (Zom. 598).
- Krekelberge. ' Plaats langsheen de Bauwerwaan te Walle. Krekels op den berg ? — Kreckelberghe - 1478 (Ronsele 13 f° 2). Nadien maakt de r plaats voor de u en leest men - cueckelberghe - 1520 (Ronsele 6) - cueckelberghe - 1574 - (Ronsele 4), - Ceuckelsberghe - 1681-1792 (Ronsele 9 en 14).
- Lambeke. — Plaats tussen Moer- en Vellarestraat te Kruisstrate. — Lambeke - 1600 - inde lambeken - 1600 (Zom. 230-324).
- Lindeken. — Vermoedelijk genoemd naar de linde bij het kruis, thans nog lindekenskruis. — niet verre van het lindeken te overdamme - 1671 (Zom. 234), - ghelegghen bij 't lindeken - 1690-1707 (Zom. 243).
- Mullare of Muylare. — Te Ro in Uitgem. Vermoedelijk schuilt hier de familienaam Mullare, Mulaert (thans Muylaert), zeer verspreid in onze streek. — Mullare - Muelare - 1607 - ghelegghen up mullare - 1607 (Zom. 232-398), - Muylaere - 1664 (Zom. 116), - den Muylaert (partij land in hetzelfde gewest) - 1684 (Zom. 116), - Mulaere - 1693 (Zom. 234).
- Onder de Wilg. — Plaats te Ro. — daer ment heedt onder de Wulghe te ro. - 1560 (Zom. 240).
- Oostijne - Ostijne. — Te Nekke-Bauwerwaan. — ghelegen in de oostyne - ghelegghen in de osstine - 1560 (Zom. 260).
- Oostwinkelveld. — Te Rijvers naar de grens van Oostwinkel. — Oostwynckel velt - 1792 (Ronsele 14).
- Priem (De). — Beke. — daer ment noemt den priem. - 1698 (Zom. 120), - den Priem - 1660 (Zom. 244).

- Ro-Einde. — Gehucht van Ro. — de straete loopende van Necke naer Ro-Eynde - 1674 (Zom. 115).
- Ro-Hoeksken. — Als boven. — in den houck te Ro - 1651 (Zom. 242).
- Rondom. — Te Korteboeken. Genoemd naar de splitsing van de vroegere Landdonkstraat die aldus op twee verschillende plaatsen op de Korteboekenstraat uitkomt en zo een «rondomken» vormt. — in meirlaere aen t ghehuchte ghenaeft den rondom - 1685 (Zom. 117), - lancks de straete van 't lindeken naer den rondom - 1690 (Zom. 62), - bij den rondom - aen den rontom - 1707 (Zom. 64).
- Roost. — Roost = middelned. voor riet. Zompig, rietrijk gebied tussen de Korteboeken- en Langeboekenstraat. — daer ment noemt roost - 1607 (Zom. 232), - in gheweste van roost - 1685 (Zom. 117).
- Schoordam. — Langsheen de huidige Gentweg tussen Beke en Lovendegem. Heeft waarschijnlijk iets te maken met de afdamming van het watergebied van Bulare en de Voorde. — west het Schoordam - 1607 (Zom. 423), - Schoordam strate - 1613 (Zom. 298), - van beke brugghe (over de Lieve) loopende deur den schoordam naer Lovendeghem - 1665 (Zom. 298).
- Schurre. — Plaats in Overdam en ook tussen Durmen en Schipdonk. Van «schor» = aangelsibd land. — t scurre - 1520 (Ronsele 6 f° 75) - int schurre - 1607 (Zom. 398). Men spreekt ook vaak van «groot» en «klein» schurre.
- Sompelen. — Plaats in drassig geheid van Stoktevijver nabij de Lieve. komt van «somp», moeras. — Sompelen - 1606 (Zom. 398), - daer ment noemt de Sompelen aen t Sompelstraetien te Staectevyvere - 1710 (Zom. 299).
- Spellare. — Plaats te Ro langs de Spinhoutstraat. Niet nader te verklaren toponiem. Komt mogelijks van oudere «spillare» of bosje mei houtgewas waaruit men de spillen voor de spinwielen maakte. — in Spellaere - 1600-1708 (Zom. 230 en 325), - den grooten spellare - 1790 (Zom. 103).
- Spenhout. — Plaats tussen Uitgem en Ro. Naar de kant van Bellem toe noemt men deze plaats meestal Spennink. Misschien is hier weerom een verband te zoeken met het houtgewas dat werd gebruikt voor het vervaardigen van zekere onderdelen van het spinnewiel. — Spenout - 1600 (Zom. 230), - Spenninck - 1640 (Zom. 421). In 1600 spreekt men van de Spennoutstraete, de Spenhoutstraete en de Spenynckstraete (Zom. 324-230).

- Steenberg. — Heuvelkam van 26 m. te Rijvers bij de grens van Ronsele. Genoemd naar zijn keiachtige structuur «keiheuvel». — Steenberg - 1244 (Gysseling), - Stenberch - 1478 (Ronsele 13), - het steenberch - 1651 (Zom. 242).
- Veldeken. — Andere bepaling voor Bulare (Zie aldaar). — het veldeken - 1642 (Zom. 423), - t veldeken ofte Buylaere - 1737 (Zom. 128).
- Vijf Eiken. — Genoemd naar een oude herberg aldaar. — binnen Somergem tot beke ter vyf eecken - 1640 (Zom. 59).
- Voorde. — Doorvaadplaats van een beekje of rivier; in dit geval de Lieve. — in de voorde tot beke - 1660 (Zom. 244). Men spreekt ook van de Lage of Neder Voorde en de Hoge Voorde, hoewel het reliëf geen verschil vertoont. Waarschijnlijk maakt men onderscheid tussen de plaatsen die weerskanten de oude voordestraat gelegen zijn. — op de wyck vande Leeghe voorde - 1689 (Zom. 120), - op de wyck daer ment noempt de neder voorde - 1689 (Zom. 120).
- Vossenholen. — Plaats in Spinhout. — Vossen holen - 1520 (Ronsele 6) - by de Vossenholen - 1600 (Zom. 230) - int vossenhol - 1623 - 1670 (Zom. 114). De plaats zal ongetwijfeld haar naam ontleend hebben aan de aanwezigheid van talrijke vossen in deze streek tijdens de 16^e en het begin der 17^e eeuw. Zie daarover mijn werkje «Zomergem onder de Geuzentijd» in Appeltjes 9, 1958.
- Walle. — Plaats in Rijvers tussen dit gehucht en het dorp. -- Walle - 1478 (Ronsele 13 f° 8). Er wordt in dit jaar gesproken van de walle straete. De plaatsnaam bleef bestaan tot het midden der vorige eeuw en verdween nadien plots uit de volksmond om een onbekende reden. Thans weet niemand meer waar Walle lag.
- Westeling. — Plaats ten «westen» van de «plaetse» gelegen. — Westelinck - 1607 (Zom. 232), - aen t westelinck, noort de straete loopende naer rivisch - 1607 (Zom. 232), - daer ment noempt Westelynghen - 1613 (Zom. 231), - in het Westlynck tot Somergem - 1640 (Zom. 59).
- Wullocht (De). — Plaats tussen Nekke en Uitgem. — De Wullocht - 1600 (Zom. 230), - de Wullogten - 1650 (Zom. 241), - in het geweste van Wullochten - 1664 (Zom. 243).
- Zuttershoek. — In Hoetsel. — Plaats genoemd naar een familie aldaar. De familie wordt reeds in de 17^e eeuw aldaar vermeld. Zij was verwant aan de familie de Rycke en Steyaert (waarvan Maarten, gezegd Primus). — suttershouck - 1600 (Zom. 230 f° 88).

DE KOUTERS zijn vanzelfsprekend niet talrijk, aangezien een kouter grond is die doorgaans in de nabijheid van een nederzetting of buurtschap gelegen was. Dergelijke kouters vinden wij bij het dorp, op de wijken Daalmen, Nekke, Durmen, Overdam, Ro, Hoetsel, Hage-Uitgem en in de buurtschappen die thans nog de dichtstbewoonde van de gemeente zijn en naar onze mening ook de oudste nederzettingen. Ook rond de hoeven met grote winning lagen kouters; de z.g. hof- of boerenkouters, die dan meestal de naam van een van hun bezitters dragen.

Daalmenkouter. — dalmcoutere - 1620 (Zom. 125).

Durmenkouter. — daer ment het noemt den Kouter te Durmen - 1780 (Zom. 125).

Hagekouter. — haechcoutere - 1600 (Zom. 230), - haeghecouter - 1652 (Zom. 327), - haegecouter - 1790 (Zom. 103).

Hoetselkouter. — hoetsel coutere - 1640 (Zom. 426).

Nekkekouter. — up den couter tot necke - 1675 (Zom. 115).

Raaktiendekouter. — hiermede wordt de dorpskouter bedoeld. — Raecktiende couter - 1613 (Zom. 231), - den couter van Somerghem, oost vande kercke - 1674 (Zom. 115).

Schipdonkkouter. — Schipdonckcoutere - 1600 (Zom. 324).

Spinhoutkouter. — Spennout coutere - 1600 (Zom. 230 f° 11).

Molenkouter. — Deze kouter is een uitloper van de Hagekouter in de richting van de molen te Zomergem-boven. — Meulen couter - 1600 (Zom. 234), - mullencoutere - 1623 (Zom. 242).

De vier navolgende kouters zijn als hof- of boerenkouters te beschouwen.

Mispelarekouter. — den mispelaere couter in Overdam - 1698 (Zom. 120)

Scheetkouter. — In Overdam. — t straetgen comende van t scheedts coutere - scheets coutere - 1520 (Zom. 260), - Scheetscoutere 1600 - (Zom. 230).

Griekens (Margriet) Van Heckenskouter. — Kouter bij de hoeve van de familie Van Hecke. — grietken van heckens coutere - 1729 (Zom. 65). De familie Van Hecke is van ouds in de wijk Hoetsel bekend.

Pieter Van Hullenskouter. — In Hage te Nekke. Kouter van de familie Van Hulle, vanouds aldaar bekend. — pieter van hullens couter - 1714 (Zom. 125).

DE AKKERS. Wat wij van de kouters gezegd hebben geldt eveneens voor de akkers, die het gemeenschappelijk bouw- of weideland waren rond het dorp of een buurtschap of een hoeve met grote winning, maar doorgaans kleiner waren dan de kouters. De akkers droegen ook meestal de naam van hun ligging.

Akkerken. — Te Walle. — het ackerken - 1520-1686 (Ronsele 6 f° 50 - Zom. 261).

Beukenakker. — Te Durmen richting Moerstraat. — bouckenhackere - 1674 (Zom. 115).

Boonakker. — Te Beke en op het gehucht Uitgem. — in den Boonackere - 1650 (te Beke) (Zom. 241), - den boonackere in Uytghem - 1790 (Zom. 103).

Diepenbeekakker. — Te Diepenbeek, grens Zomergem-Ronsele- Oostwinkel. — Diepenbec acker - 1478 (Ronsele 13 f° 20).

Groot Akker. — Te Hage-Nekke. — in t grootd hacker - int groot ackere - 1560 (Zom. 260).

Groten Elsakker. — grooten elsacker - 1745 (Zom. 230).

Halfakker. — Te Korteboeken. — in den alf ackere - 1665 (Zom. 298).

Hofakker. — In Hoetsel. — hofackere - 1640 (Zom. 426).

Kwaden Akker. — In Hoetsel. — quaden acker - 1745 (Zom. 230).

Langen Akker. — In Langeboeken. — den langhenackere - 1659 (Zom. 270).

Meirlare Akker. — Te Meirlare — Merrelaerackere - 1613 (Zom. 230 f° 260).

Middelakker. — Nabij het dorp. Thans kerkhof. — Middelacker - 1613 (Zom. 230 f° 260).

Rechtakker. — Te Nekke. — regt acker - 1695 (Zom. 261), - Reghtacker - 1759 (Zom. 317).

Schipdonkakker. — Schipdonck ackere - 1675 (Zom. 59).

's Graven Langenakker. — In Ro. - 's graven langenacker - 1607 - (Zom. 398).

Spenhoutakker. — In Spenhout. — Spenoutackere - 1600 (Zom. 230, f° 11).

DE DONKEN.

Donken zijn zandige opduikingen in moerassig gebied, zoals wij die vinden in Meirlare, Korte- en Langeboeken, Beke en Ro, of in het Oostelijk gedeelte van de gemeente.

Amelsdonksken. — In Beke. — het Ameldoncxken - het hameldonxken - 1650 (Zom. 241).

Berrendonk. — In Hoetsel. — berren = branden. (verbande donk). - Berrendonckt - 1640-1687 (Zom. 426-76) - berrendonck - 1695 (Zom. 261).

- Collendonksken. — In Meirlare. — collendoncxken - 1613 (Zom. 230), - Colendonck - 1714 (Zom. 123).
- Doorndonk. — In Meirlare. Donkje met doornachtig houtgewas begroeid. — Dorendonck - 1625 (Ronsele 7 f° 44). Er is ook sprake van den grooten Doorendonck - en - den cleenen doorndonck - 1681 (Ronsele 9 f° 8).
- Groten Schoondonk. — In Meirlare. — grooten Schoondonck - 1625 (Ronsele 7 f° 42). Er is ook een Schoondonk - 1600 (Zom. 324).
- Hellendonk. — In Meirlare richting Landdonk (thans Kerhoek). — hellendonck - 1713 (Zom. 123). Men vindt er ook de hellendonck plas - 1713 (Zom. 123).
- Heippondonksken. — In Spenout te Hoetsel. — het heippondoncxken - 1695 (Zom. 261).
- Kallendonk. — In Korteboeken. Kalle is de volksnaam die men hier geeft aan eksters en kraaien. — callendoncxken - 1714 (Zom. 123), - Callendonck - 1756 (Zom. 68).
- Kapelaandonk. — In Meirlare. — Cappelaandonck - 1667-1700 (Zom. 72 en 121).
- Landdonk. — Tussen Meirlare en Rondon. Thans Kerhoek. Land van lang = wijd uitgestrekt. — Lancdonc - 1359 (Gysseling), - Landonck - 1478 (Ronsele 13), - Landdonck strayten - 1520 (Ronsele 6 f° 75), - in de curtebouckenstraete daer het straetgen van Landdonck komt - 1607 (Zom. 230), - in landdonck, suyt oost t goet van Schouwbroeck, suyt oost de Schoubroeck dreve - 1698 (Zom. 124), - suyt west de lanckstraete tot Meirlaere - 1731 (Zom. 127).
- Scheerdonk. — Langs de Moerstraat op Kruisstraat. — Scheirdonck - 1600 (Zom. 230).
- Spellaredonk. — In Spellare op de wijk Meirlare. — Spellare donck - 1729 (Zom. 65).
- Steppendonk. — Te Langeboeken. — Steppendonck - 1670 (Zom. 114).
- Swatten- of Wattendonck. — Te Beke. — Swattendonck - 1650 (Zom. 241), - Wattendonck - 1700 (Zom. 242).
- Vissendonk. — Tussen Beke en Meirlare in Schoubroek. — Visse = bunzing. vissendonc - (Gysseling), - Vissendonckstraetien - 1574 (Ronsele 5), - t Vyssendonckstraetien an de noordsyde vande Lieve - 1600 (Zom. 324).

DE MEERSEN.

In een drassig en waterrijk gebied zijn de natuurlijke meersen zanzelfsprekend overtafrijk. Wij noteerden er tientallen in de wijken en gehuchten van Meirlare, Durmen-Overdam, Langeboeken, Kruisstraat, Vellare en Beke.

Arm Meerselken. — In Langeboeken. — Arm meirselken - 1790 (Zom. 104).

Bakenmeers. — In Vellare. — de baeckenmeersch - 1684 (Zom. 117).

Berrelaarmeers. — In de plaats Berlare te Uitgem-Nekke. — berrelaere mers - 1560 (Zom. 240).

Biesmeerselken. — In Hulsem. — Biesmesschelken - 1600 (Zom. 423).

Biezen Meerselken. — In Meirlare. — biesmeirselken - 1680 (Zom. 234).

Bleekmeerselken. — Te Durmen. Meers waar het lijnwaad gebleekt werd. — het bleekmeirselken - 1740 (Zom. 84).

Clemmersmeers. — Te Daalmen. Clemmers = familienaam. — Clemmers mers - Clemmyns - 1625 (Ronsele 7 f° 44).

Diepenbeekse Meerselkens. — In Diepenbeke. — Diepenbeeksche meirselkens - 1690 (Zom. 118).

Durmenmeersen. — In Durmen naar Schipdonk toe. — Dummeerschen - 1615 (Zom. 230).

Eksaardemeers. — In Kruisstraat. Eigendom van heer van Eksaarde. — exardemersch - 1753 (Zom. 319).

Gabrielsmeers. — Langeboeken-Huizegaver. Familienaam. — gabrielsmeersch - 1770 (Zom. 131).

Galgenmeerselken. — In Overdam. Er is ook een Galgestuk aldaar. Stond daar vroeger de gaig van de aloude heerlijkheid van Overdam ? — Galgenmerschelken - 1520 (Ronsele 6 f° 81).

Goossens Meers. — Familienaam. — Goossens mersch - 1681 (Ronsele 9 f° 142).

Hagemeers. — In Hage-Nekke. — den haech mersch - 1560 (Zom. 260). — de haeghe mers - 1683 (Zom. 261).

Hasselingmeers. — In Ro. Hassel = Hazelaar. — Hazelaarsmaats. - Hasselinck mersch - 1607 (Zom. 398).

Erautmeers. — In Durmen-Uitgem. Eraut = bode ? — den herraut meersch - 1705-1714 (Zom. 64 en 123). — d'Eraust mersch - 1793 (Zom. 105).

Hoeke-meers. — In den Hock te Kortelboeken. — in den houck meirsch - 1665 (Zom. 298).

Holmeers. — In de Moerstraat tussen deze straat en Vellare. — den holmersch - 1560 (Zom. 260), — d'holmers - 1666 (Zom. 61).

- Hulsemmeers. — In Hulsem te Durmen. Hulsem = volksuitspraak voor hulst. — Hulsemeersch - 1642 (Zom. 423).
- Hungemeers. — Langeboeken. — hunghe meirsch - 1725 (Zom. 65).
- Jagersmeers. — In de Moerstraat en ook in Meirlare-Kerhoek. Vermoedelijk familienaam De Jaeger. — jaegersmersch - 1600 (Zom. 230) - jaegers mersschen - 1680-1781 (Zom. 234 en 101), - jaegers meirsch - 1793 (Zom. 105).
- Jansmeers. — In Ro-Spenhout. Persoonsnaam. — Jans meirsch - 1640-1679 (Zom. 59 en 114).
- Joris De Neve's meers. — In Durmen. Familienaam. — jooris de nevens meirsch - 1705 (Zom. 122).
- Joos De Costers meers. — In Overdam. (joos = Judokus, familienaam) — Joos de Costers meirsch - 1664 (Zom. 61).
- Maalmeersen. — In Ro-Spenhout. — in de maelmeerschen - 1600 (Zom. 230 f° 45).
- Middelmeers. — In Hage-Nekke. — middel mers - 1560 (Zom. 260).
- Moormeers. — Te Beke. Moer = turf. — moermersch - 1650 (Zom. 241).
- Oevermeers. — In Overdam-Durmen. Vermoedelijk aan de over van een kreek waar turf werd afgedolven. — Houvermersch - 1600 (Zom. 230 f° 324) - d'oevermeirsch - 1683 (Zom. 261).
- Oostwinkelmeers. — In Overdam-Moerstraat. — oostwynckel mersch - 1560 (Zom. 260), - Oostwynckel meirsch - 1754 (Zom. 264).
- Ossincksmeers. — In Hage-Nekke. Waarsch. familienaam. — ossincx mersch - 1560 (Zom. 260).
- Paddemeerselkens. — In de Kerhoek en ook in Hulsem. — paddemerselken - 1705-1756 (Zom. 122 en 323), - pademeirschen - 1793 - (Zom. 105).
- Pootmeers. — Te Kruisstraat. — pootmersch - 1753 (Zom. 319).
- Potmeers. — In Hage-Nekke. — pot mers - 1560-1688 (Zom. 260 en 261).
- Rijsputmeers. — In Vellare. — Rysputd mersch - 1753 (Zom. 319).
- Ro-meers. — In gehucht Ro. — ro meirschen - 1668 (Zom. 234), - Roschen meirsch - 1730 (Zom. 79).
- Rutsaert meers. — Langeboeken. Familienaam. — Rutsaert meersch - 1790 (Zom. 104).
- Schurremeers. — In gewest Schurre, Meirlare-Overdam. — schurre mers - 1560 (Zom. 260).
- s Gravenmeers. — Te Beke. — s gravenmeersch - 1650 (Zom. 241).
- Slungemeers. — In Kruisstraat. — Slungemersch - 1753 (Zom. 319).
- Stulmeers. — Tussen Kruisstraat en Vellare. Stul = oudgekende familienaam alhier. — stulmersch - 1723-1753 (Zom. 239 en 319).

Vellaremeers. — In gelijknamige wijk. — Vellaeremersch - 1753 (Zom. 319).

Waarmoesmeers. — In Ro-Spenhout. Van warmoes = groente ?, of
familienaam ? - waermoesse meirsch - 1705 (Zom. 64).

Walmeers. — Te Beke. — Walmersch - 1650 (Zom. 241).

Wauters meers. — In Hoetsel. Familienaam. — den wauters meirsch t
hoetsel - 1715 (Zom. 73).

DE BROEKEN

Broek = middelnederlands voor moeras. De broeken zal men tegen-
komen waar men de meersen en vooral de donken aantreft, nl. in de wijken
Korteboeken, Langeboeken, Meirlare, Beke, Durmen en Nekke. De plaats-
naam Cattenbroek, die wij vinden op het gehucht Rijvers op een hoogte
van 25 meter boven de zeespiegel en waar wij geen broeken zouden ver-
wachten, is er eigenlijk ook geen, maar de naam van een zeer oude heer-
lijkheid, die een familie van die naam eens in haar bezit heeft gehad.

Cattenbroek. — In Diepenbek-Rijvers, grens Zomergem-Ronsele. — Cat-
tenbrouck - 1607 (Zom. 424), - in t gehuchte ghenaept Cat-
tenbrouck - 1670 (Zom. 114).

Ammansbroek — Eigendom van een amman, ambtsman van een rechts-
gebied in de middeleeuwen. Gelegen in Hoetsel. — in den
hammens brouck - 1520 - in den ammans brouck - 1520 (Zom.
260), - ammens brouck - 1640 (Zom. 426), - Ampmans brouck
1674 (Zom. 261).

Braambroeken. — Langeboeken-Kruisstraat. Broek met bramen begroeid.
— braembroucxken - 1642 (Zom. 423).

Broekelingen (De). — In Hulsem en Korteboeken. — Brouckelinghen
(leen) - 1520 (Ronsele 6 f° 77), - de broeckelynghe - 1665 -
1683 (Zom. 234 en 261), - den brouckelinck - 1560 (Zom.
260), - brouckelynck - 1625 (Ronsele 6 f° 119).

Donderbroek. — In Ro-Spenhout, grens Zomergem-Bellem. — gheleghe
in donderbrouck - 1600 (Zom. 230 f° 33).

Esbroek. — In Korteboeken. Broek met esbomen. — den hesbroeck - 1738-
1781 (Zom. 305 en 131).

Kerksbroek. — Langeboeken. — den kersbroeck - 1737 (Zom. 128).

Neder Broekeling. — Te Beke. — neder brouckelynck - 1700 (Zom. 242).

Nieuwen Broek. — In Meirlare. — in den nieuwen brouck - 1520 (Ron-
sele 6 f° 20 en 79).

- Papenbroek. — In Meirlare. Eigendom van de kerkfabriek van Ronsele. Er is ook een Papenstuk. — papenbrouck - 1703 (Zom. 64).
- Schaubroek. — Naam van oude heerlijkheid in Meirlare. Er bestaat een «Goed van Schaubroek», een Schaubrockstraatje en een natuurlijke waterloop; in het Schaubrockleiken, dat in de vroegere becca (thans de Lieve) uitmondt. — Goet van scaubrouck - 1520 (Ronsele 6), - schaubrouck stratken - 16 13 (Zom. 423), - In sommige acten spreekt men van «Schauwburg» of «Scauwenburg», - 1664 (Zom. 243). Gysseling zou in Schau het keltisch skaldu = lis, menen te zien.
- Speybroek. — In Spenhout. — ghelegghen in Speybrouck - 1600 (Zom. 230).
- Walsbroek. — In Hoetsel. — Walsbrouck - 1748 (Zom. 85).
- Sweerdingbroek. — In Meirlare. — in sweerdynckbrouck - 1681 (Ronsele 9).
- Wulfsbroek. — In Hoetsel. Misschien gelijk aan Walsbroek — wulfsbrouck - 1640 (Zom. 426) - Wulfschbroek - 1647 (Zom. 115), - wolffbrouck - 1686 (Zom. 261). wulf = gewesttaal voor wolf. Wolvenbroek? In de 16e eeuw werden inderdaad aldaar verscheidene wolven gesignaleerd en gedood. (zie mijn art. «Zomergem onder de Geuzentijd»).

DE BOSSEN.

Het bosgebied dat wij thans te Zomergem aantreffen is minder dan één tiende van datgene wat wij hier vóór de eerste wereldoorlog aantreffen. Dit gebied bevindt zich voornamelijk op de rug en langs de flanken van een kleiachtige heuvelrug, die zich uitstrekt in het noord-westelijk vierendeel van de gemeente, op de wijken Rijvers, Nekke, Diepenbeek en Hoetsel en waarbij de bossen van Ursel, Oostwinkel en Ronsele zich aansluiten. Dit bosgebied is een overblijfsel van het in de Vita Bavonis aangehaalde «nemus sine misericordia» of het beruchte woud zonder genade, dat zich tussen Zomergem en Brugge uitstreckte. In 1745 bestreek het bosgebied te Zomergem 118 bunder 327 roeden, (R.A.G. Oudburg 1942), maar in 1846 was het aangeroeid tot 512 ha 88 a. (de Potter : Zom. bl. 9) of 1/5 bijna van de totale oppervlakte van de gemeente.

Bauwerwaanstraatbos. — In Rijvers. — Beyerwaenstraatbosch - 1726 (Zom. 249 f° 12).

Berrendonkbos. — In Nekke. — berrendonck bosch - 1601 (Zom. 230 f° 53).

Berrenen Bosselken. — In Spenhout. = het brandende of verbrande bosje.
— berrenen bosschelkijn - 1600 (Zom. 230).

Culs- of Cuylsbos. — In Hoetsel. Vermoed. familienaam. — t culs bos - 1560 (Zom. 260), - culs (en) cuilsbosch - 1640 (Zom. 426), - cuyls bosch - 1726 (Zom. 249 f° 14).

Dombos. — In Hoetsel. Wordt ook als plaatsnaam vermeld. — in den wyck den dombosch t' hoetsele - 1640 (Zom. 426). Ook in de wijk Durmen naar de grens van Hansbeke toe lag in 1705 een dombos (Zom. 122).

Doornbosselken. — Bij de Vossenholen in Spenhout. — Doorenboschelkijn - 1600 (Zom. 230 f° 117).

Eikbos. — In Rijvers. — den heebosch - den heekbosch - 1520 (Ronsele 6 f° 15).

Elsbosselken. — In Rijvers. — helsbosschelken - 1520 (Ronsele 6 f° 20).

Erwtenbos. — Te Walle in Rijvers. — herwetbosch - 1625 (Ronsele 7 f° 58), - herweetbosch - 1681 (Ronsele 7). Er was in 1520 op dezelfde plaats een - heerwegbos - herwech bosch (Ronsele 6 f° 38). Het kan zijn dat de eerste benaming door mislezing van de ambtenaar in 1625 en 1681 van de tweede werd afgeleid.

Fonteinebos. — In Diepenbeek. — Fonteyn bosch - 1520 (Ronsele 6 f° 96) - fontain bosch - 1606 (Zom. 398).

Galgenbosselken. — In Rijvers. — galghe bosschelken - 1668 (Zom. 61 f° 96).

Geethos. — In Nekke. — gheethbosch - 1601 - (Zom. 230 f° 52).

s Heren Stedebos. — Bauwerwaan te Nekke. — heere stede bosch - 1685 (Zom. 117).

Heerwegbos. — Zie Erwtenbos.

Heyer (of) Poortingbos. — Bauwerwaan te Nekke. Familienamen. — t heyerbosschelkin - poortins en poortyns bos - 1560 (Zom. 260); - eyer ofte portincx bosch - 1665 (Zom. 236), - t eyer bosschelken - 1165 (Zom. 235), - Poorten (of) Poortynckbosch - 1745.

Hochelaarbos. — Te Walle in Rijvers. — hochelaeren bosch - 1681 (Ronsele 9).

Hoekbos. — In Bauwerwaan te Nekke. — den houckbosch - 1714 (Zom. 123).

- Hoorickstede Bos. — Bauwerwaan te Rijvers. Familienaam. — horick stede bos - 1560 (Zom. 240), hoorystede bosch - 1634 (Zom. 59), - hooricx stede bosch - 1640 (Zom. 426), - hooristedebosch - 1680-1726 (Zom. 234), - hoornstedebosch - 1726 (Zom. 234).
- Heilige Huibert (Hubertus Bos. — Te Walle in Rijvers. — H. Hubrechts busch - 1478 (Ronsele 13 f° 28), - h. Lubrechts busch - 1473 (Ronsele 13 f° 31).
- Jan Teirlinck Bos. — Te Walle in Rijvers. Familienaam. — Jan Terlinck bosch - 1520 (Ronsele 6 f° 39).
- Jan Versluys Bos. — Te Rijvers. Familienaam. — Jan Verluys bosch - 1640 (Zom. 59 f° 76).
- Karkelbos. — Te Walle. — carckelbosch - 1745 (Zom. 203). Vermoedelijk verkeerde spelling van Krakeelbos.
- Kerkenbos. — Te Walle. — Kercken-bosch - 1745 (Zom. 208).
- Kerselaarbos. — Te Walle. — Kerselarbosch - 1625 (Ronsele 7 f° 66) - den kesselaeren bosch te walle - 1689 (Zom. 141).
- Krakeelbos. — Te Walle. — den cracqueeel bosch - 1792 (Ronsele 14 f° 8). Zie ook Karkelbos.
- Kwaden Bos. — Te Walle. — quaden bosch - 1520 (Ronsele 6 f° 5).
- Maatbos. — Te Nekke. — Maetenbosch - 1668 (Zom. 61), - Maete bosch - 1756 (Zom. 317).
- Mager Bosselken. — Te Walle. — maegherbosselken - 1710 (Zom. 299).
- Mannekensbos. — Te Walle. — Mannekens bosch - 1520 (Ronsele 6 f° 39).
- Meirlare Bosselken. — In Meirlare. — Merelar bosschelken - 1520 (Ronsele 6 f° 98).
- Naaktbos. — Te Nekke. — Naecktbosch - 1640 (Zom. 426).
- Nekkershoekbos. — Te Meirlare. Nekker = bosnimf, watergeest, — Nekkers houck bosch - 1700 (Zom. 242), - neckers hoeck bosch - 1790 (Zom. 105).
- Nieuwen Bos. — Te Rijvers. — Nieuwen bosch - 1681 (Ronsele 9 f° 27).
- Notelaren Bos. — Rijvers. — notelaeren bosch - 1771 (Zom. 65).
- Papenbos. — Te Hoetsel. Vroeger eigendom van de kerk (van de pape pastoor). — papenbosch - 1642 (Zom. 426).
- P'auwels Bos. — Te Hoetsel Spenhout. — Pauwels bosch - 1601 (Zom. 230 f° 236).
- Put bos. — Te Walle. — Puttebosch - 1681 (Zom. 118 - Ronsele 9), puttenbosch - 1689 (Zom. 141).
- Rattenbos. — In Bauwerwaan te Rijvers. — rattenbosch - 1681 (Zom. 236 f° 206).

- Slangenbos. — Nekke-Bauwerwaan. — Slanghenbosschelken - 1745 (Zom. 234), - Slangenbosch - 1792 (Ronsele 14).
- Snepbos. — Te Nekke. — snepbosschelken - 1714 (Zom. 123), - Snepbosch 1731 (Zom. 127).
- Snouckaerts Bos. — Te Walle. Familienaam v. d. dorpsheer. — Snoeckaers bosch - 1792 (Ronsele 14 f° 3).
- Stijl- (of) stilbos. — Op den berg te Rijvers — Stijlbosch - 1681 Ronsele 9 f° 104), Stilbosch - 1606 (Zom. 398 f° 21).
- Straatbos. — Te Hoetsel. — straatbosch 1714 (Zom. 123).
- Verbrandenbos. — Te Rijvers. — inden verberrende bosch - inden verbrande bosschen - 1623, - den verberrenden bosch - 1640 (Zom. 59 f° 14).
- Vincent's Bos. — Te Durmen. Familienaam. — Vinchents-bosch - 1647 (Zom. 60 f° 24), - Vincentbosch - 1745 (Zom. 234).
- Vinkenbos. — Te Hoetsel Spenhout. — Vinckenbosch - 1600 (Zom. 230) - Vynckenbosch - 1601-1607 (Zom. 230).
- Zwijnenbos. — Te Hoetsel. — Swynsbosch - 1640 (Zom. 59 f° 98).

TOPONIEMEN MET HYDROGRAFISCH KARAKTER.

Niet enkel de namen van wijken, gehuchten, buurtschappen, bossen, meersen, broeken en donken zijn kenschetsend voor hun ligging, maar bijna al de namen van partijen land helpen mede om het kultuurlandschap te tekenen waarin zij gelegen waren. Wij bezitten enkele honderden van deze landnamen, waarvan wij er de meest sprekende willen uitpikken. Vanzelfsprekend zullen de toponiemen die op een drassige bodemgesteldheid wijzen in dezelfde wijken gelokaliseerd zijn, zoals te Meirlare, Stoktevijver, Korte- en Langeboeken, te Durmen en te Daalmen.

- Asselkens. — Korteboeken. — d'asselkens - 1667 (Zom. 244).
- Biesbilsken. — In Overdam. — het biesbilsken - 1704 (Zom. 77).
- Biezenveld. — In Ro. — biesvelt - 1607 (Zom. 260), - biesevelt - 1689 (Zom. 120).
- Duikerken. — Stoktevijver. Duiker = buis of koker die het water onder een weg leidt. — het duyckerken - 166-1670 (Zom. 73).
- Gelders (of) Geldering. — In Langeboeken. — Gelder (en) Gelderinghe - 1636 (Zom. 253). Ook in de wijk Daalmen lagen gelders - 1792 (Ronsele 14).

- Kalmusbilk. — In de Moerstraat te Kruistrate. Kallemoes = gewestelijke benaming voor kalinus. — Callemoesenbilck - 1600 (Zom. 230), - callemoeykensbilck - 1708 (Zom. 325), - callemoeyenbilck - 1790 (Zom. 104).
- Leengracht. — In Meirlare. — Strook land met kleine waterloop die grens van een leen aanduidt. — leengracht - 1690 (Zom. 118).
- Leistuk. — In Meirlare. Strook land bij het Schaubroekleiken. — Leystick - 1625 (Ronsele 7 f° 45).
- Slokgat. — In Korteboeken. Slokken = gewesttaal voor slikken, in de betekenis van water door een koker. — Slockgat - 1684 (Zom. 117), - Sloofgat - 1756 (Zom. 175).

WATERLOPEN, VIJVERS EN PUTTEN.

Het spreekt voor zichzelf dat de waterrijke gebieden van Zomergem, zoals de wijken Meirlare, Stoktevijver, Korte- en Langeboeken, Overdam, Walle, Durmen en Kruisstraat en de kleigronden van Nekke, Hoetsel, Bauwerwaan en Rijvers bezaaid lagen met vijvers en putten en doorsneden waren van talrijke waterlopen. Laten wij beginnen met de inventaris van de vijvers en putten.

- Aardeput. — Te Walle. — herdeput - 1625 (Ronsele 7 f° 55), - hertepit - 1681 (Ronsele 9 f° 67).
- Annekens Vijver. — Te Durmen. Familienaam. — Annekens vyvere - 1674 (Zom. 115).
- Baesezens Vijver. — In Meirlare. Familienaam. — baesezens vijvere - 1792 (Zom. 105).
- Driemaalput. — In Ro. — drymaelpit - 1607 (Zom. 232).
- Groten Vijver. — Nekke-Bauwerwaan. — inden grooten vivere naerst den Ghendtwech - 1560 (Zom. 260).
- Hammekens Vijver. — In Hoetsel. Familienaam. — hammekens vijvere - 1642 (Zom. 426).
- Heylput. — Te Nekke. — den heylput - 1759 (Zom. 317).
- Hogen Kleemput. — In Meirlare. — den hooghen cleemput - 1681 (Ronsele 9).
- Keysers Plas. — In Meirlare. Familienaam. — Keysers plas - 1681 Ronsele 9).
- Keysers Put. — Te Stoktevijver. Familienaam. — keyzers put - 1699 (Zom. 127).

Kleemput. — In Meirlare en te Hoetsel. Kleem = klei. — in de cleemputten - 1613 (Zom. 230). - den hooghen cleemput - 1737 - (Zom. 128). - Cleempyt (Hoetsel - 1642 (Zom. 426), - cleemput - 1678-1782 (Zom. 234 en 106), - den cleempudt aenden doschwech t hoetsele - 1686 (Zom. 261).

Kleine Vijverkens. — Nekke-Bauwerwaan. — aen de cleene viverkens - 1560 (Zom. 260).

Koolput. — Meirlare. — den coolput - 1745 (Zom. 123).

Landekens Poel. — In Hagekouter. — Landekens poel - 1607 (Zom. 232).

Mergelput. — In Overdam. Mergel = vettige kleiachtige grond. — Mergelput - 1607 (Zom. 232).

Minnekens Plas. — In Hoetsel-Bellemstraat. Familienaam. — den minnekens plas - 1640 (Zom. 426).

Moerput. — Korteboeken. Moer = veen, drassige grond. — Moerput - 1756 (Zom. 130).

Murkelput. — In Overdam. Murkel = betekenis van moer. — den myrkelpijt - 1600 (Zom. 230).

Ostijnput. — Te Nekke-Bauwerwaan. Huis- of familienaam. — den oostyne put - 1560 (Zom. 260).

Simoens Vijver. — In Meirlare. Familienaam. — Samoens viver - 1625 (Ronsele 9 f° 44), - Samoens vyfvere - 1681 (Ronsele 9 f° 49). - Simoens vyver - 1684-1792 (Zom. 117 en Ronsele 14).

Paddenplas. — In Meirlare. Wordt thans Paddenmeerselkens genoemd. — bij den paddeplas - 18^e eeuw. (Zom. 58).

Patrijsput. — In Ro-Spenhout. — patrijse put - 1705-1710 (Zom. 64).

Piermansput. — Te Walle. — pieremanspudt - 1659 (Zom. 242). (Familienaam).

Trijsseput. — in Ro-Spenhout. — t rijssepit - 1600 (Zom. 230), - t rijsseput - 1737 (Zom. 128), - truseput - 1790 (Zom. 104). Waarschijnlijk persoonsnaam : Trees = Thérèse.

Veeput. — In Ro-Spenhout. Drinkput voor vee. — veeput - 1714-1745 (Zom. 123).

Vijver. — Te Stoktevijver. Hiermede wordt de molenvijver bedoeld. — vijver - 1753 (Zom. 129).

Vijverken. — In Rijvers. — t vijverken - 1710 (Zom. 64).

Vijverput. — In Overdam. — Vijverput - 1708 (Zom. 325).

Vijvers. — Rijvers — de vyvere - 1710 (Zom. 64).

Vlasput. — In Hoetsel en Ro. Rootput voor het vlas. — Vlasput - 1640 (Zom. 426), - vlasputd - 1684 (Zom. 76).

Vossenvijverken. — In Meirlare. — het vossenvijverken - 1674 (Zom. 115).

- Walleken. — In Meirlare. — t walleken - 1625 (Ronsele 7 f° 120).
 Ook op Zomergem-Boven lag er een Walleken - 1790 (Zom. 103).
- Zandput. — In Walle te Rijvers. Zandput is de plaatselijke benaming voor het stort waar men zand ging delven. Het gaat hier eigenlijk niet om een put of een vijver. — Santpit - 1625 (Ronsele 7 f° 49).
- Zavelputten. — In Overdam. — Dezelfde benutting als voor de zandputten. — Savelpitten - 1600 (Zom. 230), - Savelputten - 1708 (Zom. 325).

DE WATERLOPEN.

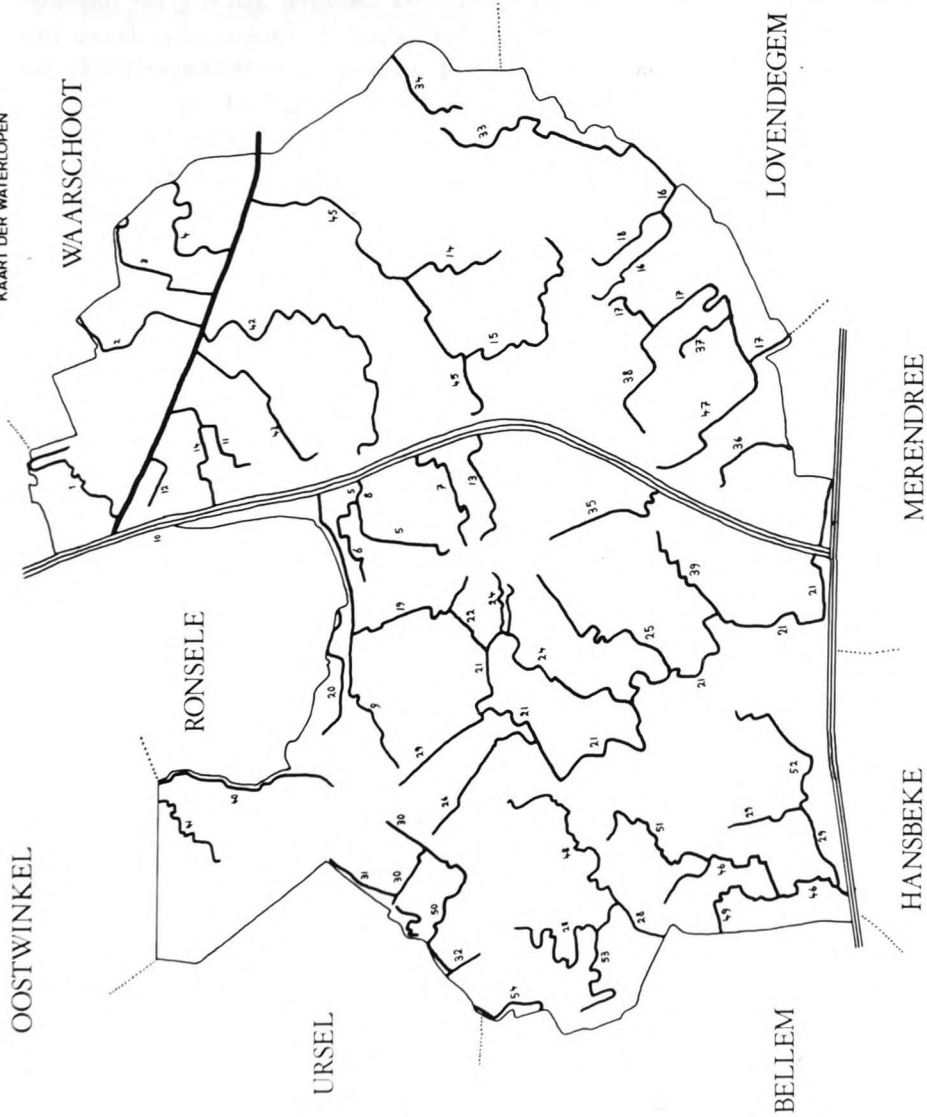
Wanneer wij de kaart van Zomergem bekijken, valt het ons direct op, dat de gemeente rijk is aan waterlopen, waarvan deze die in het zuidwestelijk vierendeel gelegen zijn, hun oorsprong vinden op de heuvelruggen van Rijvers, naar het Zuiden afvloeien en hun waters afgeven aan het Kanaal van Schipdonk, terwijl deze die wij in het oostelijk gedeelte tegen komen zich voeden aan de grote wateringen van Roost en de Huizegaver en deels hun wateren uitstorten in de Lieve, de Brugse Vaart of het Kanaal van Schipdonk.

Alhoewel de drie genoemde kanalen kunstmatige waterlopen zijn die respectievelijk gegraven werden in 1251-69, 1613-25 en 1858-65, volgen twee van hen de bedding van een prehistorisch riviertje.

De Lieve, door de Gentenaars gegraven in 1251-69 en daarom dan ook meestal de «Gendtsche Lieve» genoemd, volgt over een groot deel van haar loop de bedding van de voorhistorische «becca», eerst in 1241 vermeld en waaraan de Zomergemse-Waarschootse wijk Beke zijn naam ontleende — in tgeweste te Beke - 1241 (Gysseling), - aen de Lieve - de Gendtsche Lieve - 1478 (Ronsele 13).

De Brugse vaart of het Kanaal Gent - Brugge - Oostende, is de uitdieping van een beekje dat de Becca in ouderdom naar de kruin kan steken, n.l., de Hoge Kale of de Dorma, dat zijn oorsprong vindt tussen Beernem en St. Joris en in 1242 door Walter van Marvis, Bisschop van Doornik, als grensscheiding werd gebruikt tussen de parochies Zomergem, Hansbeke en Bellem (misschien ook Merendree) — Et tibi finitur. A dicti fini parochi de Hansbeke, in medio Dorma incipit parochia de Somergem — (Kan. J. O. Andries : Notice sur le bruyère de Bulscamp etc.) — Men noemde het kanaal bijna altijd «de brugsche vaert» of zeldzame keren ook wel «de nieuwe vaart».

ZOMERGEM
KAART DER WATERLOPEN

De delvers van het Kanaal van Schipdonk, ook de Schipdonkse vaart of het Afleidingskanaal van de Leie genoemd, hebben minder gebruik kunnen maken van de natuurlijke waterlopen die ze op hun weg tegenkwamen. Er waren er bijna geen en deze dwarsten dan nog het uitgestippeld traject. In het Zuiden, waar het kanaal de Brugse vaart dwarsstiep, liep de Lijkstraatwaterloop die men ook vaak als de Waterganck of den Grooten Waterganck vermeldt en die in de volksmond meestal de naam kreeg van t Leiken. Deze beek mondt thans uit in het kanaal, maar het is ons niet bekend hoever ze vroeger liep. Twee beekjes die van ongekende tijden het overtollig water van het dorp en de heuvelrug van Rijvers naar de vlakte van Meirlare' brengen en zich thans aldaar in het Schipdonk-kanaal lozen, zijn de Dorpswaterloop en de Rijversstroom, beter gekend onder zijn volksnaam «de stroom van Daalmen» (gehucht waar hij doorheen loopt).

Vermits deze beide beekjes hun bruisende stroom in het kanaal uitbraken, mag men aannemen dat tussen de wijken Meirlare en Stoktevijver het kanaal de bedding dekt van deze waterlopen, die hoogstwaarschijnlijk voordien hun waters naar de Lieve voerden.

Het zou moeilijk zijn de vroegere natuurlijke waterlopen te Zomergem van de kunstmatige aangelegde grachten te onderscheiden en hun loop juist te situeren, vooral dat er sedert de ruilverkaveling veel van deze beekjes werden gedempt of verlegd. Zo zal men de loop van de Korte-Boekenwaterloop of Boekense beek nog met moeite kunnen volgen, ware het niet dat de oude gemeenteatlas ons gelukkig nog als getrouwe gids wil dienen.

Als wij de atlas der waterlopen van Zomergem en de bijgaande beschrijvende tafel even bekijken, valt het ons direkt op dat ze overtafrijk zijn — 54 in getal, en met een totale lengte van 70 km. — en de meeste gelegen zijn in de laagste gebieden, t.t.z., geheel de oostelijke helft en het zuid-westelijk vierendeel van de gemeente. Meer dan de helft van deze waterlopen, die vanzelfsprekend niet allen natuurlijke beekjes waren, zijn thans gerioleerd. Laten wij de bijzonderste opsommen.

Wij geven ze, gemakkelijkshalve, hetzelfde nummer waarmede ze in de atlas der waterwegen van Zomergem vermeld worden.

- 1 Stoktevijverwaterloop. — 1364 m. — Vanaf het Goed Ten Breebroek door de sompelen naar het Kanaal van Schipdonk.
- 2 Stoktevijverboswaterloop. — 1220 m. — Vanaf den Bos, een stukje langsheen de grens Waarschoot-Zomergem naar de Lieve.
- 3 Boswaterloop. — 1145 m. — Komende van Waarschoot door de Vijf eiken naar de Lieve.

- 4 Bekeboswaterloop. — 1138 m. — Komende van Waarschoot door de Voorde naar de Lieve.
- 5 Diepestraatwaterloop. — 1576 m. — Ontspringt op Ter Straten in Rijvers en loopt door Daalmenkouter naar het Schipdonkkanaal.
- 6 Daalmenwaterloop. — 722 m. — Komt van de Gelders te Daalmen en vervoegt de Diepestraatwaterloop op het gehucht langsheen de Daalmenstraat.
- 7 Kleywaterloop. — 1145 m. — Van Dorp langs de Dreef naar het Schipdonkkanaal aan het Vliegend Peerd.
- 8 Daalmenkouterwaterloop. — 417 m. — Van Raaktiendekouter (Dorpkouter) langs Azaleastraat naar Schipdonkse Vaart.
- 9 Rijverswaterloop. — 2175 m. — Zeer lange waterloop die zijn oorsprong heeft op de hoogte van Rijvers te Krekberghe, dichtbij de grens van Ronsele en langsheen de Rijvers- en Daalmenstraat naar het Kanaal van Schipdonk komt. In de volksmond noemt men hem de Stroom van Daalmen.
- 10 Lage Waterloop. — 68 m. — Klein beekje in de uiterste noordhoek van de gemeente en dat in de Schipdonkse vaart uitmondt.
- 11 Hoge Waterloop. — 576 m. — Van Meirlareakker naar de Meirlarewaterloop en de Lieve.
- 12 Rechte Waterloop. — 349 m. — Klein beekje van de Sompelen te Stoktevijver naar de Lieve.
- 13 Dorpswaterloop. — 1229 m. — Komt van het dorp langsheen de Kerkhofstraat en het Vliegend Peerd naar het Kanaal van Schipdonk.
- 14 Pijlsdreefwaterloop. — 735 m. — Vanaf de Pijlsdreef te Korteboeken naar het Schaubroekleiken.
- 15 Korteboekenwaterloop. — 1783 m. — Voedt zich in het moerassige gebied van Roost, vervoegt het Leiken bij de Korteboekenstraat en vloeit zo naar de Lieve te Beke. In de oude stukken wordt hij «de Bouckensche beke» genoemd.
- 16 Langeboekenwaterloop. — 1507 m. — Van de Scheetkouter in Langeboeken, door de huizegaver naar het grondgebied van Lovendegem.
- 17 Kruisstraatwaterloop. — 2366 m. — Komt van de Lambeken en vloeit naar de Brugse Vaart over het grondgebied van Lovendegem en Merendree.
- 18 Huizegaverwaterloop. — 781 m. — Van de Scheetkouter en de Huizegaver naar de Langeboekenwaterloop.

- 19 Kerkstraatwaterloop. — 1273 m. — Van het Dorp langs de Kerkstraat naar de Rijverswaterloop.
- 20 Klemmerswaterloop. — 936 m. — Van de Klemmersmeersen in Diepenbeek over Ronsele naar het Kanaal van Schipdonk.
- 21 Lijkstraatwaterloop. — Langste stroom van de gemeente. — 5829 m. — Komt van het Westeling dichtbij het dorp, gaat door de Molenkouter naar Uitgem en langs Ro-hoeksken naar het Kanaal van Schipdonk.
- 22 Slokstraatwaterloop. — 416 m. — Langs het Slokstraatje te Rijvers verbindt hij de Kerkstraatwaterloop met de Lijkstraatwaterloop te Nekke.
- 23 Bauwerwaanwaterloop. — 963 m. — Van Rijversdreef in Krekelberge langs de Bauwerwaanstraat naar de Lijkstraatwaterloop.
- 24 Hogenbrandwaterloop. — 2009 m. — Van Hogen Brand naar de Lijkstraatwaterloop.
- 25 Zomergem-Boven Waterloop. — 1616 m. — Van Zomergem-Boven naar de Lijkstraatwaterloop.
- 26 Gentwegwaterloop. — 1255 m. — Van het Kleitgat langsheen de Oude Gentweg te Nekke naar de Lijkstraatwaterloop.
- 27 Molenstraatwaterloop. — 499 m. — Komt van de vroegere molenberg te Zomergem-Boven, langsheen de Molenstraat in de Hogenbrandwaterloop.
- 28 Bellemstraatwaterloop. — 2186 m. — Lange waterloop die begint in Hoetselkouter en door deze kouter over het grondgebied van Bellens naar de Brugse Vaart afvloeit.
- 29 Berrenteswaterloop. — 1245 m. — Van Schipdonkkouter naar Brugse vaart in Ro-Vuilpanne.
- 30 Hoetselkouterbeek. — 834 m. — Van den Berg in Rijvers, door de Kouter van Hoetsel naar grondgebied van Ursel.
- 31 Potterbossenwaterloop. — 641 m. — Van de Potterbossen te Bauwerwaan naar Hoetselkouterbeek.
- 32 Kasteelstraatwaterloop. — 195 m. — Kort beekje van vroeger kasteel der Familie de Draeck in Ro door Hoetselkouter naar Ursel.
- 33 Veldekenswaterloop. — 2058 m. — Van het Veldeken door Langeboeken naar Lovendegem.
- 34 Vellarewaterloop. — 971 m. — Van het Veldeken langs Voorde naar de Lieve te Waarschoot.

- 35 Durmstraatwaterloop. — 1135 m. — Van Zomergem-Boven langs de Durmenstraat naar het Schipdonkkanaal aan de Duivekeetbrug.
- 36 Durmen-Kapelwaterloop. — 703 m. — Van de Moerstraat langs deze kapel en de Peperhoek naar het Kanaal van Schipdonk.
- 37 Moerstraatwaterloop. — 499 m. — Kort beekje van de Lambeken naar de Kruisstraatwaterloop.
- 38 Blekerijwaterloop. — 864 m. — Van Overdam aan het Doortje naar de Kruisstraatwaterloop.
- 39 Boonakkerwaterloop. — 1000 m. — Van Boonakker in Hulsem naar de Lijkstraatwaterloop aan de Drieweegse.
- 40 Steenbergwaterloop. — 1642 m. — Van Diepenbeekakker (grens Ronsele-Zomergem) naar Ronsele en Oostwinkel.
- 41 Krakeelboswaterloop. — 1089 m. — Van de Krakeelbos te Rijvers aan het Oostwinkelveld langs grens Zomergem-Ronsele-Oostwinkel naar Steenbergwaterloop.
- 42 Rechte Waterloop. — 2895 m. — Van Hellendonk te Meirlare dicht bij de Gijzel en Schaubroek door Meirlare-akker naar de Lieve.
- 43 Liewewaterloop. — 1406 m. — Van Meirlarestraat door de akker naar de Lieve.
- 44 Meirlarewaterloop. — 952 m. — Verbindt het Schipdonkkanaal met de Lieve door de akker van Meirlare.
- 45 Leiken. — 2878 m. — Voedt zich in de moerassen van Roost, komt door de drassige gebieden van Korteboeken tot achter het Goed van Schaubroek en loost zich in de Lieve bij de molen van Beke. Wordt reeds in 1642 als Schaubrouck leycken vermeld en in 1665 als (myns heeren van Zomerghems leycken bij Schaubrouck». (Zom. 298).
- 46 Spenhoutkouterwaterloop. — 2197 m. — Van Ro-Eindeken bij de Vuilpanne naar de Brugse Vaart.
- 47 Merendreewaterloop. — 1347 m. — Begint tussen Overdam en het Motje, door het Doortje naar de Kruisstraatwaterloop.
- 48 Nekkewaterloop. — 2245 m. — Van de Hagestraat te Nekke naar de Bellemstraatwaterloop in Hoetselakker.
- 49 Hansbekewaterloop. — 915 m. — Komt van Bellem, loopt door het Lokgat in Ro naar de Brugse Vaart aan Hansbekeveer.
- 50 Urselwaterloop. — 1535 m. — Van het Keigat te Rijvers naar het grondgebied van Ursel.
- 51 Rokerkwegelwaterloop. — 1255 m. — Van Pauwelsbos door de Ro-kouter naar de Spenhoutwaterloop.

- 52 Vuilpannewaterloop. — 1340 m. — Van Spinhoutkouter door het gewest Vuilpanne in Schipdonk naar de Lijkstraatwaterloop.
- 53 Pauwelsboswaterloop. — 946 m. — Van Pauwelsbos aan de grens met Bellem naar de Bellemstraatwaterloop.
- 54 Fortloop. — 605 m. — Begint in Pauwelsbos, loopt even langs de grens van Zomergem met Ussel en gaat door het gewest Berken naar deze laatste gemeente.

De aandachtige lezer zal maar weinig verbeelding moeten opbrengen om zich thans een klaar beeld voor de geest te brengen van het kultuurlandschap van Zomergem zoals het er in de voorbije eeuwen moet hebben uitgezien.

In en rond de dorpskom zal hij zich de woningen kunnen voorstellen van de burgerij; de huizen met hun donkerrode gevels en roodpannen of grijsblauwe daken van de neringdoeners en de ambachtslui, naast de herbergen, de bakkerijen, de winkels en de brouwerijen. Langs de smalle aardewegen, waarin het gerij zijn diepe sporen heeft getrokken, die zich van de dorpskom verwijderen en naar de buurtschappen afdalen die in de diepten gelegen zijn, of opklimmen naar de beboste en keiachtige heuvelkammen, zal hij de krotwoningen en hutten tegenkomen met hun witgekalkte of kleigrauwe gevels en hun lage, doorgezakte strodakjes, waar de huiswevers, de dagloners en de landbouwers met klein gewin huizen.

De verafgelegen buitenbuurtschappen omsluiten het eigenlijke kultuurlandschap; het landbouwgebied dat gekenmerkt is door zijn lange, kronkelende veldwegen en stille straten met hoge kanadabomen of elzenstruiken afgezoomd en waarlangs men de met stro bedekte hoven aantreft van de landbouwers met grote winning. Er is het akkerland met zijn wijdse horizonten en zijn wisselende kleurenschakking van onkruid en veldgewassen. Er zijn de grote triestige vlekken van de vage braakliggende stroken in tijden van oorlog en rampspoed. Er zijn de weiden en de meersen met het karig vee en de dulten van opgestapeld hooi. Er is het spinneweb van tientallen beekjes en grachten die het landschap doorsnijden en de weiden en percelen afzomen en hun babbelend water spelenderwijs naar de Lieve of de Brugse vaart stuwen. Er zijn de ontelbare vijvers, putten, vennen en plassen met het waterwild, de vogels en de dans van miljoenen muggen, vlinders en waterjuffers, waarin de wever zijn vlas te roten zet, het vee gaat drinken of een paar bengels naar kraaienblikjes jagen. Grote donkergroene vlekken, die de monotonie van het landschap komen milderen, liggen te dromen in het lommer van een troepje tronken of wat hazelnootstruiken en aan het landschap zijn geheimzinnig karakter geven en aan de oudjes stof leveren voor hun spookverhalen.

Het is tevens in deze afgezonderde gebieden dat de oudste hoeven liggen waarvan de meeste van vóór de 14° eeuw dagtekenen, zoals het «Goed van Rapenburg», het «Goed van Schaubroek», het «Goed te Rivers», het «Goed ter Heide», het «Goed ter Meers», het «Goed van Schipdonk» e.a. Deze grote pachthoeven met grote winning, liggen allemaal tamelijk ver van de bewoonde plaatsen, omringd door vele bunderen vruchtbare akkers en weiden. Zij liggen daar als veilige arken Noach of als stoere burchten (Rapenburg) door brede wallen afgesloten en vergrendeld door een monumentale inrijpoort, waar in tijd van nood en hongersnood de lieden uit de bijgelegen buurtschap, beschutting en voedsel konden vinden.

Op de hoogvlakten van Rijvers, Nekke en Hoetsel en langs de flanken van de heuvelkam wiegen hoge dennebossen hun eeuwig lied, in volmaakte harmonie met het gekweel van de vogels, de roep van een fazant of van een kwartel, het hoe-hoe van een uil, de schreeuw van een sperwer, het gekraak van het dorre sprokkelhout onder de zware stap van de houthakker of de doffe slag van zijn bijl. De «Rijverse bossen», zoals men ze hier sedert onheuglijke tijden noemt, die het begin zijn van het uitgestrekte «bulskampveld» of het beruchte «nemus sine misericordia», die zo vaak een veilige schuilplaats boden aan tientallen jongelingen die er zich kwamen verstoppen tegen de dwangwetten van een tiran of tot vergaderplaats dienden voor struikrovers, brandstichters, bandieten en «suspecteurs» van het zwaarste allooi, die er hun snode plannen kwamen bedisselen.

Zo zag Zomergem er uit in de voorbije eeuwen, het Zomergem, waarvan wij U, aan de hand van enkele karakteriserende toponiemen, een beeld hebben trachten op te hangen.

M. RYCKAERT.

PIETER ANASTASIUS DE ZUTTERE

NIEUWE GEGEVENS ONTRENT DE ZUID-NEDERLANDSE

APOSTEL DER VERDRAAGZAAMHEID

In n° 17 — 1966 van «Appeltjes van het Meetjesland» lieten we een historische bijdrage verschijnen over Pieter Anastasius De Zuttere, een merkwaardig en aantrekkelijk personage, dat in de hervormingsbeweging van de tweede helft van de XVIe eeuw een eigenaardige, persoonlijke en moedige rol speelde als apostel van de verdraagzaamheid.

«Uit oorzake der religie» was hij in de jaren 1551 of 1552 uit Gent gevlucht, werd nadien in 1557 in Wezel in Westfalen gesignaleerd, trok vandaar naar Emden in Oost-Friesland, verbleef een tijd in Rotterdam, keerde tijdens het Calvinistisch Bewind terug naar Gent, verliet ten tijde van Parma weer zijn geboortestad, werd vastgezet in Oudenaarde en ging dan weer zwerven van Utrecht naar Leiden en Hoogmade tot hij belandde in Alfen in Noord-Nederland. Zonder een bepaald afgewogen standpunt inzake religie in te nemen, maar overtuigd verdediger van de tolerantie ontmoette hij schier overal moeilijkheden vooral vanwege de Calvinisten. Op hoge ouderdom werd hij tenslotte «als een litmaet der (Calvinistische) Kercke» van Alfen opgenomen.

Toen we in 1966 onze bijdrage leverden bleven nog heel wat punten betreffende De Zuttere onopgehelderd. Welk was zijn religie-gezindheid toen hij uit Gent wegvluchtte? Waar verbleef hij tussen de jaren 1551-'52 en 1557, wat gebeurde er met de man na zijn verblijf in Alfen in 1596? Dank zij enkele nieuwe aangeboorde bronnen en vooral enkele zeer interessante gegevens in het geprezen werk «Hendrik van Schor et autres traducteurs de David Joris (1) van de hand van de Zwitserse

(1) In «*Studia bibliographica in honorem Herman de la Fontaine Verwey*», Amsterdam 1966. We danken hier zeer speciaal Dr. E. Droz die zo vriendelijk was ons te wijzen op de persoon van Pieter De Zuttere in zijn studie, merkwaardig en bijzonder relevant in menig opzicht.

erudiet Dr. h.o. Eugenie Droz is het ons thans mogelijk een en ander omtrent de figuur van Pieter De Zuttere beter te belichten.

Het is mogelijk, zelfs waarschijnlijk dat Pieter De Zuttere in 1551 of 1552 Gent verliet met bestemming naar Zwitserland. Volgens de overleden Poolse professor Stanislas Kot was De Zuttere waarschijnlijk op 27 oktober, zeker in de winter 1553-54 in Zwitserland. Volgens Dr. Droz was hij op 27 oktober 1553 te Genève. ⁽²⁾.

Allerlei motieven en omstandigheden kunnen De Zuttere naar Zwitserland hebben gedreven. Er was de aantrekkingskracht van Calvin die sinds 1541 in Genève een soort theocratische staat had gevormd waarin geloofsvluchtelingen een toevlucht konden vinden. Uit het latere leven van De Zuttere blijkt meermaals dat hij poogde in dienst van de hervormde kerk te komen maar ook dat hij steeds hardnekkig werd tegengewerkt wegens zijn leer die «onzuiver» werd bevonden. ⁽³⁾. Behalve op het einde van zijn leven toen hij in Alfen verbleef heeft De Zuttere nochtans eerder met alle macht en overreding de Calvinisten bestreden die hem trouwens te Gent in 1581 broodroofden. ⁽⁴⁾.

Behalve Genève was ook Veigy op twee uren stappen van Genève, een van de protestantse parochies van de baillage de Chablais, een refugecord voor religieactivisten. Daar was reeds op het kasteel van de hervormingsgezinde Jacques de Bourgogne, baron van Falais, gehuwd met Yolande de Brederode, aan Jeroom Bolsec e.a., door Calvin gebannen, een onderkomen gegeven. ⁽⁵⁾.

Te Bazel leefde sinds 1544-45 een «Nederlandse kolonie» van uitgewekenen ⁽⁶⁾ geleid door David Joris. ⁽⁷⁾. Joris, geboren in Vlaanderen, ⁽⁸⁾ uit Hollandse ouders, was na de katastrofe van Munster ⁽⁹⁾ de

(2) S. KOT, L'influence de Servet sur le mouvement antitrinitaire en Pologne et Transylvanie in «Autour de Michel Servet et de Sebastien Castellion», Haarlem, 1953, p. 110. E. DROZ, o.c., 113.

(3) P. ROGGIÉ, o.c. (Overdruk), 23-43.

(4) Ib., o.c., 23.

(5) F. BUISSON, *Sebastien Castellion. Sa vie et son œuvre (1515-1563)* II, 60-63.

(6) Hollanders, Friezen en Vlamingen.

(7) Dichter en gewezen glasschilder. In 1520 trok Joris naar Engeland in dienst van Lord William Sandys, schatmeester van Koning Hendrik VIII, om de venster van de kapel van «The Vyne» een landhuis in Basingstoke in Hemshire uit te voeren. R. BAINTON, David Joris in «Archiv für Reformationsgeschichte» Ergänzungsband VI, Leipzig, 1937, p. 3; F. BUISSON, o.c. II, 143.

(8) Mogelijks in Brugge of Gent. Paul BURCKHARDT, David Joris und seine Gemeinde in Basel in «Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde», 1949, Band 48, p. 8.

(9) Juni 1535.

leider geworden van de Wederdopers in de Nederlanden. Hij moest echter uit Delft vluchten waar hij gebannen werd, leefde een tijd te Antwerpen om tenslotte omstreeks 1544 in Bazel te belanden. ⁽¹⁰⁾. Hier leefde hij onder de geleende naam, eerst van Jan van Brugge, nadien van Jan van Binningen met zijn familie en enkele vrienden en dienaars op grote voet in het Weihereschlosz te Binningen vlakbij Bazel. ⁽¹¹⁾.

De Joristen of Davidisten, zoals men ze ook noemde, en w.o. een tijd moeten gerekend worden Nicolaus Meynertsz van Blesdijk en Hendrik van Schor, die secretaris werd van David Joris, hadden contacten met Castellio, de arts Jean Bouhin, huisdokter van Joris, en Celio Secundo Curione. ⁽¹²⁾.

Dr. E. Droz acht het mogelijk, zelfs waarschijnlijk dat Pieter De Zuttere zich schuil hield op het kasteel van Veigy en dit sinds zijn vlucht uit Gent. ⁽¹³⁾. Hij zou bovendien op 27 oktober op het plateau van Champel te Genève ooggetuige ⁽¹⁴⁾ zijn geweest van de verbranding van de antitrinitaris Michel Servet. ⁽¹⁵⁾. De mededeling van Dr. Droz kan waar zijn. Pieter De Zuttere kan asiel, al was het tijdelijk, hebben gevonden op het kasteel van baron De Falais, die trouwens goederen bezat in de Nederlanden. ⁽¹⁶⁾. Hij kon echter ook, en dit lijkt ons zelfs aannemelijker, verblijf hebben gehouden in Bazel bij de Joristen, landgenoten van hem en die naar de geest hem wellicht nader waren dan de omgeving van Jacques de Bourgogne te Veygy. Feit is dat David Joris heel wat bezoeken ontving uit Frankrijk, Friesland en de Nederlanden en correspondentie onderhield met dezelfde landen alsook met Denemarken en

(10) P. BURCKHARDT, o.c., 10-18. In 1538 beloofde de stad Den Haag 100 gulden aan degenen die Joris konden uitleveren. R. BAINTON, o.c., 48.

(11) P. BURCKHARDT, o.c. 24-27. Hij kocht eerst het Haus zum Spiesz op de Heuberg in Bazel, daarna het slot. Met hem waren o.m. meegekomen naar Bazel Cornelius Van Lier en Jonker Joachim van Berchem uit het Antwerpse. Ib. 7.

(12) E. DROZ, o.c., 114 : P. BURCKHARDT, o.c. 42-136.

(13) E. DROZ, o.c., 117.

(14) E. DROZ, o.c., 113. Stanislas Kot is niet zo affirmatief als Dr. Droz. Handelend over de details van de terechtstelling van Servet noteert Kot verder : *Je tels détails, décrits d'une manière aussi imagée — details uit een werk van De Zuttere — ne peuvent provenir que d'un témoin oculaire. Fut-ce Hyperphragmus (Pieter De Zutteres deksnaam) lui-même ou du sien informateur direct ?* S. KOT, o.c., 110.

(15) Spaans medicus en religieactivist die, op last van Calviin, in een proces te Genève werd gewikkeld en die veroordeeld werd om verbrand te worden als voorstander van het antitrinitarisme en het antipédobaptisme. R. BAINTON, *Michel Servet, Hérétique et martyr* (1553-1953) Genève, 1953, p. 126.

(16) In het prinsbisdom Luik. E. DROZ, o.c., 116.

de Duitse staten. (17). Het is niet uitgesloten dat De Zuttere reeds met Joris contact had gehad toen deze laatste nog in 1540-41 te Antwerpen verbleef. (18).

Indien De Zuttere in oktober 1553 in Genève was en ingaande op de stelling van Dr. Droz dat De Zuttere van Gent naar Zwitserland was gereisd onmiddellijk na zijn waarschijnlijke vrijwillige verbanning (19), dan was de man toch al meer dan een jaar in het bergland. (20). Was dit zo? Verbleef hij voordien niet elders? In Frankrijk? Zwervende schrok de man niet af. Dat wisten we al vroeger. Het is echter merkwaardig dat De Zuttere zich zeer in het bijzonder interesseerde voor het pijnlijk geval Michel Servet. Als het mogelijk geacht wordt, zoals Dr. Droz laat uitschijnen (21) dat volgende Franse verzen:

Moy, qui dans la cité des gehennes
Visitay Servet en prison
Et qui vids le bruslant tison
Achever ses dernières peines
je t'adjure par le discours
Dont il voulut finir ses jours
De le veoir peinet dans cet ouvrage

van de hand van De Zuttere zijn dan ging hij niet alleen op 27 oktober de verbranding van Servet (22) bijwonen maar bezocht hij de martelaar ook in zijn gevangenis. Voegt men bij dit alles nog dat De Zuttere, kort na de moord op Servet, in de winter 1553-54, te Bazel een boek «Historia de Serveto et ejus morte» schreef (23) en jaren later in een ander boek

(17) R. BAINTON, *David Joris*, o.c. 63-64. Hij kon natuurlijk ook elders ondergedoken zijn.

(18) P. BURCKHARDT, o.c. 24.

(19) S. Kot noteert «verjaagd» naar P. BÖCKMÖLL, in «Nieuw Nederl. Biogr. woordenboek» dl. IV (1918) 1049-50. S. KOT, o.c., 110. De Zuttere zelf noteert dat hij gevlucht was. P. ROGGHÉ, o.c., 7.

(20) De Zuttere verklaarde in mei 1581 dat hij iets minder dan 30 jaar uit Vlaanderen was gevlucht. P. ROGGHÉ, o.c., 7.

(21) E. DROZ, o.c., 113; E. F. PODACH, Die Geschichte der «Christianismi restitution» im Lichte ihrer Abschriften in «Autour de Michel Servet etc», o.c. Afbeelding 3 tussen p. 48 en 49.

(22) E. DROZ, o.c. 113.

(23) S. KOT, o.c. 110.

van hem nog aan de terechtgestelde Servet herinnerde ⁽²⁴⁾ dan kan het niet anders of De Zuttere had bijzondere sympathie voor Servet.

Kende De Zuttere Servet voor hij werd terechtgesteld ? Had hij Michel De Villeneuve, zoals Servet ook soms werd genoemd, ontmoet in Vienne, waar Michel de geneeskunde uitoefende en zich bezig hield met uitgaven ? ⁽²⁵⁾ Had De Zuttere, zwervend, met Servet kennis gemaakt tijdens de vier maanden ⁽²⁶⁾ tussen zijn vlucht uit de gevangenis te Vienne en zijn arrestatie door Calvijn op 13 augustus 1553 ? Het feit dat de Zuttere Servet kan bezocht hebben in de kerker moet toch op iets meer duiden dan louter nieuwsgierigheid vanwege De Zuttere. Of is het gegeven dat De Zuttere Servet in de gevangenis bezocht uit de lucht gegrepen, een poëtische inval ? Verklaarde Servet inderdaad niet voor zijn aanklagers dat hij in de kerker met niemand had contact gehad tenzij met diegenen die hem te eten brachten. ⁽²⁷⁾ Of kreeg De Zuttere het zover gedaan dat hij zijn vriend het eten kon bezorgen ? ⁽²⁸⁾ En welke sympathie bond De Zuttere aan Michel Servet ? Zeker is het dat de terechtstelling van Servet op zichzelf op de sensibele De Zuttere een onvergetelijke indruk moet hebben uitgeoefend zoals trouwens op vele andere humanisten, Bellisten ⁽²⁹⁾ e.a. liberale denkers. Maar Servet op de brandstapel verantwoordt niet alleen de ijver die De Zuttere voor Michel aan de dag legde. Het staat voor ons zo goed als vast dat De Zuttere met de publicaties, met de hervormingsinhoud van Servet vertrouwd moet zijn geweest.

Indien De Zuttere Servet nooit heeft ontmoet voor hij terecht werd gesteld dan is het toch mogelijk dat De Zuttere een van de 1000 exemplaren ⁽³⁰⁾ van zijn boek «Christianismi Restitutio» in handen had ge-

(24) Naar de Zuttere in zijn boek «Tsamensprekinge enz» mededeelt beroorde men Servet niet alleen van zijn waarheid en zijn leven maar ook van het goud dat hij op zijn lichaam droeg : «want die gulden keten (welc hij aen zynen hals hadde hangende) noch die gouden croonen (welc hij niet weinich en hadde) en zijn niet verbrant geworden maar zijn blijven hangende en clevende aen die handen van degenen die hem also getracteert hebben. P. DE ZUTTERE, «Tsamensprekinge», D. VI.

(25) R. BAINTON, *Michel Servet, Heret. et martyr*, o.c. 51-77.

(26) En 10 dagen.

(27) R. BAINTON, o.c. 108.

(28) Eigenaardig de gelijkenis van feiten tussen Joris en De Zuttere. Ook Joris David bezocht de martelaars in de gevangenis. R. BAINTON, *David Joris*, o.c. 3.

(29) Verdedigers van de verdraagzaamheid w.o. Martinus Bellius, P. BURCKHARDT, o.c., 41-42.

(30) E. F. POIDACH, o.c. 47 (1553)

kriegen of een ander werk. Was De Zuttere toen voor het antitrinitarisme van Servet gewonnen? Jammer dat de Zutteres werk ⁽³¹⁾ over de geschiedenis en de dood van Servet ⁽³²⁾ verloren is gegaan, we hadden daarin ongetwijfeld kennis kunnen maken met de gronden van de sympathie van de Gentenaar voor de Spaanse martelaar en zijn ideeën. Een passus uit de «*Historia de Serveto*» van De Zuttere is echter bekend. Het is een ontroerend imago van Servet aan de vuurpaal. We geven hem hier zoals Stanislas Kot hem aanhaalt: Ainsi Servet, tout embrasé, grillait à petit feu. A ce feu il rôtitait depuis plus de deux heures et ne pouvant expirer, lorsqu'un vent violent écarta les flammes, et que le bois manqua, il se mit à crier: misérable de moi qui ne peux en finir avec ma vie sur ce bucher! Les deux cents ducats et la chaîne d'or qu'on m'a pris après m'avoir emprisonné et qu'on n'a pas donnés pour mon brûlement auraient suffi pour acheter assez de bois et de jeter ci pour me brûler misérable! ⁽³³⁾.

Deze passus komt volkomen overeen met wat De Zuttere in zijn ander werk «*Tsamensprekinge*» over Michel Servet mededeelde maar licht ons helaas niet in over het innig samengaan van De Zuttere met Servet. Wat ervan zij, het is goed mogelijk dat De Zuttere antitrinitair en doopsgezind was toen hij in Zwitserland verbleef. Het is zelfs mogelijk dat hij wegens zijn doopsgezindheid uit Gent moest vluchten. Voor hij Vlaanderen verliet was er te Gent een bedekte doch intensieve bedrijvigheid van Wederdopers te constateren. ⁽³⁴⁾. Maar bij al die activiteit wordt De Zutteres naam niet eenmaal vermeld. Later heeft hij meermaals blijk gegeven van enig begrip voor de Anabaptisten net als voor nog andersdenkenden, Libertijnen, Coornhertisten en dies meer ⁽³⁵⁾. En zeker hebben bepaalde protestanten, die beslist geen orthodoxen waren als Hendrik Roll, Jan Tauler, Andreas Osiander, Schwencfeld, op hem ingewerkt. ⁽³⁶⁾. Maar van een lidmaatschap bij de Wederdopers kan geen sprake zijn. Zelfs de Calvinisten die de Anabaptisten niet konden luchten en ook Pieter De Zuttere op de neus hadden aanzagen De Zuttere niet als een

(31) *Historia de Serveto et ejus morte* reeds geciteerd.

(32) *Ibidem*.

(33) S. KOT, o.c. 109.

(34) A.L.E. VERHEYDEN, De doopsgezinden te Gent (1530-1630) in «*bijdragen tot de geschiedenis en de Oudheidkunde*» Gent, Faunreeks 1913. Ook onze persoonlijke navorsingen op het stuk in de Gentse archieven leverden niets op omtrent De Zuttere en de Gentse gemeenschap van Wederdopers.

(35) P. ROGGE, o.c. 46-45

(36) *Ib.* o.c., 30-31.

doopsgezinde. ⁽³⁷⁾. Pieter De Zuttere was te onafhankelijk van geest en streven om zich te laten inlijven in een van de honderden hervormingsgezinde gemeenschappen ⁽³⁸⁾ van zijn tijd zo verschillend van strekking als van activiteit, sekten die onder elkander en tegen elkander opstonden. ⁽³⁹⁾.

Als De Zuttere zich interesseerde voor doopsgezinden of voor andersdenkenden dan de orthodoxe protestanten dan was dit in funktie van zijn pacifisme, zijn verdraagzaamheid, die hij luidop verkondigde ten koste van alles, tot zijn eigen welvaart en vrede toe, en verdedigde tegen wie ook. De theologische twisten, de «Duistere vragen van den doop, van den avontmael des Heren, van die gherechtmaeckinge, van de vrijen wille enz.» waren voor hem «niet so kennelijck als het kennelijck is» en niet «meer weerdich om metter doot gestraft te worden». ⁽⁴⁰⁾. 'Voor hem was de geest van de mens vrij en moest hij vrij zijn : want de geest blaest waar hij wilt ende wanneer hij wilt ende wordt vrijelijk gedreven noch can niet bedwongen noch verhindert worden weynigher dan de wint bedwongen ofte belet wordt». ⁽⁴¹⁾. In een wereld van verbijsterende haat, onbegrip en onwil kampte De Zuttere, spijt al zijn mogelijke gezindheden, voor vrijheid van denken en vrijheid van geweten voor iedereen en ten voordele van elkeen. Partijen interesseerden hem niet, slechts mensen van goeden wil al waren het Anabaptisten en Antitrinitarissen. ⁽⁴²⁾.

Een ander punt hebben we omtrent Pieter De Zuttere kunnen ophelderen nl. wanneer hij precies geboren werd en wat er van de man was geworden toen hij op hoge leeftijd in Alfen verbleef. Dat was in 1596. Op zoek naar enkele inlichtingen omtrent een paar hoogleraars die op het einde van de XVIe eeuw te Leiden college hielden vonden we toevallig een naam die ons deed opveren : Petrus Overdehaege, Gandensis. Tot onze verwondering vonden we onze Pieter De Zuttere, alias Petrus Overdehaege ⁽⁴³⁾ echter niet onder de professoren maar wel onder de

(37) P. ROGGIÉ, o.c. 46.

(38) Tenzij, zoals gemeld, op het einde van zijn leven toen hij moreel geknakt en geen bestaansmiddelen had.

(39) Ib. o.c. 48. Wat de strekking betreft vergelijkte men even het antitrinitarisme van Servet met dit van David Joris. Wat een afstand! R. BAINTON, *Michel Servet*, o.c. 113 en R. BAINTON, *David Joris*, o.c. 73.

(40) P. DE ZUTTERE, *Saechtmoedige Tsamensprekinge*, I. VI en VII.

(41) Ib. C IIII.

(42) Pieter De Zuttere kan beschouwd worden als een onafhankelijke hervormer in de zin en de geest van Aggaeus Albada met wie hij trouwens druk correspondeerde. J. LINDEBOOM, *La place de Castellion dans l'histoire de l'esprit in «autour de Michel Servet etc»*, o.c., 173. en P. ROGGIÉ, o.c., 31-31.

(43) Elders nam hij de deknaam van Petrus Hyperphragmus aan.

studiosi van de Leidense Academie toen geleid door rector Franciscus Gomarus ⁽⁴⁴⁾. Achter zijn geboekten naam stond ook De Zutteres ouderdom : 78 jaar. Hij was dus geboren in 1520 en, zoals we reeds wisten, te Gent. In de Academie te Leiden stond hij in 1598 opgetekend als «magister» en daar kwam bij «gratis inscriptus», ⁽⁴⁵⁾ wat betekent dat hij zijn inschrijving niet kon betalen wat niet verwondert als men weet dat hij in Alfen in 1596 in armoede leefde en de Staten van Holland om steun had verzocht. ⁽⁴⁶⁾.

Pieter De Zuttere had dus blijkbaar Alfen, waar hij nog in 1596 verbleef, verlaten om in Leiden de lessen aan de Academie ⁽⁴⁷⁾ te volgen. Hij was dus naar dat Leiden, dat hem als «perturbateur» van de kerkvrede ⁽⁴⁸⁾ als het ware had uitgestoten, teruggekeerd.

Men kan zich afvragen welke mobiliën de man, die men reeds in 1594 «van ouderdom suf en op zijnen put gaande» ⁽⁴⁹⁾ beschouwde en die men

(44) De moeder van deze rector was Joanna Moerman uit Brugge. H. G. JANSSEN, *De kerkhervorming in Vlaanderen*, Arnhem 1868, 1ste deel p. 87.

(45) *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavie*, Hagae, 1873, p. 52.

(46) P. ROGGHÉ, o.c. 28-29. Kort voor De Zuttere op 10 juni 1598 werd ingeschreven was dit ook het geval geweest op 12 februari voor een ander Gentenaar, de 18-jarige Cornelis Regius ongetwijfeld een familielid van Jacob Regius, dichter en een van de eerste Calvinistische predikanten die te Gent opereerden en die De Zuttere te Gent mee deed broodroven. *Album*, o.c. 50-52 ; P. ROGGHÉ, o.c. 27-33.

(47) De oprichting van de Academie of universiteit van Leiden in 1575 was het werk geweest van Willem van Oranje die de stad Leiden wilde belonen voor haar heldhaftige weerstand geboden aan de Spaanse gouverneur Requesens. *Album*, o.c., *praefatio* en RENÉ AIGRAIN, *Histoire des universités*, Paris, 1949, p. 54. Heel wat Calvinisten, die De Zuttere, ten tijde van het Calvinistisch bewind gekend had, waren professoren van de Leidense Academie geweest. Het waren in de faculteit philosophiae et artium liberalium : Adr. Damman (1585-88) philos. moral., Alex. De Ratloo (1577-80) philos. extraord. In de facultas theologica : Hub. Sturmius, (1579-1583), Lamb. Danaeus (1581-83), Saravia (1584-88). Deze was ook rector in 1585 en 1586. En tenslotte Jo. Bollius (1577-78). *Album stud.* o.c., IX-XXXVIII-XXXIX-18-19-86.

Professor aan de Gentse Geuzenuniversiteit werden Sturmius, Danaeus, De Ratloo, Damman. Saravia was in maart 1581 voorzitter van de synode te Gent en was een van de drie of vier Franssprekende ministers. Bollius was van 1590 tot 1584 predikant te Gent. P. ROGGHÉ, o.c. 10 ; H. Q. JANSSEN, o.c., 100-201.

(48) P. ROGGHÉ, o.c., 26.

(49) H. Q. JANSSEN, *Petrus Hyperphragmus of Pieter Overdhage anders gezegd Pieter De Zuttere in «Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie», verzameld door W. MOLL en S. Q. DE HOOPE SCHEFFER*, Amsterdam, IV, 362.

in 1596 als moreel geknakt en gebroken kon achten ⁽⁵⁰⁾ nog naar de universiteit stuwden? Het feit is zo verrassend, zo frappant dat we moeten geloven dat hij op 78 jaar zijn levendige vlamme combativiteit nog niet had opgebrand spijt al zijn bittere wreed nijpende ervaringen. Het zou ons niet verbazen moest de vrijheidstrijder, die hij overal en toch altijd was geweest, er toen nog aan gedacht hebben iets te moeten verdedigen in een universiteit die onder het rectoraat van de theoloog Franciscus Gomarus, orthodox Calvinist en theoreticus van de staatskerk ⁽⁵¹⁾ een gevaarlijke, te rigoristische weg was ingeslagen. Wilde De Zuttere in positieve gesprekken met jonge geesten of in controversen met professoren zichzelf en de oude idealen waarvoor hij immer op de bres stond, wakker houden en beschermen op een ogenblik dat ze meer dan ooit bedreigd leken?

Als we mogen geloven wat Stanislas Kot voor mogelijk en zelfs waarschijnlijk ⁽⁵²⁾ houdt dan had De Zuttere buiten zijn lessen nog interessante ontmoetingen op de Academie. Hij zou er inderdaad in contact zijn gekomen met de Pool Andreas Wosdowicz, alias Voidovius, de ijverige propagandist van het socianisme in West-Europa. De Zuttere zou deze propagandist en verwoed verzamelaar van manuscripten, drukwerken en ideeën zijn in de winter van 1553-54 te Bazel geschreven «*Historia de Serveto et ejus morte*» hebben overhandigd, waarschijnlijk in de hoop het nog gedrukt en wie weet verspreid te zien. Zonder twijfel was dit werk van De Zuttere een openbare aanklacht tegen diegenen die de vrijheid van geweten en denken wurgden en wilden wurgden en een striemende veroordeling van diegenen die ter wille van hun kortzichtig wreed secularisme de dood opeisten voor hun slachtoffers.

(50) «Op dat den goeden fromen olden man in zijn uitersten noot mochte geholpen werden». H. Q. JANSSEN, o.c. 366.

(51) R. AIGRAIN, *Histoire des universités*, Paris, 1949, p. 54.

(52) S. KOT, o.c. 110. E. Droz acht het vaststaand maar zonder bron aan te geven. Hij noteert: Voidovius qui effectuait son dernier voyage de propagande sociuienne en Europe occidentale l'y (P. De Zuttere op de Academie) rencontra en juin (1598). Ce collectionneur... obtint alors d'Hyperphragmus celui (het manuscript) de son «*Historia de Serveto et ejus morte*». Ces trésors partirent pour la Pologne et y disparurent. E. DROZ o.c. 118. Dr. Droz acht het blijkbaar ook mogelijk dat De Zuttere op 23 oktober een exemplaar van Servets «*Christianismi Restitutio*» dat met Servet mede moest branden doch slechts licht geschonden werd van de brandstapel wegnam, ib. 117. Dit document zou bewaard zijn gebleven.

Kortom, op hoge leeftijd en reeds als suf en versleten ten dode opgeschreven door velen, ijverde de onwrikbare en onblusbare Pieter De Zuttere nog voor zijn oud en altijd nieuw gebleven ideaal van pacifisme en vredig coëxisteren langs wegen van verdraagzaamheid en begrip.

Met deze nieuwe gegevens omtrent Pieter Anastasius De Zuttere weten we echter nog niet waar en wanneer en hoe hij gestorven is. Het lijkt wel of deze apostel van de verdraagzaamheid niet sterven mag en of hij onder ons, in onze nog intolerante wereld moet blijven zwerven om zoals hij van zichzelf noteert «allen menschen nuttich te wesen». (53).

Dr. Paul ROGGHÉ.

(53) P. DE ZUTTERE, «*Saechtmocdige Tsumensprekinge*». Voorreden. «Nodemael ick begeere alle menschen nuttich te wesen ende niemant schadelijck te zijn», ib.

B I B L I O G R A F I E

AIGRAIN (René)

Histoire des universités, Paris, 1949.

ALBUM studiosorum Academiae Lugduno Batavae, Hagae, 1875.

BAINTON (R. H.)

— Michel Servet, hérétique et martyr (1553-1553), Genève, 1953.

— David Joris, Wiedertäufer und Kämpfer für Toleranz im 16. Jahrhundert in «Archiv für Reformationgeschichte. Ergänzungsband VI. Leipzig 1957.

BUISSON (Ferdinand).

Sébastien Castellion, sa vie et son œuvre (1515-1563), Paris, 1892.

BURCKHARDT (Paul)

David Joris und seine Gemeinde in Basel in «Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde» 1949 48 Band.

CASTELLIONIANA

Quatre études sur Sébastien Castellion et l'idée de la tolérance, Leiden 1951.

DE ZUTTERE PIETER

— Historia de Serveto et ejus morte (Ms geciteerd door Chr. Sandius, bibliotheca anti-trinitariorum. Freistad (Amsterdam) 1648.

— Een saechtmoedige tsamensprekinge van Cephaz ende Arnolbius, Gent 1581.

— Een corte vervatinghe ende begriip eender predication enz. Gent, Manilius.

DROZ (Eugénie)

Hendrik van Schor et autres traducteurs de David Joris in «Studia bibliographica in honorem Herman de la Fontaine Verwey, Amsterdam, 1966.

JANSSEN (H. Q.)

— De Kerkhervorming in Vlaanderen. Arnhem 1868.

— Petrus Hyperphragmus of Pieter Overdhaege anders gezegd Pieter De Zuttere in W. Moll en J. G. De Hoop Scheffer, Studien en Bijdragen op 't gebied der historische theologie, Amsterdam, 1880, Deel IV.

KOT (Stanislas)

L'influence de Michel Servet sur le mouvement antitrinitarien en Pologne et Transylvanie in «Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion» publ. B. Becker, Haarlem 1953.

PODACH (E. F.)

Die Geschichte der «Christianismi Restitutio» im Lichte ihrer Abschriften in «Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion» publ. B. Becker, Haarlem 1953.

ROGGHÉ (Paul).

Pieter Anastasius De Zuttere, zuidnederlandse apostel van de verdraagzaamheid in de XVIe eeuw, in «Appeltjes van het Meetjesland», Overdruk nr. 17, 1966.

VERHEYDEN (A. L. E.)

De doopsgezinden te Gent (1530-1630) in «Bijdragen tot de geschiedenis en de Oudheidkunde», Gent, Faunteeke, 1943.

OUD ASSENEDE

Assenede is een mooi en historisch dorp, in het Noorden van ons goede Meetjesland. Landelijk en rustig verrijst het centrum, met in zijn aanleg nog de allures van een stadje, vlak op de scheidingslijn van Polders en Houtland.

Assenede is inderdaad steeds een residentiestadje geweest : daar verbleven altijd de baljuws en griffiers van het Ambacht. En nu nog is het hoofdplaats van een kanton, dekenij en zetel van een vrederecht.

«Assenede is heel oud en kan terugzien op een veel bewogen, maar ook een rijk, bloeiend verleden ; eens speelde het een belangrijke rol in de geschiedenis van deze streek en was de hoofdplaats van één der vier toenmalige Ambachten. Men sprak alsdan van «de Stede ende Ambachte van Assenede» (G. Cocquyt).

De vermelding van Assenede onder de regering van Boudewijn met de IJzeren Arm, in de tweede helft van de 9e eeuw, is echter slechts waarschijnlijk. De Potter en Broeckaert steunden hiervoor op een kaart van Vredius, doch wij weten allen hoe omzichtig wij moeten zijn met zogenaamde kopijen van kaarten, door onze vroegere cartografen opge maakt nopens veel oudere toestanden. Hetzelfde geldt ook, voor wat een weinig verder zal aangehaald worden, in verband met de Braakman en de kaart van Beekman.

Waarschijnlijk is het oorspronkelijke Assenede een Saksische nederzetting geweest aan de rand van de zandgronden, bij het zeeslib. Zeer lang bleef de kustlijn onstabiel en wisselvallig. Van de vroegste tijden af had het gewest ontzettend veel te lijden van overstromingen. Men heeft de grond op de zee moeten bevechten en veroveren. Tussen 800 en 1600 is het ganse kaartbeeld daar grondig gewijzigd.

Aanvankelijk paalden de Vier Ambachten, naast mekaar, aan zee, nl. van west naar oost : Boekhoute, Assenede, Axel en Hulst. Daarvan zou Axel het oudste blijken te zijn. Maar verschillende dorpen zijn verdronken in elk van die Vier Ambachten. Andere gebieden daartegenover kwamen allengskens boven het water uit. Zo begon Terneuzen stilaan bloot te komen, stak bij het einde van de 16e eeuw als een «neus» boven water uit, vooruitspringend in zee.

Meerdere malen brachten hevige watervloeden ellende en rampspoed en kreeg ook het Ambacht Assenede het zwaar te verduren, zo onder meer tijdens de winter 1575/76, «toen een geweldig orkaan het onstuimige water hoog opzweepte, waardoor de slecht onderhouden dijken bezweken en de zee vrij spel had : verscheidene dorpen verdrongen en verdwenen in de golven. Algemeen wordt aangenomen dat die overstroming De Braakman of Dullaert — het woeste water — deed ontstaan. Op een kaart van Beekman, dd. omstreeks 1500, komt de Braakman echter reeds voor...» (G. Cocquyt).

In de 15e eeuw was de latere Braakman ongetwijfeld niet veel méér dan een plaatselijke oeverafbrokkeling (A. Verhulst).

Ten einde het achterland te beschermen, na de grote ramp van 1575/76, werd de zogenaamde Grave Jansdijk aangelegd, lopend vanaf Knokke tot aan het Waasland. Hij bestond in elk geval reeds in 1594 voor het gebied Bentille-Boekhoute-Assenede. Deze dijk bood echter nog geen volledige veiligheid.

Al zeer vroeg bezat Assenede een haven, evenals Boekhoute en Watervliet ; voor Boekhoute wordt zelfs het jaar 870 aangegeven en voor het huidige Watervliet spreekt men van het jaar 992.

«De in de 15e eeuw door de monniken van verschillende abdijen uitgevoerde ontginningswerken, het bezit van een haven, de vishandel en de zoutwinning gaven Assenede bloei en welvaart ; van dat rijke verleden valt thans niet veel meer waar te nemen» (G. Cocquyt).

1. — *Algemene dorpsaانبlik van Assenede, met het Schuttershof op de voorgrond.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove, Knesselare.

Op het ogenblik echter dat Johanna, Gravin van Vlaanderen, en haar echtgenoot Thomas van Savoie, in 1242 een keure aan de jurisdictie van de Vier Ambachten verleenden, telde Assenede-ambacht (dat samen met deze van Axel, Hulst en Boekhoute de Vier Ambachten vormde) een twaalfstal parochies. In de 15e eeuw waren daarvan reeds Hertingen, Moerkerke, Niekerke, Peerboom en Steenlant voorgoed door de golven verzwolgen. «Tijdens de troebelen in de tweede helft der 16e eeuw zouden ook nog Vroondijk en Willemskerke door dezelfde oorzaak voor het ambacht definitief te loor gaan ; aldus ressorteerden op het einde der 16e eeuw nog slechts vijf parochies, nl. Assenede — de hoofdplaats — Artevelde (Ertvelde), Clusen (Kluizen), Wachtebeke en Winkel (Sint-Kruis-Wnkel) onder Assenede-Ambacht» (J. Adriaanse).

«Assenede zelf was een uitgebreide parochie welke niet alleen de tegenwoordige Belgische gemeenten Assenede en Zelzate omvatte, doch daarenboven de grootste zuidelijke helft van Sas van Gent, welke stad in 1400 nog niet bestond. Zelzate van haar kant, vandaag de dag, dank zij haar uitstekende ligging langs het kanaal Gent-Terneuzen bijna tot het peil van stad gestegen, bleef, althans administratief, tot 1766 één geheel vormen met Assenede.

In het Noorden was het ambacht Assenede begrensd door het ambacht Axel, in het Oosten paalde het aan het Land van Waas; zuidwaarts lagen de «prochies» van de Kasselrij van de Oudburg van Gent, wyl in het Westen het ambacht door de parochies van Boekhoute-Ambacht werd begrensd» (Lic. O. Pauwels). Zo was de toestand althans in de 17e eeuw.

Assenede is nu een groot plattelandsdorp, gelegen vlak op de Grave Jansdijk, een gemeente echter met een specifiek eigen karakter en met een aparte bevolking, als het ware bewust van haar vroegere standing. Dit blijkt ook uit het idyllische Marktplaats en vooral uit de geheel vrijstaande, eerbiedwaardige St-Pieter en Martinuskerk, met haar stoere en trotse toren.

2. — *De kerk van Assenede in 1910.*

Foto uit «Oudheidkundige Inventaris van Oost-Vlaanderen», IV, Gent, 1911.

De kerk van Assenede komt in openbare akten de eerste maal te voorschijn in het jaar 1108, wanneer Burchard, bisschop van Utrecht haar samen met de kerken van Axel en Boekhoute, benevens de kapel van Hulst, aan de Sint-Salvatorskerk van Utrecht afstond. Het is immers slechts bij pauselijke bulle van 1561 dat de Vier Ambachten van het bisdom Utrecht naar het nieuw opgerichte bisdom Gent overgingen.

Gramaye verzekert dat de kerk van Assenede in 1142 gewijd of herwijd werd, onder de titel van het H. Kruis, doch daarvoor is

geen overtuigend bewijs te vinden. De alleroudste nog bewaarde gedeelten van de bouwconstructie kunnen echter wel tot die tijd teruggaan.

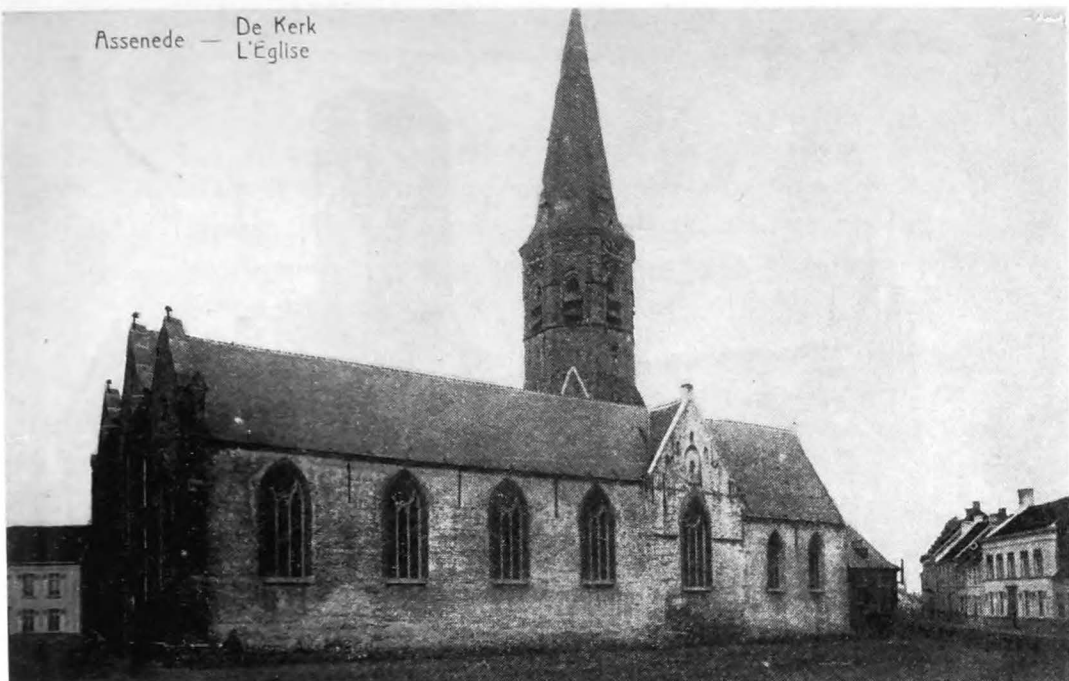
Van de primitieve kerk kunnen er hoogstens nog enkele grondvesten overgebleven zijn. Wellicht dateren deze uit de jaren van Robrecht de Fries, die na zijn overwinning op Richildis in de slag van Kassel op 22 februari 1071, feestdag ook van Sint-Pietersstoel te Antiochië, een groot aantal kerken in onze streken liet bouwen, toegewijd aan Sint Pieter.

Aan Romaanse gebouwen is het Meetjesland zeker niet rijk meer. Wij bezitten enkel nog het kerkorentje van Adegem en belangrijke gedeelten van deze merkwaardige Asseneedse hallekerk, nl. de viering, de benedengeleding van de toren, het middenkoor en het transept. Al de genoemde delen zijn opgetrokken, net als de Adegemse toren, in natuursteen en dateren ongetwijfeld nog uit de laatste helft van de 12e eeuw, van kort vóór 1200. «Door haar merkwaardige keperhoogversiering is de kerk van Assenede verwant met de Gentse St. Jacobskerk» (Dr. E. Dhanens).

De versiering van de puntgevel van de zuidelijke arm der kruisbeuk doet ons eveneens denken aan de puntgevels der kerken van Nevele en Zomergem, maar vooral aan die van de verdwenen kerk van Landegem, volledig vernield in mei 1940.

Algemeen neemt men aan dat omstreeks 1200 schepen die hier graan en zout kwamen laden, de Doornikse hardsteen voor de kerk van Assenede meebrachten.

Assenede — De Kerk
L'Eglise

5. — *De Sint-Pieter en Martinuskerk, met een deel van de Markt, 1920.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove, Knesselare.

Merkwaardige gotische fragmenten zijn de zijkoren. Want de kerk werd in latere eeuwen nog driemaal verbouwd en vergroot. Zij bestaat nu uit drie bijna even hoge, puntgevelige beuken, twee zijbeuken, een driebeukig koor met twee zijkapellen en een hoge, achtkantige vieringstoren in drie geledingen, rustend op een vierkante basis.

«In de 16e eeuw, tijdens de Beeldenstorm, werd de kerk vermoedelijk gedeeltelijk verwoest. In de 17e eeuw onderging zij een belangrijke restauratie. Het bovenste deel van de toren werd in 1809 gesloopt en in 1820 opnieuw herbouwd; in 1864 restaureerde men de westelijke voorgevel en de zijbeuken met baksteen in neo-gothische stijl; ook in 1906 werden er onder leiding van bouwmeester Geirnaert herstellingswerken verricht» (G. Cocquyt-Ad. De Ceuleneer).

De tweede geleding van de toren dateert van de 15e eeuw en het bovenste deel, in baksteen, van de 17e eeuw. Gedurende de eerste wereldoorlog bleef de kerk van Assenede gespaard, doch in september 1944 ging zij totaal in de vlammen op. Vooral voor de bemeubeling was het verlies onherstelbaar.

4. — *De totaal uitgebrande kerk van Assenede in 1946.*

Prentkaart uit de verzameling van de Vrije Gesubsid. Meisjes-school te Assenede.

In 1948 begon men met de wederopbouw van de zo zwaar geteisterde kerk, in de oorspronkelijke stijl. Zo werden de sierlijke Romaanse zuiltjes in de onderste torengeliding weer vrijgemaakt en hersteld. Bij het opruimen van het puin ontdekte men een drietal oude grafstenen.

«De restauratie, geleid door de Gentse bouwkundige en kenner van oude streekgebouwen, A. R. Janssens, werd met sukses voltooid en zo troont de eeuwenoude kloeke kerk weer in al haar vroegere glorie en schoonheid in het hart van het dorp en imponeert door haar fraai silhouet. Niet alleen het uiterlijk van de kerk is bezienswaardig, ook het interieur is aantrekkelijk, hoewel de meeste kerkmeubels, schilderijen en beelden, bij de bevrijding vernield werden» (G. Cocquyt).

In de middeleeuwen zou men, volgens de volksmond, op de oorspronkelijke toren grote vuren aangestoken hebben, om de schepen de weg te wijzen...

Nog in de 17e eeuw droeg de kerk van Assenede de titel van hoofd- of moederkerk. De kerken en bidplaatsen van Wachtebeke, Ertvelde, Winkel, Zelzate, Nieuwkerke, Kluizen en het Begijnhof van Assenede waren eertijds eraan onderhorig en moesten aan de pastorijs, als erkenning, een zeker jaargeld betalen.

Evenals te Boekhoute en Kaprijke was de pastorele bediening hier tot in de 16e eeuw in twee «porties» verdeeld, een kenmerk voor de grote, middeleeuwse parochies. Er waren bijgevolg twee pastoors, die elk hun deel mochten verhuren. Jan van Overbeke stond aldus in 1449, voor een termijn van negen jaar, zijn portie af aan Gillis Goetman, pastoor van Winkel, mits zeven pond groot per jaar.

Voor bevolen diensten werden beide pastoors van Assenede door het Ambacht officiëel bezoldigd. Zo lezen wij bv. in de rekening van 1519 : «Item betaelt de twee prochiepapen van Assenede, die ter uuttaert quamen, xvi schell. par.»

De pastoors genoten, boven hun inkomsten van renten en tienden, het vruchtgebruik van de bomen op het kerkhof, de opbrengst van het offerwas, de helft van het «kruipgeld» op Goede Vrijdag, een jaarlijkse omhaling van paaseieren en vlees, enz.

In 1611 echter, toen beide porties reeds verenigd waren, bedroeg de jaarlijkse competentie van de pastoor vanwege de tiendeheffers in totaal slechts 9 pond 15 schellingen ; dit bewijst ons hoe zwaar ook Assenede door de Geuzenberoerten getroffen en verarmd werd. Doch deze competentie werd in 1612 reeds tot 30 pond verhoogd, om in 1712 te worden vastgesteld, bij dekreet van de Grote Raad te Mechelen, op 66 pond 13 schell. 4 gr., plus een som van 45 pond groot voor het bedienen van de inwoners van de Sint-Albertspolder.

5. — *Het Gemeentehuis in 1918.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove, Knesselare.

Tegenover de kerk, op het Marktplaatsje, bevindt zich het Gemeentehuis met zijn waardig, spits klokketorentje. Dit Gemeentehuis — oorspronkelijk Landhuis van het Ambacht — is een vrij eenvoudig gebouw in Louis XV stijl, opgetrokken in 1771-72 door de Gentse bouwmeester Simoens. Het kostte toen 515 pond groot.

In de voorgevel bemerken wij een nis met het beeld van Vrouw Justitia en de timpan is versierd met het in steen gebeitelde wapen van Assenede, vervaardigd door een andere Gentenaar, Dominicus

Cruyt. Dit wapen stelt een fiere gouden leeuw op zwarte grond voor, met de Oostenrijkse dubbele keizerlijke arend in de rechterklauw geheven. Zoals een gedenkplaat in de trapzaal het aangeeft, werd dit Gemeentehuis hersteld en inwendig verbouwd onder de jongste oorlog (1942).

* * *

Van de plaatsnaam Assenede bleven geen uitzonderlijk vroege vermeldingen bewaard; het archief van de Sint-Pietersabdij te Gent geeft «Hasneth» in 1120. M. Gysseling verklaart die naam als een afleiding op -ipja van astan, asta, ast, in de betekenis van tak, twijg, es, in elk geval een bosnaam en Germaanse verzamelnaam.

Verder vinden wij nog de schrijfwijzen :

Hasnetha, in 1135, Fonds Affligem, Stadsarchief te Antwerpen ;
Hasnetha, in 1199, Archief Abdij van Dendermonde ; en Alg. Rijksarchief Brussel, archives ecclésiastiques, 4608/35 (1) ;

Hasneda, in 1187, Archives Communales de Metz, II, 252/1 ;

Hasnede, in 1190, Alg. Rijksarch. Brussel, archives ecclés., 7013/52 ;

Hasnede, in 1218, Sint-Baafsabdij, Gent ;

Haxenede, in 1222, Vaucelles, Nieuwenbosse, Gent ;

Hasnede, in 1223 en 1224, Archief Nieuwenbosse, Gent.

De meeste stukken van latere tijd, zeker vanaf de 14e eeuw, spellen «Assenede» zoals tegenwoordig (Cfr. M. Gysseling : Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, vóór 1226 ; 1960, deel I, blz. 75 e.a.).

De keure, reeds door Filips van de Elzas aan het Ambacht toegestaan, werd in 1242 door Graaf Thomas en zijn echtgenote Joanna van Konstantinopel opnieuw bevestigd. De volledige tekst daarvan komt onder meer voor in De Potter/Broeckaert : Geschiedenis der gemeente Assenede, blz. 59-57.

5. — Oud huisje, Markt, 25.

Foto R. Tondat, Eeklo, 1966.

Dit kleine, oude huisje, Markt, 25, eigendom van Romaan De Waele en Kinderen, werd in 1969 gesloopt. Het bovendeel dateerde van het einde der 18e eeuw, doch de stoel van het gebouwtje was veel ouder. Men ziet het duidelijk aan het langwerpige, platte formaat van de bakstenen der plint (foto). Het omgebogen en mogelijk herbruikt anker, uiterst rechts, zou eenmaal het cijfer 5 kunnen voorgesteld hebben.

7. — *Een van de schilderachtige achterstraatjes, bij de kerk, 1946.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Nabij de Markt treft men dit zeer artistiek en stemmig straatje aan, eigenlijk maar een steegje, met kleine witgekalkte huizekens en de stugge, monumentale kerktoeren als achtergrond.

Het beeld doet ons denken aan de begijnhofslopjes van Brugge en Lier. Ook Assenede bezat eenmaal een begijnhof en hospitaal, waarvan reeds melding gemaakt wordt in 1534. Een akte van 1476

geeft aan de Zusters de naam van reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus en aan het gesticht de titel van O. L. Vrouw-van Nazareth. Het vroegere begijnhof, nadien klooster, was in 1614 nog haver- en penningrenten verschuldigd aan de Grafelijke Spijker te Gent en aan de Brieven van Aalter; het stond in de Kloosterstraat en had in zijn bezittingen enorm veel te lijden vanwege de overstromingen en de plunderingen in de Geuzentijd.

De Zusters van de Kindsheid Jesu kwamen pas te Assenede aan in 1880, volop midden de schoolstrijd. Zij verzorgen er echter niet enkel het onderwijs, want aan het Klooster zijn nu ook verbonden : een kliniek, een materniteit en een tehuis voor bejaarden.

8. — Op de Markt, omstreeks 1900.

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Deze foto werd genomen vlak bij het Gemeentehuis. De grote heer met buishoed, op de verhoogde dorpel, is de toenmalige burgemeester van Assenede.

9. — *De Markt, vóór 1911.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Er is sindsdien heel wat veranderd aan dit stemmige beeld, zonder schreeuwerige reclames, verkeersborden, elektriciteitspalen, enz... Op de plaats van het hoekhuis, rechts op de foto, zou eenmaal het vroegere schepenhuis gestaan hebben. Binnen in deze huidige woning is er nog een merkwaardige, oude schouw.

10. — *De Trieststraat, vóór 1911.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

De plaat vertoont ons rechts de verdwenen schoolgebouwen en links de brievenbesteller, toen die nog met een gaanstok op ronde was en toen het ontvangen van een brief nog een «gebeurtenis» was. Wij krijgen hier eveneens een duidelijk beeld van de beruchte «kinderkoppen», de erbarmelijke bestrating van «Arm Vlaanderen» rond de eeuwwisseling en vaak nog lang daarna.

11. — *Beeld van de Weststraat genomen in de richting van de Markt, omstreeks 1900.*

Prentkaart uit de verzameling van R. Tondat.

Zeer oude stadjes vertonen in hun aanleg vaak de loop van straten naar de marktplaats toe, van uit de vier windrichtingen ; littekens van deze structuur bleven dikwijls ook nog bewaard in hun toponiemen. Zo bv. : Ooststraat en Zuidstraat te Roeselare ; Noordstraat en Westeindeken te Maldegem ; Noordstraat en Weststraat te Boekhoute ; Zuidstraat te Kaprijke en Weststraat te Sleidinge en te Assenede.

In september 1950 is men op enkele overblijfselen gestuit van de haven van Assenede.

Bij graafwerken voor de riolering legde men in de Weststraat, dus in de kom van de gemeente, vier meerpalen bloot, waaraan de vissersschepen vroeger aanlegden ; ook oud vlechtwerk werd daar teruggevonden.

12. — *De Weststraat, vóór 1911.*

Prentkaart uit de verzameling van R. Tondat.

Foto genomen nabij het Diederikplein. De mooie oude huizen rechts zijn sindsdien gesloopt.

Het eerste huis rechts was de oude smis van Cam. Van Vooren en het groot huis daarnaast de herberg «Den Appel», reeds vermeld in 1702.

«De Prins Cardinael», bij het Gemeentehuis, bestond al in 1663.

Assenede — Weststraat

13. — *De Weststraat, in 1911.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Deze opname werd gemaakt een vijftigtal meter verder de straat in, naar de Markt toe. In de achtergrond bemerkt men nog net de pomp van het Diederikplein.

14. — *Pomp, Diederikplein.*

Foto R. Tondat, 1966.

Deze openbare waterpomp dateert blijkbaar uit de Franse tijd, aanvang van de 19e eeuw. In de volkrijke buurten beschikte immers lang niet iedereen over een bronput.

Het Diederikplein ontleent zijn naam aan Dirk van Assenede, schrijver van «*Floris ende Blancefloer*» (1515). De plaats noemde

vroeger de «Verckensplaats» en wordt in de volksmond nog vaak de «Zwijnsmarkt» geheten.

De naam «Diederik van Assenede» is zeer populair binnen de gemeente. De Groeningefeesten, met Diederik van Assenede, op 29 juni 1913, zijn bekend gebleven. De Koninklijke Zang- en Muziekmaatschappij «Diederik van Assenede» werd in feite opgericht de 16 oktober 1864 en haar reglement aangenomen op 8 januari 1865, zodat de fanfare terecht haar honderdjarig bestaan vierde in 1965.

De Assenedse Rederijkerskamer «Leerzuchte en Redenkonst minnende IJveraers» wordt voor de eerste maal vernoemd in 1769.

Toen vertoonde zij, tot dertienmaal toe, het treurspel «d'Afgunstige zielvercoopende kinderen van Jacob, ofte d'uytgevrochte broederlycke nydigheyt tegen den onnooselen Joseph... onder de regeeringe van den coning van Pharao». De opvoeringen, «verrykt met schoone decoratien, vertooningen, gezang en balletten», onder leiding van de onderwijzer P. F. Rodrigues, begonnen de zondag, na de vespers van één uur, en waren vóór zes uur 's avonds ten einde. Men speelde op het hof van de herberg Sint-Sebastiaan, in de toen «onlangs nieuw gestichte Rethoricakamer» (De Potter/Broeckaert).

De opbrengst van de vertoningen was volledig bestemd voor de kerk van Assenede, zoals het «Argument» ons meedeelt :

Nu al 't profyt van dit thooneel,
Dient voor de kerck geheel ;
Doet elck dan jongstig werck
Hier voor 't cieraet der kerck.

In 1777 verwierf de Rederijkerskamer van Assenede de tweede prijs te Geraardsbergen, in een groot toernooi, en bekwam een gouden medalje en twee zilveren kandelaars.

In 1783 speelden de rederijkers in de herberg Sint-Arnout, wijk Nieuwburg, doch in 1784 opnieuw in «Het Hof van St-Sebastiaen».

Assenede — De Zwijnsmarkt.
La Petite Place.

16964 — Ad. Masu, Photogr., Assenede.

15. — De Zwijnsmarkt of Diederikplein, vóór 1911.

Prentkaart uit de verzameling van Luc Stockman.

In 1589 wordt er te Assenede ook een «Corenmerct» vermeld, evenals in 1426. De plaats bezat immers eeuwenlang een belangrijke markthandel, bij keure vastgelegd. Daaromtrent bestaan er heel wat wettelijke verordeningen, o.a. die van 26 februari 1635 :

«Niemant en sal hem vervoorderen op de maert l'Assenede eenich voorcoop te doene van eenighe goederen van granen, hart of morwe, ront of plat saet, hoedanich dat sy, van andere goederen ende waeren, als garen, vlas, polgerye, voghelrye ende andere dierghe-lycke etelycke waeren, als eyeren ende boter, gheen uutghesteken nochte ghereserveert, ten sy ter behoerlicke maert, te weten van het Ballyncstraetjen achter het Gauden Hooft, totten greppen van het straetjen loopende naer het Clooster van Assenede, te weten tsonerdaechs ten acht huere, ende tswinterdaechs ten neghen huere, op verbeurte van goederen ofte waeren, ende te vallen in de boete van vier pond par. telcker reyse...»

16. — *De Kasteelstraat, vóór 1914.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Deze straat ontleent haar naam aan het verdwenen kasteel van Assenede. Een ander oud kasteel stond eertijds in de Dijkstraat vandaar de huidige benaming «Kasteeldijkstraat».

Het kasteel van de erfelijke schouten van Assenede-ambacht stond in de Kasteeldreef en ging ten onder in de beroerten van de 16e eeuw. De beruchte Ryhove, uit Gent, liet het in 1584 openbaar verkopen, met verplichting voor de nieuwe eigenaar het onmiddellijk te slopen. Dit kasteel was voorzien van wallen, bruggen en een neerhof; enkel dit laatste bestond nog in 1627.

Niettemin is er nu nog altijd een kasteel van jongere datum in de huidige Kasteelstraat; de hovingen ervan bemerkt men op de linkerkant van bovenstaande foto.

17. — *Kapel op de Grave Jansdijk.*

Foto R. Tondat, 1969.

De kapel op de Grave Jansdijk, toegewijd aan O. L. Vrouw en in barokke stijl, werd opgericht in 1775. Zij schijnt echter een oudere vervangen te hebben. Frans de Boes schonk 2000 bakstenen en een vrijwillige intekening bracht 149 gulden 4 stuivers op, voor de bouw van deze kapel.

In de volksmond heet het dat een Mariabeeld in het water geworpen was en daar bij de dijk opgevist werd; dit zou de aanleiding geweest zijn tot het oprichten van dit heiligdom.

18. — *Op de Grave Jansdijk, noordelijk van het centrum, circa 1920.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove, Knesselare.

Deze foto werd genomen op de dijk, in de richting van oost naar west. De weg op het voorplan komt van de wijk Staak en loopt rechts naar het Holleken, links (op de Grave Jansdijk) naar De Kapelle. Er was toen nog geen elektriciteit te Assenede.

19. — *Op de Grave Jansdijk, noordelijk van het centrum, omstreeks 1928.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove, Knesselare.

De foto werd genomen op dezelfde plaats als de voorgaande, doch in de andere richting, dus van west naar oost. De baan komt van De Kapelle op de Grave Jansdijk en loopt rechtdoor naar de wijk Staak. Voorbij de eerste huizen rechts slaat de weg af, in de richting van het centrum en de kerk. Hier bemerkt men reeds de elektrische leidingen.

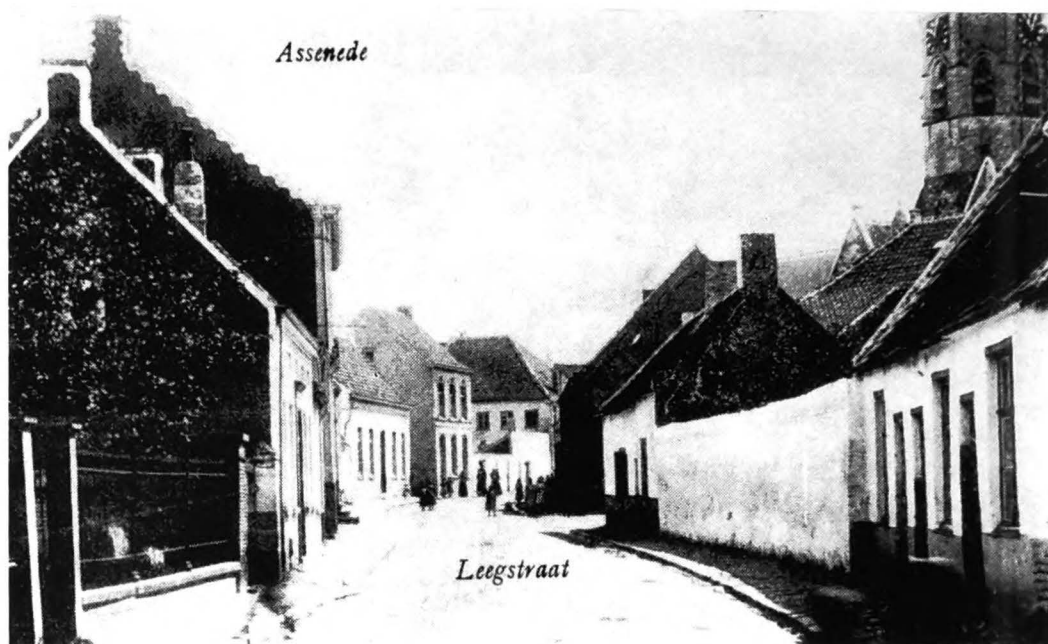

20. — *De Leegstraat, omstreeks 1920.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Een beeld van het begin van de Leegstraat, met de kerk in de vooroorlogse toestand en de verdwenen patronaatzaal, die noodkerk was na de brandramp in 1944.

Die patronaatzaal werd in december 1951 volledig gesloopt.

21. — *De Leegstraat, circa 1906.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Deze oude foto geeft rechts nog een paar van de kleine, witte huisjes, zoals er veel voorkwamen in de smalle straatjes bij de kerk en waarin arbeidend Vlaanderen, met zijn grote gezinnen, eertijds leefde.

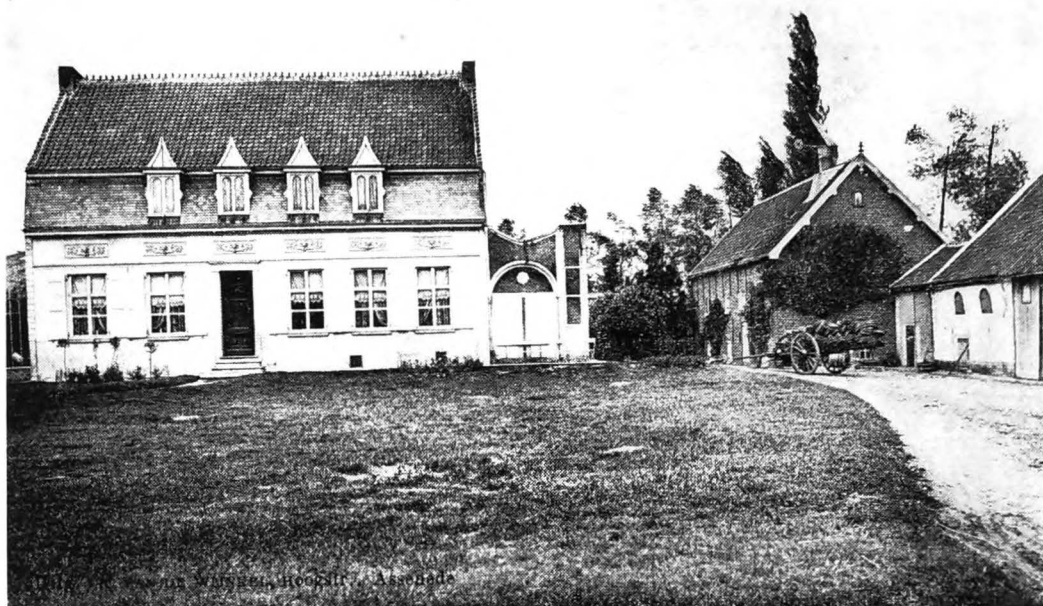

22. — *De Leegstraat, vóór 1911.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Een beeld van dezelfde straat, een weinig verder en enkele jaren later. Toen was er reeds gasverlichting te Assenede.

De naam Leegstraat, in tegenstelling met Hoogstraat, wijst op de lage bodemverhevenheid.

25. — *Brouwerij en villa Van Overbeke, 1922.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

In de volksmond werd dit complex genaamd «Het Brouwershof». Bemerkt de speciale bierwagen voor het vervoer van tonnen en vaten.

In de puntgevel van de brouwerij is het karakteristiek muurkapelletje zichtbaar. Gelovig Vlaanderen stelde vooral de bedrijfsgebouwen onder de hoede van de heiligen. Nagenoeg altijd was het een Mariabeeldje, dat men in de nis van dergelijke kapelletjes kon aantreffen.

De villa is volledig gesloopt.

24. — Foto genomen op de Smoutersdijk in 1935.

Uit de verzameling van Christiaan Dierickx, Assenede.

Niets van dit alles bleef bewaard ; gans de aanblik werd gewijzigd bij het aanleggen van de nieuwe weg op deze dijk.

De foto geeft ons volkomen de indruk reproductie van een schilderij te zijn. Hoe schilderachtig inderdaad waren die statige bomenrijen op de dijk, de karresporen, de knotwilgen, het huisje met de houten bergplaats en de zilverglimmende kreek daarachter — alles een oase van landelijke rust en schoonheid.

25. — *Hoeve, De Maalstraat, 2.*

Foto R. Tondat, 1966.

Deze hofstede zou bijna tegelijk anoniem en synoniem kunnen zijn voor alle dorpen van het Meetjesland.

Dit eigendom van Cesar De Vilder dateert van omstreeks 1780, voor wat het oorspronkelijk woonhuis betreft. Het gedeelte rechts (twee vensters) werd evenwel later bijgebouwd. De ramen met de kleine ruitjes zijn vervangen geworden, maar de deur is nog origineel.

Assenede telt nog weinig oude hoeven die ongeschonden bleven. De jongste wereldoorlog en de moderniseringswoede dragen daarvan de schuld.

De «Oudheidkundige Inventaris van Oost-Vlaanderen» vermeldt dat er in 1910, op het gehucht Posthoorn, nog een mooie hofstede met torentje bestond, «waarschijnlijk van de 17e of van de 18e eeuw», doch geeft geen afbeelding ervan.

26. — *Pijlerkapelletje, hoevetoegang, De Maatstraat, 2.*

Foto R. Tondat, 1966.

Behoort bij vorige hoeve, eigendom van Cesar De Vilder. Dit hofkapelletje is klaarblijkend opgebouwd in dezelfde materialen van het oude woonhuis en dagtekent bijgevolg eveneens van circa 1780. Het is van een zeer eenvoudig type en afgedekt met gewone dakpannen.

27. — *Hoeve, Trieststraat, 111.*

Foto R. Tondat, 1966.

Deze mooie hoeve, bezit van Émiel Acke, was oorspronkelijk voorzien van een strobekking. Dit wordt aangetoond door de opstanden van de zijgevelmuren. Het is vooral de platte bovenlijst van het deurportiek die ons toelaat dit gebouw te situeren in de periode 1730 à 1750. Ook hier werden de kleine ruitjes later vervangen. Wanneer men de hoeve binnenkomt, bemerkt men links in de gang nog een kamerdeur met dezelfde omlijsting als de voordeur, doch zij is een weinig kleiner van afmetingen.

De plaatsnaam Triest is zeer oud en wordt reeds vermeld gevonden in 1200. De Triest was eertijds een voornaam leen in Assenede, terwijl de heerlijkheid Nieuwenborg of Nieuwborg omstreeks 1400 in bezit was van Joost Triest en zijn vrouw, Maria van Lovendegem.

28. — *Bakhuys, Valkstraat, 29.*

Foto R. Tondat, 1966.

Dit bakhuys behoort bij de hoeve, bewoond door Joseph Meireson. Het moet gebouwd zijn in de jaren 1780-90 en bezat oorspronkelijk een strodak. Het raampje is nog origineel.

De vlieg- of luchtgaten in de top van de zijgevel wijzen erop dat het zoldertje boven de bakoven nog dienst heeft gedaan als duivenzolder of als droogzolder.

Bakhuizen treft men steeds aan op behoorlijke afstand van de hoofdgebouwen. Deze verwijdering was vaak gegrond op oude verordeningen in verband met brandgevaar.

29. — *Wagenhuis, Valkstraat, 29.*

Foto R. Tondat, 1966.

Is de gemeente Assenede niet rijk meer aan oude hoeven, zij bezit daarentegen nog een prachtige reeks schuren en wagenhuizen met strodak. Bovenstaand wagenhuis, evenals voornoemd ovenbuur, in gebruik bij Joseph Meireson, is grotendeels vervaardigd uit hout en stro en voorzien van een mooi schilddak. Het dateert van vóór 1830.

30. — *Wagenhuis, Valkstraat, 15.*

Foto R. Tondat, 1966.

Dit oude wagenhuis van Edgard Grootaert is eveneens van het schilddaktype en dient gesitueerd vóór 1800. Het bevindt zich in een vrij bouwvallige toestand.

De Valk is de oude benaming van een wijk in het polderland, in het noordoosten van Assenede, nabij de Nederlandse rijksgrens. De noordelijke helft van de huidige gemeente Assenede behoort tot het poldergebied en het zuiden tot het Houtland; de oppervlakte van beide delen is bijna dezelfde; de Grave Jansdijk vormt een scherpe grens tussen beide gedeelten.

Het uitzicht van de Polders is totaal verschillend van het Houtland. Zijn hier, zoals de naam het trouwens aanduidt, houtgewassen talrijk aanwezig, de polders zijn daarentegen gekenmerkt door hun

weidse, uitgestrekte akkers, steeds vochtig gehouden door de vele krekens welke men hier aantreft. De hoeven liggen ver van elkaar verspreid en overtreffen in uitgestrektheid van bedrijf ver de uithatingen van de zandstreek. De bevolking der polders, welke praktisch geheel haar bestaan in de landbouw vindt, is dan ook heel wat minder dicht dan in de meer zuidwaarts gelegen gemeenten van zandig Vlaanderen (R. Blanchard-A. De Hoon).

De Vliet ontstaat bij het centrum, doorloopt de polders en mondt uit te Philippine in de Schelde. De vroegere overstromingen lieten grote krekens na in de noordelijke helft van Assenede : de Rode Geul, de Grote Geul, de Kleine Geul, de Killen, de Vercruyssekreek en het Hollands Gat.

In het poldergebied scheiden vele mindere dijken de vruchtbare gronden, die eertijds op de zee veroverd werden, van elkaar af in binnenpolders, met de volgende benamingen : de Rode Polder, de Sint-Albertspolder, de Bakkerspolder, de Pennemanspolder, de Sint-Andriespolder, de Mariapolder, de Nicasiuspolder.

«Van de welbeplante dijken op de breede polders starende, en met den geest een drietal eeuwen achteruit ziende, beseft men wat al arbeid, beleid en goud de vorming van dit land heeft gekost. De polders toch zijn eene schepping van onze wakkere, geduldige voorvaders, die altijd goed en leven voor hun zoo nuttig doel veil hadden» (De Potter/Broeckaert, blz. 15).

Gans Assenede-Binnen bevindt zich bij de grens van het poldergebied, aangeleund tegen de zuidzijde van de Grave Jansdijk.

51. — *Wagenhuis, Burgstraat, 5.*

Foto R. Tondat, 1906.

Wagenhuis met dubbel afgeknot schilddak, daterend van 1752 en thans eigendom van Hilaire Verheecke. Het bezit een ruime hooi- of droogzolder. «Ter Nieuwen Burcht» vinden wij vermeld in 1535. — De Gentse jaarregisters van de Keure vernoemen voor Assenede in 1457 een Goed ter Beke, verpacht aan Pieter Sneerc; een Goed te Assenede, in hetzelfde jaar verhuurd aan Willem Stouthals; in 1527 een goed van 26 gemet op de Koedijk; in 1530 een pachtgoed Utenhove van 80 gemet; een hof van 70 gemet, in de Claeyszoonspolder, gepacht door Pieter Hamerlync in 1530; verder nog een Goed te Danckaertseecke (1531, 136 gemet), een Goed ten Triest, een Goed te Muykin (1539) en een Goed te Beckshoek (1533), in de Sint-Nicasiuspolder (Invent. A. De Vos).

52. — *Wagenhuis, Meelstraat, 3.*

Foto R. Tondat, 1966.

Dit ouder model van wagenhuis met schilddak behoort toe aan de Wed. Camiel Van de Walle. Het is voorzien van een hooi- of droogzolder, zeer primitief gebouwd en dateert ongetwijfeld van ver vóór 1800. Ook de overkapping van de zolderdeur is ken- schetsend voor de hoge ouderdom.

— De Potter en Broeckaert vermelden eveneens nog enkele oude pachthoeven te Assenede : het Vrenhof, met 75 gemet cijnsland ; het Goed ten Poele, 52 gemet in het begin van de 17e eeuw ; de Swarte Hoet (1548) ; de Duivekeete, een oude heerlijke woonst ; het Reinhof ; het Stokgoed, Thof tot Vogheldijk (1465), enz...

55. — *Schuur en stallen, Stoepestraat, 13.*

Foto R. Tondat, 1966.

Deze schuur, eigendom van Isidoor Naudts, werd opgericht circa 1820-30. Er zijn sporen van verschillende kleine verbouwingen. Zij bezit een zadeldak in stro, met verhoogde schuurpoort, voor het binnenrijden van geladen wagens.

— Een Goed ter Stoepe werd in 1498 door Jan van den Winde verpacht voor 9 jaar aan Andries de Clerc, tegen volgende voorwaarden : eerste 3 jaar : 3 schell. per bunder ; tweede 3 jaar : 3 schell. 9 gr. per bunder ; laatste 3 jaar : 4 schell. per bunder + 1 zak appelen (winterooft), $\frac{1}{2}$ zak braadperen van twee verschillende bomen en 500 mutsaards (brandhout). Hetzelfde Goed ter Stoepe was in 1508 verpacht aan Cornelis Colpaert.

54. — *Klein wagenhuis en stallen, De Maatstraat, 3.*

Foto R. Tondat, 1966.

Dit landelijk bouwwerk behoort bij de hoeve van Camiel Van Wynsberghe en is een typische combinatie van wagenhuisje, schuur en varkenshokken. Het geheel is veilig afgedekt door een tussen-vorm van schilddak en afgeknot schilddak in stro. Waarschijnlijk dateert het slechts van kort vóór 1850.

De naam De Maatstraat herinnert aan een vroeger, aanzienlijk leengoed «De Maat», samengesteld uit drie hofsteden.

35. — Schuur, Kasteeldijkstraat, 3.

Foto R. Tondat, 1966.

Deze zeer mooie, doch bouwvallige schuur van Frans Perneel is nu afgebrand. Zij was van het type met dubbel afgeknot schilddak, gebouwd in het begin van de 18e eeuw. Het lage dak met de verhoogde schuurpoort gaven aan het geheel een sfeer van warme geborgenheid.

56. — *Wagenhuis, Kasteeldijkstraat, 16.*

Foto R. Tondat, 1966.

Dit jongere wagenhuis van Andreas Ryckaert kon gerangschikt worden bij de tentdaken. Het zou sedert het nemen van deze foto, drie jaar geleden, gans verbouwd zijn.

37. — *Schuur en stallen, Kasteeldijkstraat, 18.*

Foto R. Tondat, 1966.

Eigendom van Georges De Neve. Het gebouw, voorzien van een afgeknot schilddak in strobedekking, is vrij recent en werd herhaaldelijk verbouwd. Vermoedelijk is het rechtse gedeelte op de foto nog het oudste.

38. — *Schuur, Kapellestraat, 73.*

Foto R. Tondat, 1966.

Deze schuur, eigendom van Robert Stockman en nu gans verbouwd, bezat in 1966 nog een overdek van een zeer eigenaardig type. Dit overdek, hoewel vrij recent, was volledig verankerd in het dakgebint.

Onze zegsman te Assenede noemde deze zijdelingse, naar buiten uitstekende overkapping «een pardijs». Zelf hadden wij ooit nog gehoord over een «paradijsdeure» (vgl. G. Gezelle, *Loquela*)..

59. — Schuur, Gezustersstraat, 4.

Foto R. Tondat, 1966.

Deze prachtige schuur, in gebruik bij Maurice Chys, werd in 1969 gesloopt. Het gedeelte rechts, met afgeknot schilddak, open wagenhuis en verhoogde poort, was het oudste, daterend van omstreeks 1730-40. De bijgebouwde stallen waren van jongere datum.

40. — *Polderlandschap te Assenede, met herder en kudde, 1946.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Tot vóór enkele jaren kon men, langs de stille veldwegels die door de met struikgewas omzoomde akkers lopen, nog een schaapherder met zijn kudde ontmoeten. De schapenfokkerij is vanaf de middeleeuwen sterk verspreid geweest in het ambacht zodanig dat zelfs daardoor veel schade aangericht en de bodem niet steeds intensief in waarde werd gesteld. Vanaf de 17e eeuw werd daartegen gereageerd en heeft men het houden van schapen fel beknot. Op 28 december 1638 verbood de gemeenteraad van Assenede het houden van schapen aan al wie geen dertig gemet grond bewerkte en bezaaide. Wie de vereiste dertig gemet bezat, mocht gaan tot vijftig schapen; wie vijftig of meer gemet gebruikte, mocht tot honderd schapen houden.

41. — De Hoogstraat, in de richting van de kerk, vóór 1911.

Prentkaart uit de verzameling van de Vrije Gesubsid. Meisjes-school te Assenede.

Zeer typisch is hier het dorpswinkeltje met uithangbord, rechts op de foto, tegenover de herenhuizen links.

Gans de buurt — jong en oud — stroomde samen voor deze opname, waaruit blijkt hoe zeldzaam het fotograferen toen nog was in onze landelijke dorpen.

42 — Het Holleken, omstreeks 1920.

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

De wijk, vlak bij de Nederlandse grens, zou zijn naam ontleen aan een lang verdwenen herberg «t Boerenhol»; vandaar het kleinwoord «Tolleken» of het «Holleken». De weg rechts komt van de wijk de Valk en loopt links naar Nederland, richting Philippine.

Op de foto vertonen de gebouwen nog duidelijk de sporen van de beschieting in 1918. Vlak achter deze huizen liep, onder de eerste wereldoorlog, de elektrische draadversperring, waarop de dood ronkte.

Rechts op de foto bemerkt men nog de oude sluis.

45. — *De Sint-Albertusmolen op het Holleken.*

Foto uit «Molens in Oostvlaanderen», II.

Men telde in 1940 vier molens te Assenede : een op de Hil, aan de zuidzijde van het dorp ; een op het «Noordhende» (de latere Hendekenstraat) ; een in de Watergang en een in de Moerstraat. In 1873 waren er zeven molens : een in de Sint-Albertspolder ; een te Nieuwburg ; drie op de wijk het Meuleken ; een op de Triest en een ten zuiden van het dorp. Al deze molens zijn nu gesloopt.

Deze mooie houten korenwindmolen stond op het Holleken en bestond reeds bij het aanleggen van het kadaster in 1845. Hij behoorde dan toe aan Marin De Neve, molenaar te Assenede, kwam

in 1860 door verkoop aan Charles-Lodewijk Vande Moere en viel bij erfenis aan de weduwe en kinderen ten deel in 1874. De latere bezitters waren : Pieter en Jan Vande Moere (1895) ; Pieter Vande Moere-Van Hamme (1901) ; Emiel Bracke-Van Hamme (naakte eigendom, 1928) ; Petrus Vande Moere-Van Hamme (verkoop 1958), maalter te Assenede, en Emiel-Lucien Baecke-Van Hamme (schenking 1944). In 1955 volgde de totale afbraak van deze molen. Het kadasterarchief noemde hem «Molen Sint-Hubert», doch het was de «Sint-Albertusmolen».

De vrijheerlijkheid St-Albert werd pas ingericht onder de regering van Albrecht en Isabella, in 1612-14 ; haar gebied bestond uit de bedijkte schorren, de nieuwe gronden, aanslibbingen en aanwassen van de St-Jansschorre in het Assenedse, tussen Sas van Gent en het fort van Philippine.

Het octrooi tot inrichting van de heerlijkheid St-Albert (9 nov. 1610) stipuleert dat de helft van de gronden, door bedijking gewonnen, aan genoemde aartshertogen blijven zou. De bedijkers bekwamen de andere helft. Het herwonnen land dat aan de aartshertogen toekwam zou gedurende de eerste acht jaar vrij blijven van alle kosten voor het onderhoud van dijken en sluizen en van eventuele herbedijking.

De bedijkers waren ook gehouden de helft van de vruchten, jaarlijks op de schorren geteeld, benevens de vis, vogels, koeien, schapen, enz., aan de aartshertogen af te staan, totdat die schorren groot genoeg zouden zijn, om ook te kunnen bepolderd worden. Daarentegen bekwamen zij voor zichzelf en voor hun opvolgers het recht op de «vrye vogelderye, visscherye ende recht van wint ofte multer inde selve (hun) helft, midts by hemlieden betaelende voor coninx recht ses guldens van elcken meulen, daer op te rechten, voor elck jaer...» (Polderarchief van Assenede).

Ongetwijfeld liggen dit octrooi en deze tekst aan de basis van het oprichten van deze Sint-Albertusmolen.

44. — *De Sint-Albertusmolen en omgeving, voor 1928.*

Prentkaart uit de verzameling van de Vrije Gesubsid. Meisjes-school te Assenede.

Hier was de molen nog volop in werking, midden de mooie, landelijke omgeving van de Sint-Albertspolder.

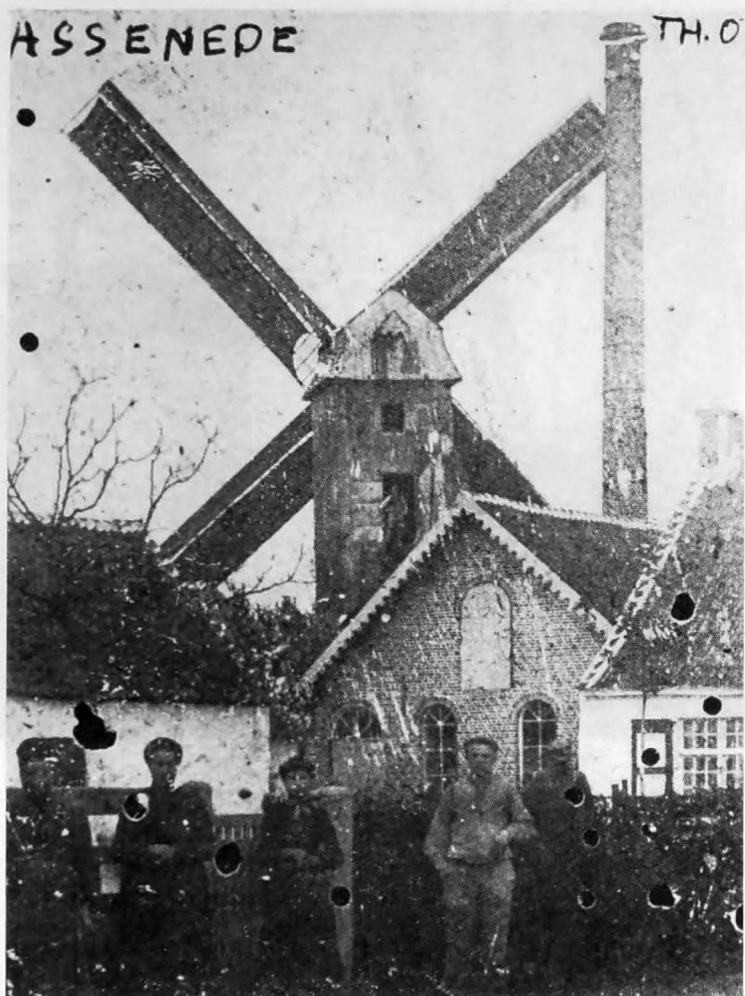
De vrijheerlijkheid van Sint-Albertspolder was zeer belangrijk en bezat de justitie in alle graden. Zij besloeg een uitgestrektheid van 3.073 gemet 239 roeden, waarvan in 1648 1.599 gemet op Staatse bodem en de overige onder het gebied van de Spaanse koning lagen. Bijna de helft van de Sint-Albertspolder kwam aldus, door de ongelukkige limietscheiding van 1648 in Nederland te liggen. De heerlijkheid behoorde toen aan Marten Praet, vicaris-generaal en deken van Sinte-Goedele te Brussel, later bisschop van Ieper, daarna bij erfenis aan Catharina Praet.

45. — *De molen van het Holleken, omstreeks 1948.*

Prentkaart uit de verzameling van de Vrije Gesubsid. Meisjes-school te Assenede.

De molen komt hier voor in vervallen toestand, slechts enkele jaren vóór de sloop. Het is nogmaals de zogenaamde «Sint-Albertusmolen», in het Molenstraatje.

46. — Korenwindmolen Lybaert, Hendekenstraat, 1, vóór 1914.

Foto uit de verzameling van A. Ryserhove.

Op 20 augustus 1811 was deze molen reeds in werking op het gehucht Nieuwburg, Hendekenstraat, 1. In 1845 in bezit van Pieter Dupont, molenaar te Assenede, kwam hij in 1866 door verkoop in handen van Virginie, Vitalie, Nathalie, Pelagie, August en Charles Dupont, in 1899 aan de erfgenamen. Theofiel Ottevaere-Van de Velde kocht de molen in 1907; vandaar de letters «Th. O.» in de rechterbovenhoek van onze foto.

Aangekocht in 1917 door Edmond-Domien-Cyriel Lybaert en in 1919 door Victor Lybaert-Timmerman, laatste mulder op deze molen, volgde totale afbraak in 1923.

47. — Stenen korenwindmolen Braet, Dorp, vóór 1910.

Foto uit «Molens in Oostvlaanderen», II.

Nabij het Dorp, naast de spoorweg, verrees tot in 1931 een witte, stenen korenwindmolen. Hij behoorde oorspronkelijk aan Jacobus Bernard Braet, molenaar te Assenede, en in 1883 aan zijn kinderen. Victoria Braet werd eigenares door erfenis in 1891. Twee jaar later verkocht zij de molen aan Leander Cornelis-Haes, mulder, die de zaak uitbreidde en door plaatsing van een benzinemotor in 1912 de molen tot mechanische korenwindmolen omvormde. In 1920 werd het bedrijf door verkoop eigendom van Triphon-Prudent Hautekeete, handelaar, en in 1922 op dezelfde wijze van Victor De Sutter-Van de Steene, in 1927 van zijn weduwe en erfgenamen. De molen werd totaal gesloopt in 1931.

48. — *Stenen korenwindmolen Neyt, vóór 1914.*

Foto uit «Molens in Oostvlaanderen», II.

Ook deze stenen korenwind- en stoommolen, op de Kraaienakker, bestond reeds bij het aanleggen van het kadaster. In 1845 behoorde hij toe aan Jacob-Frans en Pieter Neyt, molenaars te Assenede. Hij is steeds in het bezit van de familie Neyt gebleven. In 1902 plaatste men een stoommachine, doch ook de korenwindmolen bleef nog in werking, zodat er, op het verdeelde perceel, feitelijk twee muldersbedrijven werkzaam waren.

De windmolen werd in 1923 gedeeltelijk afgebroken en omgevormd tot een gewoon landgebouw. In 1918 brak men de stoommachine uit. De maalderij zelf werd in 1948 vergroot en omgebouwd tot garage en woonplaats.

Twee andere oude, houten korenwindmolens te Assenede werden beide gesloopt in 1909 : de «Overdijkmolen» van Karel Cornelis in het Dorp, reeds onttakeld in 1908 en een «korenmolen met roskot», eertijds gebouwd door de brouwersfamilie Pussemier, wijk Vrynhof, in 1879 verkocht aan Lodewijk Waelpuut, in 1901 aan Edmond Lippens, molenaar te IJzendijke, en in 1902 aan Pieter De Vleeschauwer-De Weweire, landbouwer te Assenede, die de molen zeven jaar later zou afbreken.

a)

b)

c)

19. — *Versierde rolluikkasten* : a) *Leegstraat, 8.*
 b) *Weststraat, 52.*
 c) *Weststraat, 8.*

Foto's R. Tondat, 1966.

Het aanwenden van versierde rolluikkasten zou ontstaan zijn in Duitsland en Frankrijk. Het werd hier reeds overgenomen van vóór 1914. Dit gebruik kende zijn grootste bloei gedurende de periode 1910 à 1935, om vóór 1950 volledig te verdwijnen. Te Kaprijke telt men nu nog een twintigtal dergelijke specimen, waaronder enkele zeer mooie. De aard en de kwaliteit van de ver-

sieringen hingen natuurlijk af van de vakmanschap van de schrijnwerker of snijder. Het valt bv. op, hoe afbeelding a) het eerder grof werk van een doipstimmerman vertoont, terwijl b) reeds veel zuiverder van lijn en meer uitgediept voorkomt en c) zo prachtig uitgeschelpt en gesculpteerd is, dat men hier van een echte volkskunstenaar kan gewagen.

Hiemee loopt onze rondrit door Assenede ten einde en zijn wij terug in het centrum.

De gemeente telt nu ongeveer 5.550 inwoners (in 1968 : 5.547).

De status animarum van 1675 komt tot volgende totalen :

kommunikanten, circa 14 jaar en ouder :	1298
lichtkinderen, 6/7 à 13/14 jaar :	374
onbekwame kinderen, onder de 7 jaar :	396
Samen :	2068

Ook de bevolking van de heerlijkheid St-Albert is hierin begrepen. Guido Vanlaere, aan wie wij deze getallen ontleenen, geeft voor Assenede volgende benaderende bevolkingscijfers :

jaren 1616-1625 :	1281 inwoners ;
» 1636-1645 :	1525 »
» 1656-1665 :	2156 »
» 1686-1695 :	2042 »
» 1726-1735 :	2224 »
» 1766-1775 :	2481 »

In 1801 telde Assenede 3120 zielen, waaronder 180 ingeschreven behoeftigen. Dit aantal bewoners was in 1846 gestegen tot 4242. De telling van 1866 vertoonde een bevolking van 4321 zielen, verdeeld over 877 gezinnen.

Het aantal huizen dat, volgens Van Maele, in 1854 405 bedroeg, was in 1866 geklommen tot 893, waarvan er toen evenwel 19 onbewoond bleven.

De helft van de bevolking van Assenede was in 1866 nog ongeletterd ; slechts 1078 mannen en 901 vrouwen konden lezen en schrijven.

50. — *De Hoogstraat, circa 1900.*

Prentkaart uit de verzameling van A. Ryserhove.

Stemmig beeld van het oude Assenede, in de tijd toen onze dorpen nog niet gemoderniseerd, «verfraaid» en totaal geëgaliseerd waren. Maar natuurlijk, het leven gaat verder en de vooruitgang kan of mag niet gestuit worden. Wie wil nu nog gehuisvest en gekleed zijn zoals in grootmoeders tijd ?...

51. — Herenhuis, Hoogstraat, 22.

Foto R. Tondat, 1966.

Dit prachtig gebouw, een zogenaamd «pilasterhuis», dagteekent van omstreeks 1780. Het is eigendom van Jozef De Smet, Kasteelstraat. Met trapgevels, kroonlijst en volutenversiering op de drie kapitelen bleef het volledig gaaf bewaard.

52. — Deur en -omlijsting, Hoogstraat, 22.

Foto R. Tondat, 1966.

Ook de prachtige ingangsdeur van voorgaand herenhuis, met haar rijke versiering en zeer sobere omlijsting, is wellicht onverminkt oorspronkelijk gebleven.

Achter zulke deuren en in dergelijke patriciërswohnungen hebben eertijds de gebieders gehuisd, de machtigen, die praktisch alle zeg-

genschap en rechtspraak bezaten, over de «Stede en Ambachte van Assenede» in een wereld die wij ons thans maar moeilijk meer kunnen indenken en voorstellen. De gewone werkende mensen en de armen hebben niet zoveel sporen nagelaten. Doch hun geest waart nog rond de pittoreske hoeven, de kleine landelijke huisjes, de zilveren kreken, met riet en struikgewas omzoomd en over de weidsheid van de vlakte. Hun lied hangt over de Assenedepolder en in de forse boomparitijen op de binnendijken; het herinnert ons aan de vele, voorbije zorgen en kommer, toen de mens van de lage landen, uit levensnood, hier nog met uiterst beperkte middelen een gigantische strijd voerde tegen de golven, zijn oude erfvijanden. Hulde en dank aan onze voorouders die in de eeuwigheid zijn opgegaan, maar niet zonder ook die strijd gewonnen te hebben! Het waren de boer en de onbekende werkman, die steeds opnieuw herbeginnend, met de steun van monniken en grote abdijen, het zo bekoorlijke Assenede eenmaal voor ons op de zee veroverden.

Alfons RYSERHOVE

Romano TONDAT

Wie meer historische bijzonderheden verlangt, kan deze vinden in :

- F. de Potter / J. Broeckaert : Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen, tweede reeks, Arrondissement Eekloo, eerste deel : Geschiedenis der gemeente Assenede, 235 blz., Gent, 1873.
- Kultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen, Gent, deel 1961-II (molens in Oost-Vl. arrond. Gent-Eeklo).
- Prov. Comiteit van Monumenten : Oudheidkundige Inventaris van Oost-Vlaanderen, vierde aflevering, blz. 1-8, Gent, 1911 : Assenede, door Adolf De Ceuleneer : met 7 afbeeldingen.
- Guus Cocquyt : Assenede, een Paradijs van Rust en landelijke Schoonheid, in «Oost-Vlaanderen», orgaan van de Fed. voor Toerisme in Oost-Vl., 9e jaarg., nr. 6, 1960, blz. 126-130 : met twee foto's.
- Lic. Omer Pauwels : Sociaal-economische geschiedenis van het Ambacht Assenede tijdens de Tachtigjarige Oorlog, XXIV-117 blz., gestencilde thesis (Verhandelingen Leuven, 1958).
- Almanak der Diedericks : jaarboekje der maatschappij Diederik van Assenede : Gent, J. van Doosselaere, 1869-72, 4 jaarg.
- H. Coppejans-Desmedt : Inventaris van het Archief van de Heerlijkheid en van de Polder van St. Albert, Rijksarchief Gent.
- Guido Vanlaere : De demografische evolutie in Assenede, Bassevelde, Boekhoute, Ertvelde, Oosteecklo en Watervliet gedurende de 17e en 18e eeuwen : in : Handelingen der Mij v. Geschied., Gent, 1961, nieuwe reeks, deel XV, blz. 49-105.
- (Serrure C.) : Diederik van Assenede, Verschenen in «Vaderlandsch museum», deel 2, 1858, blz. 333-347 (13e eeuw).
- Feller J. : Astanetum. In «Belgisch tijdschrift voor philologie en geschiedenis», jaarg. 1, 1922, blz. 41-49.
- Art. Dumez : 100 Jaar Diederiks, 1865-1965. Assenede, Reclamebrochure met veel historische en heemkundige nota's. Drukk. A. Geers, Oostakker, 1965.
- Bull. van het comiteit der provincie Oost-Vlaanderen... voor monumenten en landschappen - Assenede. Restauration de l'église. Deel 4, (1912), blz. 179-181.
- De justitie in Vlaanderen gedurende de middeleeuwen : het preventief gevang. In «De Vlaamsche wacht», jaarg. 7, 1884, blz. 29.
- Schoorman R. : Seigneurie de Loone. In «Bull. der maatsch. van geschied- en oudheidkunde te Gent», jaarg. 20, 1912, blz. 303.
- De Smet Marc : Sociografische schets van enkele aspecten van het leefklimaat te Assenede, sept. 1969, 93 blz. (gestencild).
- In «Zondagsvriend» : Assenede. Jaarg. 7, 1936, blz. 4-5, met illustr.
- A. G. : Spreekoefeningen. In «t Daghet in den oosten», jaarg. 6, 1890, blz. 111.
- Mortier S. : Verslag. In «Memoriael administratif» van Oost-Vl., Gent, jaarg. 1906.

- O. Lippens : Voorhistorische vondsten in het Meetjesland, in «Appeltjes van het Meetjesl.», III, 1951.
- N. Kerckhaert : Het Ambacht Bockhoute, idem, IV, 1952.
- N. Kerckhaert : De inval van Maurits van Nassau in het Meetjesland op 21 juni 1600, idem, V, 1953.
- N. Kerckhaert : De heresie in het Meetjesland tijdens de eerste helft der XVIIe eeuw, idem, VI, 1954.
- W. Prevenier : Stads- en Kasselrijrekeningen als bronnen voor lokale geschiedenis. De oudste rekening van het stadje Biervliet. De oudste rekening van het ambacht Assenede. In «Appeltjes van het Meetjesl.», X, 1959.
- J. Wolf : Deutsche Märchen und Sagen, Leipzig, 1845, 607 blz., met platen : zie blz. 221-222, 254-255, 259-260, 497, 518.
- L. Cousin : Le monastère de Steneland : étude sur le nom actuel des communes où ce monastère et ses nombreux domaines étaient situés. In «Mémoires de la société dunkerquoise», deel 15, 1870, Duinkerken (Fr.), blz. 277-335, en in «Annales de la société dunkerquoise pour l'enseignement», deel 26, 1870, blz. 873-932, met kaart.
- H. Hosdey : La monastique belge sous l'anc. régime : répertoire historico-bibliographique de tous les monastères ayant existé en Belgique avant le 19e siècle (slechts afgewerkt tot «Audenarde»). Verschenen in «Messager des sciences historiques de Belgique», jaarg. 1895, blz. 148.
- X. X. : Gesticht der Zusters Kindsheid Jesu te Assenede. Een internationaal rustoord voor ouden van dagen. In het dagblad «De Stem», (Zeeland, Ned.), donderdag 4 maart 1954.
- B. Lindekens : Met pen en camera door stad en dorp : Een oude haven en een nieuw Karnavalfeest te Assenede. In «Het Rijk der Vrouw», jaarg. 1958, blz. 38-39-49-62, met 9 foto's.
- B. D(e) K(eyzer) : Ommereis doorheen de kerkrekeningen van Oost-Vlaanderen, in «Schalmei», jaarg. 5, 1950, blz. 43-45 (Orgel).
- J. Vols : (Boerenkrijg) in «Ons Heem», jaarg. 7, 1949, blz. 105-106.
- J. Lindemans : De etymologie van Assenede, Assent, Astene. Feestboek van de Wijer, deel 1, blz. 155-169, Leuven (1948 ?).
- Lic. Omer Pauwels : Verschillende bijdragen over Assenede in de «Sint Laurensklok», driemaandel. tijdschr. v. d. oudleerl. der Broeders v. Liefde, Zelzate, jaarg. 35-42, 1962-1969.
- De Vos A. : Krijgsverrichtingen in en om Zuid-Meetjesland tijdens de laatste fase van de 80-jarige oorlog (1621-1648). - Appeltjes van het Meetjesl., nr. 8, 1957, blz. 127-153.
- De Vos A. : Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure, 2 delen, Gent, 1958-60.
- Walters J. : Geschiedenis der Zusters van de Bijloke te Gent : 2 delen, Gent, 1929.
- Prof. Dr. A. Verhulst : Het landschap in Vlaanderen, Antwerpen, 1963.
- Dr. M.K.E. Gottschalck : Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen : 2 delen, Van Gorcum, Assen, 1955-58.

KRONIEK

VERGADERINGEN TIJDENS HET WERKJAAR 1968-1969

27 oktober 1968. — Op de openingsvergadering van het werkjaar 1968-1969 schetste lic. Willy Buntinx ons het ontstaan en de betekenis van het Transport van Vlaanderen. Het transport is een laat gevolg van de slag der gulden sporen : het ontstond in de jaren 1521-1525 om de inning van een grondrente van 10.000 lb. een gevolg van de vrede van Alhis-sur-Orge, mogelijk te maken. Het is een repartitielijst over de steden en kasschijen om ieders aandeel te kunnen bepalen in die som van 10.000 lb. Dit Transport bleek echter een goede basis te zijn voor het heffen van andere belastingen zodat het Transport van Vlaanderen een blijvende fiskale betekenis heeft gekregen.

In 1408 wordt een repartitielijst per kasselrij opgemaakt : het particulier transport. In 1517 volgt dan nog een herziening van het Transport om die lijst aan de gewijzigde economische omstandigheden aan te passen. Uit zijn voordracht, die een samenvatting was van zijn licentiaatsverhandeling blijkt dat de spreker de voornaamste problemen betreffende het Transport van Vlaanderen reeds heeft opgelost. Wel blijven er nog enkele detailvraagstukken onbeantwoord, o.m. in verband met de stad Eeklo. De keure van Eeklo verschijnt slechts in 1517 voor het eerst in de repartitielijst, terwijl de rekeningen van het Sint Janshospitaal uit Brugge reeds in 1370 uitgaven van «transporte in Eeclo» vermelden. Volgens de lijst van 1517 betaalden Adegem, Oost-Eeklo, een deel van Sint Laureins en Eeklo een gemeenschappelijke bijdrage. Lembeke daarentegen betaalde afzonderlijk ! We hopen dat onze spreker in zijn doctoraal proefschrift daarop een antwoord zal weten te vinden.

8 december 1968 — Ons medelid, meester De Vogelaere uit Strobrugge-Maldegem leidde ons door «oud Maldegem» met behulp van dia's van oude prentbriefkaarten. Het was een reportage van Maldegem van rond de eeuwwisseling. Het gemeenteplein met de sfeervolle linde, de straten met de patricierswoningen, de oude gezellige stamminees, de boeren-

huizen, de molens, het oude schepenhuis en de kerk defileerden één voor één voorbij. Daarbij werd de belangrijke rol van Victor De Lille onderstreept voor het behoud van de kerk en werd zijn kulturele actie in herinnering gebracht door de Duimpjesuitgaven en het verspreiden van zijn door heel Vlaanderen bekend weekblad «'t Getrouwe Maldegem».

Maldegem was ook toen al berucht door zijn stormachtige gemeenteraadszittingen : zo de ouden zongen, zo piepen de jongen !

Die voordracht sluit zeer goed aan bij een bloeiende tak van de heemschut nl. het verzamelen van oude prentbriefkaarten die ons een beeld geven van het uitzicht van de dorpen in het Meetjesland in het begin van deze eeuw. De recente tentoonstellingen te Maldegem, te Kleit en te Eeklo hebben voldoende aangetoond dat de gewone man sterk door dit genre wordt aangetrokken.

Ontvangst van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland te Ertvelde
op zondag 25 augustus 1968.

(Zie verslag hierover in voorgaand Jaarboek)

9 maart 1969 — Maldegem kwam voor de tweede maal aan de beurt dit jaar met een spreekbeurt van Daniel Verstraete over de bewoning te Maldegem in vroeger tijden. Het oudst vermelde gehucht van Maldegem is Vake, gelegen nabij de Ede. Andere reeds vroeg bewoonde plaatsen zijn Resinge, Hallinge en Warhem (= Warme). Te Resinge stond het slot van de machtige heren van Maldegem. Zij verschijnen reeds in de elfde eeuw in de bronnen zodat de heerlijkheid van Maldegem, die Maldegem, Adegem en Sint Laureins omvatte, reeds rond 1100 moet tot stand zijn gekomen. Zij waren ook de erfelijke ontvangers van de brieven van Maldegem. Een andere vroeg bewoonde plek is Hallinx of Hallinge. Vlak daarbij ligt Warme of Warhem. Het hof te Warme en omgeving was een bezitting van de heren van Maldegem. In de tweede helft van de dertiende eeuw was Arnout van Maldegem eigenaar van dit hof. Zijn zoon Arnout, kanunnik van Doornik, zal een groot deel van de gronden rond Warhem en veel renten te Maldegem aan het Sint Janshospitaal te Brugge schenken om een hospitaal te Maldegem op te richten. Een laatste belangrijke woonkern is het dorpscentrum zelf dat ontstaan is op de kruising van de Antwerpse heerweg en de Aardenburgse haringweg. Tot slot merkte de spreker op dat zijn voordracht slechts een inleiding is tot de studie van het oude Maldegem, want er blijven nog heel wat problemen onaan-geroerd.

27 april 1969 — Onze bibliotekaris Alfons Ryserhove kwam enkele van zijn belevenissen en ervaringen vertellen bij zijn genealogische onderzoeken. Eerst gaf hij in het kort de voornaamste bronnen op voor de beoefenaars van de familiekunde. Vooral de parochieregisters, zoals trouwen en doopboeken zijn uiterst belangrijk, maar er zijn ook burgerlijke documenten zoals poortersboeken en staten van goed ter beschikking van de genealogische vorsers. Daarna verduidelijkte hij aan de hand van twee voorbeelden welke problemen er zich bij het opstellen van een stamboom kunnen voordoen. Daaruit bleek zeer duidelijk dat het toeval een handje moet toesteken om het zo gevreesde dode punt te kunnen overwinnen. Daar zijn soms jaren mee gemoeid zoals hij bij zijn eigen stamboom ervaren heeft : slechts na twintig jaar kwam hij op het spoor van zijn Duitse voorvader (Robert Ruysserhoffer fs Leuchas) !

6 juli 1969 — Tijdens de laatste werkvergadering van dit seizoen sprak Luk Stockman over de Brieven van Aalter. Het grafelijk domein in Vlaanderen werd beheerd door middel van een net van spijkers, lardaria, vaccaria en brevia. De brevia de Haltra was het ontvangstbureau voor de

moutrenten te Aalter, Zomergem, Merendree, Landegem en Hijfte, voor de gerstrenten te Aalter, Zomergem, Merendree en in de Renterghemstraat te Landegem, en voor de evenrenten te Assenede, Bassevelde, Boekhoute en Ertvelde. Ook de werking en de organisatie van dit ontvangsbureau werd onder de loep genomen. Die studie over de Brieven van Aalter zal in Appeltjes XX gepubliceerd worden.

L. S.

OP BEZOEK TE ZOMERGEM

In 1946 werd te Zomergem het heemkundig genootschap gesticht ten huize van apoteker Pr. Ryckaert, onze ere-ondervoorzitter. Dit feit werd in herinnering gebracht tijdens de receptie aangeboden door het gemeentebestuur vóór onze tocht door Zomergem. Tijdens zijn wederwoord stelde onze voorzitter de verdiensten van apoteker Ryckaert voor onze kring in het licht. Hij was jaren lang penningmeester, die met omzichtigheid de kas beheerde en hij was ook de wijze raadsman van het jonge genootschap. Ook Maurits Ryckaert werd in dit huldebetoon betrokken wegens zijn talrijke bijdragen over Zomergem in Appeltjes van het Meetjesland. Het was werkelijk jammer dat hij er niet bij was toen onze voorzitter hem in

Ingangspoort van het Goed te Rapenburg

Voorgevel van het Goed te Rapenburg

de bloemetjes zette in aanwezigheid van zijn eigen dorpsgenoten! In zijn toespraak deed Achiël De Vos ook een beroep op de gemeentebesturen om de lokaalhistorici te steunen bij hun opzoekingswerk en de heemkundigen te helpen bij het bewaren en verzamelen van de resten van de stoffelijke Vlaamse volkskultuur.

Na het drinken van een «presentwijn» werd de tocht door Zomergem ingezet met een bezoek aan de kerk. In afwezigheid van Maurits Ryckaert werd de taak van gids door Alfons Ryserhove waargenomen. De kerk, die toegewijd is aan Sint-Maarten, is een enig voorbeeld van een gotische hallekerk in het Meetjesland. Binnen de kerk zien we nog de vier romaanse steunpijlers, opgetrokken in doornikse arduin. Het kerkmeubilair en de kerksieraden dateren meestal uit de achttiende en de negentiende eeuwen.

Niet ver van de kerk op het dorpspleintje staat het borstbeeld van een Zomergemse beroemdheid, primus Steyaert die doctor in de Theologie was. De deken bewoont nog een merkwaardige oude pastorie in de Dekenijsstraat. Dit mooi klassiek gebouw, dat een beschermd monument is, werd opgetrokken in 1773. In de voorhof van dit prachtig huis konden we een kijkje nemen in de oude ruime paardestallen en bergplaatsen voor de koetsen. Achter de dekenij strekt zich nog een grote groententuin uit, die herinnert aan de tijd dat de pastoor op het platteland nog gedeeltelijk een boer gebleven was. Heel dit geheel ademde nog de geest van het Ancien

régime uit. Het is een mooi bewaard plekje uit de tijd van de Oostenrijkers.

Na de wandeling in de tuin van de deken stapte de groep in de auto's en vertrok de autokaravaan naar de oude herberg «de Rondom». Op die plaats werd vroeger recht gesproken voor de heerlijkheid Schaubroek. Niet ver vandaar staat nog altijd de foncierhoeve van die heerlijkheid. Ze heeft nog goed haar landelijk karakter bewaard, alhoewel de meeste strooien daken reeds verdwenen zijn. Die hoeve staat via het Schaubroekleiken in verbinding met de Gentse Lieve. Bij de uitmonding van dit Leiken in de Lieve stond eertijds de molen van de wijk Beke. Nu herinnert alleen nog het rosmolenkot aan het vroegere molenbedrijf.

Aan de overkant van de Lieve ligt zeer eenzaam tussen de velden de mooie Rapenburghoeve. Een gedeelte van de omwalling is nog behouden en het fraaie boerenhuis verbergt achter zijn muren de wapenstein van de familie de Draeck. Vooral de monumentale inrijpoort trok de aandacht van de bezoekers. Het geheel heeft nog iets van zijn karakter van versterking en toevlucht in nood bewaard. Rapenburg is een mooi voorbeeld van een omwalde en versterkte hoeve die de naam van burcht stellig verdient.

De groep op het Goed te Rapenburg

Duiventil nabij Schipdonk

De volgende halte was het gehucht Durmen dat volledig aan de andere kant van Zomergem ligt zodat we de gemeente van noord naar zuid doorkruisten. Te Durmen aan de overkant van het kanaal markeert een groep canadabomen nog steeds de plaats waar in de 17de eeuw het Durmenfort opgeworpen was. Door het oude landbouwgebied van Ro en Hage reden we dan naar Hoetselkruis, dat in de schaduw staat van een eeuwenoude linde. Dit kruis zou teruggaan op een grenskruis dat daar geplaatst werd door Walter van Marvis bij de afbakening van nieuwe parochies. Op de wijk Hoetsel staat een van de oudste huisjes van het Meetjesland met kenmerkend portaaltje en ramen. Ook de hoeve waarop Primus Steyaert in 1647 werd geboren is er nog te zien.

De laatste halte van onze tocht door Zomergem was Ursel-kruis, dat volgens Daniel Verstraete een knooppunt was van verschillende heerwegen. Nu staat het er eenzaam tussen een weelde van groene sparrenbossen en beukendreven, waar het aangenaam is om te wandelen en te verpozen. Daar eindigde onze uitstap onder de kundige leiding van onze gelegenheidsgids Alfons Ryserhove, die zijn historisch commentaar tot in de puntjes had verzorgd.

In samenwerking met M. Ryckaert bezorgde hij eveneens een mooie, geïllustreerde brochure «*Te Zomergem op bezoek, 10 aug. 1969*», die gratis aan alle deelnemers ter hand gesteld werd.

Luk Stockman.

Het historisch kerkorgel van Watervliet — Pastoor Ignaas Stockman schreef naar aanleiding van het herstel van het kerkorgel van Watervliet een historische bijdrage over dit orgel in het weekblad «De Eecloonaar» van 24/1/1969. Dit orgel werd gebouwd door de Bruggeling Ledou in 1645. Door de oorlogsgebeurtenissen van 1944 werd het grotendeels verwoest, maar nu werd het hersteld naar de oorspronkelijke plannen van Ledou die door organist Gabriel Verschraegen uit de archieven werden opgediept. Het heeft 24 jaar gevraagd vooraleer de herstelling voltooid werd. Het resultaat is echter schitterend, want nu bezit de kathedraal van het Meetjesland (dixit pastoor Stockman) een der mooiste orgels in Vlaanderen. Alle muziekliefhebbers en heemkundigen mogen niet nalaten eens te gaan luisteren naar het orgelspel in de kathedraal van het Meetjesland. Op 15 april 1969 werd dit orgel door de Gentse bisschop Mgr. Van Peteghem plechtig gewijd. Bij die gelegenheid werd een tentoonstelling van de kerkschat van Watervliet ingericht.

De Heren van Beselare tot 1418 — In het tijdschrift Vlaamse Stam (jrg 11 nr. 1) hebben E. Warlop en J. Maes nagegaan wie de heerlijkheid Beselare in handen gehad heeft tot in het begin van de vijftiende eeuw. Voor de Meetjeslandse lokaalhistorici is vooral het tweede huis, dat leenhouder was van die heerlijkheid, van belang nl. de familie Hauweel. Leden van die familie waren immers tot in het begin van de achttiende eeuw heren van Aveschoot, Bardelare en Lendonk. In die bijdrage wordt hun oorsprong en hun opneming in de adel behandeld.

Het artikel is echter onvolledig wat Ingelram III Hauweel en zijn opvolgers betreft. In 1372 betaalt Ingelram III 40 pond verhefgeld voor zijn vier lenen te Kaprijke en te Lembeke (ARA-RR nr. 1797). In 1399 komen die lenen in handen van zijn broer Roeland (ARA-RR nr. 1807). Roeland Hauweel sneuvelt in 1396 in de slag bij Nicopolis in Bulgarije en laat de erfenis over aan de derde broer Roegier (ARA-RR nr. 1814).

L. S.

Uit de kronieken van Sint Laureins — Pastoor Theodoor De Swaef maakte tijdens zijn verblijf te Sint-Laureins van 1887 tot 15 augustus 1898, dag van zijn onverwacht overlijden, heel wat historische aantekeningen over de parochie Sint Laureins die hij echter nooit publiceerde. Thans worden die nota's bewerkt voor het Vrije Maldegem door onderpastoor Robert Bernaert onder de titel «Uit de kronieken van Sint Laureins». De eerste bijdragen brengen ons de beschrijving van de Dorpstraat of Brievers-

weg met de aldaar gebouwde huizen. Van elk huis worden de bewoners en de eigenaars meegedeeld in de negentiende en achttiende eeuw en soms wel van vroeger, en van sommige bewoners krijgen we zelfs een uitgebreide stamboom. De kroniek van Sint Laureins wordt geïllustreerd met plattegronden en oude prentkaarten van die gemeente.

Dank zij die publicatie worden de aantekeningen van pastoor De Swaef toegankelijk voor de huidige generatie heemkundigen en vooral voor de Sentenaren die in de reeks artikelen het Sint Laureins van vorige eeuwen zullen terugvinden.

L. S.

Op bezoek bij de voorzitter van de H. K. van het Meetjesland te Evergem — In het dagblad De Landwacht van donderdag 12 juni 1969 verscheen een verslag van André De Ké over een gesprek met onze voorzitter Achiel De Vos. In dit interview werd het opzet en het doel van een heemkundige kring aan de lezers van De Landwacht duidelijk gemaakt. Ze vernamen ook iets over de historie en de activiteiten van onze kring. Dit krantenartikel is een uitstekende propaganda om de werking van het genootschap bij een ruimer publiek bekend te maken.

L. S.

Volkskunde en sterke volksverhalen uit de streek — Op 25 maart 1969 evokeerde Alfons Ryserhove voor het Davidsfonds van Maldegem de tijd waarin de mensen nog vertelden rond het haardvuur. Op een boeiende wijze verhaalde hij enkele straffe spookgeschiedenissen uit de streek van Maldegem en Knesselare. Over de Hellewagen, de zwarte Madam, de spoken Osschaert, Slabbaert en Prinne. Ze werden opnieuw tot leven geroepen om hun verschrikkingen en plagerijen uit te voeren. Ook beschreef hij in dit verband enkele rare «types» uit Knesselare. Nu is dit soort mensen uitgestorven, maar tot kort na de oorlog leefden er in elk dorp nog enkele eigenaardige mensen, waarover allerhande sterke verhalen de ronde deden. We hopen dat Alfons Ryserhove eens de tijd zal vinden om enkele van die volksverhalen te publiceren in Appeltjes en zo iets van de vertelselschat van onze voorouders voor het nageslacht te bewaren.

L. S.

Het archief van de abdij van Drongen — Onlangs werd het archief van de voormalige Norbertijnenabdij van Drongen door de abdij van Grimbergen aan het rijksarchief te Gent in bruikleen afgestaan. Daardoor wordt dit rijk bronnenmateriaal gemakkelijk toegankelijk voor de lokale vorsers. De abdij van Drongen bezat heel wat eigendommen in het Meetjesland zodat dit ook voor de Meetjeslandse heemkundigen goed nieuws is!

L. S.

De Officialiteit van Gent — In de Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis van 1968 deel XXII (p. 87-173) verscheen een uitvoerige bijdrage van pastoor De Brouwer over de werking van de officialiteit van Gent in de 16de, 17de en 18de eeuwen. De verzamelde gegevens zijn in vier hoofdstukken verwerkt : de overtreding van kuisheids- en huwelijkswetgeving, de overtreding van de wetten omtrent de geloofsbeleving, de moeilijkheden bij de geestelijkheid en tenslotte over diverse overtredingen. Dit artikel geeft ons een goed inzicht in de werking van de officialiteit en bovendien vinden we er heel wat gegevens in verwerkt die betrekking hebben op voorvallen in de parochies van het Meetjesland.

L. S.

De meester van Watervliet — In de reeks uitzendingen in het kader van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen besprak J. Vervaeke op 14 april 1969 voor de Vlaamse Televisie het bekende drieluik «De Nood Gods» uit de kerk van Watervliet. Rond dit schilderij bleven er nog heel wat problemen op te lossen. De kunsthistorici weten niets over de opdrachtgever noch over de schilder van het paneel. Vroeger dacht men dat Quinten Matsijs of Jan Gossaert er de auteur van was en tot voor kort dacht men aan de meester van Frankfort, maar op grond van schilder-kunstige verschillen heeft men die veronderstellingen moeten laten varen, zodat men de noodnaam, de meester van Watervliet, in het leven heeft geroepen. Als mogelijke besteller komt Hieronymus Lauwerijns, de stichter van Watervliet, in aanmerking, maar ook die hypothese kon niet door archiefteksten worden bevestigd.

L. S.

Duiventorens in Oost-Vlaanderen — Oscar Depraet, een Gentse duivenliefhebber heeft heel de provincie Oost-Vlaanderen afgereisd om de nog bestaande duiventorens op te sporen en op de gevoelige plaat vast te leggen. Het resultaat van die speurtocht werd gepubliceerd door de Koninklijke Bond van Oostvlaamse Volkskundigen in een brochure onder

de titel «Duiventorens in Oost-Vlaanderen». Uit dit werkje blijkt dat het Meetjesland het grootst aantal authentieke duiventorens bezit : één te Kaprijke, één te Lembeke, één te Ronsele, één te Zomergem, drie te Bellem en twee te Wippelgem. De duiventoren van het Drongengoed is een herbouwde toren en te Evergem treft men nog twee later gebouwde duivenketen aan. Ook te Hansbeke en te Lovendegem staat er nog een duiventoren, maar de auteur rekent die beide gemeenten niet tot het Meetjesland ! Dit boekje is een uitstekende bijdrage tot een der aspecten van de landelijke bouwkunst in Vlaanderen.

L. S.

Archief — In het Vrije Maldegem publiceert Noel Ryheul onder de titel «Archief» wekelijks een groepsfoto van personen uit het Maldegemse. Die foto's zijn allen genomen in het begin van deze eeuw. Met medewerking van oudere lezers worden dan alle afgebeelde personen geïdentificeerd. Op die wijze krijgen we een mozaïek van het Maldegemse volksleven van de periode 1900-1950. Alle vroegere bestaande verenigingen zoals sportclubs, zangmaatschappijen, vriendenkringen en dgl. komen één voor één aan de beurt. De eerste reeks foto's vormt reeds een mooie portrettengalerij.

L. S.

Land van de Woestijne — De Vlaamse Vereniging voor Familiekunde (V.V.F.), Gouw Oost-Vlaanderen, publiceert thans *al de Staten van Goede* van de zo voorname heerlijkheid van het Land van de Woestijne, die zich uitstreckte over Aalter, Knesselare, Lotenhulle, Utsel, Bellem, Beernem, Tielt, Ruiselede, Zomergem, Waarschoot, enz.

Elke staat wordt genealogisch ontleed : datum, naam van de overledene, van de overblijvende echtgenoot, met de namen en voornamen van hun ouders, vermelding van alle kinderen met opgave van hun leeftijd, namen van de voogden en andere bijzonderheden. Het wordt dus een echte goudmijn voor alle geschiedkundigen, genealogen en zoekers. Het is een werk van M. Marcel Smessaert, met inleiding van M. Alfons Ryserhove, Inspecteur L. O. Het verschijnt in twee delen en zal slechts getrokken worden op 100 exemplaren. Wie het eerste deel wenst te ontvangen, gelieve 140 fr te storten op postrek. nr 3896.13 van M. W. van Hille, Casinoplein 24, Gent. Het tweede deel, tegen dezelfde voorwaarden, is aangekondigd voor einde januari 1970.

W. v. H.

Verduwenen heerlijke hofsteden te Aalter — De reeds ver gevorderde industrialisatie van Aalter en de daarmee verband houdende uitbreiding van de urbanisatie, zijn onvermijdelijk ook weerom niet gebeurd zonder schade voor de lokale heemkunde. Nadat reeds al de landbouwgrond van de gewezen heerlijkheid *ter Lake* bij het industrieterrein ingelijfd was, werd nu ook — herfst 1969 — het woonhuis, dat dateerde van 1700, met de stallingen afgebroken.

Het gewezen huis van plaisance, dat eens foncier was van de heerlijkheid *ter Walle* (vlak tegenover de Rijkswachtkazerne) en dagtekende van het begin van de 17de eeuw, wordt eveneens dit jaar nog gesloopt. De afbraak is noodzakelijk om de Brugstraat (weg Eeklo-Tielt), die aan de rand van het industrieterrein ligt, te verbreden en van parkeerstroken te voorzien. Daarmee verdwijnt hier het oudste woonhuis van Aalter.

De westelijke *kouter van Aalter* zal eerlang als dusdanig ophouden te bestaan. Het project om hier 456 woningen (hoogbouw, eengezinswoningen en huizen voor ouden van dagen) te bouwen is reeds zo ver gevorderd, dat weldra met de onteigening van gans deze «Meulekouter» zal begonnen worden. Een fraai herenhuis met grote hof, dat met de westzijde aan de kouter paalt en met de oostkant aan de Stationsstraat, wordt mede onteigend. Het Gemeentebestuur is van zins hier een kultureel centrum op te richten en een parkje aan te leggen. (Andere groenzones worden trouwens voorzien in de onteigende kouter zelf).

— Zie : Appeltjes v. h. Meetjesl., XVII, blz. 82 en XV, blz. 252. Ook de bijdrage van Luk Stockman in Appeltjes XIX, blz. 12.

A. V.

Hofstede Schoonberge — In «Appeltjes» XV, blz. 246, schreef ik dat er geen hofstede noch enig ander huis op het foncier van de heerlijkheid Schoonberge stond en dat de thans bestaande hofstede slechts in 1825 of 1826 gebouwd werd.

Deskundigen konden nochtans niet aanvaarden dat het woonhuis slechts uit de gezegde jaren zou dagtekenen. En inderdaad, dat huis is ouder, want de hoeve Schoonbergh staat getekend op de kabinetskaart van de Ferraris, die tussen 1771 en 1779 verschenen is. Dit heeft mij aangezet de zaak eens nader te bekijken.

Het woonhuis van de hofstede Schoonberge staat in het kruispunt van de Schoonbergedreef met een andere dreef. Ten westen van de eerste dreef lag het foncier van de heerlijkheid Schoonberge en het land ten oosten van die dreef lag onder Woeste. De grens tussen de twee heerlijkheden liep dwars door het woonhuis, terwijl de stallingen op Schoon-

berge stonden en de schuren op Woeste (Zie de kaart bij mijn bijdrage in gezegd deel van de «Appeltjes»).

Karel-Filiep Maelcamp, overleden in 1766, had de grond gekocht ten oosten van de dreef, doch zijn douairière liet de koopakte pas in oktober 1768 registreren (Land van de Woestijne, nr 390, folio 5). Daaruit kan men besluiten dat de hofstede slechts in 1769 of kort daarna gebouwd werd. In Land van de Woestijne nr 253 steekt er een staat van het goed, nagelaten door Joseph Schoonaert, overleden in 1783 op het goed te Schoonberge en daarin ziet men dat de weduwe een tegoed heeft op de graaf Maelcamp, wegens werken aan de stalling. Bijgevolg moet de hofstede toen reeds een zekere tijd bestaan hebben.

Op de Franse kadastrale kaarten van 1811 vormt de Schoonbergedreef de scheiding tussen de sekties Q en R, maar zij draagt geen nummer. De hoevegebouwen staan op geen van die beide kaarten. Ik vond het jaartal 1827 op een van de stallingen en dit is voor mij de aanleiding geweest om te besluiten dat gans de hofstede rond dat jaar gebouwd was.

Errare humanum est !

31-10-1969

Arthur Verhoustraete.

Geschiedenisprijs Pro Civitate 1969 — In de geschiedeniswedstrijd Pro Civitate 1969, die voorbehouden was aan de lokale vorsers, werd onze voorzitter Achiel De Vos tot laureaat uitgeroepen met zijn studie over de parochiale geschiedenis van Ertvelde-Kluizen tot aan het Ancien Régime. We feliciteren onze voorzitter zeer hartelijk met die bekroning. Die officiële erkenning van zijn waarde als lokale geschiedschrijver strekt gans het genootschap tot eer. Het is een welverdiende beloning voor 25 jaar volgehouden vorserswerk. Wij wachten dan ook met spanning op de volledige publicatie van zijn geschiedenis van Ertvelde-Kluizen, waarvan het bekroonde handschrift een onderdeel vormt.

L. S.

Promotie — Ons medebestuurslid en bibliotekaris, Alfons Ryserhove, werd op 5 juli 1969 aangesteld tot Diocesaan Inspecteur L. O. voor de schoolkantons Eeklo, Drongen en Deinze. Gans het Meetjesland behoort bijgevolg tot zijn gebied.

In naam van het ganse bestuur en van al onze leden feliciteren wij hem hiervoor van harte. Onder meer dan een oogpunt kan dit een verrijking betekenen voor de werking van ons Genootschap.

A. D. V.

Het Leen te Eeklo — De ontruiming van het munitiedepot «Het Leen» door het leger, heeft voor gevolg dat een bosrijk domein van 100 ha op de grens der gemeen'ten Eeklo, Waarschoot en Oostwinkel voor recreatiedoeleinden zou kunnen vrijkomen.

De wakkere V.V.V. van Eeklo voert daarvoor sinds maanden een vinnige strijd, die op 6 december 1969 een hoogtepunt bereikte met een Teach-in op het Stadhuis en de verspreiding van een speciaal gratis-nummer van «De Eeckloonaar» in alle Eeklose gezinnen.

Het Heemkundig Genootschap verklaart zich volledig solidair met de V.V.V. Eeklo in haar strijd om het behoud van «Het Leen».

A. D. V.

Schilderijtentoonstelling Eeklo — Op 8 februari 1970 opent binnen het raam van de Culturele Veertiendaagse en met medewerking van ons Genootschap, een tentoonstelling gewijd aan overleden Eeklose schilders. Een zeer omstandige catalogus, verlucht met een 60-tal foto's, wordt ter beschikking gesteld van onze leden aan de prijs van 100 fr. Zij hoeven hiervoor slechts de hieringesloten kaart terug te sturen.

A. D. V.

Nieuwe publikatie. — Verdient de volle aandacht van al onze leden : *Dr. jur. Ph. van Hille : Het Hof van Beroep van Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind (1800-1814)*. Historisch verrassende feiten in hun waar daglicht geplaatst ; heel wat bladzijden gewijd aan de rechtbank van Eeklo. Editiepapier, 25 × 16 cm, circa 400 blz., prijs : 400 fr. bij vóórintekening en vooruitbetaling vóór 1 mei 1970 ; na verschijnen, per 15 juni 1970 : 500 fr. Uitgaven «Familia et Patria», Handzame ; Kredietbank Kortemark, voor rek. 2244/10.727 ; of postrek. 1223.64 van P.V.B.A. Familia et Patria, Handzame.

A. R.

INHOUD

Heer R. Arthur Verhoustraete	5
A. DE VOS. — Bij een huldiging	7
A. RYSERHIOVE. — Arthur Verhoustraete, 75 jaar	8
G. A. C. VAN VOOREN. — De toestand der Staatse Katholieken en de Middelburgse Missie van 1737 tot 1804	22
W. HAMERLYNCK. — Een roofoverval te Eeklo in 1795	87
L. STOCKMAN. — De Brieven van Aalter	96
W. VAN WAESBERGHE. — De Reglementering van de traditionele Brugse Textielambachten in de 15e en 16e eeuw	157
L. STOCKMAN. — De Watering van Eeklo (1240 - 1406)	174
Dr. P. ROGGHÉ. — Gent in de XIVe en de XVe eeuw	194
W. VAN WAESBERGHE. — De Invoering van de nieuwe Textielnijverheden te Brugge en hun Reglementering (Einde 15e - 16e eeuw)	218
W. STEEGHJERS. — Julius De Hulsters 1857-1938	239
Dr. P. ROGGHÉ. — Oste de Saint Omer	245
M. RYCKAERT. — Het Kultuurlandschap van Zomergem in de voorbije eeuwen geschetst door een brok toponymie	260
Dr. P. ROGGHÉ. — Pieter Anastasius De Zuttere	290
A. RYSERHIOVE. — R. TONDAT. — Oud Assenede	301
Kroniek	366

HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND

Ere-Voorzitter : Mej. Dr. E. DIHANENS, Boelare, 97, Eeklo.

Ere-Ondervoorzitter : Ap. P. RYCKAERT, Dekenijstraat, 2, Zomergem.

BESTUUR :

Voorzitter :

A. DE VOS, Landhuis «Malpertuus», Achterstege, 22, Evergem.
Tel. (09) 51.88.25

Sekretaris : idem.

Penningmeester : O. LIPPENS, Gentstraat, 13, Lembeke.
Tel. (09) 77.28.54

Bibliothekaris : A. RYSERHOVE, Kloosterstraat, 54, Knesselare.
Tel. (09) 74.23.17

Leden : W. STEEGHERS, Begijnegracht, 54, Gent.

Ir. L. STOCKMAN, Brugstraat, 103, Aalter. — Tel. (09) 74.16.10

G. VAN VOOREN, Herendreef, 43, Aardenburg (Ned.).

Lic. D. VERSTRAETE, Engelandalelaan, 19, Asselbroek (Brugge).
Tel. (050) 376.28

Stort zo vlug mogelijk uw lidmaatschapsgeld ten bedrage van 200 fr.
op postrekening 60.40.56 van het Heemkundig Genootschap
van het Meetjesland, p/a Gentstraat, 13, Lembeke.

DIT JAARBOEK WERD UITGEGEVEN
DOOR HET HEEMKUNDIG GENOOTS-
CHAP VAN HET MEFTJESLAND EN
GEDRUKT OP DE PERSEN VAN DE
DRUKKERIJ STANDAERT
NIEUWSTRAAT, 26, TE MALDEGEM